

І. М. Грищенко

**Професійна освіта
в системі економічних
досліджень**

Монографія

Київ
«Грамота»
2014

УДК 331.54:378
ББК 65.9(4Укр)240+74.58
Г85

*Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради
Київського національного університету технологій та дизайну
(протокол № 6 від 26.02.2014 р.) та Вченою радою Інституту
вищої освіти НАПН України (протокол № 2 від 27.02.2014 р.)*

Рецензенти:

- Алимов О. М.* — доктор економічних наук, професор, академік НАН України;
- Єрмошенко М. М.* — доктор економічних наук, професор, проректор з наукової роботи Національної академії управління України;
- Олійник В. В.* — доктор педагогічних наук, професор, ректор Університету менеджменту освіти НАПН України.

Грищенко І. М.

Г85 Професійна освіта в системі економічних досліджень : монографія / І. М. Грищенко. — К. : Грамота, 2014. — 384 с.
ISBN 978-966-349-451-7

У монографії досліджено та узагальнено результати теоретико-методологічних розробок проблем професійної освіти в умовах інноваційного розвитку. Висвітлено економічні підходи до професійної освіти як виду економічної діяльності, розглянуто її природу та освітні продукти, особливості модернізації економічних відносин у системі вищої освіти в сучасних умовах. Проаналізовано практичний досвід адаптації та включення вищих навчальних закладів у сферу ринкових відносин.

Для науковців, аспірантів, викладачів.

УДК 331.54:378
ББК 65.9(4Укр)240+74.58

ISBN 978-966-349-451-7

© Грищенко І. М., 2014
© Видавництво «Грамота», 2014

ВСТУП

Професійна освіта в системі досліджень економічних процесів

Нині у вітчизняній і зарубіжній науковій літературі вчені аналізують вступ людства в нову стадію розвитку — постіндустріальну, або інформаційну. Широке визнання концепція постіндустріального суспільства одержала завдяки книжці відомого американського соціолога Д. Белла «Прийдешнє постіндустріальне суспільство» (1973), у якій він сформулював основні ознаки такого суспільства: перехід від індустріальної стадії розвитку до постіндустріальної, з переважанням в економіці не виробничого сектору, а сектору послуг.

Звичайно, не йдеться про те, що промисловість більше не розвиватиметься. У постіндустріальну епоху промисловість не потребує багато робочих рук, але їй потрібні розумні голови — інженери й робітники нової ери, висококваліфіковані фахівці. У всьому світі в 1990-х роках відбулася комп'ютерна революція. Зараз продовжується революція в системі зв'язку: швидко розвивається мережа доступу до Інтернету, інтернет-пристрої тощо.

У таких умовах найбільші зміни відбуваються в інституціях, які акумулюють інформацію, переробляють її в знання, поширюють — це є сфера освіти. Знання перетворюються в головний фактор економічного зростання, а економіка освіти — у ключовий елемент економічних процесів.

Ефективний розвиток освіти в Україні залежить від системи вищої освіти, а вищі навчальні заклади (ВНЗ) набувають значення ключової структури «суспільства знань», «економіки, заснованої на знаннях». Цими термінами зарубіжні експерти визначають специфіку сучасного історичного розвитку. Університети нині відіграють вирішальну роль

у підвищенні конкурентоспроможності й інноваційності економіки. (Зазначимо, що в монографії поняття «університет» і «ВНЗ III–IV рівнів акредитації» вживаються як синоніми).

Економіка освіти як галузь економічної науки виокремилася нещодавно — 50 років тому, хоча економісти й раніше розглядали систему освіти в рамках досліджень економічних процесів. Зародження економіки освіти як науки пов'язують із працями радянського економіста, академіка С. Струмиліна [5].

У сучасному суспільстві значно зросла роль творчої, інтелектуальної праці порівняно із значимістю праці фізичної, некваліфікованої. Так, результат фізичних напружень легко оцінити кількісно, наприклад контролюючи кількість вироблених деталей за певний період. Якщо робітник після проведеного професійного навчання почав виготовляти більшу кількість одиниць продукції, то результат очевидний. Набагато складніше оцінити вклад інтелектуальної складової в підвищення продуктивності праці, що для сучасного інформаційного суспільства є дуже актуальним. Економіка освіти має справу з інтелектуальним потенціалом.

Освіта — найбільш загальне поняття, яке вивчають педагоги, філософи, психологи, історики, політологи, соціологи, економісти й ін. У цьому контексті в науковій літературі є багато різних тлумачень цього феномену з різних точок зору, зокрема й визначення сутності економіки освіти. Це дослідження присвячене вивченню професійної освіти з позицій економічного аспекту її природи, розвитку, функціонування та перспектив із урахуванням міжнародного досвіду.

Нині у вищій освіті відбуваються складні процеси. Це і перехід на багаторівневу систему навчання, і введення бально-рейтингової системи оцінювання, і різке збільшення обсягів самостійного навчання студентів у навчальному процесі, і модернізація освітнього процесу через застосування нових технологій, і залучення студентів до науково-дослідної роботи, і диверсифікація освітніх програм магістерської

освіти. І ще багато нового з'явилося за роки модернізації національної професійної освіти.

На сьогодні ми перебуваємо під впливом зростаючих вимог українського суспільства не лише до якості освіти, а й до формування економічного мислення у студентів. Економіка як система суспільних відносин стала епіцентром сучасного буття. Економічне знання в структурі людської діяльності є фундаментом, на якому побудоване сучасне суспільство. Тому економістам необхідно починати говорити про проблеми вищої освіти професійною мовою, яка зрозуміла всьому світові. В умовах, що сформували впродовж десятиріч стереотипи, які майже ототожнювали розуміння ринку як базару, потрібно розібратися в економічних аспектах освітньої діяльності, економічній діяльності закладів освіти, інвестиціях у людський капітал, ефективності впливу освіти на економіку і т. ін.

Дуже важливою проблемою є економічна складова розвитку сучасних технологій освіти як виду економічної діяльності, особливо в умовах формування суспільства економіки знань. Це також є важливим і для всієї вищої освіти України, яка намагається досягти європейської інтеграції та європейських стандартів.

Сучасний ВНЗ має готувати не лише конкурентоспроможного фахівця, а й людину-громадянина, готового до життя в нових соціальних умовах, здатного приймати рішення та робити вибір, від якого залежать життєві інтереси не тільки власні, а й багатьох інших людей. З цією метою необхідно впроваджувати в освітній процес такі важливі компетентності, як економічна свідомість, економічне мислення, підприємницькі навички, підприємницький дух.

Перехід на модель освіти, орієнтованої на компетентнісний підхід, передбачає зростання ролі самостійної роботи студентів, підвищення їх відповідальності за результати навчання. Сучасне суспільство потребує творчо мислячих людей, і кожній людині необхідно створити умови для навчання, які б сприяли її інтелектуальному і творчому зростанню та можливості самостійно створювати робочі місця.

Під економікою освіти розуміється сфера наукового пізнання, пов'язаного з економічними аспектами сприйняття, перероблення, зберігання й використання в трудових процесах накопиченого людського інтелектуального багажу.

Тісний зв'язок економіки освіти з економікою праці ілюструється в праці [1]. Досліджуючи роль освіти, автори наводять такий приклад. Щоб перенести цеглу, потрібно затратити певну кількість енергії. При цьому будуть виділені чи витрачені джоулі, кілокалорії тощо. Система освіти має навчити людину правильно підійняти цеглу, правильно її перенести і правильно покласти в потрібне місце. Це біологічний процес, тобто використання біологічного потенціалу. За будь-якої суспільної формації витрачена фізична енергія буде однаковою, а інтелектуальна — різною. Коли йдеться про інтелектуальну працю, то тут набувають ваги соціальний та інтелектуальний (духовний) потенціали. І в кожній соціально-економічній формації вони є різними.

Які проблеми вивчає і намагається вирішити економіка освіти?

Перша проблема — дослідження та аналіз факторів, які визначають стан системи освіти і її розвиток. Одним із визначальних факторів є фінансування. Система фінансування, з одного боку, це проблема, яку необхідно вирішувати, а з іншого — це потужний економічний важіль управління освітою.

У цьому контексті найважливішою проблемою, яку потрібно вирішувати, є питання: хто повинен платити за освіту мільйонів людей (починаючи з народження і до глибокої старості)? У багатьох країнах прийнята концепція багатоканального фінансування, згідно з якою витрати на навчання покриваються з таких джерел:

- державного бюджету і бюджетів місцевих органів (регіональних, муніципальних);
- оплати за навчання тими, хто навчається (або їхніми батьками, залежно від віку тих, хто навчається);
- доходів від наданих навчальними закладами платних послуг і від комерційної діяльності;

- комерційних структур, благодійних організацій, спонсорів і т. ін.

Структура фінансування в кожній країні та в кожному епоху була (і зараз є) різною, залежно від потреб суспільства, держави, економічної та політичної ситуації. Разом з тим світовий досвід показує, що ринок освітніх послуг функціонує незалежно від того, які продуценти конкурують на ринку — приватні, державні чи іноземні. Хоча в більшості країн головним джерелом підтримки вищої освіти залишається державне фінансування, як доповнення до нього вища школа отримує кошти за освітні послуги й іншими каналами. Це кошти від студентів, їхніх батьків і третіх осіб. Крім того, багато країн заохочують створення приватних університетів як ефективного засобу зменшення навантаження на державний бюджет і задоволення попиту, що зростає.

На світових ринках освітніх послуг спостерігається тенденція до посилення ринкових сил у системі вищої освіти. У міру того, як у країнах ОЕСР (Організація економічного співробітництва і розвитку) усе більше людей здобуває вищу освіту, зростає частка людей, охоплених системою вищої освіти, і вживаються заходи щодо створення системи безперервної освіти для всіх, у цих країнах проходять значні зміни в структурі, управлінні та фінансуванні системи вищої освіти.

Зокрема, в США частка приватних ВНЗ становить 55 %, у Японії — 76 %, тобто превалює приватний характер вищої школи. Чехія, Угорщина, Казахстан та деякі інші країни також заохочують створення приватних ВНЗ. В Естонії більше половини ВНЗ є приватними, вони з'явилися за останні 15 років; у Латвії — більше чверті, у Кореї — 85 % студентів навчаються в приватних ВНЗ. Інша ситуація характерна для Франції, де 80 % ВНЗ є державними [6]. Проте освітні послуги залишаються пріоритетним об'єктом фінансування в розвинених країнах світу.

У 1990 р. в Україні на зміну командно-адміністративній економічній системі прийшла ринкова економіка. Події того періоду спричинили кардинальні зміни у всіх сферах

життя. Ці зміни були болісними як для економіки, так і для всього суспільства, зокрема й для системи освіти. Економіка освіти відреагувала на радикальні зміни в суспільстві різким зменшенням бюджетного фінансування вищої освіти, водночас ВНЗ отримали можливість самостійно заробляти гроші.

Ринкові методи роботи в нових умовах зумовили вирішення нових проблем: яким має бути співвідношення між бюджетними коштами й заробленими самостійно (хоча, згідно з Бюджетним кодексом України, ці кошти теж належать до бюджетних); як мають розвиватися реформи у сфері економіки освіти і под. Ринкові відносини та постійна зміна законодавства вимагають вирішення багатьох питань, зокрема оподаткування, бухгалтерію, маркетингу освітніх послуг, оплати праці, ціноутворення та ін.

Аналіз стану сучасної економіки освіти свідчить про необхідність вирішення таких проблем, як дефіцит бюджетного фінансування освітніх закладів, відставання рівня доходів працівників освіти від рівня доходів працівників промисловості, відсутність у керівників ВНЗ економічних знань тощо.

Подальший розвиток національної системи освіти та її адаптація до ринкової економіки, трансформація та інтеграція в європейське й світове освітянське співтовариство значною мірою зумовлюється вивченням досвіду розвинених країн і надбань зарубіжних освітніх систем.

Одним із важливих напрямів державної політики має стати розвиток фінансових інструментів, зокрема залучення роботодавців до економічної співпраці з ринком освітніх послуг, надання освітніх кредитів і грантів на навчання, освітніх ваучерів.

Друга проблема — внутрішні процеси в системі освіти, її розвиток і основні питання. Це, зокрема, такі: оподаткування освітніх закладів; особливості бухгалтерського обліку; система оплати праці науково-педагогічних і педагогічних працівників; маркетинг і просування освітніх послуг; брендинг (створення довгострокової довіри) ВНЗ; бенчмаркінг

як інструмент управління підвищенням якості. Це сфера практичних проблем економіки освіти.

В умовах динамічних змін на сучасному ринку збільшуються ризики господарської та навчальної діяльності ВНЗ. У зв'язку з цим зростає актуальність управління фінансовими ресурсами. Від цього залежать не тільки їх економічні показники, а й конкурентні переваги, а також майбутнє кожного ВНЗ. Це зумовлює необхідність упровадження нових і вдосконалення існуючих механізмів ефективного управління фінансами ВНЗ.

Основним інструментом, який застосовується в реалізації функцій стратегічного й оперативного видів контролю та управління, є система бюджетування, що забезпечує документальне віддзеркалення стратегічних й оперативних планів і моніторинг їх виконання на певних відрізках часу. Управляти великою системою, якою є сучасний університет, можливо лише за умови уявлення її у вигляді окремих елементів. Система бюджетування дає змогу організувати моніторинг фінансово-господарської діяльності окремих центрів відповідальності — факультетів, кафедр, лабораторій тощо, окремих проектів, яким делеговані повноваження щодо формування і витрачання грошових коштів.

Система бюджетування — це комп'ютеризоване планування бюджетів центрів відповідальності, облік надходження та витрачання їх грошових коштів, аналіз відхилень фактичних показників від планових.

Третя проблема — вплив внутрішніх і зовнішніх процесів, які відбуваються в системі освіти, на розвиток суспільства. Недостатньо дослідженим залишається вплив освіти на трудові процеси, продуктивність праці (рівень оплати праці, характер праці тощо) у людей різного віку.

Усі дослідники, які працюють у сфері освіти, однакостайні в тому, що, витрачаючи кошти на освіту, як особистості, так і суспільство отримують взаємну вигоду [1, 3, 4]. Проте чи існує механізм або методика, за якими можна було б виміряти або оцінити вклад вищої школи в людський капітал, соціальний та економічний розвиток України? Пи-

тання дискусійне. Однак, як приклад, можна послатися на наукові дослідження «рентабельності» навчання на різних рівнях, проведені в США Г. Беккером. Він установив, що «рентабельність» навчання в США становить для вищої освіти 10–15 %, тобто вона перебуває на рівні показників ефективності вкладень у фізичний капітал. А норма віддачі якості освіти в США — 15–25 % [2].

Сучасні дослідники намагаються оцінити розміри впливу освіти, порахувати реальний соціальний ефект. На сьогодні одним з основних макроекономічних підходів до цієї проблеми є підхід, за основу якого взято неокласичну теорію Р. Солоу. У запропонованій ним моделі людський капітал розглядається в рамках економіки в цілому як зовнішній фактор виробництва, що сприяє підвищенню рівня виробництва й віддачі.

Економічний вплив освіти на економічне зростання досліджується також «новими теоріями росту». Наприклад, на думку прихильників теорії ендогенного зростання, окрім статичного впливу людського капіталу на рівень виробництва, існує додатковий вплив, який виявляється в тому, що чим більшим людським капіталом володіє економіка, тим вищий рівень інновацій, який зумовлює зростання темпів підвищення продуктивності праці.

Більшість емпіричних досліджень підтверджують наявність прямого впливу людського капіталу на зростання продуктивності праці. Цей вплив відбувається не лише шляхом передавання роботодавцю інформації про індивіда, рівень його професійності, компетентності й кваліфікації.

Згідно з результатами досліджень прихильників неокласичної теорії, збільшення середнього часу навчання населення на 1 рік підвищує рівень виробництва на душу населення на 3–6 %. На думку дослідників нових теорій економічного зростання, збільшення тривалості навчання населення на 1 рік дає 1 % прискорення темпів економічного зростання [3].

Дослідникам, які аналізують вплив рівня освіти на продуктивність праці, дуже складно визначити частку інтелек-

туальної складової серед соціальної і біологічної. Ця тема є дуже актуальною в умовах переходу до постіндустріального суспільства, у якому зростає роль інтелектуальної праці. Якщо результат фізичної праці легко підрахувати (кількість вироблених деталей працівником до навчання і після його професійної перепідготовки), то оцінити зміни інтелектуального рівня працівника набагато складніше.

Макродослідження показують, що чим вищий рівень економічного розвитку країни, тим більшого значення для економічного зростання набуває вища освіта. Наприклад, досвід США та Європейського Союзу свідчить: чим вищий рівень продуктивності праці в країні та чим ближче економіка до межі зростання ефективності, тим більше засобів їй необхідно вкладати у вищу освіту (особливо в післявузівську) для забезпечення подальшого зростання.

Стратегічні цілі Європейського Союзу (так званий Лісабонський порядок денний) з перетворення об'єднаної Європи в суспільство, засноване на знаннях, значно підвищують роль університетів у процесі економічного розвитку. У сучасному світі їм належить ключова роль у підвищенні конкурентоспроможності та інноваційності економіки. Нині університети — це не лише центри з підготовки кваліфікованих спеціалістів та освіти громадян, які роблять внесок у приріст людського капіталу, а й центри створення і поширення нових знань. Сучасні університети також є рушійною силою розвитку економіки.

Такі позитивні економічні наслідки від підвищення освітнього рівня будь-якої нації розглядаються як важливе економічне обґрунтування необхідності ефективної державної підтримки вищої освіти України.

Список використаних джерел

1. *Алимова Н. К.* Экономика образования: развитие взглядов / Н. К. Алимова, В. Н. Пугач // Экономика образования. — 2010. — № 1. — С. 4–29.

2. *Беккер Г. С.* Человеческое поведение: экономический подход: избр. тр. по экон. теории / Г. С. Беккер; пер. с англ.; сост., науч. ред.,

послел. Р. И. Капелюшников; предисл. М. И. Левин. — М. : ГУ ВШЭ, 2003. — 672 с.

3. *Ван дер Плуч Ф.* Вклад университетов в экономическое развитие / Ф. Ван дер Плуч, Р. Вегелерс // Экономика образования. — 2010. — № 2. — С. 74–80.

4. *Гневашева В. А.* Образование как фактор производства в информационном обществе // Alma mater : вестн. высш. шк. — 2009. — № 4. — С. 5–14.

5. *Струмилин С. Г.* Избранные произведения : в 5 т. Т. 5 / С. Г. Струмилин. — М. : Изд-во АН СССР, 1964. — 467 с.

6. *Формирование общества, основанного на знаниях. Новые задачи высшей школы / пер. с англ.* — М. : Изд-во «Весь мир», 2003. — 232 с.

Розділ 1

ТЕОРЕТИЧНІ Й МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ЕКОНОМІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ

1.1. Економічна природа освітнього виробництва

Не вір нічому, де б ти це не прочитав і хто б не сказав це, не вір, навіть якщо це сказав я, — якщо це не узгоджується із твоїм розумом і почуттям здорового глузду.

Будда

Ринкові відносини нині домінують майже в усіх сферах людської діяльності. Практично все розглядається як товар або послуга, а будь-яка людина — як їх виробник або споживач. Це стосується і сфери професійної освіти як комплексу платних освітніх послуг. Освіта розглядається як практична реальна діяльність, спрямована на задоволення потреб замовника — студента і його майбутнього роботодавця. Завданням ВНЗ визначено виробництво освітніх продуктів, їх продаж для потреб масового споживача, що є необхідною умовою економічного зростання економіки держави. Проте ще й дотепер багато питань економічної природи освіти залишаються невирішеними, і вони активно обговорюються у вітчизняній і зарубіжній літературі.

Визначення основних напрямів, пріоритетів, завдань і механізмів реалізації державної політики у сфері професійної освіти як умови розвитку інноваційної економіки є предметом гострих наукових дискусій, що зумовлює необхідність уточнення теоретичних підходів до дослідження освітнього

виробництва та освітнього продукту як найважливіших складових цілей і змісту модернізації української освіти.

В Україні з 2001 р. почали відображати статистичні показники соціально-економічного стану держави відповідно до загальноприйнятої в міжнародній статистиці системи національних рахунків. Відтоді базові показники — валовий внутрішній продукт (ВВП) і валова додана вартість — визначаються за видами економічної діяльності, і серед них окремих вид — «освіта», що заслуговує на увагу науковців і фахівців. «Економічна діяльність — це найважливіша форма свідомої та цілеспрямованої трудової діяльності людей, у процесі якої вони здебільшого вступають в активні зв'язки з природою та економічні зв'язки й відносини між собою для створення економічних благ у різних сферах суспільного відтворення (безпосередньому виробництві, обміні, розподілі, споживанні), а також формують свою особистість. Економічна діяльність — процес, тому має мету (створення благ і особистості), засоби (засоби виробництва) і результат (економічні блага у формі корисних для суспільства товарів і послуг)» [3, с. 419]. Відображення такого виду діяльності, як «освітня діяльність», дає можливість досліджувати найважливіші процеси та явища в освітній діяльності України та здійснювати їх економічний аналіз, а також розробляти заходи щодо модернізації освітньої діяльності в сучасних умовах.

Разом з тим деякі науковці вважають, що освітня діяльність належить до невиробничої сфери, а праця працівників цієї сфери не є продуктивною працею, оскільки вона не виробляє товару. На нашу думку, такий підхід не сприяє усвідомленню економічного потенціалу освіти і її значення як однієї з основних підсистем економічної системи суспільства, не дає змоги осмислити зміни в освітній діяльності в умовах ринку та її роль у світі.

Результатом праці людини є продукт. Він може бути в матеріально-речовій або нематеріальній формі. Як зазначається в Економічному енциклопедичному словнику, «продукти праці поділяються на матеріальні й нематеріальні

(послуги)» [7, с. 190]; «послуга — особлива споживча вартість процесу праці, виражена в корисному ефекті, що задовольняє потреби людини, колективу й суспільства» [7, с. 138]. При товарно-грошових відносинах економічною формою існування продуктів праці є товар.

На сьогодні вже більшість економістів вважає освітній продукт товаром економічної освіти як «системи соціально-економічних відносин між державою та недержавними інститутами (організаціями та установами освітньої галузі) та більшості населення з приводу навчання, виховання й підготовки освітньої продуктивної сили за відповідну плату» [7, с. 35]. Освітній продукт — це продукт економічний, що створений у сфері духовного та інтелектуального виробництва (інтелектуальний продукт) або у формі виконаних робіт і наданих послуг [7, с. 190].

Освітній процес містить не лише результати інтелектуальної, розумової, духовної та творчої діяльності, утіленої у відкриттях, винаходах, патентах, наукових проектах і т. ін., а й формування особистості, створення «людського капіталу», відповідної компетентності фахівця. Важливи є теоретико-методологічні основи таких основних понять в освітній діяльності, як «економічні ресурси» (засоби виробництва) і «результати діяльності».

Зазначимо, що дослідженню системи освіти присвячено багато праць економістів-класиків — А. Сміта, В. Петті та ін. Теорії класиків економічної думки щодо сутності й природи освіти пізніше трансформувалися в неокласичну теорію, перш за все, у двох концепціях — людського капіталу (Г. Беккер, Дж. Мінцер, Т. Шульц та ін.) і виробничої функції освіти (У. Дойл, Дж. Ферріс, Д. Монк та ін.). У працях учених, які досліджують людський капітал, вивчаються можливості й перспективи освіти, яка формує в людини певні знання, уміння й навички. Чим більшим буде людський капітал у конкретному суспільстві, тим більш продуктивними будуть його трудові ресурси. Представники науки, які аналізують процес освіти з позицій виробничої функції, виходять з того, що освіта вивчається як виробни-

чий процес, оскільки є доцільною діяльністю, спрямованою на створення продукту, що задовольняє потреби. Вони моделюють виробничу функцію освіти, аналізують структуру та специфіку взаємозв'язків ресурсів і результатів тощо.

У різних теоріях дослідження освітньої діяльності з різних точок зору аналізується ефективність ресурсів, що використовуються в освіті, технологій навчання та результатів освітнього процесу. Освітній продукт створюється внаслідок перетворення економічних ресурсів (факторів виробництва). В економічній теорії зазвичай як основні економічні фактори розглядають землю, капітал і працю. Фактор виробництва, за визначенням, є річ, яка здатна зробити внесок в успіх процесу виробництва.

Праця як економічний ресурс — це розумові й фізичні здібності людей, які застосовуються у виробництві товарів і послуг. Праця в освітньому процесі містить насамперед працю викладачів. Викладач ВНЗ — це вчений, учитель, вихователь. При цьому він ще повинен бути не лише лектором і педагогом, а й грамотним організатором навчального процесу. Викладач — центральна фігура освітнього процесу, він забезпечує виконання навчального плану навчального процесу в навчальному закладі та вживає заходів, необхідних для підвищення ефективності освітнього процесу.

Процес навчання — це процес певного впливу викладача на студента, точніше кажучи, певні дії зі студентами. Проте сьогодення вимагає педагогічних зусиль по навчанню не як «суб'єкт» — «об'єкт», а як «об'єкт» — «об'єкт». Ця особлива категорія працівників має спеціальну підготовку, відповідні компетентності, професійні знання, кваліфікацію. Особливістю освітнього процесу є високий ступінь автономії викладачів у взаємодії з тими, хто навчається. Від цієї взаємодії, від активності, ініціативи та креативності викладачів і тих, хто навчається, від відкритості їх співпраці в досягненні цілей залежить ефективність освітньої діяльності.

На думку багатьох науковців [2, 5, 6], до складу економічного ресурсу «праця» необхідно включити працю тих, хто навчається, оскільки в освітньому процесі студентам

належить особлива роль, адже від їхніх зусиль залежить результативність освітньої діяльності. Досягти освітнього результату можна лише за умови, коли той, хто навчається, витрачає працю (на лекції, практичні заняття, самостійну роботу тощо). Унаслідок активної співпраці викладачів і студентів у процесі виробництва освітнього продукту створюється сам освітній продукт. По суті, студент стає його співтворцем. Проте визначальним в освітньому процесі залишається безпосередній контакт викладача зі студентом.

Капітал як економічна категорія — це будь-який ресурс, що створюється з метою виробництва економічних благ і використовується в освітньому виробництві послуг. Капітал є складником економічного ресурсу, його умовно поділяють на дві групи: матеріальні й нематеріальні ресурси.

Для забезпечення функціонування ВНЗ необхідні матеріально-речові засоби, які утворюють першу групу економічного ресурсу «капітал» (основний і оборотний). До них належать будівлі, споруди, комп'ютерна техніка, меблі, навчальне обладнання, бібліотечний фонд тощо. Вони необхідні для створення освітніх продуктів.

Питання інвестицій, їх обсягів, темпів нарощування та спрямованості практично завжди розглядаються в контексті стимулювання економічного розвитку. Складність оцінювання необхідних обсягів та ефективності капіталовкладень в освіту полягає в специфіці, властивій освітній діяльності, яка передбачає створення освітнього продукту.

За даними Державної статистичної служби України, з 2004 р. обсяги інвестицій в освіту зросли у 2,6 раза і за підсумками 2011 р. становили 2485,2 млн грн. Порівняно з 2010 р. обсяги інвестиційних ресурсів, залучених у сферу освіти, збільшилися на 32,7 %. Однак, хоча в цій сфері спостерігається тенденція до поліпшення ситуації, аналіз статистичних даних дає змогу зробити висновок щодо існування певних проблем у частині залучення інвестицій у сферу освіти.

Упродовж 2004–2011 рр. відмічається стала тенденція до падіння вартості основних засобів освіти в сукупній

вартості основних засобів по Україні. При цьому означене відбувається на фоні відносно стабільного нарощування інвестицій в основний капітал і незначного коливання частки ВВП, що створюється освітою в сукупному ВВП України. Так, якщо у 2004 р. частка вартості основних засобів освіти в загальній вартості основних засобів України становила 4,3 %, то у 2010 р. вона дорівнювала лише 1,1 %, тобто за останні 8 років скоротилася майже в 4 рази (рис. 1.1).

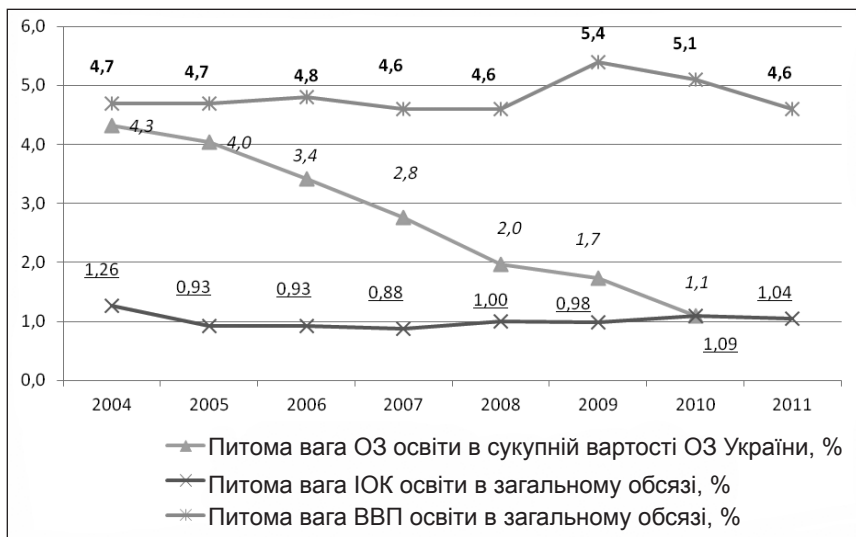

Рис. 1.1. Частка валового внутрішнього продукту (ВВП), інвестицій в основний капітал (ІОК) і вартості основних засобів (ОЗ) освіти в загальному обсязі ВВП, ІОК та ОЗ України в 2004–2011 рр., (%)¹

Зменшення частки вартості основних засобів освіти в сукупній кількості основних засобів по Україні свідчить про наявність негативних тенденцій, які зумовлюються хронічною нестачею інвестиційних ресурсів для розвитку цього сектору економіки та ймовірністю «проїдання» інвестиційних ресурсів, тобто використання коштів інвестиційного призначення на інші потреби, передусім — на виплату заробітної плати.

В освітньому виробництві, як і в інших видах економічної діяльності, важливими є вартість основних засобів

¹ Розраховано за даними Державної статистичної служби України.

виробництва та ступінь їх зносу. Згідно з даними Державної статистичної служби України, ступінь зносу основних засобів освіти в Україні за підсумками 2010 р. становив 62,5 %, в економіці в цілому – 74,9 %. У фактичних цінах наприкінці 2010 р. первісна (переоцінена) вартість основних фондів дорівнювала 72,5 млрд грн, або 1,1 % загальної вартості основних засобів, а залишкова – 27,2 млрд грн, або 1,6 % відповідно [1].

Вклад освіти України у ВВП залишається доволі низьким і протягом останніх років коливається в межах 4,6–5,4 % (рис. 1.1). Зазначимо, що частка освіти у ВВП зросла в період фінансово-економічної кризи, коли в Україні відбулося падіння обсягів виробництва практично за всіма видами економічної діяльності. Однак останнім часом, унаслідок прискороного нарощування темпів зростання ВВП у промисловості, спостерігається поступове зниження вкладу освіти у ВВП України. Так, якщо протягом 2004–2008 рр. частка ВВП, що створюється в освіті, коливалась у межах 4,6–4,8 %, то в період фінансово-економічної кризи (у 2009 р.) вона зросла до 5,4 %, а протягом 2010–2011 рр. знову знизилася до 4,6 %.

В освітній діяльності особливо важливими є нематеріальні ресурси. Це освітні технології (інформаційні, дистанційні та ін.), наукові школи, імідж закладу, суспільне визнання, традиції тощо.

Поняття «земля» охоплює всі природні ресурси, які застосовуються у виробничому процесі. Складові ресурсу «земля», що використовуються в освітній діяльності, істотно не відрізняються від інших сфер матеріального виробництва. У ринковій економіці земля є таким самим засобом виробництва, як і будь-який інший матеріальний фактор виробництва. Проте на відміну від двох видів первинних факторів виробництва, а саме людських факторів, земля є фактором, не пов'язаним із діяльністю людини.

Використання землі для розміщення навчальних будівель, житла для викладачів і студентів, стадіонів, спортивних об'єктів, транспортної інфраструктури, зон відпочинку

тощо слугує розвитку людського капіталу, суспільному й індивідуальному благу; і вона має свою цінність.

Економічні вчення стосовно землі розглядають землю не з точки зору спекулянта, який зводить усі цінності до грошей і прибутку. Земля, на думку одного з видатних мислителів-економістів ХХ ст. Л. Мізеса, «є невичерпним джерелом людської енергії і людського життя... земля не просто приносить плоди, які живлять наше тіло; вона насамперед виробляє моральні та духовні сили цивілізації» [8, с. 604]. Тому в багатьох країнах світу держава законодавчо наділяє навчальні заклади певними привілеями щодо закріплення й використання землі та певним соціальним престижем, чого, на жаль, немає в Україні.

Для аналізу суті й особливостей створюваного освітнього продукту важливими є наведені в науковій літературі різні погляди стосовно цього феномену. Деякі автори освітнім продуктом вважають випускників (як економічну субстанцію) [9], інші — змінену соціально-психологічну структуру людини, ще деякі думають, що продуктом функціонування системи освіти є освітня послуга [4].

Ми поділяємо думку тих авторів, які вважають за доцільне розрізнити поняття «освітній результат» і «освітній продукт» [2].

Освітній результат відображає факт привласнення на індивідуально-особистісному, державному, громадському рівнях усіх тих цінностей, які створюються в процесі освітньої діяльності і є важливими для споживачів освітнього продукту. Зауважимо, що будь-які досягнення та результати мають розглядатися крізь призму особистості, її освітніх досягнень, людського капіталу, оскільки сукупний освітній потенціал суспільства визначається конкретними освітніми надбаннями особи [6].

Узагальнюючи тлумачення освітнього продукту, необхідно зазначити, що багатоаспектність і різновекторність думок науковців зумовлені дослідженнями економістів самого феномену послуг, зокрема й освітніх. Проте й донині ще не сформований понятійний апарат цієї сфери економіки.

На нашу думку, заслуговує на увагу наведена в праці [2] структура освітнього продукту, яка включає такі три види: освітню послугу, послуги засобів передавання знань і освітній результат.

Перший вид освітнього продукту — освітня послуга. Незважаючи на безліч публікацій з проблеми визначення сутності освітньої послуги, до теперішнього часу у вчених немає єдиного погляду на це питання. Превалює думка, що поняття «освітня послуга» є діяльністю (педагогічною, виховною, науковою) працівників сфери освіти, що задовольняє потреби суб'єктів освіти. Освітня послуга створюється працею викладачів і потребує виконання певних процедур, здійснення певного процесу. Проте освітній результат цього процесу залежить як від викладачів, так і від тих, хто навчається. Результатом освітньої діяльності можна вважати той корисний ефект, який створюється діяльністю працівників сфери освіти.

Другий вид освітнього продукту — послуги засобів передавання знань. У навчальному процесі дуже важливою є трансляція знань і створення та підбір знань для конкретних спеціальностей у конкретному навчальному закладі. Ця функція є однією із складових формування змісту освіти, якість якого залежить від кваліфікації професорсько-викладацького складу.

Людські знання розрізняють як особистісні, або невід'ємні, і кодифіковані. Особистісне знання може бути закодованим у вигляді статей, підручників, монографій. У такий спосіб воно стає кодифікованим, або «готовим знанням». Його можна купити, позичити і т. ін. Особистісне (невід'ємне) знання значно вигідніше кодифікованого. Особистісне знання виробляє «нове знання», і воно може забезпечити інтелектуальну та науково-дослідну спадковість. Ефективна навчальна діяльність, яка дає економічний ефект, можлива лише на основі невід'ємного знання, яке можна отримати за умови особистої участі в дослідницькій роботі.

Кодифіковане знання не можна розвивати, ним можна лише тимчасово користуватися, поки воно не застаріє.

А старіння знань, навіть базових, нині відбувається через 1–1,5 року. Тому оновлення навчально-методичного забезпечення має відбуватися постійно. Навчальний процес, побудований на кодифікованому знанні, перетворюється в постійну роботу зі збирання, аналізу, вивчення, освоєння та запам'ятовування матеріалу, який постійно змінюється.

Засоби передавання знань створюються й постійно оновлюються в процесі освітнього виробництва викладачами для навчального процесу. Це такі засоби передавання знань, як монографії, підручники, навчальні посібники, навчальні й методичні матеріали, статті тощо. За допомогою них знання передаються індивідам. Такого роду освітні продукти важливі для самоосвіти.

Третій вид освітнього продукту — компетентності, яких набув той, хто навчався, тобто нова якість фахівця. Освітній продукт не збігається з результатом освітнього виробництва і є лише тією частиною продукту, яку опанував той, хто навчався. Це частина набутих властивостей, та сума знань, інформації, навичок, умінь, яку індивід засвоїв і може реалізувати в процесі своєї професійної діяльності.

Структуру освітнього продукту вищого професійного закладу освіти показано на рисунку 1.2.

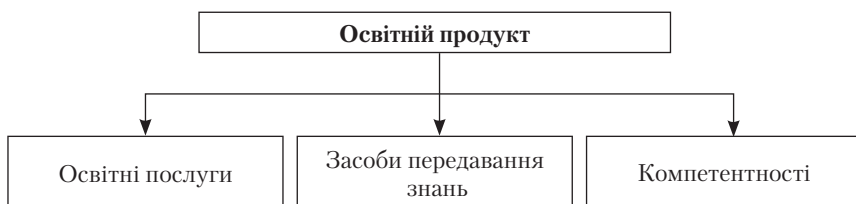

Рис. 1.2. Структура освітнього продукту ВНЗ

Сучасні університети, окрім підготовки професійних фахівців за різними науковими напрямками та науково-педагогічних кадрів, відіграють важливу роль у становленні національних інноваційних економік і створенні якісно нових продуктів і технологій.

В умовах переходу України до нового етапу формування інноваційного суспільства — побудови економіки, заснованої на генерації, поширенні й використанні знань, реалізується стратегічне завдання — сформувати локальні елементи інноваційної діяльності (розроблення нових продуктів і технологій, створення бізнес-інкубаторів, технологічних парків тощо); підвищити їх ефективність; інтегрувати інноваційну складову у всі види діяльності — освітню, наукову, педагогічну, виховну, експериментальну, експериментально-виробничу.

Науково-інноваційна діяльність університетів інтегрується в сукупність видів діяльності університету, що використовують його потенціал з метою створення нових знань і нововведень у вигляді практичних результатів (продуктів, послуг, інформації, об'єктів інфраструктури і т. ін.). Отже, в університетах виробляються крім освітніх ще й наукові продукти.

Структуру наукового продукту вищого навчального закладу зображено на рисунку 1.3.

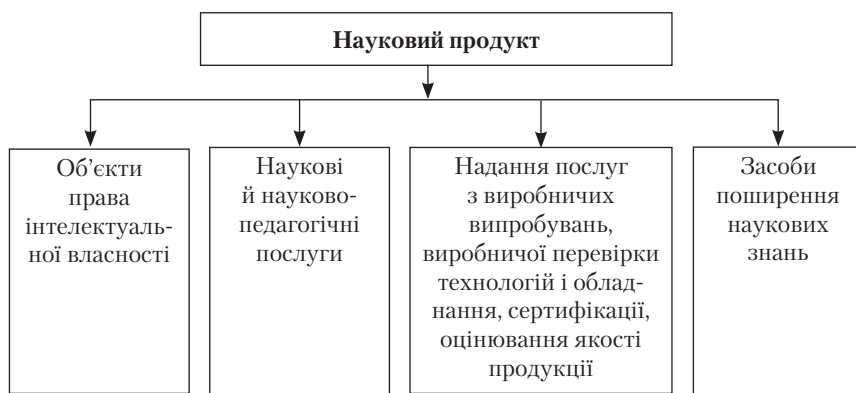

Рис. 1.3. Структура наукового продукту ВНЗ

Об'єктами права інтелектуальної власності та авторських прав є патенти, ліцензії, технології, звіти про наукові дослідження, монографії, технічні умови, стандарти, дослідні партії, дослідні або промислові зразки і т. ін.

Наукові результати діяльності ВНЗ — це компетенції наукових і науково-педагогічних працівників, яких вони досягли.

Надання послуг з виробничих випробувань, виробничої перевірки технологій і обладнання на замовлення споживачів, сертифікації, оцінювання якості продукції, а також надання послуг з патентних досліджень і експертиз є науковими продуктами університету.

До засобів поширення наукових знань належать монографії, наукові фахові, науково-виробничі та електронні наукові журнали і т. ін.

Досягнення й результати освітнього виробництва зводяться до нових освітніх якостей індивіда, які виявляються в його компетентності.

Компетентність — це динамічна комбінація знань, розуміння, умінь, цінностей, інших особистих якостей, що описують результати навчання. Інакше кажучи, компетентність — це набуті реалізаційні здатності особи до ефективної діяльності [10, с. 32].

Ринок праці оцінює:

- розумові навички претендентів (креативність, здатність аналізувати інформацію, системність мислення, здатність до самонавчання);
- особистісні якості (стресостійкість, гнучкість, ініціативність, відповідальність);
- рівень практичних навичок за фахом і рівень загальних комунікативних навичок (спілкування, ведення переговорів, розв'язання конфліктів, робота в команді, робота з клієнтами) тощо.

Згідно з оцінками роботодавців і випускників, найкращим свідченням ефективності роботи університету є практична цінність і відповідність освітніх послуг потребам ринку праці.

Найважливішими якостями працівника, на думку роботодавців, є практично-професійні навички, уміння вирішувати проблемні ситуації та навички роботи з клієнтами. Якраз цих навичок, за оцінками роботодавців, найчастіше

бракує випусникам ВНЗ. А отже, існує розрив між тими навичками і знаннями, які набуває випусник, і тими навичками і знаннями, які необхідно мати працівникові організації. Тому, наймаючи фахівця, роботодавець здебільшого ще декілька років «тюнінгує» його, укладаючи в нього і час, і кошти. Сама по собі наявність диплома (нехай навіть найпрестижнішого університету) не є перепусткою в команду.

Список використаних джерел

1. Державна статистична служба України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
2. Драганчук Л. С. Об экономической природе современного образовательного продукта // Экономика образования. — 2011. — № 6. — С. 4–19.
3. Економічна енциклопедія : у 3 т. Т. 1 / редкол.: С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. — К. : Вид. центр «Академія», 2000. — 864 с.
4. Затепякин О. А. Экономическая природа образовательного продукта [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://science-bsea.narod.ru/2008/ekonom/zatepjakin_ekonom.htm.
5. Кожухар В. М. К определению содержания образовательной услуги [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.mavriz.ru/articles/2005/3/3744.html>.
6. Кремень В. Г. Філософія людиноцентризму в освітньому просторі / В. Г. Кремень. — 2-е вид. — К. : Т-во «Знання України», 2010. — 520 с.
7. Мочерний С. В. Економічний енциклопедичний словник : у 2 т. Т. 2 / С. В. Мочерний, Я. С. Ларіна. — Львів : Світ, 2006. — 568 с.
8. Мизес Л. фон. Человеческая деятельность: трактат по экономической теории / Людвиг фон Мизес; пер. с 34-го испр. англ. изд. А. В. Куряева. — Челябинск : Социум, 2008. — 878 с.
9. Мукумбеков М. К. Экономическая природа рынка образовательных услуг и некоторые направления модернизации системы высшего образования // Экономика образования. — 2011. — № 5. — С. 4–15.
10. Національний освітній глосарій: вища освіта / авт.-уклад.: І. І. Бабин, Я. Я. Болубаш, А. А. Гармаш та ін.; за ред. Д. В. Табачника і В. Г. Кременя. — К. : Вид. дім «Плеяди», 2011. — 100 с.

1.2. Освітня послуга як економічна категорія

Знання різко відрізняються від усіх типів ресурсів. Вони дуже швидко старіють, і сьогоднішня новація вже завтра може сприйматись як дрімуче неучтво.

П. Друкер

Роль знань, освіти й науки у світі неухильно зростає. Нині «вища освіта є однією з найпріоритетніших сфер у ХХІ ст. (наука як сфера, що продукує нові знання; освіта як сфера, що оприлюднює знання й передусім забезпечує індивідуальний розвиток людини). І тільки та країна, яка визнала пріоритетний розвиток цієї сфери і спромоглася його забезпечити, може претендувати на гідне місце у світовому співтоваристві, бути конкурентоспроможною» [11].

Світові тенденції розвитку вищої освіти переконливо свідчать, що на сьогодні знання є основним фактором розвитку економіки. Це зумовило мету Болонського процесу та формування конкурентоспроможного Європейського простору вищої освіти [1].

Безсумнівно, чим вищий рівень освіти в країні, тим краще розвивається її економіка. Крім того, хороша освіта населення позитивно впливає на інші сфери життя суспільства. Інвестиції в інтелектуальний капітал набувають пріоритетного значення, оскільки максимальне використання всіх набутих професійних знань зумовлює більш швидке зростання вартості суспільного продукту, ніж інвестиції в матеріальну сферу виробництва. Освіта створює людський капітал, його поєднання з фізичним капіталом і спричинює підвищення продуктивності праці та поліпшення її якості. Зрозуміло, що освіта не є панацеєю, здатною вирішити всі економічні проблеми.

Сучасний глобалізований світ розвивається завдяки знанням. Він стає дедалі конкурентнішим і складнішим. Такі умови розвитку суспільства змінюють людину, характер

її роботи й вимоги до фахової підготовки. Тож знань, отриманих людиною за період навчання в університеті, замало, щоб бути конкурентоспроможною та успішною в швидкозмінному суспільстві. Короткий «життєвий цикл» знань, навичок і професій висуває не тільки до людей, а й до освіти вимогу безперервності, постійного оновлення індивідуальної здатності й підвищення кваліфікації. Життя вимагає від індивідів постійного навчання впродовж життя, а від вищої школи — постійного розвитку ринку освітніх послуг [8]. Нові умови життєдіяльності людини сформували потребу у формуванні ринку освітніх послуг для професійного навчання.

Відповідно до статті 53 Конституції України [6] кожен громадянин має право на освіту. Держава забезпечує доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах. Доступність освіти як конституційна гарантія реалізації права на освіту на принципах рівності означає, що нікому не може бути відмовлено у праві на освіту, і держава має уможливити реалізацію цього права.

Що стосується вищої освіти, то громадяни мають право безоплатно її здобути в державних і комунальних навчальних закладах на конкурсній основі.

Тлумачення понять «доступність освіти» і «безоплатність освіти» дав Конституційний Суд України [10]. Безоплатність освіти є конституційною гарантією реалізації права на освіту й означає можливість здобуття освіти в державних і комунальних навчальних закладах без внесення плати в будь-якій формі за освітні послуги визначених законодавством рівня, змісту, обсягу та в межах тих видів освіти, безоплатність яких передбачена Конституцією України. Безоплатність вищої освіти означає, що громадянин має право здобути її відповідно до стандартів вищої освіти без внесення плати в державних і комунальних навчальних закладах на конкурсній основі в межах обсягу підготовки фахівців для загальносуспільних потреб (державного замовлення) [10].

У науковій літературі термін «освітня послуга» трактується по-різному. Одні автори розглядають її як діяльність певної особи або групи осіб, інші — як набір компетенцій, які використовуються для задоволення потреб людини в освіті, треті — як комплекс послуг чи видів діяльності, четверті — як організований процес навчання.

Зокрема автори праці [7] вважають, що освітня послуга — це вид послуги, яка забезпечує реалізацію конституційних гарантій і державних зобов'язань у сфері освіти, що надається за рівнями освіти відповідно до вимог державних освітніх стандартів і передбачає затрати певних економічних ресурсів у процесі задоволення освітніх потреб тих, хто навчається. Різноманітність трактувань сутності поняття «освітня послуга» свідчить про відсутність єдності поглядів у науковців щодо цього поняття.

На нашу думку, термін «освітня послуга» означає цілеспрямовану діяльність юридичних і фізичних осіб, за основу якої взято навчання для задоволення різноманітних інтелектуальних потреб людини й суспільства в нових знаннях, уміннях, навичках, розвитку індивідуальних здібностей, що має вартісний вимір.

Ринок освітніх послуг — це система економічних відносин між юридичними й фізичними особами з приводу купівлі-продажу освітніх послуг. Освітні послуги реалізуються на ринку освітніх послуг, де панує конкуренція існуючих і потенційних покупців і продавців цього товару (освітніх послуг), кількість яких невпинно зростає. На освітньому ринку взаємодіють попит на освітні послуги з боку основних господарчих суб'єктів (окремих громадян, домогосподарств, підприємств та організацій, держави) і їхня пропозиція від різних освітніх закладів.

За наявності попиту на освітні послуги, які надає система освіти, споживачі цих послуг — юридичні, фізичні особи або держава — передають її економічні чи інші ресурси як оплату за ці послуги. Система надає освітні послуги, а за це отримує ресурси, які забезпечують її функціонування. Наявність пропозицій на ринку освітніх послуг свідчить про функціональну дієздатність системи.

У разі порушення рівноваги між попитом і пропозицією на ринку освітніх послуг дуже швидко зростає попит на освітні послуги, що призводить до зниження якості послуг, які надаються. Це відбувається внаслідок того, що система не може негайно забезпечити попит, оскільки вона не має резерву кадрового й матеріально-технічного потенціалу. Тимчасова нестача в системі педагогічних кваліфікованих кадрів, обладнання, матеріальних і організаційно-технічних ресурсів за стрімкого зростання попиту породжує безліч неякісних пропозицій. А коли попит на освітні послуги знижується, це призводить до стагнації системи, унаслідок чого вона може втратити частину свого кадрового й організаційно-структурного потенціалу.

Крім виробників і споживачів освітніх послуг на ринку діють численні посередники. Це служби зайнятості, біржі праці, органи реєстрації, ліцензування й акредитації освітніх установ, різноманітні фонди, асоціації тощо. Усі ці суб'єкти сприяють ефективному просуванню освітніх послуг на ринку й виконують інформаційні, консультаційні та маркетингово-комунікаційні функції.

Для ринку освітніх послуг обов'язковими є три компоненти: 1) покупець; 2) продуцент (продавець); 3) державне регулювання [9]. Компоненти пов'язані між собою такими економічними категоріями, як попит, пропозиція, ціна, вартість, конкуренція. Такий ринок має свої специфічні особливості, які в значній мірі визначаються розвитком ринкових відносин у системі освіти. Сучасні міжнародні відносини в економічній сфері самою своєю суттю зводяться до конкуренції у сферах науки, техніки, технологій, висококваліфікованих кадрів — у системі вищої професійної освіти. З проголошенням конституційних засад незалежної України на приватну власність, підприємницьку діяльність, ринкову економіку освітні послуги стали товаром.

Дуже важливим аспектом дослідження розвитку ринку освітніх послуг є історико-методологічний підхід, який розкриває тенденції їх розвитку та дає змогу спрогнозувати майбутнє. Він передбачає послідовне дослідження, ви-

вчення історично обумовлених змін усієї сукупності форм і методів освітніх послуг, їх окремих видів на різних рівнях. Факт постійних змін історичних умов обумовлює аналіз процесу зміни поглядів на сутність і цілі, виявлення їх динаміки, зміни найбільш загальних закономірностей розвитку й особливостей залежно від розвитку матеріальних і духовних умов життя [8]. Тому для з'ясування сутності освітніх послуг, теоретичного й концептуального переосмислення їх ролі проаналізуємо визначення основних економічних категорій — таких, як потреба, благо, товар, вартість, ціна, дохід, прибуток, попит-пропозиція тощо.

Відчуття людиною нестачі чогось для життєдіяльності визначається як потреби, що задовольняються в процесі обміну та споживання. Потреби — це відчуття людиною необхідності в чому-небудь, що вимагає задоволення, це те, без чого не можна обійтися. Сутність категорії «потреба» полягає у внутрішніх мотивах людини, що спонукають її до економічної діяльності з метою забезпечення власного добробуту й добробуту членів сім'ї. Потреби в освіті й знаннях у людей з'явилися давно, з розвитком суспільства та особистості вони постійно зростають, особливо в наш час — період формування постіндустріального суспільства.

Прагнення задовольнити потреби виникає в людини під впливом також внутрішніх мотивів. Кожна людина надає перевагу товарам і послугам, які мають найвищу споживчу цінність і здатні забезпечити максимальне задоволення з огляду на власні фінансові можливості. Будь-який споживач розглядає товар із точки зору необхідних споживчих властивостей та суми грошей, яку він готовий за нього заплатити. Потреби, які ґрунтуються на реальній купівельній спроможності, називаються запитами. Свої потреби люди задовольняють різноманітними товарами й послугами. Потреби й запити формують попит на товари та послуги на ринку, зокрема й на освітні послуги.

Матеріальні речі та послуги, які використовуються для задоволення потреб людини, називаються благами або споживчими благами. Певні споживчі блага існують у природ-

ному вигляді — це повітря, сонце, вода, рослини тощо. Усе це безкоштовні блага, які людина використовує. Вона їх не створює, а знаходить у природі в готовому для використання вигляді. Безкоштовність таких благ відносна, оскільки вони не є продуктом людської праці, бо отримані від природи, і не є об'єктом економічної діяльності.

Разом з тим для життя людини потрібно значно більше благ, ніж їх є в природі, і це спонукає людину до економічної діяльності. Люди навчилися виробляти й створювати необхідні їм блага. Ті блага, які людина виробляє спеціально, з метою задоволення своїх потреб, називаються економічними.

Економічні блага — це засоби задоволення потреб людини, це продукти праці — товари та послуги. Їх можна отримати внаслідок економічної діяльності, але в кількості, обмеженій рівнем розвитку виробництва, наявністю сировинних ресурсів, технологій [5].

«Знання, мабуть, головне благо, яке має свою вартість, але той, хто не осягнув його, часто не може усвідомити його користі», — уважав лауреат Нобелівської премії в галузі економіки 1974 року Ф. Гаєк [2]. У надзвичайно динамічному й інформаційному суспільстві змінюється сама людина, її запити й потреби, оскільки істотно змінюється характер праці та вимоги до кожної людини як працівника.

Економічні блага поділяються на первинні та вторинні. Первинні блага задовольняють первинні, життєво необхідні потреби людини (сон, їжа, одяг). Первинні потреби не можуть бути замінені одна іншою. Вторинні — це решта благ, що задовольняють потреби людини (відпочинок і т. п.). Економічні блага також поділяються на довготривалі, які використовуються декілька років (автомобілі, телевізори, холодильники, меблі тощо), і нетривалі (наприклад, продукти харчування). Усі вони є товарами або послугами. Освітні послуги — це також важливе суспільне економічне благо.

Продукт праці, виготовлений для обміну (а не для власного споживання), стає товаром. «Товар — це все те, що задовольняє бажання чи потребу й пропонується ринку для привертання уваги, придбання, використання або

споживання» [9]. Отже, товар — це не просто продукт праці, а продукт, що виготовлений, по-перше, для задоволення потреб людей, а по-друге, для обміну на ринку. Інакше кажучи, товар є матеріальним благом або послугою.

Одним із видів товару є послуга, яка, на відміну від товару як матеріальної субстанції, не має речової форми, а виступає у вигляді ефекту діяльності людини і є корисною та необхідною споживачеві. Теоретичне з'ясування сутності освітньої діяльності та її результатів, якими є освітні послуги, зумовлене нагальною потребою дослідження вищої освіти як суспільного феномену в національних умовах ринку.

У наукових публікаціях є різні визначення сутності послуги як економічної категорії, існують різні думки щодо визначення термінів «послуга» та «освітня послуга». Крім того, категорія послуги містить декілька ще недостатньо вирішених і недосліджених в економічній літературі проблем: визначення суті цієї категорії, її форм, особливостей, ролі та місця в становленні ринкової економіки.

Процес надання освітніх послуг, на відміну від продажу товарів, відрізняється тим, що вони не підлягають транспортуванню, зберіганню, накопиченню, їх неможливо побачити чи доторкнутися до них, вони невіддільні від споживання й надання, до того ж мінливі. Тому оцінити рівень наданих населенню послуг у якихось кількісних показниках можна лише після їх надання. Науковці виокремлюють шість характерних особливостей послуг:

1) неможливість транспортувати послугу, тому що вона нематеріальна;

2) неможливість зберігання — послугу не можна зберігати з метою подальшої її реалізації чи використання;

3) послуги не можна накопичувати як будь-які речі;

4) нематеріальність — послугу не можна відчутти, спробувати, доторкнутись і т. ін., доки її не буде надано. Якщо, наприклад, хтось купує, телевізор, то перед придбанням може ввімкнути його, перевірити, визначити якісні характеристики. А студент або клієнт перукарні не може перед-

бачити результат послуги, доки не отримає її, тому що послуга нематеріальна;

5) послуга одночасно і надається, і споживається. Так, викладач не може прочитати лекцію, якщо немає слухачів. При наданні послуги завжди присутній її споживач, тому важливо забезпечити взаємодію продавця й покупця послуги. Від цієї взаємодії залежить результат як для того, хто її надає, так і для тих, хто її отримує. Наприклад, від ставлення офіціанта в ресторані до відвідувача або продавця в магазині до покупця залежить, чи буде відвідувач задоволений, чи виникне в нього бажання звернутися ще раз сюди за послугою;

6) мінливість, змінність послуги зумовлена тим, що вона не постійна й залежить від того, хто, коли, де і як її надав. Наприклад, в університеті, який має високий рейтинг, один педагог може бути ввічливим і старанним, а інший за характером або залежно від настрою — непривітним, повільним. Якість послуг, зокрема й освітніх, може змінюватись і від особистих симпатій чи антипатій [4].

Освітня послуга — це продукт спільної праці та зусиль педагогічних кадрів і тих, хто навчається. На основі теоретичних узагальнень наукових публікацій можна навести основні класифікації освітніх послуг, за основу яких узято різні критерії [1, 11]:

- за основними програмами, що використовуються: загальноосвітні, професійні;
- за способом надання: очні, заочні, очно-заочні, дистанційні;
- за тривалістю надання: довгострокові (школа, вищі навчальні заклади), середньострокові (курси підвищення кваліфікації, перепідготовка кадрів), короткострокові (тренінги);
- за напрямками підготовки кадрів: дошкільні, загальноосвітні, професійні, підвищення кваліфікації, післядипломне навчання;
- за ознакою рівнів освіти відповідно до Болонської трициклової системи: бакалаврського рівня, магістерського рівня, докторського рівня.

Крім того, у закладах освіти досить поширеними є поряд з основними освітніми послугами додаткові освітні послуги — курси підготовки до навчання, доступ до мережі Інтернет та ін.

Розвиток ринку освітніх послуг в Україні, досягнення конкурентних переваг є можливим завдяки інноваційній діяльності суб'єктів-виробників цих послуг. Інновація в перекладі з грецької мови означає «оновлення, зміни». Освітніми інноваційними послугами є вперше створені, удосконалені або застосовані в навчальному закладі освітні послуги, що суттєво поліпшують результати освітньої діяльності. Згідно з теорією Шумпетера, інновації — це: виробництво нових благ, застосування нових способів виробництва й комерційного використання існуючих благ, використання певного винаходу або, у більш загальному аспекті, невикористаної можливості для продукування нових послуг чи старих послуг новим способом, відкриття нового ринку для надання послуг, через реорганізацію тощо. По суті, інновації — це будь-які зміни, які вперше здійснюються окремим суб'єктом господарювання, тими самими людьми, тобто застосування ним прогресивних змін уперше [12]. З точки зору окремого індивідуума або ВНЗ, інновація — це ідея, дія чи продукт, які сприймаються як нові.

В умовах розвитку національного ринкового середовища ВНЗ стають суб'єктами нових ринкових умов й адаптуються до них, надаючи освітні послуги споживачам і задовольняючи попит на освітньому ринку. У людей є величезний вибір різних освітніх послуг з різними провайдерами (продуцентами) і цінами, що пропонує ринок.

Нині реальний стан справ зумовлює відповідну організацію ВНЗ на основі аналізу динамічного розвитку ринку освітніх послуг, конкуренції, інформації, знань. Тому, щоб завоювати гідне місце на освітянському ринку, потрібні інноваційні зміни з орієнтацією на споживача та забезпечення його необхідними споживчими цінностями й високим рівнем задоволення очікувань.

Громадяни України — споживачі освітніх послуг оцінюють ВНЗ, порівнюючи своє сприйняття отриманих послуг з тим рівнем, якого вони очікували. Якщо їхні очікування справдилися, то вони отримують задоволення, якщо ні — тоді невдоволення. Очевидно, що рівнем задоволення клієнтів (студентів, їхніх батьків, роботодавців) у певній мірі можна оцінити ефективність відповідного навчального закладу й освітніх послуг, які він надає.

Список використаних джерел

1. Вища освіта України і Болонський процес : навч. посіб. / за ред. В. Г. Кременя. — Тернопіль: Навчальна книга — Богдан, 2004. — 384 с.
2. *Гаєк Ф. А.* Конституція свободи / Ф. А. Гаєк; пер. з англ. М. Олійник, А. Королишин. — Львів: Літопис, 2002. — 556 с.
3. *Грищенко І. М.* Комерційна діяльність посередницьких підприємств : підруч. для вищ. навч. закл. / І. М. Грищенко. — К.: Грамота, 2009. — 448 с.
4. Економічна енциклопедія : у 3 т. Т. 1 / редкол. С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. — К.: Вид. центр «Академія», 2000. — 864 с.
5. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; гол ред. В. Г. Кремень. — К.: Юрінком Інтер, 2008. — 1040 с.
6. Конституція України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : / <http://zakon.rada.gov.ua>.
7. *Котлер Ф.* Основи маркетинга / Ф. Котлер, Г. Армстронг, Д. Сондерс, В. Вонг; пер. с англ. — 2-е європ. изд. — М.; СПб.; К.: Изд. дом «Вільямс», 2000. — 944 с.
8. *Кремень В. Г.* Освіта і наука в Україні — інноваційні аспекти. Стратегія. Реалізація. Результати / В. Г. Кремень. — К.: Грамота, 2005. — 448 с.
9. *Кремень В. Г.* Філософія управління : підручник / В. Г. Кремень, С. М. Пазиніч, О. С. Пономарьов. — 2-е вид., доповн. і переробл. — Харків: НТУ «ХПІ», 2008. — 524 с.
10. Рішення Конституційного Суду України від 04.03.2004 р. № 5-рп-2004. — Режим доступу : zakon.rada.gov.ua.
11. *Рум'янцева А. П.* Світовий ринок послуг : навч. посіб. / А. П. Рум'янцева, Ю. О. Коваленко. — К.: Центр навч. л-ри, 2006. — 456 с.
12. *Шумпетер Й. А.* Теорія економічного розвитку. Капіталізм, соціалізм і демократія / Й. А. Шумпетер; пер. с англ. В. С. Антономова і др. — М.: Ексмо, 2008. — 864 с. (Антологія економічної думки).

1.3. Особливості освітніх послуг у системі професійної освіти України

Не в кількості знань полягає освіта, а в повному розумінні й віртуозному використанні всього того, що знаєш.

М. Гегель

Освітня діяльність у сучасному інформаційному суспільстві істотно відрізняється від освіти, притаманної індустріальній епосі, як за метою, так і за формою, методами, характером і можливостями освітньої діяльності.

Головними тенденціями розвитку вищої професійної школи, які характеризують розвиток національної системи освіти, є такі: децентралізація і демократизація управління; розширення автономії та самоврядування ВНЗ з одночасним посиленням контролю з боку суспільства; прийом студентів на навчання за результатами незалежного оцінювання знань; кредити для студентів; рух у бік ринкових моделей організації, управління і фінансування освіти.

У суспільстві, заснованому на знаннях, освітні послуги мають свої специфічні особливості. З економічної точки зору діяльність ВНЗ — це діяльність з надання освітніх послуг населенню. Розглянемо основні особливості сучасних освітніх послуг.

Споживання й капіталовкладення. Освітні послуги, задовольняючи потреби людини в інтелектуальному розвитку, являють собою споживання й капіталовкладення одночасно. Перехід від індустріального типу економіки до постіндустріального зумовив перехід від інвестування у фінансовий капітал до інвестування в людину, оскільки з розвитком науково-технічного прогресу та глобалізацією ринків з'являється потреба в підвищенні якості робочої сили. Історичний аналіз етапів розвитку простої, а потім складної (інтелектуальної) праці свідчить про появу нових економічних теорій, які досліджують економіку праці, у то-

му числі й економіку освіти. Так виникла теорія «людського капіталу», яку розробив Г. Беккер і його послідовники Т. Шульц, Е. Денісон, Дж. Кендрік та ін. [1]. Прихильники цієї теорії розглядають витрати на освіту як затрати інвестиційного типу, як інвестиції в «людський капітал».

Індивіди, навчаючись, отримують знання та навички, тобто отримують негайні вигоди. Водночас вони створюють умови для одержання доходу в майбутньому. Завдяки праці, а також набутим у процесі інвестицій знанням, вмінням і професійній майстерності споживачі освітніх послуг мають можливість у майбутньому підвищити продуктивність і якість праці, одержувати більший дохід.

Разом з тим у сучасному постіндустріальному суспільстві люди, які мають більш високий освітній рівень, як правило, мають вищі доходи, вищий рівень життя, довше живуть — до чого прагне більшість людей.

За даними Всесвітнього банку, у країнах ОЕСР (Організація економічного співробітництва і розвитку) зростає частка працівників з вищою освітою, а також зростає економічна ефективність від вищої освіти. У промислово розвинених країнах частка дорослого населення, яке має вищу освіту, у період з 1975 по 2000 р. зросла з 22 до 41 %, тобто майже подвоїлася, однак дедалі більший попит залишався незадоволеним. У США та Великій Британії за період з 1980 по 1996 р. приріст заробітної плати чоловіків, пов'язаний з наявністю вищої освіти, потроївся. Нещодавно проведений спеціалістами аналіз у деяких латиноамериканських країнах підтверджує, що ця тенденція проявляється й у країнах, які розвиваються, наприклад Аргентині, Бразилії та Мексиці [16, с. 27].

Сучасна економіка потребує високого рівня кваліфікації робочої сили, і це є реаліями сьогодення.

Неможливість грошового виміру. Характерною рисою послуг освіти є неможливість їх грошового виміру. Для кількісного вимірювання освітніх послуг недостатньо проаналізувати витрати, пов'язані з їх виробництвом та інвестуванням у людський капітал. Якщо в матеріальній сфері їх можна виміряти кількісно (наприклад, у штуках або кі-

логограмах), то витрати споживання освітніх послуг для задоволення потреб людини виокремити неможливо. Ці витрати можна розглядати як інвестиції в індивіда, оскільки корисний результат може виявитися через тривалий час. Отже, аналіз витрат не дає змоги зробити ефективний вимір освітніх послуг для споживачів. Виміряти їх можна лише за допомогою непрямих показників.

Як свідчить аналіз наукових досліджень, є різні підходи до визначення механізмів, на основі яких можна було б виміряти або оцінити внесок вищої освіти в соціальний та економічний розвиток людини й суспільства. Певні характеристики в цьому напрямі такі.

Економічні переваги. Для індивіда вища освіта має економічне значення, оскільки вона дає можливість отримувати більшу оплату праці, забезпечує працевлаштування, створює умови для нагромадження та збагачення, покращення умов праці, мобільності. Усе це дає змогу людям бути конкурентоспроможними й інноваційними, по-новому підходити до вирішення різних проблем, застосовувати нове мислення та діяти. Разом з тим чим більше людей мають вищу освіту, тим економічно вигіднішим є це і для суспільства: підвищується продуктивність праці, розвиваються національний і регіональні ринки, підвищуються рівень споживання, потенціал та якість робочої сили тощо.

Соціальні переваги. Для кожної людини перевагами від вищої освіти є можливості прийняття більш виважених рішень, розширення інтелекту, покращення якості свого життя та родини, підвищення особистого статусу та можливостей у сфері освіти, більш здоровий спосіб життя та збільшення тривалості життя. Для суспільства соціальне значення від вищої освіти своїх громадян полягає в інтеграції нації та підготовці кадрів. Це є однією із засад розвитку демократичного суспільства як більш справедливого, з однаковими можливостями для всіх, більш здорового та мобільного, здатного до навчання впродовж усього життя.

Отже, користь від навчання не підлягає виміру, проте люди вірять, що майбутні вигоди з лишком окуплять понесені витра-

ти. Інакше кажучи, люди керуються теорією, прогнозами, а не цифрами [7, с. 25].

Суспільне і приватне благо. Послуги освіти є товаром особливого роду, і їх можна розглядати двояко: з одного боку, як суспільне благо, а з іншого — як приватне благо.

Освіта як суспільне благо визначається спільним характером і неподільністю споживання, тобто споживання освітніх послуг одними людьми не виключає їх споживання іншими. Надання освітніх послуг як суспільного блага передбачає, що коли вони стають доступними одному індивідові, то й іншим також — без додаткових витрат. Пропозиція суспільного блага є предметом колективного вибору. Зазвичай передбачається, що суспільне благо надається державою та оплачується за рахунок обов'язкового оподаткування. Потреби в послугах вищої освіти як суспільного блага задовольняють ВНЗ.

У сфері освіти послуги — це також і приватне благо, оскільки знання є особливою формою інтелектуальної власності людини і її приватним людським капіталом, що приносить дохід. Освітні послуги — це особливий вид ринкових послуг, які створюють економічні блага як для індивіда, так і для суспільства в цілому. Цей вид послуг створюється педагогічними та науково-педагогічними працівниками. На їх створення витрачається жива праця працівників освітньої сфери й необхідні матеріальні ресурси. Тому освітні послуги, як вид товару, у ринкових умовах мають також вартість і є об'єктом ринкових відносин.

Освітня послуга як соціальна категорія. Особливість освітніх послуг полягає, зокрема, у тому, що вони є не лише економічною, а й соціальною категорією. Освітні послуги сприяють вихованню, навчанню та формуванню духовних цінностей особистості, яка навчається. Освіта як соціокультурний інститут за допомогою організованої цілеспрямованої соціалізації та культуризації індивідів забезпечує їхні потреби, функціонування й розвиток. Ці послуги одночасно задовольняють потреби особистості в культурному й інтелектуальному розвитку, прагнення

людини до самовдосконалення, створюють умови для повноцінної реалізації внутрішнього потенціалу особистості, роблять її конкурентоспроможною в сучасному середовищі.

Уважається, що вищій освіті властиві такі основні соціально визначені функції:

- підготовка висококваліфікованого персоналу (функція викладання);
- виробництво нових знань (дослідницька функція);
- надання послуг суспільству.

У нормативних загальнолюдських поняттях право на освіту гарантовано статтею 26 Загальної декларації прав людини (1948 р.), у пункті 1 якої зазначається: «Вища освіта повинна бути однаково доступною для всіх на основі здатностей кожного». Декларація не припускає обмежень доступу до вищої освіти за ознаками расової належності, статі, мови, віросповідання, соціального стану, фінансового становища або політичних поглядів.

У сучасному глобалізованому світі дуже швидко змінюються потреби, зумовлені науково-технічним розвитком суспільства. У Facebook кожні 20 хв; щосекунди 8 осіб на планеті стають частиною будь-якої з існуючих соціальних мереж; кількість пошукових запитів у Google перевищила 1 млрд на день; 10 років — це середній вік, з якого починається самостійне використання соціальних мереж; кількість часу (годин на тиждень), який проводять діти в соціальних мережах і групах: 7–14 год — 23 %, 14–21 год — 57 %, понад 21 год — 20 %. Менш ніж за рік Facebook зібрав понад 200 млн користувачів, тоді як телебаченню, щоб зібрати навколо себе всього 60 млн глядачів, знадобилося 13 років.

Щодня в Інтернет заходить майже 11 млн українців, тоді як загальна аудиторія людей, які хоча б раз на місяць заходять в Інтернет, становить 18–20 млн осіб. Кількість українців, що користуються Інтернетом, у найближчі кілька років досягне 65–70 %. Про це йдеться в офіційних матеріалах Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації.

Молодь сприймає світ через екран комп'ютера, мобільного телефону. Умови розвитку суспільства змінюють людину, характер її роботи й вимоги до фахової підготовки. Причому знань, отриманих людиною за період навчання в школі та університеті, замало, щоб бути конкурентоспроможною та успішною особистістю у швидкозмінному суспільстві. Потрібно постійно вчитися впродовж життя.

Сучасний бурхливий розвиток інформаційного суспільства випереджає можливості задовольнити попит на професійну підготовку. Зараз навчальні заклади готують студентів до роботи, якої ще не існує, використовуючи вчорашні технології, з метою вирішення проблем, яких ми ще не знаємо, не знаємо, у чому вони полягають. Так, згідно з даними міжнародних експертів 10 найзатребуваніших у 2010 р. професій не існували у 2004 р. Оскільки кількість нової технічної інформації подвоюється кожні 2 роки, то для студентів, які навчаються 4 роки, це означає, що половина того, що вони вивчать, є вже застарілим до закінчення третього року навчання [19].

Унаслідок короткого «життєвого циклу» знань, навичок і професій перед освітою постає вимога безперервності освіти, постійного оновлення індивідуальної здатності та підвищення кваліфікації. Тому національна освіта й професійна підготовка мають адекватно змінюватися, розширюючи коло освітніх послуг і їх розмаїття відповідно до потреб життя. Це спонукає до пошуку нових ефективних моделей функціонування ринку праці та освіти, кардинального вдосконалення робочої сили, покращення її якісних характеристик.

Трансформація освітніх послуг у знання. Особливістю освітніх послуг є також те, що вони трансформуються в знання, яким у сучасному суспільстві надається статус основного капіталу. Численні дослідження ролі акумулювання знань в економічному розвитку дістають усе більше поширення у світі, що відображається й у теорії людського капіталу.

Освітні послуги безпосередньо формують людський капітал. Визначальними засадами теорії людського капіталу можна констатувати таке:

- еволюційний перехід до визнання вирішальної ролі людини в ринковій економіці;
- отримані людьми під час навчання навички й знання є формою капіталу;
- людський капітал формується завдяки інвестиціям у людину;
- людський капітал зростає більш швидкими темпами, ніж звичайний речовий капітал;
- дедалі більше значення інтелектуальної діяльності й неречового нагромадження можна вважати найхарактернішою ознакою сучасної економіки.

Серед науковців превалює думка, що людський капітал є невід’ємним особистим надбанням людини і набуває форми капіталу внаслідок тривалого історичного розвитку суспільних відносин, завдяки використанню цих здібностей лише в певних умовах розвиненої ринкової економіки [3].

Проте ще Адам Сміт — видатний шотландський економіст XVIII ст. — дійшов висновку, що людина має значний вплив на економічне зростання країни, оскільки здібності людини є її власним капіталом і частиною суспільного багатства. У своїй головній науковій праці — «Дослідження про природу і причини багатства народів» — більше ніж 230 років тому він писав: «Набуття таких здатностей, ураховуючи також утримання їх власника впродовж його виховання, навчання або учнівства, завжди потребує дійсних витрат, що являють собою основний капітал, який ніби реалізовується в його особистості. Ці здатності, залишаючись частиною власності такої особистості, водночас стає частиною багатства всього суспільства, до якого вона належить» [13, с. 294].

Такий підхід означає не лише усвідомлення вирішальної ролі людини в економічній системі суспільства, а й визнання необхідності інвестування в людину. Інвестиції в людину — це витрати, спрямовані на покращення характеристик людини (майстерність, професіоналізм, компетентність і ін., які впливають на якість праці людини та її продуктивність).

У науковій літературі виокремлюють такі види інвестицій у людський капітал:

- витрати на освіту (загальну, спеціальну, формальну, неформальну, за місцем роботи тощо);
- витрати на охорону здоров'я (профілактика захворювань, медичне обслуговування, повноцінне харчування, умови проживання тощо);
- витрати, пов'язані з мобільністю для міграції з метою поліпшення умов працевлаштування [18, с. 171].

Усі витрати, які можна оцінити в грошовій або іншій формі та які сприяють зростанню в майбутньому продуктивності праці й заробітків людини, розглядають як інвестиції в людський капітал.

Зважаючи на досвід останніх десятиліть, можна зробити висновок: людський капітал стає головним джерелом нагромадження національного багатства, а професійні й інтелектуальні здібності людей створюють основу для прогресу та ефективного функціонування економіки держав. За розрахунками вчених, у світі нагромаджено 365 млрд дол. США людського капіталу. Для порівняння: природного — 90 млрд дол. США (16 %), матеріального (виробничого) — 95 млрд дол. США (17 %). Він сконцентрований переважно в розвинених країнах: у країнах «сімки» і Європейського Союзу — 215 млрд дол. США (59 %), у країнах ОПЕК (Організація країн — експортерів нафти) — 45 млрд дол. (12 %), у країнах СНД (Співдружність Незалежних Держав) — 40 млрд дол. США (11 %). В інших країнах — 65 млрд дол. США (18 %) [19, с. 109].

Частка людського капіталу у високорозвинених країнах світу становить дві третини національного багатства. У США відсоток людського капіталу в національному багатстві складає 76 %, у Західній Європі — 74, у Росії — 50, в Україні — 20 % [10].

За оцінками багатьох економістів, інвестиції в людський капітал є найвигоднішими порівняно з інвестиціями в інші види капіталу (фінансовий, фізичний). Нагромадження населенням знань, умінь, навичок і досвіду

потребує величезних витрат матеріальних і трудових ресурсів від усіх суб'єктів: держави, індивідів, роботодавців. Ці витрати можна врахувати лише частково. Проте навіть неповні оцінки, проведені в розвинених країнах, свідчать, що вартісна оцінка накопиченого людського капіталу перевищує розміри матеріального нагромадження. Більше того, темпи нематеріального нагромадження перевищують розміри матеріального нагромадження, що є визначальним чинником у соціально-економічному розвитку країни.

Значна роль держави в регулюванні ринку освітніх послуг. Ще однією особливістю освітніх послуг є те, що, на відміну від інших ринків товарів і послуг, ринок освітніх послуг значною мірою регулюється державою. Як зазначається в Національній доктрині розвитку освіти, затвердженій Указом Президента України від 17 червня 2002 р. № 347/2002, освіта є стратегічним ресурсом поліпшення добробуту людей, забезпечення національних інтересів, зміцнення авторитету й конкурентоспроможності держави на міжнародній арені. Державне регулювання полягає: у ліцензуванні, акредитації й атестації освітніх установ і програм за асортиментом та якістю послуг; застосуванні податкових пільг з метою розвитку освіти; гарантуванні освіти для громадян, загальнодоступності до освітнього простору; фінансуванні освіти тощо.

В Україні освітні послуги надають ВНЗ, які здебільшого є державними установами. У ринковій змішаній моделі економіки попит і пропозиція на ринку освітніх послуг великою мірою визначаються державним сектором послуг освіти. В Україні налічується 478 вищих навчальних закладів I–II рівнів акредитації, серед яких 200 (42 %) — державної форми власності, 207 (43 %) — комунальної та 71 (15 %) — приватної форми власності загальною чисельністю 358,8 тис. студентів.

Мережа вищих навчальних закладів III – IV рівнів акредитації налічує 325 закладів: 215 (66 %) — державної форми власності, 14 (4 %) — комунальної та 96 (30 %) — приватної. Серед них функціонує 198 університетів, 62 академії, 65 інститутів, де навчається 1723,7 тис. студентів [11].

Ступінь впливу держави на надання освітніх послуг вищими навчальними закладами є значним. Що стосується управління університетами та їх діяльністю, то потрібно враховувати таке. Держава значною мірою фінансує університети, хоча розміри фінансів дають підстави говорити не стільки про державне фінансування, скільки про фінансову підтримку університетів. Водночас практика свідчить про парадоксальність того, що залежність університетів від держави зменшилась, однак пряма причетність держави та відчуття державного керівництва має тенденцію до збільшення.

Проте ринкова економіка працює незалежно від того, які продуценти конкурують на ринку — приватні, державні чи іноземні. Держава як суб'єкт ринкових відносин є опосередкованим надавачем освітніх послуг. Хоча в більшості країн головним джерелом підтримки вищої освіти залишається державне фінансування, додатково до нього вища школа отримує кошти за освітні послуги з інших джерел. Це кошти від студентів, їхніх батьків та третіх осіб. Крім того, багато країн заохочують створення приватних ВНЗ як ефективного засобу зменшення навантаження на державну скарбницю та задоволення все більшого попиту. Світовий досвід свідчить, що присутність держави як опосередкованого виробника освітніх послуг у різних країнах є неоднаковою.

На світових ринках освітніх послуг спостерігається тенденція до посилення ринкових сил у системі вищої освіти. По мірі того, як у країнах ОЕСР усе більше людей здобуває вищу освіту, зростає частка людей, охоплених системою вищої освіти, і вживаються заходи щодо створення системи безперервної освіти для всіх, у цих країнах відбуваються значні зміни в структурі, управлінні та фінансуванні систем вищої освіти. Зокрема, якщо говорити про систему вищої освіти, то в США частка приватних вузів становить 55 %, у Японії цей показник досягає 76 %, тобто превалює приватний характер вищої школи. Чехія, Угорщина, Казахстан та деякі інші країни також заохочують створення приватних ВНЗ. В Естонії більше половини ВНЗ є приватними, вони з'явилися за останні 15 років, у Латвії — більше чверті,

у Кореї — 85 % студентів навчаються в приватних ВНЗ. Інша картина характерна для Франції, де 80 % ВНЗ є державними, та Англії [6, 17].

Залежність фінансування освіти від рівня розвитку економіки. Освітні послуги стають пріоритетним об'єктом фінансування в розвинених країнах світу. Подальший розвиток національної системи освіти та її адаптація до ринкової економіки, трансформація та інтеграція в європейське й світове освітянське співтовариство значною мірою зумовлюються вивченням досвіду розвинених країн і надбань зарубіжних освітніх систем.

У Японії налічується 726 ВНЗ, з них державних — 87 (12 %), муніципальних — 86 (12 %), приватних — 553 (76 %), тобто домінує приватний сектор. Загальна чисельність студентів перевищує 2,9 млн осіб. У приватних університетах навчається 2,1 млн осіб (73 %) [3].

Університетські корпорації фінансуються на 79 % з держбюджету (приватні ВНЗ також отримують субсидії від держави). Уряд Японії планує найближчим часом зменшити державне фінансування університетських корпорацій до 30 %. Основним джерелом фінансування університетів мають стати доходи від підприємництва. Передбачається, що університетські корпорації розвиватимуть власний підприємницький потенціал послуг. Додаткове потенційне джерело засобів для університетів — навчання іноземних студентів, а також дорослих громадян [18].

Тенденція до скорочення прямої участі держави у фінансуванні вищої освіти характерна не лише для Японії. Системи та механізми управління вищою освітою змінили відносини між ВНЗ, ринком і державою на користь ринку.

Усі ВНЗ в Японії платні. Оплата за навчання є різною і залежить від ВНЗ. Вона становить за один навчальний рік у середньому 400 тис. єн у державних ВНЗ і 500 тис. єн — у приватних. Для порівняння: середня зарплата в Японії у 2008 р. не перевищувала 380 тис. єн.

Як свідчить досвід Японії та інших країн з розвинутою економікою (Гонконг, Сінгапур, Південна Корея та ін.),

витрати на освіту є важливою інвестицією, яка в майбутньому сприятиме зростанню та процвітанням суспільства в цілому, так і кожного його члена. Ставки на інвестиції в освіту й охорону здоров'я — найефективніша стратегія економічного розвитку країн.

Наукові дослідження нобелівського лауреата з економіки (1992) Г. Беккера щодо оцінки вкладу вищої освіти в людський капітал, соціально-економічний розвиток країни показують, що, наприклад, рентабельність навчання, яку визначають як норму віддачі для різних рівнів освіти (середньої, вищої та ін.), у США становить 10–15 %, що відповідає рівню прибутковості вкладень фірм у фізичний капітал. Значними є норми віддачі якості вищої освіти — 15–25 %. Цей показник розраховується як порівняння заробітків осіб, котрі формально мають однаковий рівень освіти, але закінчили різні за якістю навчання ВНЗ [1, 4].

Безперечно, на сьогодні інвестиції в людські ресурси або ж освіту мають бути серед найбільш пріоритетних проблем. Тому важливо враховувати світовий досвід розвитку освіти, який би поєднував найвищі стандарти європейської, американської, японської та інших систем освіти. Більшість країн світу однозначно підтримують розвиток приватного сектору вищої освіти поряд із державним, а це свідчить про те, що державна фінансова складова буде доповненням до університетської, і не завжди визначальною.

Збільшення частки платних освітніх послуг. Як характерну ознаку сучасного ринку освітніх послуг потрібно виділити щорічне збільшення частки платних освітніх послуг, причому не лише за рахунок ціни, а й інших факторів, спричинених технічним прогресом. Це зумовлено все більшим попитом на освітні послуги в Україні. За останні роки обсяги реалізованих освітніх послуг в Україні постійно зростають. Якщо у 2002 р. вартість наданих послуг оцінювалася в 1156,2 млн грн, то у 2004 р. — 1573,5, у 2006 р. — 1896,2, у 2008 р. — 2840,8, у 2010 р. — 3373,1, у 2012 р. — 3342,1 млн грн. Обсяги освітніх послуг у 2012 р. зросли майже в 3 рази порівняно з 2002 р. Проте слід враховувати,

що в державних закладах освіти значна кількість студентів навчається за рахунок державного й місцевих бюджетів, що фактично збільшує обсяги послуг, проте не відображається у звітності. У структурі обсягів послуг за видами економічної діяльності у 2012 р. освіта становила 1 % [15].

Бюджетне навчання, або навчання за державним замовленням, фінансується за рахунок коштів державного бюджету. Платне (контрактне) навчання — це навчання з повним відшкодуванням витрат на освіту або тими, хто навчається, або їхніми сім'ями, або будь-якими організаціями, підприємствами. Навчання в приватних ВНЗ здійснюється лише за кошти фізичних чи юридичних осіб, тобто є платним. У державних ВНЗ одна частина студентів навчається на бюджетній основі, тобто за кошти державного або місцевого бюджету (безкоштовно). Інша, більша частина студентів навчається за контрактом, тобто «платно».

Розподіл освітніх послуг на «платні» й «безкоштовні» з позицій економічної теорії є некоректним. Адже насправді безкоштовними освітні послуги є лише для безпосередніх споживачів: учнів, студентів. А суспільству, підприємствам і навчальним закладам ці ж послуги коштують усіх необхідних витрат, що створюють вартість, яка має кимось оплачуватися в грошовій формі.

Безкоштовне надання освітніх послуг громадянам є лише специфічною формою економічних відносин між виробником (навчальним закладом) і безпосереднім споживачем. Специфіка таких послуг полягає в створенні умов доступності освіти для всіх, незважаючи на рівень індивідуальних і сімейних доходів. Забезпечити ці умови має держава, і вона є посередником між виробниками і споживачами освітніх послуг. Держава надає навчальним закладам замовлення на навчання певної частини населення і виділяє з державного бюджету кошти для сфери освіти, щоб відшкодувати її витрати на послуги, що «безкоштовно» поставляються.

За роки незалежності в Україні кількість контрактників (тобто тих, хто навчається на платній основі) постійно зростає внаслідок збільшення платних освітніх послуг,

які надають державні й недержавні заклади. У той же час кількість бюджетних місць у ВНЗ I–IV рівнів акредитації практично не змінилася (у 2009 р. на бюджеті навчалося 1051,2 тис. студентів) [11].

Згідно із статистичними даними Держкомстату України загальна кількість студентів зросла з 1,6 млн осіб у 1990 р. до 2,1 млн осіб у 2013 р., тобто приріст студентів у системі вищої освіти відбувся за рахунок «платних» студентів.

Розподіл студентів за типами навчання (державне і недержавне або безкоштовне і платне навчання) характеризується такими цифрами. Станом на початок 2013/14 навчального року із загальної чисельності студентів, що навчалися в навчальних закладах I–II рівнів акредитації, 42,6 % студентів навчалися за рахунок бюджету і 52,7 % — за власний рахунок (у тому числі 0,4 % — за рахунок юридичних осіб) [11]. У ВНЗ III–IV рівнів акредитації за власний рахунок навчалося 54,9 % студентів.

Отже, відбувається процес перерозподілу фінансування вищої освіти від держави до споживачів освітніх послуг (студентів, батьків). За оцінками багатьох експертів, збільшення кількості студентів, які навчаються на платній (контрактній) основі, зумовлює зниження загального рівня та якості освіти.

Хоча перехід до платної вищої освіти викликає серйозний громадський осуд, необхідно визнати, що поєднання принципів державного і приватного фінансування на сьогодні не має альтернативи у вирішенні проблем модернізації вищої школи. Світовий досвід показує, що в більшості країн поступово виявляються тенденції до зменшення державного фінансування та збільшення приватного.

Однією з важливих тенденцій розвитку вищої освіти в Україні в останні роки є перехід до багатоканального фінансування, за якого набувають ваги позабюджетні кошти. У багатьох ВНЗ їх частка становить більше половини всіх надходжень, з яких 80–90 % — це доходи від платних освітніх послуг. За даними статистики, в Україні вищу школу фінансують: 55 % — батьки, 45 % — держава, 0,3 % — роботодавці.

Зазначимо, що роль держави у формуванні університетів зі світовим визнанням, особливо світового класу, не була вирішальним чинником. Історія університетів, які належать до Ліги плюща в США, свідчить, що вони досягли успіху, передусім завдяки збільшенню власних ресурсів, а не внаслідок втручання держави. Аналогічно Оксфордський і Кембриджський університети століттями вдосконалювалися самостійно, хоча державне фінансування з роками змінювалося [12, с. 8]. Нині актуальною стає проблема співвідношення системи державного фінансування освіти й ринкових схем освітніх послуг, ступеня комерціалізації цього сектору послуг. Ця тема важлива також для подальшої реалізації Болонського процесу.

Дорога вартість освітніх послуг. Освітні послуги — один із дорогих видів послуг. Послуги вищої освіти належать до дорогих товарів. Це зумовлено кількома причинами.

По-перше, університети світового класу мають потужну сучасну матеріально-технічну базу. Основними джерелами їх фінансування в розвинених країнах є: фінансування поточних витрат і наукових досліджень із державного бюджету; доходи від наукових досліджень, які проводяться в університеті на договірній основі для державних і приватних компаній; доходи, які передаються як подарунки, пожертвування, благодійні внески університетам; оплата послуг за навчання.

Наприклад, залучений приватний капітал для університетів у престижних американських ВНЗ у середньому на одного студента становить щорічно понад 40 тис. дол. США. У Канаді ця сума — лише 1 тис. дол. США.

На відміну від багатьох європейських університетів університети США не залежать від бюджетного фінансування чи примх політичних пріоритетів, що можуть змінюватися. Чим вищий престиж елітних університетів, тим більше вони залучають приватних пожертвувань. Від фінансової основи великою мірою залежить якість надання освітніх і наукових послуг споживачам.

По-друге, освітні послуги в елітних університетах надаються висококваліфікованими науково-педагогічними

працівниками, частка постійних витрат у яких, особливо оплата праці, є досить високою.

Результати щорічних досліджень показують, що в приватних ВНЗ США середня оплата праці професорів на 30 % вища, ніж у державних. За останні 25 років розрив у розмірах зарплати в державних і приватних університетах збільшився. Нині середня оплата праці у ВНЗ, який має право присвоювати науковий ступінь доктора філософії (Ph. D), становить 106,5 тис. дол. США, а в державних — лише 78 % від зарплати в приватному університеті. Не дивно, що жоден із державних університетів США не належить до двадцяти кращих у національному рейтингу університетів [12, с. 26–27]. Пояснюється це тим, що, поряд зі збільшенням кількості обладнання, одним із головних чинників розвитку освіти, як і раніше, залишаються розумові здібності викладачів, їхній інтелект. Приватні університети заохочують талановитих викладачів, учених високою оплатою, тому найбільш компетентні викладачі прагнуть отримати роботу в приватних університетах.

Непостійний характер якості освітніх послуг. Освітнім послугам властива непостійність якості. Ця особливість є специфічною, оскільки якість наданих послуг професорсько-викладацьким складом, за однією і тією самою програмою, буде різною за сутнісним сприйняттям цієї послуги кожним із студентів, які їх отримали. З одного боку, якість надання освітніх послуг викладачем залежить від його особистого внутрішнього стану (стан здоров'я, настроїв, кліматичний вплив, особисті проблеми, переживання тощо) в той час, коли він проводить заняття. Кожна лекція буде, залежно від психологічно-емоційного стану викладача, різної якості. З іншого боку, студенти. На їх сприйняття прочитаного матеріалу також можуть впливати такі самі чинники. Проте більш вагомими чинниками отримання освітньої послуги будуть інтелект, рівень підготовки й бажання самих споживачів.

Коли брати до уваги, що послуги надаються і споживаються протягом 4–6 років і навчання студентів здійснюють

сотні викладачів, тоді мова вже може йти не про якість послуг конкретного викладача, а про загальний рівень якості освіти в окремому університеті, що оцінюється загально-визнаними рейтингами ВНЗ.

Найбільш повними й різнобічними методами ідентифікації та оцінювання міжнародного статусу університету, а отже, і відповідного рівня надання освітніх послуг, є рейтинги, які свідчать про якісні результати діяльності університетів у сфері навчання, наукових досліджень і передавання знань.

Світове визнання отримали два міжнародні рейтинги: «Таймс» та Академічний рейтинг університетів світу «Шанхайський». У рейтинг «Таймс» включено 200 найкращих університетів світу (списки оприлюднюються з 2004 р.). Шанхайський рейтинговий список складається з 2003 р., він містить 500 кращих університетів світу. Рейтинг «Таймс» на відміну від рейтингу «Шанхайський» використовує оцінку роботодавців, більше враховує маркетингову діяльність університетів, ніж їх науковий потенціал (кількість публікацій, найпрестижніші міжнародні нагороди, такі як Нобелівська премія, Філдсовська медаль тощо).

В умовах нових можливостей, які надає економіка знань та революція у сфері інформаційно-комунікаційних технологій, великий крок уперед у різних галузях знань зробила вища освіта Сінгапуру. Цьому сприяло використання двох напрямів діяльності вищої школи. Перший — це підтримка інновацій шляхом створення нових знань, створення умов і забезпечення доступу до глобальних джерел знань і використання цих знань, ураховуючи національну специфіку. Другий напрям — вклад освіти у формування людського капіталу шляхом підготовки висококваліфікованої робочої сили, зокрема вчених, спеціалістів, керівників, учителів системи базової і середньої освіти.

Завдяки цим реформам Сінгапур нині вийшов на одне з перших місць у світі за рівнем та якістю навчання й освітніх послуг. Так, у 100 найкращих університетів світу за 2009 р. із 4 університетів Сінгапуру (один із них заснований у

2006 р.) 2 ввійшло в міжнародний рейтинг «Таймс»: Сінгапурський технологічний університет зайняв 73 місце, Національний університет Сінгапуру — 30. Для порівняння: ні в один список (ні в 200, ні в 500, ні в 1000) кращих університетів світу жоден з українських ВНЗ не включений, що свідчить про значне відставання вищої школи України від світового рівня.

Оцінюючи значення освіти у світлі формування інтелектуального суспільства майбутнього та підвищення конкурентоспроможності в Україні та за її межами, зазначимо, що не можна досягти стабільного розвитку країни без розвиненої освіти. Світ, у якому ми живемо, стає усе більше взаємозалежним і складним. Саме тому необхідно об'єднати всі зусилля держави, освітян і роботодавців, щоб підготувати особистість, професіонала, який би відповідав вимогам часу та був конкурентоспроможним у реальній економіці.

Значна залежність освітніх послуг від людського чинника. Сфера освітніх послуг — специфічна сфера, адже предметом її впливу є людина, яка навчається (учень, студент, слухач). Освітні послуги не можна прирівнювати до інших послуг (наприклад, транспортних, юридичних, побутових, консалтингових), оскільки вони спрямовані на людину, і вони змінюють людину як особистість, змінюють її людський капітал.

Кожна галузь сфери послуг має свою специфічну термінологію і споживачів своїх послуг. Їх називають по-різному (наприклад, партнер, клієнт, пасажир, абонент, глядач, замовник). Ця термінологія не придатна для використання у сфері освітніх послуг.

Суб'єктом — тим, хто надає освітні послуги, є навчальні заклади різних форм власності або суб'єкти підприємницької діяльності, зареєстровані відповідно до вимог чинного законодавства. Викладачі університету не є суб'єктами освітніх послуг, тому що ця діяльність ліцензована і її має право надавати той, хто має на це право, наприклад університет, тобто колектив університету разом з ректором, служ-

бовцями, викладачами і под. Освітню послугу надає заклад як юридична особа, а не викладач.

Ті педагогічні працівники, які зареєстровані як суб'єкти підприємницької діяльності в органах державної влади і мають відповідне право на надання освітніх послуг, теж можуть надавати різноманітні освітні послуги населенню. Це треба враховувати при здійсненні та отриманні освітніх послуг.

Роль підприємницької складової в освітніх послугах. Європа визначила одним із своїх основних напрямів діяльності у сфері освіти поширення загальних знань з бізнесу та підприємництва. Цей вид освітніх послуг має бути доступним на всіх навчальних рівнях, починаючи з раннього віку. Будь-який студент, що закінчив європейський ВНЗ — чи то музикант, чи то педагог, інженер, повинен бути залучений до сфери підприємницьких проблем, підприємницької культури. Сучасний фахівець повинен не лише бути професійно підготовленим спеціалістом, а й володіти навичками підприємництва, що допоможе йому впевнено вирішувати майбутні проблеми.

Отже, можна визначити ще одну, третю важливу сферу послуг (окрім навчання і дослідження) — це формування в студентів у процесі навчання підприємницької поведінки; тобто йдеться про навчання, знання і супровід. Це новий і дуже важливий вид освітніх послуг. Кожен студент повинен відвідувати курси з підприємництва, які мають бути такими ж обов'язковими, як англійська мова, права людини, комп'ютерні курси. Це один з обов'язкових курсів програми європейських університетів. Зараз такі програми існують у 16 країнах Європи [14].

У Європейській хартії малих підприємств, до якої Україна приєдналась у 2008 р., щодо навчання та професійної підготовки кадрів для підприємництва зазначається: «Європа буде виховувати підприємницький дух і прищеплювати нові навички з більш раннього віку. Загальні знання з бізнесу та підприємництва мають викладатися на всіх навчальних рівнях. Певні бізнес-модулі мають стати основною складовою системи освіти на рівні середньої школи,

а також у коледжах і університетах» [5]. При Європейському парламенті існує проект, присвячений упровадженню в університетські навчальні курси, навчальні плани навичок підприємництва.

Це нова ідеологія інноваційної економіки, яку Європейському парламент проголосив як зобов'язання. Освіта — для підприємництва, тобто для розвитку економіки, і для України це нині дуже актуально. Разом з тим відсутність середнього класу, відсутність великої маси підприємців становить ключову проблему для стабільності економіки України. Ринок праці й ринок освітніх послуг мають взаємодіяти та сприяти взаєморозвитку.

На сьогодні Україна, як і увесь світ, перебуває під впливом нових глобальних тенденцій, які впливають на форму, характер функціонування і завдання вищої школи в умовах ринку. Новий дослідницько-інноваційний тип розвитку формує нові суспільні відносини, нове виробництво, новий спосіб життя, і, як наслідок, виникають нові вимоги до держави, ринку освітніх послуг, університетів і до особистості, здатної бути конкурентоспроможною на ринку праці. Найістотнішими змінами сьогодення є підвищення ролі знань як однієї з рушійних сил зростання і реформування української вищої школи в контексті реалізації завдань Болонського процесу [2]. Процеси, що відбуваються в економічній сфері в Україні, вимагають нової якості робочої сили. Насамперед це наявність професійних знань, умінь і навичок, професійної компетентності, інтелектуального та творчого потенціалу. Сучасний працівник повинен бути здатним сприймати й упроваджувати новації, самовдосконалюватися та постійно й безперервно навчатися, засвоювати нові знання.

Особливості оцінювання освітньої послуги. Хоча безпосередньою цінністю є результат отримання послуги, проте конкурентною перевагою часто стає сам процес надання послуги. Для потенційних споживачів легше оцінити процес, який вони можуть безпосередньо спостерігати, ніж довгостроковий результат. Результатом освітньої послуги є те, чого прагне досягти послуга, а під процесом мається на

увазі те, у який спосіб вона надається. Інакше кажучи, для освітньої послуги результатом є зміна освітнього рівня або кваліфікації, а процесом — саме навчання.

Характеристиками послуг, які виокремлюють і відрізняють навчальний заклад, є передусім освітні й супутні послуги та їх якість, суспільний імідж і рейтинг викладацького складу, матеріально-технічна база й територіальне розташування закладу.

Ураховуючи основні напрями діяльності ВНЗ, виокремлюють 4 групи витрат бюджету на: освітні послуги (послуги, що надаються бюджетними установами згідно з їх функціональними повноваженнями); наукову діяльність; виробничу діяльність; утримання майна.

Витрати, безпосередньо пов'язані з наданням освітньої послуги, мають таку структуру:

- оплата праці працівників ВНЗ і нарахування на заробітну плату;
- видатки на придбання книжок і періодичних видань для бібліотек;
- транспортні послуги для навчальних потреб;
- експлуатаційні послуги;
- поточний ремонт обладнання, інвентарю та будівель, технічне обслуговування обладнання;
- послуги зв'язку;
- виробнича й навчальна практики;
- видатки на відрядження;
- видатки на комунальні послуги й енергоносії;
- видатки на поповнення бібліотечних фондів;
- видатки на капітальний ремонт будівель і приміщень (у тому числі гуртожитків);
- інші видатки (у тому числі обов'язкові платежі до бюджету).

Особливості ціноутворення освітніх послуг. Ціна послуг як товару являє собою грошовий вираз їхньої вартості. Вона може коливатися залежно від співвідношення попиту й пропозиції на ці послуги на ринку. Однак ціни на послуги освіти мають істотні особливості, зумовлені їх специфікою

як різновиду суспільних благ і некомерційного характеру більшості навчальних закладів.

Як суспільне благо освітні послуги надаються державою й оплачуються з державного бюджету. За споживачів, які навчаються на бюджетній основі (студенти, аспіранти та ін.), розраховується держава за рахунок зібраних з населення податків. Зазначимо, що коштів, які виділяє держава для навчальних закладів, недостатньо для надання якісних освітніх послуг. Держава виділяє державним ВНЗ кошти лише для заробітної плати (мізерної) і лише в межах 20 % від потреби закладу на комунальні витрати. Не виділяються кошти на капітальні й поточні ремонти навчальних корпусів, гуртожитків, будівництво, придбання обладнання, матеріалів тощо. У такому випадку ціна освітніх послуг виявляється нижчою не лише їхньої вартості, а й собівартості. Ціна таких послуг регулюється державою для всіх освітніх закладів у рамках державних освітніх програм і стандартів. Як наслідок, студенти й аспіранти, що навчаються за контрактами, фактично частково фінансують студентів державної форми навчання. Держава, бізнес і батьки сплачують кошти за навчання, а не за окремі послуги. На сьогодні немає методик, за допомогою яких можна було б здійснювати грошовий вимір конкретних освітніх послуг ВНЗ за аналогією матеріальних товарів.

Формування цін на освітні послуги для студентів-контрактників здійснюється кожним навчальним закладом по-різному. Держава їх не регулює. Це стосується також і послуг навчальних закладів недержавної форми власності.

Список використаних джерел

1. *Беккер Г. С.* Человеческое поведение: экономический подход: избр. тр. по экон. теории / Г. С. Беккер; пер. с англ.; сост., науч. ред., послесл. Р. И. Капелюшников; предисл. М. И. Левин. — М. : ГУ ВШЭ, 2003. — 672 с.

2. Вища освіта України і Болонський процес : навч. посіб. / за ред. В. Г. Кременя. — Тернопіль : Навчальна книга — Богдан, 2004. — 384 с.

3. *Грищенко І. М.* Стан та особливості управління вищою освітою в Японії / І. М. Грищенко // Трибуна. — 2009. — № 9–10. — С. 26–29.

4. *Грішнова О. А.* Людський капітал: формування в системі освіти і професійної підготовки / О. А. Грішнова. — К. : Т-во «Знання», 2001. — 254 с.

5. Європейська Хартія малих підприємств [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994_860&myid=4/UMfPEGznhhQLr.Zivf/uSXHI4S2s80msh8Ie6.

6. *Корчинский А. А.* Формирование рынка образовательных услуг в современной России / А. А. Корчинский // Сред. проф. образование. — 2009. — № 3. — С. 2–4.

7. *Кремень В. Г.* Філософія управління : підручник / В. Г. Кремень, С. М. Пазиніч, О. С. Пономарьов. — 2-е вид., переробл. і доповн. — Харків : НТУ «ХПІ», 2008. — 524 с.

8. *Макконелл К. Р.* Экономика: принципы, проблемы и политика / К. Р. Макконелл, С. Л. Брю; пер. с 14-го англ. изд. — М. : ИНФРА-М, 2005. — 972 с.

9. *Нестеров Л.* Национальное богатство и человеческий капитал / Л. Нестеров, Г. Аширова // Вопросы экономики. — 2003. — № 2. — С. 106–110.

10. *Николаенко С. М.* Освіта в інноваційному поступі суспільства / С. М. Николаенко // Освіта України [спецвипуск]. — 2006. — № 60–61 (754).

11. Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2013/2014 навчального року : стат. бюл. / Держкомстат України, 2013. — 165 с.

12. *Салми Д.* Создание университетов мирового класса / Джамиль Салми; пер. с англ. — М. : Изд-во «Весь мир», 2009. — 132 с.

13. *Смит А.* Исследование о природе и причинах богатства народов / А. Смит; пер. с англ.; предисл. В. С. Афанасьева. — М. : Эксмо, 2009. — 960 с. — (Антология экономической мысли).

14. Співпраця ринку праці й ринку освіти в Україні : сайт Інтернет [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://press@scm.com.ua>.

15. Статистичний щорічник України за 2013 рік / Держкомстат України, 2012. — 249 с.

16. Формирование общества, основанного на знаниях. Новые задачи высшей школы / пер. с англ. — М. : Изд-во «Весь мир», 2003. — 232 с.

17. *Шумпетер Й. А.* Теория экономического развития. Капитализм, социализм и демократия / Й. А. Шумпетер; пер. с англ. В. С. Антонова и др. — М. : Эксмо, 2008. — 864 с. — (Антология экономической мысли).

18. Basic Plan for the Promotion of Education / Government of Japan/ July 1, Japan 2008/.

19. Did you know? : сайт Інтернет [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://video.i.ua/user/652167/4760/104951/>.

1.4. Теоретичні засади інвестиційного забезпечення професійної освіти

Суть справи не в повноті знання,
а в повноті розуміння.

Демокрит

Наприкінці ХХ ст. переважна більшість розвинених країн перейшли на рейки інноваційної моделі розвитку, рухаючись до постіндустріальної економіки (тобто до економіки, яка є вищою системою порівняно з індустріальною). Розвиток економіки у світі в цілому набуває все більш інноваційного характеру. Ціллю багатьох стратегій суспільств, заснованих на знаннях, є формування інноваційного суспільства, яке забезпечує захист, щастя й процвітання громадян. Запорукою успіху в розвинених країнах стали ефективні інвестиції в розвиток людського капіталу, продукування нових знань, виробництво та впровадження ресурсозберігальних технологій тощо. Умовою їх розвитку є «творче руйнування» («созидательное разрушение» за Й. А. Шумпетером), періодичне руйнування старого і створення нового. У таких умовах основним джерелом вартості стає раціональне використання інтелектуального капіталу, який значною мірою формується завдяки сфері професійної (передусім вищої) освіти.

Сучасна економічна теорія обґрунтувала теоретичну концепцію інтелектуального капіталу, а також визначила механізми й особливості його формування та використання в країнах з різним рівнем розвитку. Науковці розрізняють 3 складові інтелектуального капіталу: людський капітал, структурний капітал і клієнтський (ринковий, споживчий) капітал. Визначальним чинником людського капіталу є створення й розповсюдження інновацій. Завдяки інноваціям отримують продукт, який дає змогу виконувати якусь роботу більш ефективно, ніж раніше. Звідки беруться інновації? Вони з'являються з навчання, освіти.

Історичний аспект становлення теорії людського капіталу свідчить, що представники школи «трьох факторів виробництва» (Ф. Ліст, А. Маршалл, Дж. Міль, В. Рошер, Г. Сіджуїк та ін.) до категорії капіталу людину безпосередньо не включали, однак її «якісні» характеристики, що виявляються в трудовому процесі (навички, здібності, вміння тощо), опосередковано відносили до категорії капіталу [4, с. 65]. У сучасній економічній теорії під людським капіталом розуміють запас знань, навичок і здібностей, які є в кожній людині і можуть бути використані нею у виробничих або споживчих цілях. Він єдиний з-поміж інших ресурсів має здатність оновлюватися, удосконалюватися, розвиватися [8, с. 199]. У науковій літературі наводиться і таке визначення: «Людський капітал — це вартість, утілена в здібностях людини до творчої праці, яка використовується з метою створення додаткової вартості» [4, с. 66].

Найчастіше людський капітал визначають і вимірюють на основі отриманих знань та здобутих навичок, з урахуванням можливості їх використання в економічній діяльності. Це поняття може також включати природні властивості й унікальні характеристики особи. Крім того, розвиток людського капіталу відбувається в специфічному соціально-економічному та культурному середовищі, починаючи від навчання в ранньому дитинстві, школі та закінчуючи здобуттям професійної освіти, здатності до самовдосконалення в професійній діяльності й побуті впродовж усього життя.

Серед видів професійної освіти найбільше значення має вища освіта. Система вищої освіти покликана навчити працівника мислити й діяти творчо, в умовах реальних викликів і ризиків, уміти застосовувати здобуті знання й навички в нестандартних ситуаціях, володіти сучасними інформаційно-комунікаційними та іншими технологіями. Це є дуже важливим, з огляду на те, що найбільш виразно гармонійний розвиток перспективних складових забезпечуватиметься в межах концепції розвитку так званої креативної економіки, яка характеризується панівним становищем людської творчості (креативом) над іншими

видами діяльності в процесі виробництва суспільних благ. У креативній економіці основою динаміки господарювання стає активне використання творчих здібностей людини й колективів людей, серед яких велику роль відіграють знання, здібності, ініціатива, нестандартне мислення, спроможність продукувати адаптовані до умов дійсності ідеї та новації. Резерви економічного зростання менеджери провідних корпорацій світу вбачають насамперед у масовому новаторстві у всіх сферах розумової діяльності, провідні завдання якого — інноваційна насиченість змісту праці, стимулювання прояву творчості. За оцінками експертів, у США майже дві третини «білих комірців» орієнтовані саме на креативну працю, яка передбачає не лише формулювання ідей і їхню перспективну оцінку, а й упровадження цих ідей з наступною їх комерціалізацією. З цього приводу відомий на Заході фахівець з питань управління персоналом Р. Інглехарт зазначив: «Люди виявляються зайнятими лише там, де необхідні людські оцінки, міркування і творчість... Головною стає не фізична сила, а здатність до інновацій» [11, с. 207].

Креативна економіка в найближчому майбутньому стане домінуючою моделлю розвитку країн-лідерів. Унаслідок посилення пріоритету нових знань над традиційними зміниться зміст і характер масової праці, структура зайнятості, зростуть можливості швидкого залучення капіталів для реалізації перспективних інноваційних проєктів. Найбільших успіхів в економічному розвитку досягнуть ті країни, у яких буде забезпечено свободу пошукової творчості, створено ефективні національні інноваційні системи (що дасть змогу швидко комерціалізувати нові продукти й технології), а також буде гарантовано надійну охорону інтелектуальної власності.

Країни-лідери добре усвідомлюють, що в креативній економіці основною цінністю в процесі виробництва є не обладнання і навіть не технології (за наявності фінансового ресурсу їх можна придбати або в короткі терміни створити), а саме творча людина. Тому компанії ведуть доволі

жорстку боротьбу за креативних працівників (цю боротьбу інколи називають «скуповуванням мізків»). Таким працівникам створюють усі умови для забезпечення комфортної трудової діяльності, уключаючи й підвищення кваліфікації за рахунок компанії.

Креативні підрозділи компаній уже зараз створюють найбільшу частину доданої вартості. У недалекому майбутньому ця тенденція посилюватиметься. Креативні продукти конкуруватимуть між собою на вільному ринку, що забезпечить успіх лише найперспективнішим з них. Як і раніше, креативна праця орієнтуватиметься передусім на задоволення потреб ринку. Утім, креативна економіка буде мати значно більше можливостей для формування суспільних потреб (а отже, і попиту) на креативні продукти. У зв'язку з цим зміниться й характер освіти. Навчальні програми орієнтуватимуться перш за все на розвиток можливостей творчого мислення працівників, отримання навичок швидкого пошуку необхідної інформації та її використання при створенні нових продуктів, а також для досягнення конкретних параметрів інновацій.

Цілком очевидно, що ключовим сектором забезпечення національної конкурентоспроможності є освіта, як загальна, так і професійна, а також створення національної мережі закладів підготовки та перепідготовки фахівців відповідно до потреб ринку. Тому за основу стратегії розвитку освіти потрібно взяти принципи розвитку та самореалізації творчої особистості, розвитку креативних здібностей людини, постійну спрямованість освіти до потреб інноваційної економіки, забезпечення безперервного навчання, інтеграції науки, освіти й виробництва.

У таких умовах найбільші зміни відбуваються в інституціях, які акумулюють інформацію, переробляють її в знання, створюють і поширюють нові знання. Усе це — сфера вищої освіти.

Знання перетворюються в головний фактор економічного зростання, а економіка освіти — у ключовий елемент економічної теорії. Тому ефективний розвиток освіти в

Україні залежить від системи вищої освіти, а університети стають основною структурою «креативної економіки», «суспільства знань», «заснованої на знаннях економіки», «інформаційного суспільства». Цими термінами зарубіжні експерти визначають специфіку сучасного історичного розвитку.

Університети нині відіграють важливу роль у підвищенні конкурентоспроможності й інноваційності економіки держави. Вищі навчальні заклади є центрами з підготовки кваліфікованих спеціалістів й освіти громадян, які роблять внесок у приріст людського капіталу.

У постіндустріальному суспільстві ключовим чинником стійкого розвитку компаній, який визначатиме їхню спроможність отримувати прибуток упродовж тривалого часу, будуть людські ресурси, а точніше, сукупність можливостей працівників (колективів та індивідумів) здобувати й застосовувати знання, уміння й навички для створення, випуску та комерціалізації інтелектуальних продуктів.

Визначальним чинником суспільного життя стає знання. Воно витісняє працю (ручну й механізовану) як фактор вартості товарів і послуг. Виробництво інформаційної продукції поглинає дедалі більше робочої сили (науковці, конструктори, програмісти тощо). Ця частина трудових ресурсів стає домінуючою, набагато переважаючи кількість працівників, зайнятих у сфері вироблення матеріальних продуктів. Основним виробничим процесом стає творче мислення — спільна й індивідуальна творчість людей. Рутинна частина роботи з інформацією перекладається на машини.

Отже, головним засобом підвищення продуктивності праці стає вдосконалення творчих здібностей людини, її інтелектуального потенціалу, а визначальним чинником соціальної диференціації — рівень володіння інформацією, а не власність.

Із зазначеного випливає, що від напрямів і динаміки розвитку системи професійної освіти (і насамперед вищої освіти) значною мірою залежатимуть перспективи націо-

нальної економіки в глобалізованому світі. Формування і розвиток інформаційного суспільства — одне з найважливіших завдань України.

Надзвичайно актуальними є дослідження ресурсного, передусім інвестиційного, забезпечення розвитку сфери вищої освіти. Динаміка і структура інвестицій, зокрема капітальних, укладених у розвиток ВНЗ, визначатимуть майбутні параметри вищої освіти та її спроможність вирішувати окреслені вище завдання.

Вища освіта є фундаментом людського розвитку та прогресу суспільства, а також гарантом індивідуального розвитку, сприяє формуванню інтелектуального, духовного й виробничого потенціалу економіки. Розвиток держави, реформування економічних відносин, структурні трансформації мають гармонійно поєднуватися з модернізацією освіти. Це залишається основною умовою формування сучасної системи суспільних цінностей як у громадському, так і приватному секторах.

Для більшості розвинених країн характерним стає перехід від екстенсивного використання людських ресурсів з низьким рівнем базової професійної підготовки до інтенсивного використання більш гнучкої у сфері прийняття рішень і процесі адаптації до нових технологій висококваліфікованої робочої сили. Закономірним є превалювання тенденції до зростання попиту на висококваліфікованих спеціалістів-універсалів, які мають не тільки спеціалізовану професійну підготовку, а й успішно оволодівають навичками підприємницької та управлінсько-організаторської діяльності.

Головне завдання вищої школи як соціального інституту полягає в тому, щоб сприяти професійній самореалізації індивіда, навчаючи його професійно спрямованій взаємодії з навколишнім природним і соціальним середовищем. Нагальна потреба в ліквідації недоліків вищої школи вимагає концептуального вдосконалення освіти, професійної підготовки фахівців за такими напрямками:

- формування відношення до людини як мети соціального прогресу, а не засобу;

- орієнтація на активізацію людського капіталу у вищій освіті й професійній підготовці, що базується на концепції «людиноцентризму»;

- якісна професійна підготовка фахівців;

- продукування в процесі підготовки глибокої професійної компетентності й соціальної відповідальності при вирішенні завдань науково-технічного прогресу, соціального й культурного розвитку.

Сучасна вища освіта має сприяти виконанню низки завдань, зокрема забезпечувати економічний успіх, політичну стабільність, сталий розвиток суспільства. Ці завдання реалізуються через таку організацію підготовки фахівців, яка повністю відповідає запитам ринку праці та здатна:

- прогнозувати розвиток ринку праці, готувати до життя активних громадян демократичного суспільства;

- виокремлювати наукові й освітні пріоритети, які забезпечать якісну підготовку фахівців.

Інакше кажучи, від параметрів розвитку сфери вищої освіти значною мірою залежить формування інтелектуального потенціалу суспільства та параметрів національної інноваційної системи держави, а відтак — і її місце в глобальній системі координат.

На жаль, поки що макроекономічні умови України є в цілому несприятливими для прискореного формування інтелектуального капіталу, за допомогою якого можлива організація виробництва високотехнологічних товарів і послуг. Звісно, це унеможлиблює і вихід українських компаній на світові ринки інтелектуальних продуктів.

Основною причиною такого становища є несприятливе економіко-правове середовище, зокрема непривабливий інвестиційний клімат щодо формування інтелектуального капіталу, а також відсутність сталих мотивацій сумлінних інвесторів до розширення інтелектуального капіталу та використання його як чинника конкурентоспроможності.

Ця теза підтверджується даними статистики, згідно з якими в українській економіці найбільшу економічну привабливість (рентабельність) демонструють низькотехнологічні

виробництва (металургія, нафтопереробка) та посередницькі види діяльності (фінансове обслуговування, торгівля, операції з нерухомістю). Частка інвестицій у нематеріальні активи в загальній структурі інвестиційних витрат не перевищує 3–4 %.

В Україні також немає передумов для формування моделі креативної економіки, оскільки показники раціоналізаторської та винахідницької активності є низькими. Це проявляється в порівняно незначній кількості зареєстрованих об'єктів промислової та інтелектуальної власності.

Чисельність зайнятих у промисловості творців, тобто основних суб'єктів формування інтелектуального капіталу, має стійку тенденцію до скорочення. Зменшується кількість підприємств, що виконували роботи зі створення й використання об'єктів промислової власності та раціоналізаторських пропозицій. Це призведе до значних негативних наслідків, тому що економіка втрачає інституціональний потенціал для розширеного відтворення інтелектуального капіталу.

Отже, ключовим параметром сучасної економічної політики має стати створення реальних умов (політичних, макро- й мікроекономічних) для нарощування обсягів і вдосконалення структури інвестицій, укладених у розвиток інтелектуального потенціалу нації, передусім через систему професійної освіти.

Для вирішення цього завдання необхідно проаналізувати теорії та концепції інвестицій, що придатні до застосування в сучасній практиці.

Зазначимо, що сучасні теорії інвестицій досить різноманітні, через що виникає проблема їх еkleктичного поєднання з урахуванням сучасних умов і викликів. Крім того, сучасні теоретичні концепції інвестицій мають дати відповіді на виклики економічного розвитку, що породжені стрімкою глобалізацією та інтернаціоналізацією господарських відносин, а відтак — і взаємозалежністю економік країн світу. Разом з тим багато теоретичних питань щодо формування моделей інвестиційної поведінки в умовах антициклічної політики залишаються малорозробленими.

Останнім часом українські науковці приділяють особливу увагу проблемі інвестування інноваційно-технологічної діяльності, стимулювання вкладення інвестиційних ресурсів у виробництва вищих технологічних укладів, ефективного поєднання інвестицій та інновацій.

Вивчення інвестицій передбачає аналіз загальних засад і механізмів реалізації інвестиційної діяльності як важливої складової ринкової системи господарювання, з'ясування специфіки інвестиційних процесів на різних етапах розвитку. Це стосується і сфери професійної освіти, адже вона хоч і регулюється державою, але в значній мірі розвивається в умовах ринкових відносин.

Поняття «інвестиції» увійшло в практику державного управління та господарювання в Україні в період кардинального реформування економічно-інституційної системи в 1990-х роках, замінивши поняття «капітальні вкладення». Тому вітчизняна наука не має широкої теоретико-методологічної бази щодо організації регулювання інвестиційної діяльності.

Тож не дивно, що в умовах докорінної перебудови суспільних інститутів, національної соціально-економічної системи та формування підвалин ринкових відносин утворився певний вакуум знань з проблем регулювання інвестиційних процесів та організації інвестиційного забезпечення економічного розвитку на макро- й мезорівнях.

У вітчизняній економічній науці виникла потреба організації поглиблених досліджень з проблем підтримки інвестиційного процесу, у тому числі регулювання інвестиційної діяльності на рівні регіонів, впливу інвестицій на регіональні соціально-економічні системи та їхній розвиток, стимулювання інвестиційного й інноваційного забезпечення регіональних проектів, з урахуванням досягнень світової економічної науки. Бракує органічного поєднання окремих напрямів економічної політики держави шляхом формування цілісної системи державного регулювання інвестиційної діяльності на рівні регіонів. Серед українських учених і досі немає єдності поглядів щодо сутності інвести-

цій, інвестиційного ринку, інвестиційного процесу, інвестиційного циклу, інвестиційного капіталу, особливостей формування та реалізації інвестиційної політики на рівні регіону.

Для виконання завдань дослідження доцільно ознайомитися з визначеннями понять «інвестиція», «інвестиційні ресурси», що наводяться в сучасних наукових джерелах.

У монографії «Інвестиції» лауреата Нобелівської премії з економіки У. Шарпа та інших американських учених зазначається: «У найширшому розумінні термін “інвестувати” означає “розлучитися з грошми сьогодні з тим, щоб отримати їх більшу суму в майбутньому”» [12, с. 12]. «Інвестиція — це спосіб розміщення капіталу, який має забезпечити збереження або зростання суми капіталу», — визначають американські економісти Л. Гітман і М. Джонк у монографії «Основи інвестування» [1, с. 19]. У словнику «Інвестиції», підготовленому британським фахівцем Дж. Розенбергом, інвестиції визначаються як використання коштів для отримання ще більших коштів, для отримання доходу або для досягнення приросту капіталу, або для того й іншого [3, с. 173].

Серед вітчизняних учених немає одностайності щодо сутності інвестицій. Зокрема провідні українські дослідники Н. Татаренко та А. Поручник стверджують, що інвестиції — це всі види майнових та інтелектуальних цінностей, які вкладаються в об'єкти підприємницької та інших видів діяльності для отримання прибутку або досягнення певних соціальних ефектів. У першому випадку інвестиції розглядаються як засіб збільшення капіталу, у другому — як засіб надання соціальних послуг, які в кінцевому підсумку сприятимуть соціально-економічному розвитку суспільства [9, с. 5].

Як уважають В. Шевчук і П. Рогожин, інвестиції мають фінансове й економічне визначення. За фінансовим визначенням, інвестиції — це всі види активів (коштів), що вкладаються в господарську діяльність з метою отримання доходу. За економічним визначенням, інвестиції — це ви-

датки на створення, розширення, реконструкцію та технічне переозброєння основного капіталу, а також на пов'язані з цим зміни оборотного капіталу, оскільки зміни в товарно-матеріальних запасах здебільшого залежать від руху видатків на основний капітал [13, с. 6].

Професор А. Пересада зазначає, що в літературі інвестиції розглядаються як довгострокові вкладення капіталу в різні галузі та сфери економіки, інфраструктуру, соціальні програми, охорону довкілля з метою розвитку виробництва, соціальної сфери, підприємництва, отримання прибутку [7, с. 6].

Згідно з визначенням І. Комарова, під інвестиціями потрібно розуміти вкладення фінансових і матеріально-технічних засобів з метою отримання бажаного соціально-економічного ефекту [5, с. 3].

У статті 1 Закону України «Про інвестиційну діяльність» інвестиції визначаються як усі види майнових та інтелектуальних цінностей, що вкладаються в об'єкти підприємницької та інших видів діяльності, у результаті якої створюється прибуток (дохід) або досягається соціальний ефект [2].

У загальному розумінні інвестиції — це всі види майнових і немайнових (у тому числі інтелектуальних) цінностей, що вкладаються в об'єкти підприємницької або іншої господарської діяльності, унаслідок чого створюється додана вартість або досягається соціальний ефект [6].

В економічній літературі використовується поняття «капітальні інвестиції», або «інвестиції в основний капітал» (раніше вживалося поняття «капітальні вкладення»). Капітальні інвестиції — це інвестиції, що приводять до зростання вартості основного капіталу. Можна сказати, що інвестиції у відтворення основних фондів і на приріст матеріально-виробничих запасів здійснюються у формі капітальних вкладень [10].

Згідно зі статтею 2 Закону України «Про інвестиційну діяльність», «Інвестиційна діяльність — це сукупність практичних дій громадян, юридичних осіб та держави по

реалізації інвестицій» [2]. У законі визначено такі напрями інвестиційної діяльності:

- державне інвестування, що здійснюється державними й регіональними органами влади та управління, а також державними підприємствами, установами, організаціями;
- недержавне інвестування, що здійснюється недержавними підприємствами та організаціями, а також окремими громадянами;
- іноземне інвестування, що здійснюється нерезидентами й іноземними державами;
- спільне інвестування, що здійснюється суб'єктами інвестиційної діяльності з різних груп.

У сучасній економічній практиці нерідко відбувається ототожнення інвестиційних ресурсів із фінансовими коштами, що забезпечують інвестиції. Насправді під джерелами інвестиційних ресурсів потрібно розуміти не тільки фінансову, а й натурально-речову складову інвестиційної діяльності. У зв'язку з цим ринки робочої сили, капітального устаткування й будівництва є невід'ємною частиною питання про джерела інвестиційних ресурсів.

Серед фінансових джерел інвестицій на макrorівні викремлюють власні кошти підприємств та організацій, заощадження домогосподарств (населення), прямі іноземні інвестиції, портфельні інвестиції, кошти інвестиційних фондів і компаній, кошти міжнародних організацій, кредити банків та інші позики, кошти державного бюджету, кошти місцевого бюджету, інвестиції у формі списання боргу, інші ресурси.

Фінансові джерела інвестування на мікрорівні доцільно розділити на 3 групи: прямі, внутрішні (власні) та зовнішні (запозичені).

Прямі інвестиції — це ресурси, що вкладаються власниками (акціонерами, засновниками). Прямі інвестиції формуються із заощаджень власника. Вони безпосередньо не пов'язані з результатом господарювання корпоративної структури. Прямі інвестиції використовуються корпоративною структурою, але заборгованості не утворюється.

Внутрішні (власні) інвестиції — це цінності, які сформовані завдяки результатам господарювання. Зазвичай джерелами власних інвестиційних ресурсів є амортизаційні відрахування та прибуток. Інакше кажучи, джерелом внутрішніх інвестицій є фонд нагромадження (частина національного доходу, що спрямовується на розвиток факторів виробництва), а також фонд заміщення, який компенсує знос засобів виробництва у вигляді амортизаційних відрахувань.

Зовнішні (запозичені) інвестиції — це цінності, які залучаються від сторонніх осіб задля здійснення інвестиційної діяльності. Вони збільшують кредиторську заборгованість корпоративної структури. До зовнішніх інвестицій належать кредити, банківське фінансування, а також ресурси, залучені на ринку цінних паперів (облігації, векселі).

Теза про інноваційну орієнтацію інвестицій має бути основною і для системи професійної освіти, адже саме вона має забезпечувати підготовку для високотехнологічних виробництв фахівців із сучасними знаннями й навичками. Обсяг знань, умінь і навичок цих фахівців визначатиметься якістю освіти, яка, у свою чергу, залежить від результативності й ефективності вкладених в освітні проекти інвестицій.

Список використаних джерел

1. *Гитман Л.* Основы инвестирования / Л. Гитман, М. Джонк; пер. с англ. — М. : Дело, 1997. — 1008 с.
2. Закон України «Про інвестиційну діяльність» [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.rada.gov.ua.
3. Инвестиции : терминологический словарь / [Дж. М. Розенберг]. — М. : ИНФРА-М, 1997. — 398 с.
4. Капіталізація економіки України / за ред. В. М. Гейця, А. А. Гриценка. — К. : Ін-т економіки та прогнозування, 2007. — 220 с.
5. *Комаров И.* Инвестиции и рынок / И. Комаров. — М. : Знание, 1991. — 115 с.
6. Корпоративні структури в національній інноваційній системі України : монографія / за ред. Л. І. Федулової. — К. : Ін-т економіки та прогнозування, 2007. — 812 с.

7. *Пересада А. А.* Управління інвестиційним процесом / А. А. Пересада. — К. : Лібра, 2002. — 472 с.

8. *Прушківська Е. В.* Походження, сутність і розвиток людського капіталу в умовах сучасних ринкових перетворень / Е. В. Прушківська, А. В. Переверзева // Актуальні проблеми економіки. — 2008. — № 1. — С. 196–202.

9. *Татаренко Н. О.* Теорії інвестицій / Н. О. Татаренко, А. М. Поручник. — К. : КНЕУ, 2000. — 160 с.

10. Технологічна модернізація промисловості України: монографія / Л. І. Федулова, І. А. Шовкун, С. В. Захарін та ін.; за ред. Л. І. Федулової. — К. : Ін-т економіки та прогнозування, 2008. — 472 с.

11. Україна у вимірі економіки знань / за ред. В. М. Гейця. — К. : Основа, 2006. — 592 с.

12. *Шарп У.* Инвестиции / У. Шарп, Г. Александер, Дж. Бэйли; пер. с англ. — М. : ИНФРА-М, 1997. — 1024 с.

13. *Шевчук В. Я.* Основи інвестиційної діяльності / В. Я. Шевчук, П. С. Рогожин. — К. : Генеза, 1997. — 384 с.

Розділ 2

ОСОБЛИВОСТІ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В СИСТЕМІ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ

2.1. Економічний аспект освіти й професійної підготовки фахівців

Учений повинен іти непротореними шляхами, незважаючи на перешкоди.

М. Лобачевський

Сучасному суспільству притаманні глобалізація та інтеграція не тільки політичних, економічних і міжнародних зв'язків, а й освітніх, культурних, духовних і навіть міжособистісних відносин. Поширення інформації, телебачення, Інтернет, туризм, знання іноземних мов — усе це надає можливість мешканцям різних куточків земної кулі швидко дізнаватися про життя інших людей, про їхні проблеми та здобутки. В Україні все інтенсивніше поширюються інформаційно-комунікаційні технології практично в усіх видах людської діяльності — від наукових досліджень, освіти, управління виробництвом до повсякденного побуту. У цих умовах відбувається трансформація людських цінностей у новому аспекті — економічному. Реалії життя безпосередньо пов'язані з необхідністю розробки та практичного впровадження й використання нової парадигми економічної освіти для професійної підготовки.

Економіка в усі часи становила форму буття людини. Нині вона також є епіцентром сучасного буття. Як відомо, економіка — це сфера суспільного життя, у якій створю-

ються, розподіляються й споживаються блага, тобто товари та послуги, необхідні людині для життя. Це об'єктивна реальність, яка не залежить від чийось суб'єктивних оцінок. Це практична економіка, у якій існують певні процеси (або економічні явища), які можна виявити й дослідити емпіричними методами (від грец. *empeiria* — досвід). Між економічними явищами існує певний взаємозв'язок, що підпорядковується певним об'єктивним законам.

З іншого боку, економіка — це наука, яка вивчає процеси створення, розподілу та споживання благ. Один із найбільших авторитетів економічної науки А. Маршалл вважає, що «економічна наука (Economics) займається дослідженням нормальної життєдіяльності людського суспільства: вона вивчає ту сферу індивідуальних і суспільних дій, які тісно пов'язані зі створенням і використанням матеріальних основ добробуту» [5, с. 56]. У цьому аспекті економіка являє собою продукт розумової праці, який залежить від особистісних, індивідуальних властивостей людини, а тому має суб'єктивний характер. Вона є теоретичною економікою, а об'єктом її вивчення є практична економіка. Завдання економічної науки, як і будь-якої іншої, полягає в тому, щоб «збирати факти, систематизувати, трактувати їх та робити з них необхідні висновки» [5, с. 85]. Економісти займаються вивченням того, як люди існують у повсякденному житті, як розвиваються, про що думають, як живуть. Проте предметом її дослідження «є головним чином ті збуджуючі мотиви, які найбільш сильно і найбільш стійко впливають на поведінку людини в господарській сфері її життя» [5, с. 69].

Для аналізу стану та перспектив економічної освіти в Україні дуже важливим є аналіз минулого та об'єктивна оцінка сьогодення. Як відомо, за радянських часів найбільші конкурси у ВНЗ були на інженерні спеціальності (бо був попит на ринку праці), тому що працювали великі заводи, фабрики, промислові гіганти тощо. На той час більшість молоді прагнула стати фізиками, математиками, інженерами, хіміками. Менш популярними були професії

педагога, журналіста і найменше було бажаючих учитися на економіста чи юриста. Фах економіста, звичайно, мав свій рейтинг в українському суспільстві, проте не такий високий, як тепер. Однак після того, як припинили існування великі державні підприємства й почала розвиватися ринкова економіка, у суспільстві започаткувались цінності свободи підприємництва, індивідуальної самостійності, підприємницької ініціативи — молодь почала орієнтуватися на економічні професії.

Вища професійна освіта в Україні, як і в усьому світі, стає все більш популярною і затребуваною. Спостерігається небувала популярність вищої економічної освіти. На сьогодні в Україні із 803 ВНЗ значна їх кількість так чи інакше причетні до економічної освіти, оскільки мають ліцензії і готують менеджерів, маркетологів, бухгалтерів, фінансистів тощо. Кожний навчальний заклад, навіть суто гуманітарний чи технічний, навчає за кількома економічними спеціальностями.

У радянські часи в Україні мали право готувати економістів лише декілька ВНЗ. Нині у ВНЗ державної та комунальної форм власності на економічних спеціальностях навчається 75 тис. студентів, з них лише 20 тис. — за держзамовленням; тобто майже 80 % студентів-економістів навчається за власні кошти. На ці спеціальності є попит у споживачів, хоча зараз люди з вищою освітою, із дипломами менеджера не можуть знайти роботу за спеціальністю й працюють на рядових посадах в офісах фірм, торгових закладах, туристичних фірмах тощо. Така реальність: попит на економічну освіту в суспільстві не зменшується, і ВНЗ стають перед вибором — або якісне навчання студентів, або додаткове фінансування. Звичайно, що в умовах недостатнього фінансування вони починають готувати тих спеціалістів, на яких є попит. А це, як відомо, насамперед економісти і юристи. На запитання: кого, як і для кого готувати фахівців — ВНЗ має допомогти визначитися добре відома широкому економічному загалу теза П. Самуельсона — Economics.

На цю тенденцію, очевидно, впливає і такий цікавий феномен, як запозичення іноземних слів у професійній освіті, зокрема термін «менеджер», який багатьох уводить в оману. Серед молоді поширеним є не зовсім правильне тлумачення і розуміння спеціальності «менеджер». У побуті сформувалася думка, що менеджер — це престижна професія, це обов'язково керівник, ким хоче бути більшість випускників. Проте керівників потрібно не так уже й багато, і виходить, що за дипломом він начальник, а роботу знайти не може. Зневірившись, випускник перекваліфіковується на іншу спеціальність або починає працювати за однією з пристосованих до ринку професій: продавець — менеджер з продажів, завідувач складу — менеджер з логістики, секретар — офіс-менеджер, оператор — менеджер по роботі з клієнтами, координатор — менеджер з реклами, екскурсовод — менеджер з туризму тощо. У такий спосіб українці поступово пристосовуються до нових назв традиційних професій.

Як свідчать наукові дослідження, нині у всьому світі лише 20 % зайнятого населення працює за базовою професійною освітою, а 42 % випускників ВНЗ у перші два роки після отримання диплома змушені змінювати свою професію [8, с. 53]. Аналогічна ситуація спостерігається і в Україні. Популярність вищої професійної освіти в суспільстві залишається високою.

Можливо, поясненням цього явища є більш глибоке і ще недостатньо вивчене прагнення людини. Можливо, що, крім основних вимірів суспільного буття — інформаційного, екологічного, технологічного, технічного, біологічного тощо, ми є свідками прирощення темпів розвитку етносу економічного, який стає характерним для сучасного світу [3, с. 348].

Про важливість економічної освіти в сучасних умовах для молоді та дорослих свідчить зарубіжний досвід. Що ми розуміємо під поняттям «економічний»? З-поміж публікацій сучасних економістів особливої уваги, на нашу думку, заслуговує глибоке за своїм змістом досліджен-

ня одного з найвидатніших економістів-соціологів ХХ ст. К. Поланьї, який уважав, що в зміст поняття «економічний» вкладається два основні значення: «змістовне» і «формальне». Змістовне значення «економічного» випливає з того факту, що людина залежна від природи та інших людей. Ця залежність характеризується взаємозалежністю людини з природним і соціальним середовищем, яка забезпечує їй засоби задоволення матеріальних потреб. Усе життя людини, докладаючи зусиль, намагається задовольнити власні потреби, передусім матеріальні. З цією метою вона прагне «заробити на життя», щоб покращити свій добробут, отримати різні товари й послуги.

Формальне значення терміна «економічний» ґрунтується на логічному характері зв'язку між цілями і засобами, що проявляється в таких поняттях, як «економічний», «економити». Воно означає конкретну ситуацію вибору, а саме вибору з-поміж декількох різних способів використання ресурсів, оскільки вони є обмеженими. Будь-яке рішення людини — це вибір, унаслідок якого одна річ або варіант вибирається, а інші відхиляються. Це зараз актуально для кожної людини, адже сучасна людина діє в особливій економічній аурі, на неї орієнтована і від неї залежна [4, с. 11–17].

Разом з тим, порівнюючи поняття «змістовне» і «формальне», можна погодитися з висновком про те, що предмет необхідно розглядати в термінах змістовного визначення [7, с. 48; 9, с. 14]. Такий підхід є цілком обґрунтованим, а отже, поширення тверджень типу «головна функція університетів — це підготовка кадрів висококваліфікованих спеціалістів, орієнтованих на роботу у сфері науки і знань» є неправильним. Головне — це задоволення потреб особистості [9, с. 15]. Принципові зміни ролі освіти в житті суспільства зумовлені постіндустріальним розвитком найбільш розвинених країн Заходу на початку 1960-х років.

Змістовним поняттям «діяльність» позначають особливу форму існування людини й суспільства, яка полягає в активному ставленні до зовнішнього світу й цілеспрямованому

його перетворенні, а також у перетворенні людиною самої себе та своїх відносин з іншими людьми. Найхарактернішою ознакою людської діяльності, що істотно відрізняється від діяльності інших живих істот, є її усвідомленість, яка включає насамперед попереднє визначення мети цієї діяльності, вибір шляхів і засобів можливого її досягнення, детермінацію бажаного результату, а також доцільних форми та характеру здійснення самого процесу діяльності. Людська діяльність завжди конкретна. Ця її конкретність зумовлюється конкретністю визначеної мети й засобів її досягнення.

Розглянемо зміст такого виду діяльності, як «економічна діяльність».

Економічна діяльність — це найважливіша форма свідомої та цілеспрямованої трудової діяльності людей, у процесі якої вони вступають в активні зв'язки з природою та економічні зв'язки й відносини між собою для створення економічних благ у різних сферах суспільного життя.

Відповідно до сучасних уявлень про роль і значення економічної освіти Г. Беккер у праці «Людська поведінка: економічний підхід» наголошує на тому, що нині економісти вивчають, досліджують і описують не тільки економічні процеси, а й соціальні проблеми, які виходять за межі традиційного предмета економіки. Вони розглядають неринкові явища, які, на перший погляд, здаються далекими від традиційної економічної науки. Це явища в освіті, створенні сім'ї, благочинності, політичній діяльності, злочинності, формуванні навичок і пристрастей. І поведінку людей у цих сферах життя значною мірою визначає економічний чинник. Економісти показують, що люди діють раціонально не тільки тоді, коли купують товари, а й коли навчаються, беруть шлюб, заводять дітей, стежать за модою, відвідують церкву, а також коли скоюють злочини чи вживають наркотики. Тому економічний підхід забезпечує найбільш плодотворне підґрунтя для осмислення поведінки людей [1].

Метод, запропонований Г. Беккером, ґрунтується на тому, що в основі поведінки людини лежить не вузький егоїзм, а значно ширший спектр цінностей і переваг.

Згідно з цим підходом, люди максимізують те, що вони сприймають як багатство, незалежно від того, егоїсти вони чи альтруїсти, садисти чи мазохісти. Вони завжди намагаються передбачити якомога точніше невідомі наслідки своїх дій. Коріння передбачливості, проте, може бути в минулому, бо минуле позначається на світогляді й цінностях людини.

Економічний підхід — це теорія раціонального вибору, яка базується на теорії індивідуальних рішень. Економічний підхід до поведінки базується на теорії індивідуального вибору. При цьому людині потрібні економічні знання, підприємницькі навички. У сучасних умовах ринку це є одним із мотивів великого попиту на економічні знання.

Як свідчить український і зарубіжний досвід навчання, необхідно, щоб випускники технічних університетів не лише були орієнтовані на світ технологій і машин, а й були спроможними «працювати з майбутнім», перетворювати й конструювати реальність. Доцільною є думка багатьох науковців і практиків, що сучасна технічна освіта орієнтує студента головним чином на світ машин і технологій поза соціальним контекстом — на «світ без людей». Однак місією освіти є особистий розвиток кожної людини, удосконалення здібностей, набуття незалежності та довічне прагнення до щасливого життя. Разом з тим освіта бере на себе місію виховання громадян, які будують країну та суспільство. Молоде покоління, яке знає довкілля, людину, економіку, суспільство, буде конкурентоспроможним у майбутній економічній діяльності.

Економічне мислення стає домінуючим у житті людини, а економіка як система суспільних відносин — епіцентром сучасного буття. У Європі у сфері освіти визначилась тенденція до поширення загальних знань з бізнесу та підприємництва. Вони мають бути доступними на всіх навчальних рівнях, починаючи з раннього віку [2]. Сучасний фахівець повинен бути не лише професійно підготовленим спеціалістом, він повинен володіти навичками підприємництва, що допоможе йому впевнено вирішувати проблеми в майбутньому.

Формування в процесі навчання підприємницької поведінки у студентів є дуже важливим аспектом освітніх послуг. Ідеться про навчання, знання та вміння їх застосовувати.

Проголошена Європейському парламентом нова ідеологія інноваційної економіки пов'язує освіту з підприємництвом, тобто з розвитком економіки. І це для України є дуже актуальним, особливо нині. Як зазначалося на III Всеукраїнському з'їзді працівників освіти, «перше завдання — участь у підйомі економіки: через якість підготовки кадрів, науку та інновації», і «першою має прокинутись університетська економічна наука» [6, с. 35]. Це дуже велика проблема для України, яка потребує «не ремонту, а реконструкції». Від її вирішення залежить поява великої кількості підприємців — середнього класу, що сприятиме стабілізації економіки України.

Дуже актуальною є проблема забезпечення професійної підготовки молоді для сфери легкої промисловості України. Легка промисловість України — це багатогалузевий комплекс, який має 17 підгалузей: бавовняна, вовняна, шовкова, лляна, швейна, трикотажна, текстильно-галантерейна, хутрова, взуттєва, шкіргалантерейна та ін. У цій сфері працює 10 тис. підприємств із статусом юридичної особи й багато підприємців без статусу юридичної особи. Це переважно невеликі колективи або суб'єкти підприємницької діяльності, яким потрібні економічні знання та підприємницькі навички. Ця специфічна галузь економіки потребує підготовки фахівців — технологів, дизайнерів, хіміків, інженерів — з економічним мисленням і знаннями бізнесу.

Отже, узагальнюючи дослідження економічного аспекту освіти в сучасному вимірі, зазначимо, що вирішення проблем, які постають перед людиною і суспільством, перебуває у сфері домінанти економічного виміру, і це є результатом закономірного розвитку суспільства. Адже економічна думка, економічна діяльність нині присутні в усіх сферах життя — виробництві, обміні, розподіленні, споживанні.

Список використаних джерел

1. *Беккер Г. С.* Человеческое поведение: экономический подход : избр. тр. по экон. теории / Г. С. Беккер; пер. с англ.; сост., науч. ред., послесл. Р. И. Капелюшников; предисл. М. И. Левин. — М. : ГУ ВШЭ, 2003. — 672 с.
2. Європейська хартія малих підприємств [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994_860&myid=4/UMfPEGznhhQLr.Zivf/uSXHI4S2s80msh8Ie6.
3. *Кремень В. Г.* Філософія людиноцентризму в освітньому просторі / В. Г. Кремень. — 2-е вид. — К. : Т-во «Знання України», 2010. — 520 с.
4. *Кремень В. Г.* Людина в трансформаціях «економізму»: утопії і реальність // Екзистенційні виміри філософсько-антропологічного пізнання: творча спадщина В. Шинкарука: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 14 квіт. 2011 р. / Київ. Нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. — К. : Т-во «Знання України», 2011. — 359 с.
5. *Маршалл А.* Принципы экономической науки // А. Маршалл; Т. 1; пер. с англ. — М. : Изд. группа «Прогресс», 1993. — 416 с.
6. Матеріали III Всеукр. з'їзду працівників освіти / К. ; Чернівці : Букрек, 2011. — 400 с.
7. *Поланьї К.* Избранные работы / К. Поланьї. — М. : Изд. дом «Территория будущего», 2010. — 200 с.
8. *Слободчикова Н. А.* Развитие экономики и профессиональное образование в России / Н. А. Слободчикова // Экономика образования. — 2011. — № 4. — С. 51–56.
9. *Тимошенко И. В.* Система образования в зеркале экономической науки : монография / И. В. Тимошенко; Нар. укр. акад. — Х. : Изд-во НУА, 2005. — 296 с.

2.2. Підприємницькі засади трансформації вищих навчальних закладів

Три шляхи ведуть до знань: шлях роздумів — найбільш благородний, шлях копіювання — найбільш легкий і шлях спроб — найбільш гіркий.

Конфуцій

Проблема підприємництва існує давно. Дослідженнями підприємницької діяльності як феномену економічного життя займаються науковці ще із середини XVII ст.

Протягом майже трьох століть світова економічна наука приділяє поглиблену увагу проблемам сутності підприємництва, його ролі, організації та значенню в розвитку людства. Як наслідок — сформувалися різні погляди на розгалужену систему підприємницької діяльності в різних сферах, зокрема й сфері вищої освіти.

Перехід України на ринкову економіку відчутно позначився на сфері професійної вищої освіти. Недостатнє бюджетне фінансування державних закладів освіти спричинило пошук вищими навчальними закладами додаткових джерел надходження коштів, які спрямовуються на функціонування освітніх закладів, виконання ними статутних завдань.

Сучасний розвиток національної системи освіти характеризують: рівень децентралізації та демократизації управління; надання знанням статусу основного капіталу в суспільстві; диверсифікованість джерел фінансування освіти; розширення автономії ВНЗ з одночасним посиленням контролю з боку суспільства; розвиток сучасних інформаційних і телекомунікаційних технологій.

Основною ланкою вищої професійної освіти України є ВНЗ. Тому залишається актуальною проблема ефективного їх розвитку як основних центрів економічного розвитку. Разом з тим нові умови існування навчальних закладів ставлять на порядок денний дослідження засад «університетського підприємництва» у ВНЗ України. У монографії терміни «підприємство ВНЗ» і «університетське підприємство» вживаються як синоніми.

Економічна теорія демонструє різні підходи до визначення сутності підприємництва, що свідчить про нерозв'язаність проблеми в рамках теорії питання. Так, Р. Кантілон [4], який уперше ввів у науковий обіг поняття «підприємство», уважав, що визначальним у цьому понятті є свідомий ризик діяльності в умовах невизначеності. Німецький економіст І. Г. фон Тюнен [3], зважаючи на непередбачуваність такого роду діяльності, як підприємництво, зазначав, що підприємець через неможливість перед-

бачити ймовірність прибутку або збитків обов'язково стає «винахідником і дослідником на цій ниві». На думку американського економіста Ф. Найта [13], підприємець — це людина, яка бере на себе тягар справжньої невизначеності й захищає від неї своїх колег на ринку. Французький економіст Ж.-Б. Сей [18] уважав підприємця «економічним агентом», який організовує інших людей у рамках організаційної структури на використання виробничих факторів — землі, капіталу та праці. Австрійський економіст першої половини ХХ ст. Й. А. Шумпетер поняття «підприємництво» розумів як «новаторство, розробку нових технологій». Підприємець — це організатор діяльності з реалізації нововведень, творець інновацій. Він уважав інновації «дітищем підприємництва» [20]. Американський економіст Л. Мізес підприємництво порівнював з інтелектуальною діяльністю, талантом, творчістю, ініціативою, заповзятливістю, важкою та відповідальною працею [12].

Економічну науку й теорію підприємництва продовжують досліджувати сучасні економісти, юристи, соціологи, педагоги, психологи. Так, експерт з економічного устрою сучасного суспільства П. Друкер наголошує, що впродовж понад 200 років щодо цих визначень не було єдиної думки. Він стверджує, що підприємцем не можна вважати людину, яка відкрила, наприклад, новий ресторан. Підприємець — це людина, яка перебуває в пошуку джерел перемін та інновацій, яка запропонувала щось нове, створила нове підприємство, новий ринок чи нового споживача [9].

Існуюче розмаїття наукових напрямів і наукового знання свідчить про складний процес економічної діяльності, який потрібно аналізувати з різних точок зору. Очевидним є те, що коріння сучасного уявлення про сутність підприємництва в більшості громадян України може бути в минулому, бо минуле накладає глибокий відбиток на світогляд і цінності людини. Зважаючи на панування в державі протягом багатьох десятиліть радянської марксистсько-ленінської ідеології, відсутність плюралізму думок і доступу до міжнародних здобутків учених світу,

у кількох поколіннях людей укорінилося вузькопартійне розуміння поняття «підприємництво». Так, серед іншого, визначальною ознакою підприємництва вважалася максимізація прибутку, хоча щодо такого підходу існує порівняно велике різноманіття думок учених і фахівців. Максимізація прибутку десятиліттями визнавалася за основний принцип при визначенні проблем предмета підприємництва. Для характеристики мотивів і можливої поведінки бізнесменів-капіталістів популярним був і залишається вислів К. Маркса в праці «Капітал» про те, що капітал «при 100 процентах попирает все человеческие законы, при 300 процентах нет такого преступления, на которое он не рискнул бы, хотя бы под страхом виселицы» [11]. Крім того, прагнучи прибутку, підприємець змушений був нехтувати соціальними й етичними принципами. Наука про економіку та організацію підприємництва, що сповідує таку односторонню уяву, слугувала тільки підприємницьким устремлінням до прибутку. Насправді це не так, про що свідчить зарубіжний досвід і практика. Так, Г. Беккер у своїй нобелівській лекції «Економічний погляд на життя» [1] зазначає, що згідно з марксистським підходом поведінка людини визначається виключно двома підходами (моментами) — егоїзмом і жадобою наживи. Звідси й обґрунтування головної цілі — прибутку.

Цільова установка на максимізацію прибутку втрачає свій зміст для підприємств різних типів, наприклад для суспільних некомерційних підприємств, а також для домашніх господарств. Навіть значна частка приватних підприємств не бере за основу максимізацію прибутку як вищий принцип діяльності й найважливіший критерій прийняття рішень. Логічно припустити, що при широкому трактуванні поняття «підприємництво» максимізацію прибутку не можна розглядати як єдиний принцип діяльності навіть комерційного підприємництва.

У сучасній науці немає єдиного підходу до понять «підприємництво», «підприємницький університет», «підприємницький вищий навчальний заклад», що зумовлено

методологічними, світоглядними й ідеологічними відмінностями в підході до організації досліджень.

На нашу думку, можна погодитися з тими дослідниками, які у своїх сутнісних характеристиках прикметника «підприємницький» виходять із розуміння «підприємництва» як свідомих зусиль організаційної структури, цілеспрямованої роботи в умовах ризику задуманої кимось справи, яка активно спрямована на інновації [7, 8, 10, 17].

Зокрема, Б. Кларк у праці [10] наводить приклади того, як відбувається трансформація університетів завдяки підприємницькій діяльності. Дослідження проводилось у декількох європейських університетах: Уоріка (Велика Британія), Твенте (Голландія), Стратклайд (Шотландія), Чалмерса (Швеція) і Йоеенсу (Фінляндія) упродовж 1980-х – першої половини 1990-х років.

Автор зробив висновок, що необхідний мінімум включає п'ять елементів: посилене спрямовуюче ядро, розширена периферія розвитку, диверсифікована база фінансування, стимульовані академічні структури та інтегрована підприємницька культура. Ці п'ять спільних ознак націлювали університети стати більш інноваційними та підприємницькими, не зраджуючи при цьому традиційним академічним цінностям.

Автор досліджував процеси індуктивним методом, починаючи з того, що аналізував досвід і рухався від «практики» до «теорії», а не навпаки.

На основі глибокого дослідження процесів трансформації Б. Кларк аналізує і доводить свої аргументи щодо двох слів – «підприємницький» та «інноваційний» університети, і використовує їх однаково часто як синоніми. На його погляд, «інноваційний» університет є більш широким поняттям; це поняття позбавлене негативних тлумачень, що виникають в освітянському середовищі до підприємців як людей, що прагнуть максимізації прибутків.

Однак автор віддає перевагу назві «підприємницький», а не «інноваційний», тому що вона більшою мірою вказує

на місцеві зусилля колективу, які ведуть до змін в організації; інакше кажучи, передбачає можливість сучасних університетів змінюватися.

У п'яťох діючих європейських університетах трансформації відбулися протягом 10–15 років. Кожен університет має свою історію, свої особливості розвитку. Проведені трансформації потребували рішучих зусиль, які і є підприємницькими.

У сучасній вітчизняній науковій літературі проблема, пов'язана з дослідженням підприємництва у вищій освіті, розглядається недостатньо. Дослідження теоретичних та практичних засад підприємництва у ВНЗ розвинених країн світу та України дають підґрунтя для розробки моделі фінансово-економічного і управлінського забезпечення розвитку вищої освіти України в сучасних умовах.

Якою має бути модель адаптації ВНЗ в ринкове середовище та їх трансформація? Якими мають бути управлінські зміни в діяльності навчального закладу у відповідь на виклики часу?

На сьогодні основними викликами, що постають перед системою вищої освіти України, є такі:

- необхідність відмови від застарілих методів управління та навчання студентів;
- подолання відірваності наукових напрацювань української вищої освіти від здобутків світової науки та реальних потреб ринку;
- необхідність підвищення якості кадрового потенціалу викладачів ВНЗ, недостатність фінансових ресурсів для комплексного розвитку освітньої інфраструктури;
- підвищення якості освітніх послуг;
- розбалансованість між ринком освітніх послуг і ринком праці в Україні тощо.

Університетська освіта і наука в сучасних умовах мають бути готовими відповісти на ці та інші виклики часу. Необхідно розробити, створити й упровадити в управлінську діяльність усе необхідне науково-методичне забезпечення, щоб підготувати конкурентоспроможних фахівців, здатних

працювати в умовах глобального ринку, на який виходить економіка України.

Через фінансові проблеми розвитку наукових досліджень у розвинених країнах виникло таке поняття, як «академічний капіталізм». Зокрема, Ш. Слотер і Л. Леслі (1997 р.) визначили це поняття так: оскільки в США, Канаді, Австралії та Західній Європі наукові дослідження (особливо фундаментальні) зосереджені у великих дослідних університетах, то це спричинило перегляд основних засад функціонування ВНЗ. Новий підхід до розвитку університетської науки отримав назву «комерціалізація технологій» або «трансфер технологій» [8].

У пошуках ефективних управлінських рішень у розвинених країнах почалася трансформація університетів у специфічні підприємницькі корпорації. Термін «академічний капіталізм» став часто вживаною фразою в освітянських колах.

Проаналізуємо національну законодавчу базу підприємницької діяльності ВНЗ в Україні. Відповідно до Бюджетного кодексу України всі державні ВНЗ є бюджетними установами та мають статус неприбуткових установ [2]. Згідно з чинним законодавством ВНЗ є некомерційними організаціями і вони не мають на меті отримання прибутку.

Разом з тим ВНЗ України мають право залучати в порядку, установленому законодавством, додаткові фінансові кошти за рахунок додаткової (господарської) діяльності, надання платних додаткових освітніх та інших передбачених статутом освітньої установи послуг, а також за рахунок добровільних пожертвувань від підприємств, організацій, фізичних осіб та від інших бюджетних установ для виконання цільових заходів (стаття 13 Бюджетного кодексу України). Проте реально ці норми не діють. Нормативні акти у сфері вищої освіти позбавили навчальні заклади фінансової автономії — університет самостійно не розпоряджається своїми доходами, оскільки все оплачує казначейство. Підписані ректором платіжні документи на перерахування коштів не означають здійснення платежів, як це виконує банк. Кошти переведуть отримувачеві лише тоді, коли захоче казначей-

ство. Яка ж тут самостійність?! У казначейства є свої ліміти на перерахування коштів. Університетові треба перерахувати кошти, вони є, але казначейство не дає можливості провести цю фінансову операцію.

Добровільні пожертвування, спонсорська допомога, отримання матеріальних цінностей навчальним закладом — це теж не працює на користь вищої освіти. Гранти — гроші закордонних організацій — в Україну також не хочуть перераховувати, бо треба платити податки на ці перерахування, крім того, потрібно проводити тендери тощо. Існує досить багато і дуже великих обмежень прав і свобод колективів закладів вищої освіти.

Зазначимо, що економічна діяльність ВНЗ в Україні, спрямована на одержання додаткових (крім бюджетних) фінансових коштів, не повною мірою юридично може бути визнана підприємницькою.

Насамперед спробуємо сформулювати, що означає поняття «підприємництво» у національному правовому полі. Господарський кодекс України господарську (економічну) діяльність визначає як діяльність суб'єктів господарювання у сфері суспільного виробництва, спрямовану на виготовлення та реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність [5]. У разі, коли суб'єкт здійснює свою діяльність для досягнення економічних і соціальних результатів та з метою одержання прибутку, така діяльність називається підприємництвом. Отже, підприємництво — це самостійна, ініціативна, систематична, на власний ризик господарська діяльність з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку [6].

Особи (юридичні й фізичні), які від користування майном, продажу товарів, виконання робіт і надання послуг отримують прибуток, називаються підприємцями. Вони у встановленому законом порядку повинні зареєструватися як підприємці. У юридичному визначенні зазначаються такі основні характерні ознаки підприємницької діяльності:

- повна самостійність у здійсненні підприємницької діяльності. Ніхто не має права примусити до заняття цим видом діяльності. Разом з тим на підприємницьку діяльність ВНЗ як бюджетної освітньої установи накладаються певні обмеження. Підприємницька діяльність не повинна завдавати шкоди основній освітній діяльності, а має їй відповідати та сприяти досягненню цілей створення навчального закладу;

- суб'єкт підприємницької діяльності діє на свій ризик і несе відповідальність за своїми зобов'язаннями власним майном. Зазначимо, що ВНЗ як бюджетна освітня установа володіє майном на праві оперативного управління й відповідає за своїми зобов'язаннями тільки коштами, що перебувають у його розпорядженні;

- отримання прибутку (доходу) має бути не епізодичним, а систематичним. З одного боку, доходи від окремих видів підприємницької діяльності становлять податкову базу, у тому числі для визначення розміру податку на прибуток. Однак одержання прибутку не є основною метою освітньої установи, і вона займається підприємницькою діяльністю лише тому, що це дає змогу отримувати додаткові кошти для досягнення статутних цілей;

- підприємницька діяльність підлягає державній реєстрації у встановленому законодавством порядку. Підприємницька діяльність, здійснювана без відповідної реєстрації, вважається незаконною, а отримані доходи від неї підлягають стягненню у встановленому порядку в дохід держави. За такими характеристиками ВНЗ не можуть уважатися підприємницькими.

Визнання за юридичною особою статусу підприємця покладає на нього певні спеціальні зобов'язання:

- державна реєстрація в порядку, встановленому законом. Дані державної реєстрації включаються до єдиного державного реєстру, відкритого для загального ознайомлення;

- постановка на облік у податкових та інших державних органах;

- ведення обліку підприємницької (господарської) діяльності;

- подання відомостей про організаційно-правову форму юридичної особи, її найменування, місцезнаходження, органи управління, філії та представництва, мету установи, а також інші відомості, установлені законом;
- інші зобов'язання [19, стаття 89].

Вищі навчальні заклади підлягають державній реєстрації як юридична особа у встановленому законом порядку. Вони мають передбачену для цього організаційно-правову форму (освітня установа), формують самостійний баланс і кошторис доходів і витрат. В установчих документах навчального закладу передбачається не заборонена законодавством господарська діяльність.

У науковій літературі підприємництво за характером діяльності розглядається в таких формах:

- комерційне підприємництво — це господарська діяльність, яка приносить прибуток;
- некомерційне підприємництво — господарська діяльність, яка не пов'язана з отриманням прибутку. Це робота в «некомерційній» сфері — державному секторі, освіті, охороні здоров'я тощо, де елементи підприємницької діяльності відіграють другорядну роль.

Господарська діяльність, що здійснюється без мети одержання прибутку, вважається некомерційною господарською діяльністю. Державним ВНЗ України надано право здійснювати цей вид господарської діяльності. Державні ВНЗ України належать до неприбуткових, некомерційних організацій. Характерні особливості таких організацій полягають у тому, що: метою організації є не максимізація прибутку, а розв'язання певних суспільних проблем; дохід організації спрямовується на фінансування її основної діяльності й не може розподілятися між працівниками.

Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 27 серпня 2010 р. № 796 «Про затвердження переліку платних послуг, які можуть надаватися навчальними закладами, іншими установами та закладами системи освіти, що належать до державної і комунальної форми власності» [16] державні й комунальні освітні установи мають

право надавати населенню, підприємствам, установам та організаціям платні додаткові освітні послуги, а саме:

- підготовка фахівців понад державне замовлення в межах ліцензійного обсягу відповідно до договорів, укладених з фізичними та юридичними особами;
- навчання студентів, курсантів для здобуття другої вищої освіти;
- підвищення кваліфікації кадрів, навчання для здобуття громадянами післядипломної освіти;
- підготовка до вступу до ВНЗ і до зовнішнього незалежного оцінювання (ЗНО);
- підготовка та перепідготовка, підвищення кваліфікації кадрів за замовленням центрів зайнятості;
- навчання студентів, курсантів, аспірантів, докторантів з числа іноземців та осіб без громадянства;
- стажування іноземців та осіб без громадянства;
- проведення понад обсяги, установлені навчальними планами, з видачею або без видачі відповідних документів про освіту курсів, гуртків, факультативів (зокрема, іноземних мов, комп'ютерної підготовки) за науковим, технічним, художнім, туристичним, екологічним, спортивним, оздоровчим і гуманітарним напрямками тощо.

Дохід від зазначеної діяльності державного або комунального освітнього закладу використовується цією освітньою установою на її розсуд, у тому числі на збільшення видатків на заробітну плату. Така діяльність не вважається підприємницькою. Платні освітні послуги є для більшості державних ВНЗ України основним джерелом надходжень до спеціального фонду бюджету, оскільки вони на 94–96 % забезпечують їх розвиток [14].

Спеціальний фонд бюджету ВНЗ державної форми власності є складовою частиною бюджету, яка включає надходження до бюджету, призначені для спрямування на конкретні заходи, і витрати з бюджету на реалізацію цих заходів, які провадяться за рахунок відповідних надходжень.

На рівні бюджетних установ України доходи спеціального фонду бюджетної установи (вищого навчального

закладу) — це власні надходження бюджетних установ, які мають цільове спрямування (рис. 2.1). Власні надходження бюджетних установ — кошти, отримані в установленому порядку бюджетними установами від плати за послуги, що надаються бюджетними установами згідно із законодавством, та з інших джерел власних надходжень бюджетних установ.

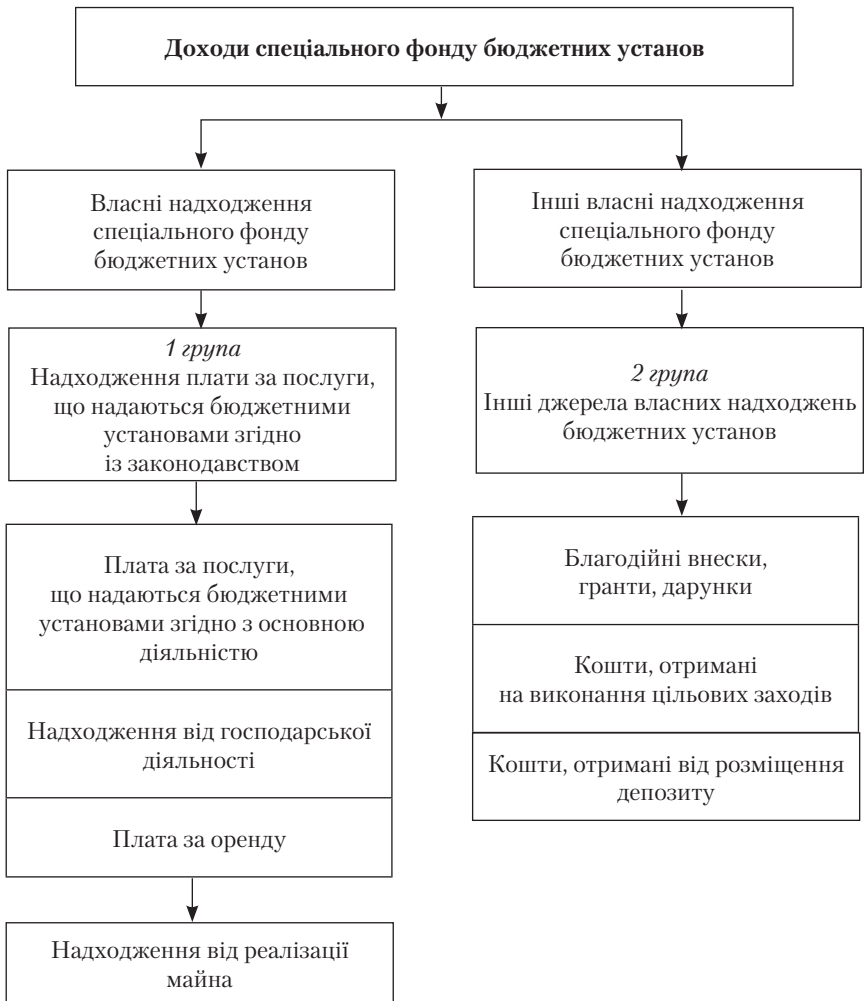

Рис. 2.1. Види доходів спеціального фонду бюджетних установ

Левову частку надходжень до свого бюджету ВНЗ отримують завдяки наданню платних освітніх послуг, структура яких показана на рисунку 2.2.

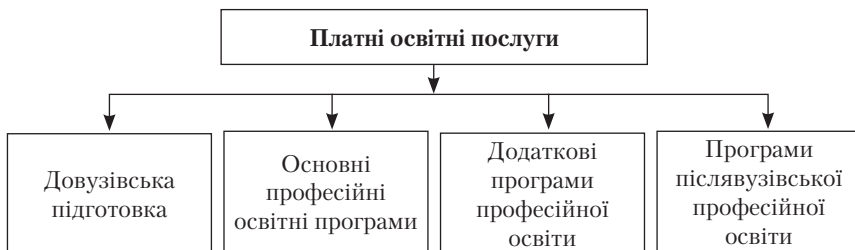

Рис. 2.2. Структура платних освітніх послуг вищого навчального закладу

Підвищений інтерес сучасної молоді до вищої освіти багато в чому зумовлюється усвідомленням того, що це надійний спосіб зайняти гідне місце в суспільному житті й навчитися гнучко адаптуватися до соціально-економічних умов швидкоплинного світу. Нині вже всі усвідомлюють переваги, які дає людині грамотне використання сучасних технологій як у житті в цілому, так і в повсякденній роботі зокрема. Пріоритетом номер один для молоді стає одержання сучасної, затребуваної часом освіти.

Економіка ВНЗ значною мірою залежить від менеджменту закладу, який (при певній компетентності) може визначити сильні та слабкі сторони внутрішнього середовища, оцінити вклад структурних підрозділів у розвиток навчального закладу та видів діяльності (освітньої, науково-дослідної, інноваційної, фінансово-господарської). Також від менеджменту залежить ефективність функціонування багаторівневої професійної освіти.

Багаторівнева система навчання, різноманіття освітніх програм, спеціальностей і спеціалізацій забезпечують широкий профіль підготовки фахівців в університеті.

Щоб допомогти у виборі спеціальності, створена й ефективно працює система довузівської підготовки абітурієнтів, що містить університетські коледжі, спеціалізовані школи та курси.

Наприклад, у Київському національному університеті технологій та дизайну університетський комплекс складається з восьми великих навчальних корпусів, які розташовані в історичному центрі столиці, семи корпусів студентських гуртожитків, стадіону заміської оздоровчої бази та майнових споруд у містах Львів, Чернігів і Черкаси. Сучасне оснащення кафедр, навчальних і наукових лабораторій, лекційних аудиторій, навчальних цехів дає змогу реалізовувати різні програми вищої та середньої професійної освіти. В університеті активно розвиваються міжнародні наукові й освітні програми. Поряд з цим серйозна увага приділяється творчій і спортивній реалізації студентів: щорічно проводяться Міжнародний конкурс дизайнерів «Печерські каштани», професійний форум індустрії моди «Kyiv Fashion», Усеукраїнський конкурс дизайнерів-модельєрів одягу, взуття та аксесуарів; створені спортивні секції, працюють тренажерні зали, у рамках програми «Студентська філармонія» проходять концерти класичної музики тощо.

Життя студентів університету насичене яскравими подіями, сповнене творчості, наукового пошуку та активного, цікавого відпочинку. Усе це відображається на сайті університету й через інтернет-телебачення — у студентських газетах.

Довузівська підготовка здійснюється, як правило, центрами, факультетами, інститутами, структурними підрозділами довузівської підготовки ВНЗ і включає:

- підготовчі курси в групах інтенсивної підготовки (денні, вечірні, заочні) до вступу у ВНЗ відповідно до програм вступних іспитів і тестів ЗНО;
- поглиблену підготовку малими групами до здачі ЗНО, заочні підготовчі курси, підготовчі курси вихідного дня за окремими предметами шкільної програми;
- курси для випускників базових коледжів і технікумів, що вступають на прискорену форму навчання, а також осіб, які бажають здобути другу вищу освіту;
- довузівську підготовку слухачів, що навчаються за інтегрованими планами тощо.

Проведення вищими навчальними закладами освітньої діяльності певного напрямку, яка забезпечує підготовку фахівців відповідних освітньо-кваліфікаційних рівнів, здійснюється шляхом надання платних освітніх послуг. Разом з реалізацією програм вищої професійної освіти ВНЗ, у структурі яких є коледжі, училища й технікуми, мають право надавати платні освітні послуги з реалізації програм початкової та середньої професійної освіти.

Реалізація основних професійних освітніх програм містить:

- навчання за спеціальностями й напрямами підготовки за договорами з фізичними й (або) юридичними особами з оплатою ними вартості навчання (очна, заочна, прискорена форма);
- навчання студентів, курсантів для здобуття другої вищої освіти;
- організацію паралельного навчання студентів, які бажать одержати другу спеціальність.

У процесі реалізації основних професійних освітніх програм особам, які навчаються, за їхнім бажанням можуть бути надані додаткові платні послуги:

- вивчення спеціальних курсів і циклів дисциплін, не передбачених відповідними освітніми програмами;
- вивчення спеціальних дисциплін понад години й понад програму з цих дисциплін, передбачених навчальним планом.

Реалізація програм післядипломної освіти включає:

- спеціалізоване вдосконалення освіти та професійної підготовки осіб шляхом поглиблення, розширення та оновлення їхніх професійних знань, умінь і навичок або отримання іншої спеціальності на основі здобутого раніше освітньо-кваліфікаційного рівня та практичного досвіду (післядипломна освіта);
- платні підготовчі курси до здачі кандидатських іспитів;
- навчання в платній аспірантурі й докторантурі за договорами з фізичними особами;
- навчання в аспірантурі й докторантурі громадян іноземних держав.

Реалізація програм додаткової професійної освіти здійснюється на базі відповідних структурних підрозділів ВНЗ (інститутів додаткової професійної освіти, центрів підвищення кваліфікації та професійної перепідготовки, регіональних або міжрегіональних навчальних центрів і т. ін.). Реалізація програм додаткової професійної освіти є одним із цільових показників ефективності роботи державних освітніх установ вищої професійної освіти. Зазвичай реалізовані освітні програми поділяються на 2 види: підвищення кваліфікації та професійна перепідготовка на базі освітніх програм спеціальностей і напрямів підготовки ВНЗ. Одним із перспективних напрямів є надання студентам можливості на платній основі (паралельно з основною спеціальністю) отримати додаткові кваліфікації на різних курсах, другу професію і под., що дає змогу істотно підвищити конкурентоспроможність випускників на ринку праці.

У переліку платних послуг, які мають право надавати державні та комунальні ВНЗ України, є оренда [15]. Це послуги з надання в оренду будівель, споруд, окремих тимчасово вільних приміщень і площ, іншого рухомого й нерухомого майна або обладнання, що тимчасово не використовується в навчально-виховній, навчально-виробничій та науковій діяльності, у разі, коли це не погіршує соціально-побутових умов осіб, які навчаються або працюють у навчальному закладі.

На наш погляд, ця діяльність може бути виокремленою як підприємницька діяльність освітнього закладу, що більш точно відповідає суті здійснюваної господарської роботи. Доцільно було б віднести оренду до підприємницької діяльності в тій частині, у якій одержуваний від цієї діяльності дохід не реінвестується безпосередньо в певну освітню установу й (або) на безпосередні потреби забезпечення, розвитку й удосконалювання освітнього процесу (у тому числі на заробітну плату) в певній освітній установі. Господарська діяльність має надавати ВНЗ додаткові кошти, якщо колектив знайшов можливість заробити додаткові гроші. Проте держава і в цьому питанні не сприяє закладам освіти, адже, надаючи в оренду площі, заклад отримує лише 30 % від неї.

Доцільно було б також уважати підприємницькою діяльністю одержання доходів від надання послуг банківським установам шляхом розміщення на депозитних рахунках тимчасово вільних власних надходжень вищих і професійно-технічних навчальних закладів в установленому законодавством порядку.

Проте українське законодавство не передбачає поняття «підприємницька діяльність в освіті», не розглядає питань економіки освітньої діяльності. Не визначені й інші основні поняття вищої освіти як виду економічної діяльності в ринковій економіці — «освітня послуга», «освітній продукт», «ринок освітніх послуг» та ін.

Сучасний університет являє собою багатогранний соціальний інститут: він є науковим і освітнім центром і водночас це самостійний економічний суб'єкт. Університет сприяє соціально-економічному розвитку міста, регіону, залучаючи до себе вчених, бізнесменів, компанії, капітал. Як економічний суб'єкт університет закуповує товари, наймає на роботу людей на підставі економічних угод і діє як комерційна компанія.

Якщо уявити університет як економічний суб'єкт, що здійснює економічні дії, то можна побачити навіть у звичайного університету цілу низку господарських відносин. Це й витрати університету на персонал (від ректора до охоронця), і видатки на техніку, обладнання й устаткування, закупівлю матеріалів для навчального процесу тощо. Це й видатки на студентів, їхні витрати на проживання (оренду житла), користування послугами на території університету і т. ін. (рис. 2.3).

Схема, зображена на рисунку 2.3, — досить умовна схема економічних відносин невеликого ВНЗ. Якщо ж говорити про великі дослідні університети, то сюди можна додати численні трансакції, пов'язані з технологічними парками, бізнес-інкубаторами, участь в інвестуванні університету і т. ін. Чим більший університет, тим більше в нього економічних відносин, тим вони складніші.

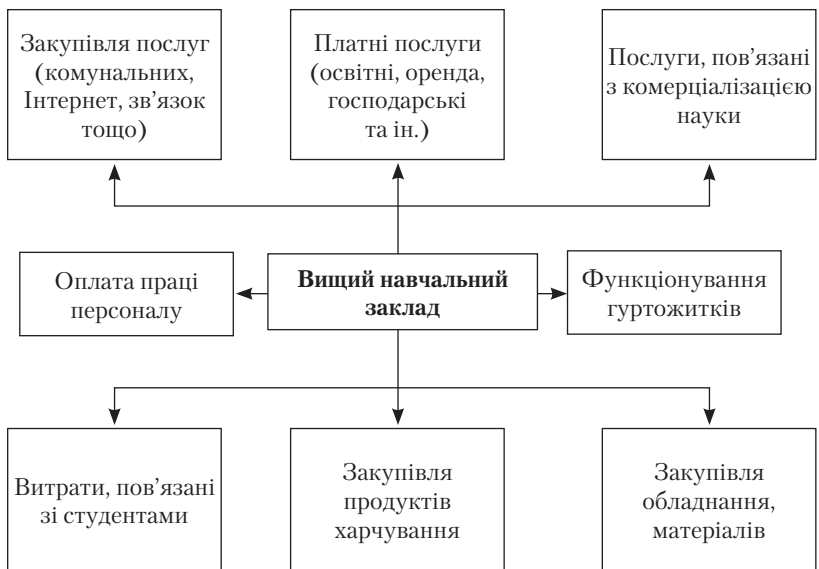

Рис. 2.3. Схема економічних відносин вищого навчального закладу

Конкурентоспроможність університету на ринку освітніх послуг забезпечується завдяки результативному впорядкуванню та систематизації всіх видів його діяльності, ключовим моментом серед яких є ефективна організація економічних відносин.

Економічні відносини університету доцільно розглядати як багатогранне поняття, що охоплює всі види діяльності, зокрема економічну, правову, організаційно-адміністративну та соціальну. У процесі управління виникає тісний функціональний взаємозв'язок між ними, основні складові якого показано на рисунку 2.4.

Так, на основі нормативно-правової бази у сфері освітніх послуг відбувається формування надходжень і розподіл видатків університету. Основними джерелами надходжень є бюджетне фінансування, фінансування наукової діяльності, отримання оплати за надання освітніх послуг, надходження від здійснення господарської діяльності та ін. Розподілом цих надходжень забезпечується життєдіяльність університету, здійснюється оплата праці працівників,

придбання матеріальних цінностей та оновлення матеріально-технічної бази, оплата комунальних послуг, стипендіального забезпечення, відрахувань до бюджетів тощо.

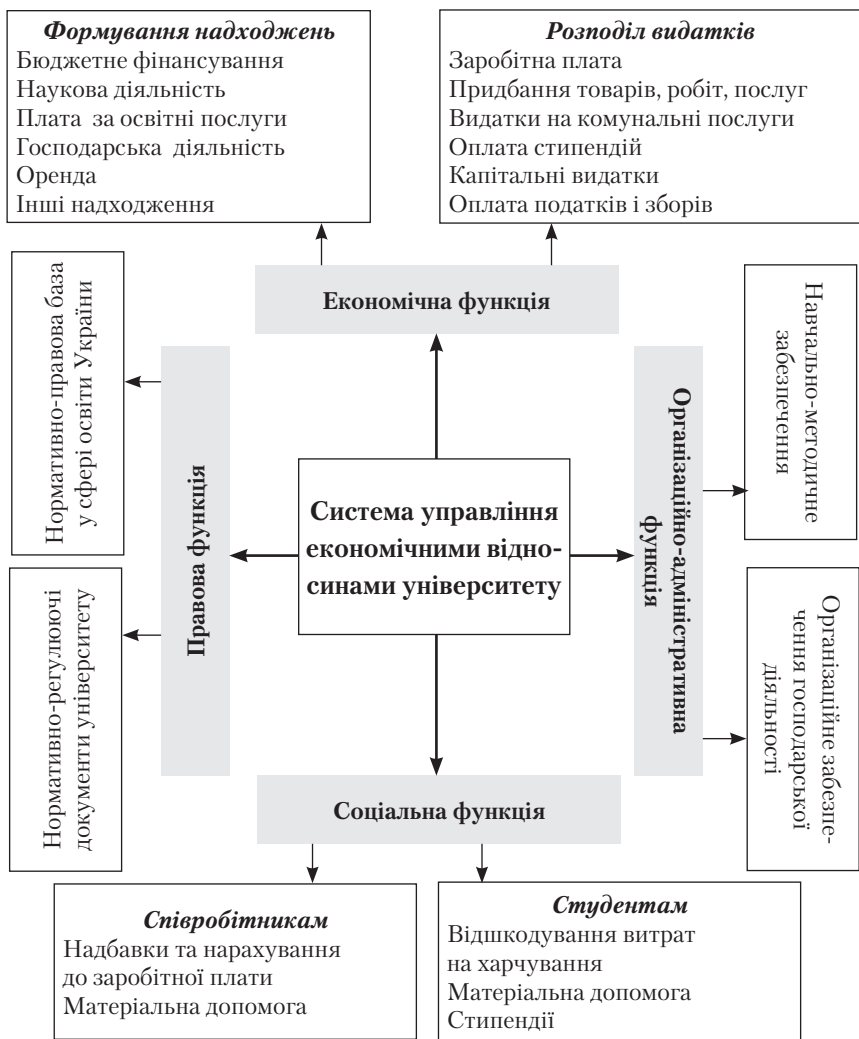

Рис. 2.4. Функціонування системи економічних відносин університету

Організаційно-адміністративна функція створює підґрунтя для здійснення наукової та господарської діяльності

університету — забезпеченням навчально-методичною літературою, укладанням договірних відносин із замовниками та виконавцями, розрахунком цін на надання платних чи додаткових послуг.

Водночас у процесі здійснення економічної діяльності університету виконується соціальна функція шляхом грошового стимулювання власного персоналу, надання матеріальної допомоги студентам і працівникам, виплати коштів на харчування та предмети вжитку соціально незахищеним особам тощо.

Саме завдяки раціональному поєднанню економічних функцій із правовою, організаційно-адміністративною та соціальною функціями забезпечується цілісність функціонування системи економічних відносин університету.

Університет — не гіпермаркет з продажу освітніх послуг, а підприємництво в університетах не є синонімом комерційної діяльності.

Бути підприємницьким університетом — означає усвідомлені, цілеспрямовані, рішучі зусилля та дії всіх структурних підрозділів університету, які забезпечують економічну стійкість і конкурентоспроможність. Це активне намагання бути інноваційним у своїй роботі. Особливістю такого підходу є більша ефективність, ділова активність, самостійність і відповідальність.

Колектив університету не повинен жити минулим, а впевнено дивитися в майбутнє, прагнути більшого, трансформуватися в стратегічне завдання — підприємницький університет. У цьому випадку потрібні нові організаційні елементи, які в синергетичному ефекті характеризують підприємницький університет на всіх рівнях: у навчанні, наукових дослідженнях, в управлінні та фінансово-господарській діяльності.

Однак не потрібно відмовлятися і від можливостей використати підприємницький підхід в іншому контексті слова «підприємницький», тобто в розумінні ведення бізнесу й заробляння коштів, якщо такий підхід зможе допомогти університету виконати його прямий обов'язок — бути

університетом. Це модель трансформації сучасного університету. Потрібна кропітка робота колективу й керівництва, яка веде до нових практичних дій і поглядів, підприємницьких кроків, пов'язаних із прийняттям непростих і непопулярних рішень.

Економічна діяльність державних ВНЗ України базується на праві залучати в порядку, установленому законодавством, додаткові фінансові кошти за рахунок додаткової (господарської) діяльності, надання платних додаткових освітніх та інших передбачених статутом освітньої установи послуг, а також за рахунок добровільних пожертвувань. Проте ці кошти автоматично стають спеціальними коштами державного бюджету з відповідними обмеженнями щодо їх використання. Це не сприяє розвитку фінансової автономії навчального закладу та підприємництва, а сама діяльність не є підприємницькою, а лише має деякі ознаки підприємництва.

Отже, в українському законодавстві необхідно визначити поняття «підприємницький вищий навчальний заклад», «підприємництво у вищих навчальних закладах», а також інші основні поняття вищої освіти як виду економічної діяльності — «освітня послуга», «освітній продукт», «ринок освітніх послуг» тощо.

Список використаних джерел

1. Беккер Г. Экономический взгляд на жизнь // Мировая экономическая мысль. Сквозь призму веков. В 5 т. / сопред. редкол. Г. Г. Фетисов, А. Г. Худокормов. Т. V. В 2 кн. Всемирное признание. Лекции нобелевских лауреатов / отв. ред. Г. Г. Фетисов. Кн. 1. — М. : Мысль, 2004. — 767 с.
2. Блауг М. Економічна теорія в ретроспективі. — К. : Основи, 2001. — 670 с.
3. Блауг М. 100 великих економістів до Кейнса. — СПб. : Екон. шк., 2005. — 352 с.
4. Бюджетний кодекс України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2456a-17/page>.
5. Гинкель Г. Университет XXI в.: задачи, проблемы, возможности и менеджмент // Alma mater : вестн. высш. шк. — 2008. — № 1. — С. 41–49.
6. Господарський кодекс України. — К. : Атіка, 2003. — 208 с.

7. *Грищенко І. М.* Комерційна діяльність посередницьких підприємств : підруч. для вищ. навч. закл. / І. М. Грищенко. — К. : Грамота, 2009. — 448 с.

8. *Гудзинский А. О.* Концепция проектно-ориентированного университета [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://ecsosman.hse.ru/data/619/119/1231/grudz0.pdf>.

9. *Друкер П. Ф.* Бизнес и инновации / П. Ф. Друкер; пер. с англ. — М. : Изд. дом «Вильямс», 2007. — 432 с.

10. *Кларк Б. Р.* Создание предпринимательских университетов: организационные направления трансформации / Б. Р. Кларк; пер. с англ. А. Смирнова. — М. : Изд. дом — Высшая школа экономики, 2011. — 240 с.

11. *Маркс К.* Капитал. Т. 1 // Маркс К., Энгельс Ф. Соч. — 2-е изд. — Т. 23. — С. 1–784.

12. *Мизес Л.* Бюрократия. Запланированный хаос. Антикапиталистическая ментальность. — М. : Дело, 1993. — 240 с.

13. *Найт Ф.* Риск, неопределенность и прибыль // Мировая экономическая мысль. Сквозь призму веков. В 5 т. / сопред. редкол. Г. Г. Фетисов, А. Г. Худокормов. Т. III. Эпоха социальных переломов / отв. ред. А. Г. Худокормов. — М. : Мысль, 2005. — С. 515–544.

14. *Пономаренко В. С.* Проблеми підготовки компетентних економістів та менеджерів в Україні : монографія / В. С. Пономаренко. — Х. : Вид. дім «ИНЖЕК», 2012. — 328 с.

15. Про затвердження переліку платних послуг, які можуть надаватися бюджетними науковими установами: постанова Кабінету Міністрів України від 28 липня 2003 р. № 1189 [Електронний ресурс]. — Режим доступа: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1180-2003-%D0%BF/print1361279858840991>.

16. Про затвердження переліку платних послуг, які можуть надаватися навчальними закладами, іншими установами та закладами системи освіти, що належать до державної і комунальної форми власності: постанова Кабінету Міністрів України від 27 серпня 2010 р. № 796 [Електронний ресурс]. — Режим доступа: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/796-2010-%D0%BF/print1362008791755788>.

17. *Романовський О. О.* Феномен підприємництва в університетах світу : монографія / О. О. Романовський. — Вінниця : Нова книга, 2012. — 504 с.

18. *Сей Ж. Б.* Трактат о политической экономии // Мировая экономическая мысль. Сквозь призму веков. В 5 т. / сопред. редкол. Г. Г. Фетисов, А. Г. Худокормов. Т. I. От зари цивилизации до капитализма / отв. ред. Г. Г. Фетисов. — М. : Мысль, 2004. — 718 с.

19. Цивільний кодекс України [Електронний ресурс]. — Режим доступа: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/435-15/page2>.

20. *Шумпетер Й. А.* Теория экономического развития. Капитализм, социализм и демократия / Й. А. Шумпетер. — М. : Эксмо, 2008. — 864 с.

2.3. Ринково-орієнтовані підходи до управління розвитком університету

Найбільш повільна людина, якщо не втрачає з виду ціль, іде швидше, ніж та, що блукає безцільно.

Г. Лессінг

У сучасному світі університетам належить ключова роль у підвищенні конкурентоспроможності й інноваційності економіки. Нині університети — це не лише центри з підготовки кваліфікованих фахівців та освіти громадян, які роблять внесок у приріст людського капіталу, а й центри створення та поширення нових знань, що є рушійною силою розвитку економіки. Стратегічні цілі Європейського Союзу [3] (так званий Лісабонський порядок денний) з перетворення об'єднаної Європи в суспільство, засноване на знаннях, акцентує увагу на важливій ролі ВНЗ у процесі економічного розвитку країн.

Провісниками зародження економічних впливів освіти на економіку в радянські часи стали праці академіка С. Струмліна. Дослідження цього видатного вченого були присвячені вивченню впливу освіти на продуктивність праці робітників. Він першим в історії світової економічної думки розрахував окупність освіти й витрати на отримання кваліфікації в 1920-і роки. Згідно з його розрахунками вища освіта, що потребувала тоді 14 років навчання, дає в 2,8 раза більший приріст кваліфікації, ніж такий самий за тривалістю виробничий стаж. Капітальні витрати держави окупаються вже через 1,5 року, а в наступні 35,5 року вона отримує щорічно чистий дохід без будь-яких затрат [5].

Сучасні економісти-дослідники активно намагаються оцінити розміри впливу освіти на економіку та порахувати реальний соціальний ефект. На сьогодні одним з основних макроекономічних підходів до проблеми економічного впливу освіти на економічне зростання є підхід, що ґрунтується на використанні неокласичної теорії лауреата Но-

белівської премії в галузі економіки (1987) Р. Солоу [1]. У цій моделі людський капітал розглядається в рамках економіки в цілому, як зовнішній фактор виробництва, що підвищує рівень виробництва та віддачі.

Як свідчить аналіз наукових праць, присвячених розв'язанню цієї проблеми [1], більшість емпіричних досліджень підтверджують наявність прямого впливу людського капіталу на зростання продуктивності, причому цей вплив відбувається не лише через простий канал передавання роботодавцю інформації про індивіда, рівень його професійності, компетентності й кваліфікації. Згідно з даними прихильників неокласичної теорії, збільшення середнього часу навчання населення на 1 рік підвищує рівень виробництва на душу населення на 3–6 %. На думку дослідників нових теорій економічного зростання, збільшення часу навчання населення на 1 рік дає 1 % прискорення темпів економічного зростання.

Економічний вплив освіти на економічне зростання досліджується також «новими теоріями росту». Так, на думку прихильників теорії ендогенного зростання, крім статичного впливу людського капіталу на рівень виробництва, існує додатковий вплив, який виявляється в тому, що чим більшим людським капіталом володіє економіка, тим вищий рівень інновацій, який зумовлює зростання темпів збільшення продуктивності й добробуту.

Упровадження інновацій, стимулювання інвестицій у фізичний капітал є опосередкованим внеском системи освіти в економічне зростання. Разом з тим, як уважають експерти, дослідження впливу освіти на економічне зростання потребує вирішення таких методологічних проблем, як оцінювання та вимірювання людського капіталу.

Дослідження впливу освіти на економічний розвиток показують, що чим вищий рівень економічного розвитку країни, тим більшого значення для економічного зростання набуває вища освіта. Так, досвід США і Європейського Союзу свідчить: чим вищий рівень продуктивності праці в країні і чим ближче економіка до межі росту ефективності, тим більше необхідно вкладати засобів у вищу освіту

(насамперед у післявузівську) для забезпечення подальшого розвитку економіки [1].

Отже, від функціонування і розвитку ВНЗ залежать економічні наслідки розвитку нації, тому це є важливим економічним обґрунтуванням необхідності державної підтримки вищої освіти.

Світовий досвід розвитку показує, що ВНЗ необхідно постійно пристосовуватися до нової економічної та соціальної ситуації. В умовах глобального конкурентного середовища та організації масової вищої освіти, як показують дослідження [4, 6, 7], у всьому світі уряди країн не мають змоги оплачувати в повному обсязі потреби вищої освіти, тому державне фінансування освіти є недостатнім.

Через наростання проблем в університетському співтоваристві у зв'язку з новими умовами існування на порядок денний постало питання про те, чи можливо зберегти попередню модель управління навчальним закладом, не включившись у ринкову діяльність. Зарубіжна практика засвідчила неможливість існування ВНЗ у старих координатах управління. Університети розвинених країн світу з метою збільшення надходжень фінансових ресурсів в останні 20 років почали активно впроваджувати в освітнє та наукове співтовариство підприємницькі засади.

Терміни «конкуренція», «товар», «послуга», «доходи», «економічна ефективність», «маркетинг», «брендинг», «вартість», «вигода», «комерціалізація» та інші почали вживатись у всій економічній літературі, присвяченій ВНЗ. Нині ці терміни широко використовуються в українській науковій літературі.

Новий управлінський підхід до організації та управління університетом виражається у формі підприємницького менеджменту. Це модель ринково-орієнтованого університету.

Ринково-орієнтований підхід до управління ВНЗ на відміну від традиційної схеми організації діяльності дає можливість ефективно виконувати нові ринкові замовлення, диверсифікувати джерела додаткових надходжень

за рахунок розробки нових продуктів (товарів і послуг) університетської діяльності [2].

Університет нині розглядається передусім як освітня організація, товаром якої є освітній продукт. Освітні послуги забезпечуються кафедрами і факультетами як організаційними підрозділами. Разом з тим сучасні ВНЗ забезпечують високоякісну освіту на базі наукових досліджень, які проводить академічний персонал. При цьому наукові дослідження є допоміжним засобом забезпечення навчального процесу й водночас самостійним продуктом у вигляді наукових знань або комерціалізованих технологій. Тобто другим, узагальненим продуктом діяльності університету є наука, що оформлена як організаційна підсистема університету.

Крім цього, в університеті зростає роль технологічної підсистеми, яка формується в умовах розвитку інформаційного суспільства та технологій. Такі структури найчастіше називають центрами. Вони забезпечують горизонтальні зв'язки між кафедрами, факультетами, іншими навчальними структурами.

До технологій, які забезпечують роботу основної діяльності ВНЗ, належать: система управління якістю навчального процесу, система інформаційного забезпечення (центр комп'ютерних технологій, ресурсів), бібліотека, типографія, центри копіювання документів і т. ін. Технологічні підсистеми в останні роки починають розширюватися. Це модульне середовище, яке створює нову технологію навчання. Деякі підрозділи (приймальна комісія, деканати, кадрові служби) у структурі фінансового менеджменту стають невід'ємною складовою технологічного процесу як навчальної, так і наукової діяльності. Виникають й інші технологічні проблеми, пов'язані із забезпеченням коледжів, філіалів центрів дистанційної освіти тощо, які є елементами технології забезпечення навчального процесу й реалізація яких не може бути здійснена в рамках традиційних адміністративно-господарських служб ВНЗ.

Складність цих нових завдань потребує висококваліфікованого керівництва третьою підсистемою.

На думку авторів, результати роботи технологічної підсистеми є самостійним продуктом діяльності університету. В основному цей продукт споживається в самому університеті, але сучасні тенденції полягають у тому, що з метою отримання додаткових коштів ВНЗ пропонує свої послуги стороннім особам і організаціям. Це стосується використання можливостей університету для проведення конференцій і семінарів, занять спортом, надання консультативних послуг тощо.

Було б доцільно поставити на загальнонаціональний рівень як стратегічне завдання питання про розвиток економіки вищої освіти в Україні, оскільки вона є базовим елементом економіки знань. Суспільство повинно прийняти нові пріоритети розвитку, тоді шансів на успіх буде значно більше. Дослідження проблем економіки освіти є частиною дослідницької програми, якою опікуються нині дуже багато вчених у всьому світі. Роль і місце цієї програми в перспективі має фундаментальне значення у зміні парадигми не лише ринкової економіки, а й «економіки знань».

Список використаних джерел

1. *Ван дер Плуч Ф.* Вклад университетов в экономическое развитие / *Ф. Ван дер Плуч, Р. Вегелерс* // Экономика образования. — 2010. — № 2. — С. 74–80.
2. *Гудзинский А. О.* Концепция проектно-ориентированного университета [Электронный ресурс]. — Режим доступа: / <http://ecsocman.hse.ru/data/619/119/1231/grudz0.pdf>.
3. Лісабонська стратегія [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://n-europe.eu/glossary/term/648>.
4. *Салми Дж.* Создание университетов мирового класса / Джамиль Салми; пер. с англ. — М.: Изд-во «Весь мир», 2009. — 132 с.
5. *Струмилин С. Г.* Проблемы экономики труда / С. Г. Струмилин. — М.: Наука, 1982. — 471 с.
6. *Таверньи К.* Стратегический менеджмент в европейском контексте // Стратегическое управление и институциональные исследования в высшем образовании: материалы 1-й междунар. конф., г. Москва, 3–4 дек. 2002 г. — Казань: Физтехпресс, 2003.
7. *Формирование общества, основанного на знаниях. Новые задачи высшей школы* / пер. с англ. — М.: Изд-во «Весь мир», 2003. — 232 с.

2.4. Роль підприємницького університету у формуванні партнерських відносин між суб'єктами ринку праці та ринку освітніх послуг

Фірма «Маусіта» спочатку виробляє кваліфікованих людей, а потім продукцію.

Основний принцип діяльності фірми «Маусіта»

Концептуалізації поняття «підприємництво» присвячено багато досліджень у світовій науці. Спроби дати визначення цього феномену здійснювалися неодноразово, їх огляд можна знайти в низці робіт [1, 4, 7, 8].

У монографії під терміном «підприємництво» ми розуміємо ділову активність, ініціативність, здатність до реалізації справи, яка має успіх. Ефективна реалізація інноваційної активності, уміння швидко приймати рішення в умовах невизначеності є ознакою підприємницького ВНЗ.

Цікавим є підхід до дослідження цього феномену професора Гарвардської школи бізнесу Г. Стівенсона, який у статті «Чому підприємництво перемогло!» стверджує: «Підприємництво є пошук можливостей за межами ресурсів, які в цей момент є підконтрольними» [9]. Такий підхід не обмежується сферою бізнесу. На думку Г. Стівенсона, підприємництво можливе практично у всіх сферах людської діяльності.

Підприємницький університет завжди активно шукає підходи до здійснення своєї діяльності та способи організаційних змін для забезпечення успішної роботи в майбутньому. Він налагоджує тісні зв'язки з промисловими підприємствами, шукає нові форми навчання та наукових досліджень, нові форми менеджменту, диверсифіковані джерела фінансування. Це важливо для всього суспільства — освітян, роботодавців, держави в цілому. Проблеми та завдання, які стоять перед ВНЗ України щодо забезпечення

ринку праці якісними освітніми послугами, можна вирішити, рухаючись усім назустріч один одному.

Сучасний етап розвитку вищої освіти в Україні характеризується посиленням конкуренції університетів на ринку освітніх послуг. Для отримання стійких конкурентних переваг університет має враховувати потреби й запити роботодавців і шукати нові форми й методи організації надання освітніх послуг. Багатогранне співробітництво із промисловими підприємствами в розвинених країнах є головним принципом діяльності університетів і сприяє створенню нових кластерів, що виводить співробітництво університетів з підприємствами на новий рівень.

Кластерний підхід сприяє модернізації та підвищенню конкурентоспроможності учасників шляхом забезпечення раціонального використання виробничого, ресурсного та науково-освітнього потенціалу регіону чи галузі.

На сьогодні професійна освіта в Україні ще не має стійких зв'язків з ринком праці. Перенасиченість висококваліфікованими працівниками одних спеціальностей і нестача інших призводить до дисбалансу ринку та безробіття. Більше половини випускників не знаходять роботи за спеціальністю.

Порівняно з радянським періодом більше ніж в 1,6 рази збільшився набір у ВНЗ, а кількість тих, хто вступає, фактично зрівнялася з кількістю випускників закладів середньої освіти; за такої кількості дипломованих спеціалістів зберігається дефіцит висококваліфікованих кадрів. Світовий досвід свідчить, що істотні ринкові переваги ВНЗ отримує від ефективно побудованої системи взаємовідносин між споживачами послуг, органами державної влади й партнерами.

Створення ефективної системи взаємодії університету з роботодавцями має базуватися на таких основних принципах:

- поважання інтересів і взаємовигідне співробітництво;
- своєчасна інформованість зацікавлених сторін про всі аспекти діяльності;
- постійність, послідовність, довготривалість співпраці;

- прогнозування очікувань зацікавлених сторін;
- виконання взаємних зобов'язань [2].

Як нині роботодавці впливають на формування освітніх послуг університетів? Аналіз досліджень свідчить про участь у таких напрямках співпраці:

- розроблення навчальних планів підготовки фахівців різних професій;
- формування необхідних фахових вимог до підготовки кадрів;
- визначення потреб ринку праці в певних фахівцях і формування замовлення на навчання;
- здійснення практики студентів;
- замовлення підприємствами наукових досліджень в університетах.

У розробленні та реалізації навчальних програм і планів роботодавці (їх зараз називають стокхолдерами) мають бути зацікавленими і підтримувати їх упровадження фінансово, оскільки вони матимуть змогу робити конкретні кадрові замовлення та впливати на зміст підготовки студентів. У цьому контексті європейський досвід є свідченням необхідності створення навчальних програм, стандартів, курсів, які б більшою мірою відповідали потребам ринку праці, заохочували університети до пошуку додаткових джерел фінансування.

Щодо співпраці ринку праці з ринком освітніх послуг в інших країнах світу потрібно відзначити, що інтереси роботодавців у них представлені різними громадськими організаціями. Саме з ними університети співпрацюють як з ринком праці, який найбільше чутливий до змін і який диктує вимоги до підготовки потрібних фахівців. Вища освіта має працювати у зв'язку, «у парі» з роботодавцями, насамперед з великими підприємствами та бізнесом. Головною метою співпраці має стати спільна робота над навчальними програмами, планами підготовки студентів.

Сучасні процеси, що відбуваються в економічній сфері, потребують нової якості робочої сили. Передусім це: наявність професійних знань, умінь і навичок; професійна компетентність; інтелектуальний і творчий потенціали;

здатність сприймати й упроваджувати новації (інноваційність); готовність до самовдосконалення, безперервного навчання та засвоєння нових знань; наявність високих ділових характеристик (дисциплінованість, організованість, відповідальність, комунікабельність, креативність тощо); наявність особистих рис (фізичні дані, розумові здібності, воля, кмітливість, доброзичливість, профпридатність тощо). Тому роботодавці сприяють формуванню необхідних фахових вимог при підготовці кадрів.

Дуже актуальним для розвитку освітніх послуг є визначення потреб ринку праці в певних фахівцях та формування замовлення на навчання. Як показав аналіз, вища освіта значною мірою залежить від впливу макросередовища. Проте досліджень з визначення попиту й пропозицій за певними фахівцями ніхто не проводить.

У цьому аспекті виокремимо як особливо важливі такі фактори впливу на розвиток освітніх послуг в Україні: демографічний, економічний і соціальний.

Для українських університетів зараз дуже важливою є проблема скорочення чисельності населення. Зменшення народжуваності зумовлює зменшення чисельності абітурієнтів, що у свою чергу позначається на кількості студентів. Демографічна складова — одна з головних проблем, яка впливає на соціально-економічний розвиток університетів і їх послуги.

Значний вплив на розвиток освітніх послуг ВНЗ має економічний фактор. Зменшення державного фінансування змусило університети пристосовуватися до нових умов макросередовища. Вони отримали право здійснювати платну освіту, визначати свою «політику» у сфері платної освіти самостійно. Спецкошти для них стали одним з основних засобів для функціонування.

Економічний фактор характеризується отриманням грошових коштів від надання платних освітніх послуг. Тож чим більше студентів відмовляються від навчання в університеті з різних причин, тим гіршим стає фінансова стабільність.

Соціальний фактор, який впливає на розвиток університету, визначається життєвим рівнем населення України (або регіону, у якому розташований ВНЗ). Це заробітна плата, соціальні преференції населенню тощо.

Ці фактори, у рамках маркетингового управління, мають ураховуватися при розробленні заходів співпраці з роботодавцями на рівні університетів для адекватного реагування на їх зміни з метою стабільного функціонування університету. Тому одним з головних управлінських завдань університетів є знаходження ефективних форм взаємодії з роботодавцями на основі сучасної теорії та практики маркетингу.

На рівні університету такі дослідження проводяться маркетинговими службами, які займаються маркетингом освітніх послуг. Дослідженнями охоплюються всі можливі аспекти, а саме:

- стадія формування такого товару, як «освітня послуга»;
- територіальне розміщення освітніх установ-конкурентів, їх суспільний престиж;
- репутація викладацького колективу, його науковий потенціал;
- рівень знань за профілями підготовки;
- педагогічні ідеї та інновації;
- матеріально-технічна складова надання послуг тощо.

Для університету як суб'єкта ринкових відносин дуже важливим є формування освітніх послуг відповідно до попиту на ринку освітніх послуг і вимог ринку праці, просування цих послуг і розробка додаткових супутніх послуг. Маркетингове мислення має стати основою роботи з потенційними споживачами — студентами, батьками, роботодавцями.

Управління маркетингом здатне збільшити адаптивність університету, оскільки воно включає аналіз середовища, у якому він функціонує, забезпечує пошук стратегічних і тактичних планів для реалізації поставлених цілей.

Звичайно, необхідні також рішення уряду щодо стимулювання спонсорів і роботодавців. Без цього неможливо осучаснити матеріально-технічну базу ВНЗ і сприяти по-

кращанню працевлаштування випускників. Саме на цьому шляху зараз потрібно сконцентрувати зусилля всім: уряду, народним депутатам, освітянській громаді й роботодавцям.

Як відомо, теорія без практики є мертвою, а практика без теорії — сліпою. Поєднання отриманих в університеті знань з практичними навичками, з умінням використовувати ці знання на практиці — це надзвичайно важливий елемент навчання, якому можуть сприяти роботодавці. Адже проходження практики в університетах не може задовольнити повною мірою, бо проходить вона здебільшого на застарілому як фізично, так і морально обладнанні.

Ефективним резервом у співдружності з роботодавцями має стати створення філіалів кафедр на виробництві. Це дуже важливо, адже політика у сфері вищої освіти має враховувати практичну значимість того, що вивчають студенти, боротися з безробіттям серед молоді. Ті, кому пощастило навчатися у ВНЗ, відчують потім глибоке розчарування від неможливості знайти роботу. А це значною мірою залежить від ролі роботодавців при формуванні ринку послуг.

Важливий фактор впливу на якість освітніх послуг — отримання замовлень на наукові роботи від роботодавців. Це є стимулом для розвитку наукової роботи та практичного використання її розробок у процесі навчання.

У час «економіки знань» наука має інтенсивно трансформуватися в потужну виробничу силу. Про це свідчить світовий досвід. В університетах України сконцентрований великий науковий потенціал, який повинен співпрацювати з роботодавцями. Економічні результати, яких мають досягти університети, — це не тільки надходження коштів від навчання студентів за контрактами, а й наука, яка має наповнювати казну університету.

Одним із найсучасніших напрямів науково-технічного прогресу є підвищення рівня комерціалізації результатів наукових досліджень. На відміну від розвинених країн, які 85–90 % приросту ВВП забезпечують через виробництво та експорт наукоємкої продукції, Україна, посідаючи

за кількістю науковців одне з перших місць у світі, поки що розвивається без істотного використання результатів наукових досліджень. Співпраця університетів із роботодавцями сприятиме замовленням на наукові дослідження. «Прискорене комерційне впровадження наукових розробок — це ключ до розвитку інноваційної економіки» [6, с. 17].

Проблема невідповідності спеціалістів вищої освіти вимогам роботодавців нині вирішується через зростання значення розвитку бізнес-освіти, орієнтованої на відповідні вимоги роботодавців до якості освітніх послуг. Розвиваються такі форми бізнес-освіти:

- бізнес-школи при класичних ВНЗ;
- приватні бізнес-школи;
- бізнес-школи, створені корпораціями, але які не є їх структурними підрозділами;
- вузькоспеціалізовані тренінгові підрозділи, наприклад для розвитку навичок менеджерів з продажу;
- корпоративні університети як структурні підрозділи великих компаній, що забезпечують навчання співробітників;
- консалтингові агентства — навчальні заклади, які створюються консалтинговими фірмами для роботи з клієнтами, навчання персоналу.

На сьогодні у світі сформувався два основні підходи до створення корпоративного університету: альянс із традиційними навчальними закладами або спеціалізованими сервісними фірмами; формування самостійних освітніх структур.

За даними організацій, які спеціалізуються на аналізі даних у сфері корпоративної освіти, кількість самостійних освітніх структур (внутрішніх корпоративних університетів) постійно зростає, і в майбутньому, за умови збереження аналогічних темпів розвитку, їх стане більше, ніж звичайних ВНЗ [3, с. 92].

Розвиток ринку освітніх послуг в системі вищої освіти України відбувається в умовах становлення постіндустріального суспільства на основі інноваційного розвитку національної економіки. Цей процес вимагає формування нового

типу сучасного фахівця з великим обсягом знань і високою часткою інтелектуальної складової в людському капіталі індивіда, що у свою чергу вимагає модернізації системи вищої професійної освіти.

Нині в Україні взятий курс на модернізацію всіх сфер життя. Одним із завдань цієї модернізації у сфері освіти є перехід від режиму бюджетного утримання системи освіти до режиму інвестування в неї. Інвесторами при цьому будуть домогосподарства, бізнес і держава [6, с. 62].

Сучасний стан ринку освітніх послуг у системі вищої освіти України характеризується новими тенденціями розвитку ВНЗ. За 20 років незалежності України склалися нові економічні відносини між суб'єктами ринку, сформувалася ринкова інфраструктура, посилились інтеграційні та глобалізаційні процеси в усіх сферах її діяльності.

Університети з властивим вищій освіті консерватизмом поступово адаптуються до ринкового середовища. Проте професорсько-викладацькому складу дуже важко змінити свою психологію, педагогіку, переорієнтуватися на ринок, для того щоб готувати фахівців до зовсім іншої економіки, ніж яка була, якої вони не вивчали і знають про неї лише із зарубіжної літератури. Ще недостатньо викладачів, які мають практичний досвід роботи в ринковій економіці, і, ураховуючи низьку оплату праці професорсько-викладацького складу та неprestижність цієї професії, дуже важко спрогнозувати перспективи оновлення кадрового потенціалу університетів.

Разом з тим держава істотно змінила фінансово-економічну інфраструктуру ВНЗ через механізми зміни парадигми фінансування університетів на інвестування в неї, тобто фінансове забезпечення за рахунок різноманітних джерел. Самостійне заробляння університетами коштів уже є фактом. Значення має лише масштаб отримання спецкоштів, а отже, рівень комерціалізації освітніх послуг. Якщо університет на сьогодні заробляє 60 % і більше коштів самостійно, а лише 40 % виділяє держава, то стає очевидним — успіх фінансово-економічної діяльності та перспективи благопо-

луччя колективу більшою мірою залежать не від держави, а від менеджменту університету [5].

Тому університет зацікавлений продавати свої освітні послуги та наукові розробки на ринку, підвищувати якість своїх послуг, виходити на світовий ринок, відшукувати інноваційні й інвестиційні можливості тощо. Якщо це не вдасться, то такий університет не має шансів на існування в ринкових умовах сьогодення. Повна економічна самостійність ВНЗ (відсутність державного фінансування взагалі) буде для багатьох мати негативні наслідки.

Отже, основними напрямками формування конструктивних відносин між суб'єктами ринку освітніх послуг і ринку праці мають стати:

- організація виробничої практики студентів на промислових підприємствах;
- проведення спільних дослідних і дослідно-конструкторських робіт ВНЗ і підприємств;
- залучення роботодавців до розробки навчальних планів відповідно до сучасних вимог виробництва;
- урахування фахових вимог підприємств до підготовки кадрів. Крім того, важливим інструментом відновлення зв'язків ВНЗ із підприємствами може стати укладання угод про партнерство.

Посилення інтеграції освіти та виробництва сприятиме розподілу відповідальності за якість підготовки робітників і фахівців між навчальними закладами та роботодавцями.

Список використаних джерел

1. Бок Д. Университеты в условиях рынка. Коммерциализация высшего образования / Д. Бок; пер. с англ. С. Карпа; Нац. исслед. ун-т «Высшая школа экономики». — М. : Изд. дом — Высшая школа экономики, 2012. — 224 с.

2. Гарифуллина Н. Ю. Финансовое обеспечение деятельности бюджетных образовательных учреждений по оказанию образовательной услуги / Н. Ю. Гарифуллина, В. А. Гуртов // Экономика образования. — 2011. — № 1. — С. 5–18.

3. *Грачева С.* Корпоративные университеты за рубежом // Управление персоналом. — 2008. — № 5. — С. 90–95.

4. Економічні умови забезпечення якості освітніх послуг у системі вищої освіти / за заг. ред. І. М. Грищенка. — К. : Пед. думка, 2012. — 364 с.

5. Ефективність організаційно-економічного механізму інноваційного розвитку вищої освіти України // Вісн. КНУТД. — 2011. — Темат. вип. № 5. — 405 с.

6. Модернізація України — наш стратегічний вибір: щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України. — К. : НІСД, 2011. — 432 с.

7. *Романовський О. О.* Шляхи впровадження інновацій, підприємництва та підприємницької освіти в системі національної освіти України : монографія. — Вінниця : Нова книга, 2010. — 416 с.

8. Управление высшим учебным заведением : учебник / под ред. С. Д. Резника и В. М. Филлипова. — 2-е изд., перераб. — М. : ИНФРА-М, 2010. — 768 с.

9. *Stevenson H. H.* Why Entrepreneurship Has Won! — White Paper, USASBE Plenary Address, February 17, 2000.

Розділ 3

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНІ ФАКТОРИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

3.1. Теоретико-методологічні підходи до управління конкурентоспроможністю вищої освіти

Організації добиваються конкурентних переваг завдяки інноваціям. Вони підходять до розуміння нововведень у самому широкому розумінні, використовуючи як нові технології, так і нові методи роботи.

М. Портер

Пріоритетним завданням розвитку системи вищої освіти в Україні на сучасному етапі є підвищення конкурентоспроможності ВНЗ серед провідних світових науково-освітніх центрів. Рейтинги закладів вищої освіти стали не лише одним із факторів удосконалення якості підготовки фахівців і підвищення рівня виконуваних наукових досліджень, але й інструментом підвищення конкурентоспроможності ВНЗ на ринку освітніх послуг.

Суспільна значимість освіти й науки полягає в тому, що, розвиваючись у взаємозв'язку з євроінтеграційними та глобалізаційними процесами, ці сфери покликані створити базис для розвитку нації на інноваційних засадах з урахуванням потреб як країни в цілому, так і кожної особистості.

Міжнародна інтеграція у сфері освіти, відкриваючи нові горизонти, будучи взаємозв'язаною та взаємозумовленою

цілісністю, є фактором перетворення суспільства. Проблеми інтеграції української освітньої системи у світовий освітній простір визначаються сучасними процесами глобалізації та інтернаціоналізації освіти, тенденціями Болонського процесу й переходом на багаторівневу систему підготовки фахівців. На посилення конкуренції у сфері освіти також вплинув розвиток Копенгагенського процесу, що пояснюється економічною та соціальною ситуацією в країнах Європейського Союзу, посиленням конкуренції з боку США та Японії, великою часткою низькокваліфікованих працівників, стрімким процесом демографічного старіння населення [11, с. 7].

Бурхливий розвиток інформаційних технологій і засобів телекомунікації, інтеграція освіти, науки та виробництва, залежність країни від процесів, що відбуваються у світі, та необхідність їх дослідження й адаптації, з одного боку, і жорстка конкуренція між ВНЗ, з іншого, — потребують зміни пріоритетів розвитку наукової та освітньої сфер. Підвищення ролі освіти й посилення її ціннісних основ є фактором збереження економічної конкурентоспроможності й соціальної гармонізації країни. З огляду на це найважливішим державним і головним міжнародним завданням політики у сфері освіти стає її якість, яка разом зі стандартами якості та процесами акредитації на сучасному етапі залишається однією з основних проблем [11, с. 6—7]. За таких умов конкурентоспроможність системи освіти має розглядатися як один з державних пріоритетів у забезпеченні конкурентоспроможності країни на міжнародному рівні (рис. 3.1). Як випливає з рисунку 3.1, стійка конкурентоспроможність ВНЗ, будучи базовою в наведеній ієрархії, є основою для досягнення конкурентоспроможності як національної системи освіти, так і країни в цілому в глобальному соціально-економічному просторі. Підвищення вимог до освітньої та іншої діяльності ВНЗ, перехід до ринкових умов господарювання, а також загострення демографічної ситуації є факторами посилення конкуренції на ринку праці та освітніх послуг.

Одним із способів отримання інформації про конкурентоспроможність університетів стали світові рейтинги ВНЗ,

які надають кожному університету порівняльні дані про сильні й слабкі сторони їхньої діяльності [11, с. 12].

Популярний світовий рейтинг ВНЗ Webometrics, який запроваджено у 2004 р., складається шляхом централізованого порівняння показників діяльності закладів освіти на основі даних, отриманих із глобальної мережі, у тому числі — шляхом аналізу сайтів ВНЗ.

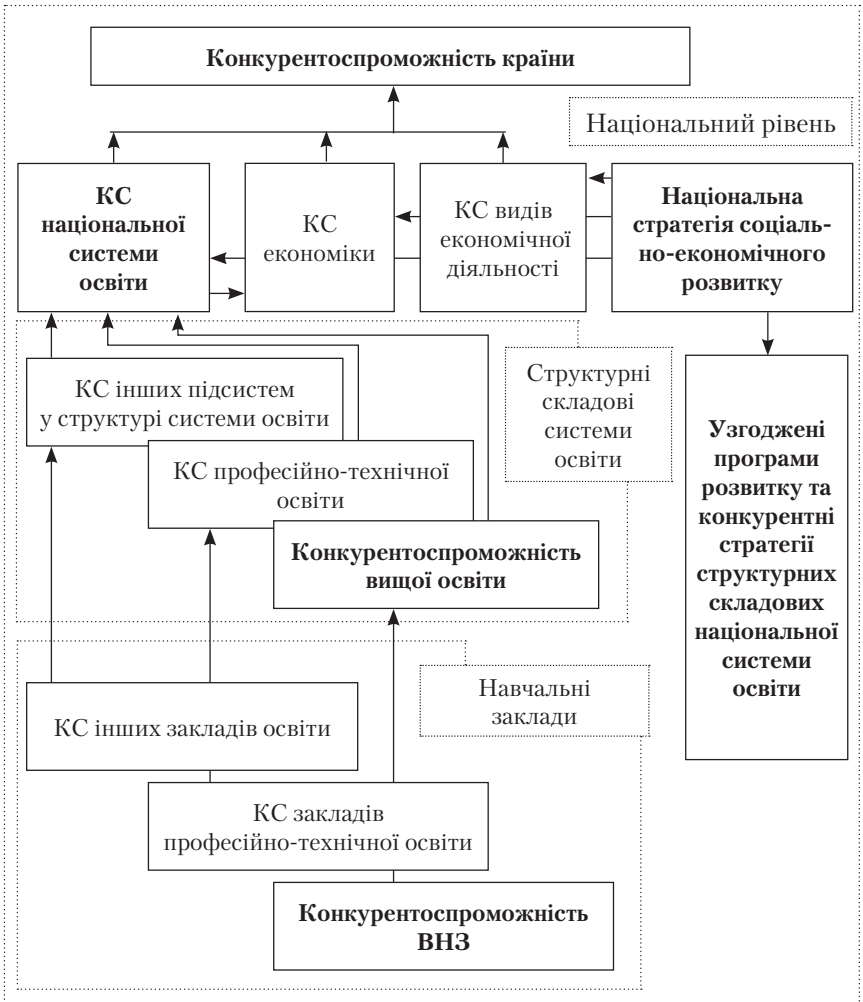

Рис. 3.1. Місце вищої освіти в ієрархії забезпечення конкурентоспроможності (КС) країни (розроблено автором)

Особливістю цього рейтингу є те, що він спирається не на іноді суб'єктивні оцінки експертів або роботодавців з приводу якості підготовки фахівців чи дані, які надають ВНЗ про свою діяльність. Процес оцінювання в системі Webometrics здійснюється автоматизованою системою пошуку даних про діяльність ВНЗ за чотирма видами індикаторів: 1) розмір, який визначається як корінь квадратний з добутку числа посилань на сайт і числа доменів, які на нього посилаються; 2) помітність — число сторінок і документів на сайті; 3) вагомі файли — число документів у форматах pdf, doc, docs, ppt, опублікованих у 2008–2012 рр. і визначених з академічної бази даних Google Scholar; 4) цитованість — частка наукових публікацій, які потрапили в 10 % найбільш цитованих у 2003–2010 рр. [1, 2].

Зазначимо, що згідно з даними рейтингу Webometrics позиція ВНЗ здебільшого корелює з результатами інших рейтингів. Це свідчить про те, що в даному рейтингу оцінюється не лише якість сайта, але й рівень науково-освітньої діяльності ВНЗ. Оцінка продуктивності науково-дослідної роботи у ВНЗ також визначається кількістю наукових статей, які індексуються в базі даних Web of Science і Scopus, та індексами цитування.

Серед українських ВНЗ, які займають перші позиції рейтингу Webometrics у групі країн СНД, — КНУ ім. Тараса Шевченка та ХНУ ім. В. Н. Каразіна (група класичних університетів); Буковинський і Донецький державні медичні університети (група медичних університетів); Київський національний технічний університет «КПІ», Донецький національний технічний університет і Львівський політехнічний національний університет (група технічних ВНЗ); Національний університет біоресурсів та природокористування України та Полтавська державна аграрна академія (група аграрних ВНЗ); Тернопільський національний економічний університет та Українська академія банківської справи НБУ (група економічних ВНЗ) [1, 31].

За підсумками рейтингового оцінювання національних ВНЗ «Компас-2013», результати якого оприлюднено вже

вше, дещо змінилася кількість ВНЗ — учасників рейтингового оцінювання (239 у 2013 р.). Упорядники рейтингу зазначають, що цей проект має на меті визначити ті ВНЗ, навчання в яких характеризується найбільшою практичною цінністю й відповідає вимогам реального сектору економіки, гарантуючи випускникам надійні перспективи працевлаштування [23]. Розрахунок рейтингу передбачав урахування таких критеріїв: задоволеність випускників вищою освітою; можливість використання знань у трудовій діяльності; сприяння роботодавців отриманню освіти у ВНЗ; сприяння експертів якості освіти; співпраця між ВНЗ і роботодавцями. Уключення до рейтингу ВНЗ здійснювалося за двома критеріями: 1) наявність ліцензії на підготовку бакалаврів, спеціалістів і магістрів; 2) сумарний ліцензійний обсяг за зазначеними освітньо-кваліфікаційними рівнями за одним напрямом.

У рамках проекту «Компас-2013», крім загального оцінювання ВНЗ передбачалося також оцінювання ВНЗ на регіональному рівні та за напрямами підготовки фахівців, а саме: у сфері інформаційних технологій, будівництва й архітектури, інженерно-технічних та юридичних напрямів. Щорічне рейтингове оцінювання ВНЗ України також здійснюється в рамках проектів «ТОП-200 Україна» (за показниками: якість науково-педагогічного потенціалу, якість навчання, міжнародне визнання) і «ТОП-10 вузів України на думку роботодавців».

Науковці відзначають, що рейтингування університетів за різними методиками має свої недоліки та не дає змоги досягти співставності при порівнянні окремих ВНЗ через відсутність однозначного визначення множини термінів, які при цьому використовуються та на основі яких виробляються інтегральні оцінки показників якості [11, с. 14]. Недоліками зазначених рейтингів є такі:

- система застосовуваних показників не дає змоги оцінити зв'язок між продуктивністю науково-дослідної роботи та якістю освіти, одним із найважливіших індикаторів якої є сформований рівень аналітичного та критичного

мислення випускників, який свідчить про їхню професійну придатність;

- існують суперечності між професійною підготовкою та спеціалізованими дисциплінарними дослідженнями, які інтелектуально й практично не пов'язані між собою;

- відсутність диференціації показників при оцінюванні наукової та викладацької діяльності професорсько-викладацького складу; оскільки викладання та наукова робота мають на меті різні цілі й потребують для своєї реалізації різних психологічних і професійних профілів, обмежуватися показниками кількості публікацій і цитованістю при оцінюванні рівня кваліфікації професорсько-викладацького складу та наукових співробітників недоцільно.

Певною мірою зазначені недоліки були враховані при розробленні рейтингу Міністерства освіти і науки України, методика якого порівняно з розглянутими має такі відмінності [25]:

- систему формують усі ВНЗ III–IV рівнів акредитації незалежно від форм власності, підпорядкування, програм підготовки за напрямками та спеціальностями;

- система враховує певні ключові рекомендації Берлінських принципів ранжування ВНЗ;

- система рейтингу є відкритою, прозорою та доступною всім суб'єктам ранжування, розробникам і користувачам;

- рейтинг формується на підставі первинної інформаційної бази, що надається суб'єктами ранжування, базується в основному на статистичних даних і підлягає контролю якості.

Змістовна складова системи ранжування ґрунтується при цьому на рейтингових індикаторах, які формують структуру критеріїв рейтингу за основними напрямками діяльності: «Міжнародна активність», «Якість контингенту студентів», «Якість науково-педагогічного потенціалу», «Якість наукової та науково-технічної діяльності», «Ресурсне забезпечення».

Результатом узагальнення наукової літератури, присвяченої рейтингуванню ВНЗ [1, 2, 11, 23, 25], став висновок

про необхідність постійного вдосконалення методики рейтингового оцінювання ВНЗ як ефективного інструменту в управлінні розвитком системи вищої освіти й підвищенні її конкурентоспроможності. У процесі вдосконалення методики та системи показників оцінювання ВНЗ доцільно враховувати такі положення:

1) рейтингова оцінка має бути орієнтована на досягнення зовнішніх і внутрішніх цілей: внутрішні цілі пов'язані з позицією ВНЗ на внутрішньому ринку освітніх послуг і визначають його претензії на певну кількість місць державного замовлення, а отже, на його фінансове забезпечення; зовнішні цілі пов'язані з престижем держави та привабливістю національних ВНЗ для іноземних студентів, що належить до площини національних інтересів держави;

2) необхідно розробити систему показників рейтингового оцінювання на внутрішньому рівні, яка корелювала б зі світовими рейтингами університетів;

3) відбір показників, як і конструювання рейтингової системи в цілому, також необхідно здійснювати з урахуванням внутрішніх і зовнішніх критеріїв: внутрішні критерії, які виконують комунікативну функцію, мають узгоджуватися з потребами розвитку національної системи освіти; зовнішні — з факторами за межами системи вищої освіти, надаючи відповідь на питання — навіщо суспільству така система рейтингування;

4) набір показників має бути націлений на завдання випереджаючого, а не «наздоганяючого» розвитку, оскільки розвиток освіти за «наздоганяючою» моделлю ніколи не дасть змоги наблизитися до світових лідерів;

5) відбір показників має проводитися з урахуванням соціально значимих орієнтирів, не допускаючи їх підміни вузькокорпоративними категоріями — під кутом зору має бути соціально-економічна ефективність використання ВНЗ матеріальних і людських ресурсів, оскільки ефективність вищої освіти в сучасних умовах стає стратегічним напрямом інноваційної політики;

6) зважаючи на національну специфіку та ментальні особливості, актуальності набуває ідея соціальної відповідальності ВНЗ перед суспільством, що потребує оцінки рівня внеску конкретного ВНЗ в освіту, просвітництво та розширення світогляду населення відповідного регіону;

7) унаслідок істотного відставання від світових лідерів за показником витрат на підготовку одного студента динаміку цього показника треба розглядати як критерій ефективності діяльності ВНЗ;

8) відповідність матеріального забезпечення лабораторної бази ВНЗ сучасним технологіям;

9) стійкий попит на ринку праці на випускників та тенденції його зміни.

Зазначимо, що в сучасних умовах розвитку освітньої сфери, які пов'язані із системними змінами, спрямованими на створення ринку освітніх послуг та підвищення ефективності його функціонування, не лише лідери зазначених рейтингів, але й кожен ВНЗ має дати адекватну оцінку свого стану та прийняти рішення щодо місця в національній і світовій освітній системі в коротко- й середньостроковій перспективі. Оцінка перспектив досягнення високої конкурентоспроможності має здійснюватися, виходячи з тих видів і форм діяльності, пріоритетний розвиток яких може забезпечити вищому навчальному закладу необхідний прорив. При цьому важливо, щоб, спираючись на існуючі традиції та досягнення, ВНЗ також підтримували розвиток тих видів діяльності, які на сучасному етапі визначають їх імідж, забезпечують власну унікальність і створюють абсолютні конкурентні переваги. З огляду на це вибір оптимальних шляхів організації роботи ВНЗ з урахуванням існуючих тенденцій розвитку освітньої системи, уключаючи використання всіх наявних ресурсів і можливостей, є основним завданням стратегічного управління.

Ефективне функціонування та конкурентоспроможність ВНЗ безпосередньо залежить від досконалості стратегічного менеджменту, що об'єктивно підвищує вимоги до гнучкості системи управління та компетентності персоналу, методів та інструментарію прийняття обґрунтованих оперативних і

стратегічних рішень. Необхідно підкреслити, що ефективність управлінських рішень часто залежить не стільки від кількості наявної інформації, як від її якості, досконалості системи показників, що характеризують досліджуваний об'єкт, глибини їх обробки, узагальнення та подання даних у належній і зрозумілій формі. Це свідчить про актуальність проблеми розробки цілісних систем збирання, оброблення, передавання та зберігання даних, а також їх аналізу, візуалізації та документування з метою прийняття рішень щодо управління досліджуваним об'єктом (конкурентоспроможністю ВНЗ, освітньої послуги), прогнозуванням і моделюванням його станів. Усі ці завдання вирішуються розробкою та впровадженням цілісної системи моніторингу конкурентоспроможності на рівні ВНЗ.

Розглянемо основні поняття, складові та фактори конкурентоспроможності ВНЗ. Досліджуючи проблему конкурентоспроможності ВНЗ, науковці відзначають, що ситуація на вітчизняному ринку освітніх послуг з кожним роком стає все напруженішою [20], а система управління ВНЗ, зважаючи на її консервативність і залежність від бюджетного фінансування, є найбільш уразливою ланкою в практиці управління конкурентоспроможністю.

Характерними особливостями ринку освітніх послуг, як і будь-якого іншого ринку, є рівень невизначеності та ризику: рівень конкуренції передбачуваний, якщо стратегії, ресурси, організаційні особливості та місії ВНЗ значною мірою не відрізняються й відкриті для більшості. До основних причин загострення конкурентної ситуації на ринку освітніх послуг належать [16, 22]:

- збільшення кількості конкурентних закладів, у тому числі завдяки зростанню кількості та ринкової частки недержавних ВНЗ, які відзначаються більшою мобільністю, розвиненою матеріально-технічною базою, гнучкістю цінової політики;
- входження України в Європейський освітній і науковий простір і, як наслідок, конкуренція із зарубіжними ВНЗ;
- укрупнення ВНЗ шляхом об'єднання декількох навчальних закладів з метою збільшення ринкової частки та

підвищення рейтингу внаслідок приєднання другорядного ВНЗ до лідера;

- несприятлива демографічна ситуація, наслідком якої є зменшення кількості абітурієнтів;

- повільне зростання попиту на освітні послуги;

- зниження цін і застосування інших засобів збільшення обсягів продажу внаслідок зміни умов господарювання;

- зниження купівельної спроможності населення, що призводить до зменшення попиту на освітні послуги;

- зростання витрат, пов'язаних з виходом на ринок, і зміцнення бар'єрів.

У зв'язку з цим питання забезпечення життєздатності та створення конкурентних переваг як на вітчизняному, так і на зарубіжному ринку освітніх послуг стають досить гострими для ВНЗ у найближчій перспективі. Конкуренція є рушійною силою, яка спонукає учасників конкурентної боротьби до розвитку. Це стосується і системи вищої освіти. Зокрема досвід ВНЗ США показує, що наявність високого рівня конкуренції в системі американської вищої освіти, демократичні та прозорі механізми набору студентів і витрачання коштів навчальними закладами, академічна свобода, відкритість системи освіти сприяє розвитку системи освіти та запобігає зловживанням і корупції [26, с. 81–88].

Конкурентоспроможність ВНЗ є відносно новим багатоплановим поняттям, що має досить багато визначень: від можливості випереджати інші ВНЗ в досягненні поставлених цілей до справжніх і потенційних здатностей ВНЗ щодо забезпечення належного рівня освітніх послуг, які задовольняють потреби суспільства в підготовці висококваліфікованих фахівців, а також потреби з розробки, створення й реалізації науково-методичної та науково-технічної продукції, як нині, так і в майбутньому [4]. З огляду на це все актуальнішим стає питання дослідження характеру конкурентної боротьби між ВНЗ, факторів конкуренції на ринку освітніх послуг, методів забезпечення конкурентних переваг.

Усе це визначає актуальність проблеми оцінювання та забезпечення якості й конкурентоспроможності ВНЗ,

дослідженням якої займалися такі вітчизняні й зарубіжні вчені, як С. Абламейко, О. Белаш, І. Гараєв, М. Гусаковський, С. Демін, В. Долятовський, В. Лазарев, І. Лошенко, В. Луговий, С. Мохначев, В. Михайлін, Н. Пащенко, О. Романовський, Т. Рябченко, Х. Фасхiev та ін. Проте необхідно зазначити, що науковці більшою мірою розглядають проблеми реформування сфери освіти, недостатньо уваги приділяючи економічним аспектам, розробленню інструментарію та методів формування ринково-орієнтованої стратегії управління ВНЗ, що збільшує невизначеність у подальшому розвитку закладів вищої освіти, обмежує можливості підвищення конкурентоспроможності освітніх послуг.

Нами досліджено фактори та розроблено методологічні положення оцінювання вищими навчальними закладами факторів конкурентоспроможності з метою формування виваженої стратегії розвитку, орієнтованої на досягнення стійких конкурентних переваг. Поставлена мета зумовлює потребу уточнення поняття «конкурентоспроможність ВНЗ» та визначення основних елементів системи управління нею.

Конкурентоспроможність ВНЗ як категорію в теорії управління конкурентоспроможністю потрібно віднести до об'єктного рівня суб'єкта господарювання (підприємства, організації), ураховуючи при цьому особливості освітньої сфери як предметної області дослідження. На об'єктному рівні продукту освітньої діяльності треба розглядати конкурентоспроможність освітньої послуги (напряму навчання, спеціальності, програми), яка є основною складовою конкурентоспроможності ВНЗ.

Завдяки опрацюванню наукової літератури та аналітичних джерел було систематизовано основні причини неоднозначності в трактуванні поняття конкурентоспроможності ВНЗ в цілому та освітньої послуги зокрема [12], серед яких: наявність державного контролю за системою вищої освіти в більшості країн світу, що зумовлено високою суспільною значимістю цієї сфери та відповідальністю перед суспільством за якість освіти в країні; унікальність кожного ВНЗ за своїми традиціями як у питаннях

організації навчального процесу, так і в питаннях організації системи внутрішнього самоконтролю та самоуправління; відсутність уніфікованих методик оцінювання конкурентоспроможності — кожний ВНЗ здійснює її для власних потреб, використовуючи свої методи, зберігаючи конфіденційність методик та одержаних результатів.

Підходи щодо визначення змісту поняття «конкурентоспроможність ВНЗ» в науковій літературі дещо відрізняються (див. табл. 3.1), що є підставою для його подальшого дослідження.

Таблиця 3.1

Визначення понять «конкурентоспроможність освітньої послуги» і «конкурентоспроможність ВНЗ»
(узагальнено автором)

Автор, джерело	Визначення
<i>Конкурентоспроможність освітньої послуги —</i>	
В. Сенашенко [29]	система знань, умінь і навичок, які відбуваються в процесі навчання, а згодом стають гарантією професійного успіху та засобом задоволення потреб людини, суспільства та держави, що й зумовлює особливості оцінювання їх конкурентоспроможності
Л. Куярова [16]	сукупність споживчих характеристик освітньої послуги, які забезпечують можливість задоволення комплексу потреб щодо всебічного розвитку особистості
Ю. Іванов [10]	багатобічне поняття, що відображає не лише аспекти діяльності навчального закладу, але й фактори, які зумовлюють вплив на ринок освітніх послуг. Найважливішим з них є відношення споживачів освітніх послуг до навчального закладу; основні критерії конкурентоспроможності ВНЗ — якість і ціна навчання залежно від спеціальностей, попиту на фахівців на ринку праці, можливість працевлаштування, просування службовими сходами та ін.

Автор, джерело	Визначення
<i>Конкурентоспроможність ВНЗ –</i>	
Ю. Іванов, В. Лазарев [10, 18]	комплексна характеристика ВНЗ, що відображає його перевагу над конкурентами за системою визначальних показників: фінансово-економічних, маркетингових, матеріально-технічних, кадрових і соціально-політичних, а також здатність ВНЗ у визначений період часу та в умовах конкретного ринку до безкризового функціонування та своєчасної адаптації до умов зовнішнього середовища, що змінюються
О. Андреева [3]	здатність готувати фахівців, які можуть конкурувати на конкретному зовнішньому або внутрішньому ринку праці; розробляти конкурентоспроможні інноваційні продукти в цій сфері; вести ефективну відтворювальну політику у всіх сферах своєї діяльності
Е. Песоцька [24]	готовність ВНЗ надавати освітні послуги в інноваційному режимі з використанням сучасних інформаційних технологій і ноу-хау
В. Михайлін [22]	здатність ВНЗ протистояти реальним і потенційним конкурентам на ринку освітніх послуг
Ю. Борисова [6]	сукупність конкурентоспроможних послуг і сукупного конкурентного потенціалу ВНЗ
І. Бікмухаметов [4]	стан справ і потенціал ВНЗ та його підрозділів в освітній системі країни, зумовлені освітніми, науковими, інноваційними, економічними, матеріально-технічними, маркетинговими та іншими факторами
Т. Єкшикеєв [9]	здатність задовольняти потреби суспільства в освітніх послугах згідно з державними стандартами та робити це не гірше ніж конкуренти. Вихідним при цьому є поняття компетенцій, які взято за основу формування конкурентних переваг. Це забезпечується наявністю кваліфікованого та досвідченого персоналу (професорсько-

Автор, джерело	Визначення
	викладацького складу й співробітників), розвинутою управлінською та організаційною інфраструктурою, що визначає конкурентні переваги, а отже, вищі в порівнянні з конкурентами показники результативності діяльності в довгостроковому періоді

Узагальнення наведених у таблиці 3.1 наукових підходів до визначення понять «конкурентоспроможність ВНЗ» і «конкурентоспроможність освітньої послуги» дає змогу зробити такі висновки:

1. Освітня послуга як суспільне благо є засобом задоволення потреби в освіті, яка виявляється й задовольняється на ринку освітніх послуг. Однак у теорії управління якістю послуга, як і будь-який інший вид діяльності, має бути спрямована на конкретного споживача. З цією метою ВНЗ необхідно здійснювати аналіз існуючих і прогнозування латентних потреб потенційних споживачів.

2. Подвійна економічна природа послуг вищої освіти дає змогу зробити висновок про необхідність існування як суспільного, так і приватного секторів вищої освіти в умовах ринкової економіки.

3. Економічний механізм управління системою вищої освіти має будуватися на принципах поєднання державного й ринкового регулювання.

4. Конкурентоспроможність ВНЗ необхідно визначати з урахуванням конкурентоспроможності освітніх послуг, що надаються як державними, так і приватними навчальними закладами. Інакше кажучи, конкурентоспроможність освітньої послуги є складовою конкурентоспроможності ВНЗ.

5. Останнім часом важливою складовою конкурентоспроможності ВНЗ стають орієнтовані на майбутнє та прогресивний розвиток ВНЗ інновації, спрямовані на зміни в системі навчання та збереження їх позитивного результату.

Навчальні заклади, у яких приділяється увага інноваційній діяльності, здатні швидше адаптуватися до змін у зовнішньому середовищі, що створює їм додаткові конкурентні переваги.

6. Зростає значення цінової політики та маркетингової діяльності, спрямованої на створення й підтримку позитивного іміджу ВНЗ: на сьогодні кожний ВНЗ має свій рейтинг як на вітчизняному, так і на зарубіжному ринку освітніх послуг.

7. Для формування стратегічної (довгострокової) конкурентоспроможності ВНЗ потрібно управляти компетенціями й конкурентними перевагами коротко- й довгострокового порядку.

Зазначимо, що в основі конкурентної переваги лежить специфічний досвід роботи й навички, професіоналізм персоналу ВНЗ, яких немає у конкурентів і який не можна набути за короткий проміжок часу. У цьому сенсі формування конкурентної переваги ґрунтується на компетенціях і по суті тотожне розробці конкурентної стратегії як засобу досягнення переваги на конкретному ринку.

У російській науковій літературі існує підхід [9], згідно з яким компетенції ВНЗ визначаються моделлю його розвитку — фундаментальною чи галузевою. Галузевий ВНЗ, який надає прикладні знання, орієнтований на якнайшвидше задоволення запитів ринку, а освіта в такому ВНЗ будується за принципом найшвидшої окупності вкладених коштів і найчастіше спрямована на формування визначених стандартних знань, умінь і навичок. Такі ВНЗ працюють за принципом слідкуючої системи автоматичного регулювання: схема чутливо реагує на вхід і виконує задачу якнайточнішого визначення вхідного сигналу, яким є запит зовнішнього ринку (галузі). Успішність діяльності прикладного ВНЗ визначається в основному розмірами капіталовкладень у його розвиток. Інший тип — класичні університети, які здійснюють підготовку у фундаментальних галузях знань і навчання в яких орієнтоване на здобуття базових знань, умінь і навичок, тому система стежить за зовнішнім

ринком і є відкритою. Такі ВНЗ не можуть виникати лише внаслідок фінансових вкладень, тому що їх функціонування потребує наявності наукових шкіл, в основі яких — інформаційні бази фундаментальних знань. Ця теза набуває особливої актуальності, оскільки центри наукових досліджень перемістилися з науково-дослідних інститутів в університети.

Для забезпечення і утримання своїх позицій в рейтингу серед інших ВНЗ повинні все більше уваги приділяти створенню таких характеристик, які в довгостроковій перспективі дадуть їм змогу успішно конкурувати не тільки на вітчизняному, а й на зарубіжному ринку. Це досягається завдяки виваженій кадровій політиці, метою якої є залучення на роботу талановитих фахівців, наділених ключовими компетенціями сучасного викладача: збалансованою професійною та академічною підготовкою, викладацьким досвідом і володінням сучасними методиками викладання, а також завдяки виваженій маркетинговій стратегії у сфері управління іміджем і конкурентоспроможністю ВНЗ. Тому виникає потреба постійного вдосконалення бізнес-процесів, які визначають сильні сторони ВНЗ та є основою його конкурентних переваг.

Для забезпечення високого рейтингу ВНЗ належну увагу мають приділяти роботі із зацікавленими сторонами — формуванню довгострокових взаємовигідних стосунків ВНЗ з основними споживачами освітніх послуг — потенційними абітурієнтами, студентами, роботодавцями, випускниками, громадськими організаціями та іншими категоріями. Так, останнім часом поширення набувають методи співпраці між навчальними закладами за моделлю «школа (коледж) — ВНЗ», на основі якої навчальні заклади реалізують різні освітні програми: від реалізації програм довузівської підготовки до поглибленого вивчення спеціальних дисциплін на базі школи з продовженням навчання у ВНЗ за індивідуальним планом або програмами скороченої підготовки.

Отже, конкурентоспроможність ВНЗ є комплексною характеристикою, яка визначається потенціалом ВНЗ

(ресурсами й управлінськими технологіями), реалізація якого в умовах динамічного ринкового середовища визначає ринкову позицію ВНЗ, його здатність створювати й утримувати конкурентні переваги, перемагаючи в конкурентній боротьбі.

Результатом опрацювання наукової літератури з питань конкурентоспроможності ВНЗ стало узагальнення індикаторів, за якими оцінюється рівень конкурентоспроможності ВНЗ і результативність діяльності, якої при цьому досягає ВНЗ (рис. 3.2).

Рис. 3.2. Індикатори конкурентоспроможності й результативні показники діяльності ВНЗ
(розроблено автором)

До основних факторів, які забезпечують конкурентоспроможність ВНЗ, належать: *на зовнішньому рівні* — наукові досягнення та відомі наукові школи; конкурентоспроможність студентів, які позиціонують себе, представляючи навчальний заклад на конкурсах, олімпіадах та інших заходах поза межами ВНЗ, і випускників, професійний рівень яких визначається на ринку праці; помітність і вагомість інтернет-присутності ВНЗ, цитованість співробітників; *на внутрішньому рівні* — лідерство; компетентність і професіоналізм професорсько-викладацького складу; наукові, технічні й методичні засоби навчання; наявність власних основних засобів (навчальні й допоміжні корпуси, обладнання); інформаційні ресурси та власна бібліотека, що в сукупності забезпечують певний рівень якості освіти.

Зазначимо, що при оцінюванні конкурентоспроможності ВНЗ саме якість освіти в сучасних умовах є головною конкурентною перевагою навчальних закладів поряд із ціною.

Зовнішні й внутрішні фактори, які формують конкурентне середовище й конкурентні переваги ВНЗ, необхідно враховувати при розробленні конкурентної стратегії, пам'ятаючи, що як ринок освітніх послуг, так і конкурентне середовище ВНЗ мають свою специфіку. Зокрема конкурентне середовище визначається параметрами ринку освітніх послуг і ступенем впливу на нього соціально-економічної сфери конкретного регіону. Урахування регіонального аспекту дало змогу науковцям визначити такі характерні особливості конкурентного середовища ВНЗ [22]: зростання залежності від демографічних і міграційних процесів; наявність диспропорцій між обсягом, якістю підготовки кваліфікованих фахівців і запитами соціально-економічного середовища; відсутність інформаційної прозорості, яка б давала споживачам можливість одержувати достовірні дані про якість освітніх послуг, що надаються закладами освіти; посилення державного втручання, яке виражається насамперед у заходах щодо узгодження ресурсного забезпечення ВНЗ із результатами їх діяльності й посиленні вхідних бар'єрів на ринок освітніх послуг (акредитація та ліцензування).

Згідно з результатами досліджень російського науковця В. Михайліна [22], конкурентне середовище регіонального ринку освітніх послуг проявляється в інформаційній площині соціально-економічної сфери регіону й залежить від повноти його інтеграції в регіональне інформаційне поле, що досягається організацією у ВНЗ зовнішніх інформаційно-комунікаційних каналів для отримання доступу до банків і баз даних регіональних органів, організацій і підприємств, а також освітніх установ, які можуть істотно впливати на параметри ринку праці.

Кожний ВНЗ перебуває у взаємозв'язаному інформаційному просторі, основними елементами якого є: Міністерство освіти і науки України, Державний комітет статистики України, у тому числі обласні головні управління Держкомітету статистики України; вищі навчальні заклади (конкуренти); споживачі освітніх послуг; споживачі кваліфікованих кадрів; інші зацікавлені в результатах діяльності ВНЗ сторони (молодіжні й громадські організації, Федерація роботодавців України, служби зайнятості). Така структуризація інформаційного середовища дасть змогу навчальним закладам урахувувати особливості конкурентного середовища та на цій основі визначати й прогнозувати потреби соціально-економічної сфери у кваліфікованих кадрах, формувати плани прийому й відкривати нові спеціальності.

Конкурентні переваги ВНЗ (крім традиційних, таких як місцезнаходження, імідж, престижність освіти тощо) останнім часом усе частіше виявляються в їхній здатності до підвищення якості управлінських, маркетингових, інноваційних та інших процесів на основі їх інформатизації. Інформатизація як діяльність, спрямована на інформаційно-технологічне забезпечення зазначених процесів, є одним із головних інструментів управління конкурентоспроможністю навчального закладу: новітні технології роблять діяльність будь-якого ВНЗ більш ефективною, завдяки чому студенти озброюються необхідними знаннями та практичними навичками для розбудови конкурентоспроможної

України, а керівництво — інформацією та інструментарієм успішного управління.

Завдання оптимізації процесів планування, обліку, контролю, мотивації й координації та (на цій основі) зниження собівартості освітніх послуг і підвищення їх конкурентоспроможності може бути вирішене створенням у навчальному закладі інтегрованої інформаційно-аналітичної системи управління.

Інформатизація господарської діяльності у зв'язку з переходом до економіки знань, за якої основний приріст зайнятості припадає на професії інтелектуальної праці, задає вектор подальшої модернізації національної системи вищої освіти. За таких умов стратегічне управління діяльністю закладів вищої професійної освіти стає актуальним, багатоаспектним предметом досліджень науковців і практиків [7].

З огляду на зазначене перед економічною наукою постає потреба в розробленні нового напрямку досліджень — методології розвитку системи управління діяльністю закладів вищої освіти в умовах інформаційно-технологічного етапу розвитку суспільства. Взаємозв'язок компонентів забезпечення конкурентоспроможності ВНЗ на сучасному етапі розвитку освітньої сфери показано на рисунку 3.3.

Отже, особливість поняття «конкурентоспроможність ВНЗ» виявляється в такому:

- у конкурентоспроможності фокусуються всі показники якості й ресурсоемності освітніх послуг на всіх стадіях їх життєвого циклу;
- відсутність міжнародних документів щодо методів оцінювання конкурентоспроможності ВНЗ, а отже, відсутність єдиних методик робить неможливими коректні зіставлення;
- наукова, технічна, економічна, кадрова та соціальна політика ВНЗ має бути орієнтована на забезпечення його конкурентоспроможності;
- як у Росії, так і в Україні питання управління конкурентним потенціалом і конкурентоспроможністю ВНЗ є недостатньо дослідженими.

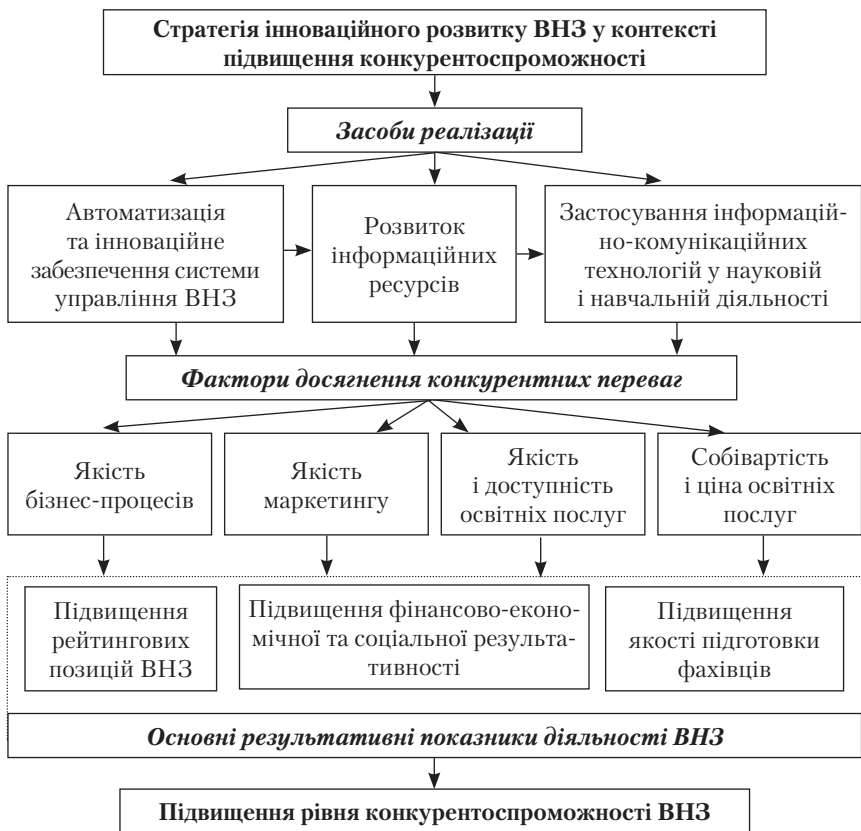

Рис. 3.3. Взаємозв'язок засобів реалізації стратегії розвитку ВНЗ у контексті забезпечення конкурентоспроможності на засадах інформатизації діяльності (удосконалено автором за даними [22])

Узагальнивши погляди сучасних науковців і фахівців-практиків, які працюють у сферах освіти та управління якістю, класифікуємо основні фактори, які визначають якість і конкурентоспроможність освіти й освітньої послуги з точки зору споживачів та рівня задоволення їхніх потреб, виокремивши:

- якість об'єкта освітніх послуг (абітурієнт, студент, аспірант, слухачі підготовчих курсів, слухачі інститутів післядипломної освіти та курсів підвищення кваліфікації);
- якість освітніх продуктів і ресурсів, яка забезпечується на рівні суб'єкта освітніх послуг (навчальних закладів

різних рівнів), зокрема: якість програми навчання (структура та зміст); якість професорсько-викладацького складу (кваліфікація, звання, науковий ступінь); якість методів і технологій навчання і виховання; якість ресурсного забезпечення процесу надання послуг (матеріально-технічних, інформаційно-методичних, науково-дослідницьких);

- якість процесів у сфері надання освітніх послуг, а саме: рівень організації та реалізації технологій, які застосовуються в навчальному процесі (форма та зміст навчальних програм (планів), мотиваційні фактори); якість контролю процесу надання освітніх послуг (наявність та ефективність служби моніторингу якості освіти); комунікативність процесу надання освітніх послуг;

- ступінь задоволення споживачів: рівень задоволеності споживачів (учнів, студентів, роботодавців та інших категорій) якістю освітніх послуг; рівень задоволеності викладачів і співробітників навчального закладу своєю роботою; ступінь освіченості членів суспільства;

- вартість і доступність освітніх послуг.

Одним із важливих завдань, які необхідно вирішити в системі управління конкурентоспроможністю ВНЗ, є обґрунтування системи показників і вибір критеріїв її оцінювання. У таблиці 3.2 узагальнено наукові підходи до систематизації показників оцінювання вищими навчальними закладами власної конкурентоспроможності.

Таблиця 3.2

Показники оцінювання конкурентоспроможності ВНЗ (узагальнено автором)

Автор, джерело	Показники оцінювання
Т. Мильгуй [21]	<ul style="list-style-type: none"> • структура освітнього продукту; • значення коефіцієнта оновлення освітніх продуктів у процесі навчання індивіда (визначається коефіцієнтом використання в освітньому процесі нових знань, отриманих унаслідок фундаментальних і прикладних досліджень);

Автор, джерело	Показники оцінювання
	<ul style="list-style-type: none"> • рівень підприємницьких, лідерських та інтелектуальних здібностей керівників навчальних закладів; • рівень професорсько-викладацького складу, від якого залежить якість передачі знань
Ю. Іванов [10]	<ul style="list-style-type: none"> • ставлення споживачів освітніх послуг до навчального закладу; • якість і ціна навчання залежно від спеціальностей, попиту на фахівців на ринку праці, можливості працевлаштування кар'єрного зростання
Т. Рябченко [27]	<ul style="list-style-type: none"> • різноманітність освітніх програм; • вартість навчання; • якість навчального процесу; • кваліфікація викладачів; • реклама в ЗМІ; • додаткова освіта; • рівень інформації та дизайн сайта ВНЗ; • популярність ВНЗ в регіоні (країні, за кордоном); • рівень НДР; • частка інноваційного навчання
Н. Кельчевська [13]	<p>1. Показники зовнішнього формування:</p> <ul style="list-style-type: none"> • довгострокові (тенденції розвитку економіки та ринку освітніх послуг, тенденції НТП, стійкі зсуви в структурі споживання, інші); • короткострокові (коливання ринкової кон'юнктури, поява або виведення з ринку освітньої програми ВНЗ-конкурента, зміна попиту на освітні послуги).
Н. Кельчевська [13]	<p>2. Якісні показники:</p> <ul style="list-style-type: none"> • нормативно-правові (наявність ліцензії на освітню діяльність за даним напрямом, відповідність навчального плану вимогам державних стандартів); • якість надання освітніх послуг (кадрова забезпеченість, матеріально-технічна база, підготовка наукових кадрів, науково-дослідна діяльність)

Автор, джерело	Показники оцінювання
	<p>студента, удосконалення освітньої діяльності, міжнародна діяльність, зв'язки з роботодавцями).</p> <p>3. Економічні показники:</p> <ul style="list-style-type: none"> • умови надання послуг (тривалість навчання, раціональність використання навчального часу, додаткові програми, наявність соціальної інфраструктури, можливість одержання освіти в регіоні); • показники економічності (чиста теперішня вартість, дисконтований чистий дохід, собівартість, рентабельність інвестицій, внутрішній коефіцієнт окупності); • ціновий фактор (ціна, знижки, умови оплати, стабільність цін, податкові пільги)
Т. Крикункова [15]	<ul style="list-style-type: none"> • рівень професорсько-викладацького складу; • навчальні матеріали; • наявність дворівневої телекомунікаційної бібліотеки та практичної дидактики; • методи й технології індивідуального навчання; • ефективність навчання; • академічне адміністрування; • менеджмент якості; • наявність системи підвищення кваліфікації викладачів і співробітників та системи виховання, яка включає вивчення соціальних норм, тренінг соціальної поведінки

Зазначимо, що запропонована Н. Кельчевською [13] класифікація показників конкурентоспроможності, хоч і є більш повною та систематизованою порівняно з іншими, проте не позбавлена недоліків. Так, група показників якості надання навчальних послуг здебільшого представлена показниками, які характеризують ресурсний потенціал та організаційний рівень ВНЗ; до групи економічних показників увійшли як показники організаційного рівня (тривалість навчання, раціональність використання навчального часу), так

і показники зовнішнього середовища (можливість одержання освіти в регіоні). Разом з тим поза увагою автора залишилися маркетингові показники, призначенням яких є оцінювання ринкової ситуації, рівня попиту на випускників, аналіз показників ВНЗ порівняно з іншими навчальними закладами, оцінювання ступеня задоволеності студентів і освітнім процесом, і якістю освіти. При формуванні системи показників оцінювання конкурентоспроможності ВНЗ більше уваги доцільно також приділити показникам якості. Зокрема до показників конкурентоспроможності ВНЗ необхідно включити не тільки показники, що характеризують якість процесів, а й такі, за якими оцінюється якість освітніх продуктів. Тож необхідно вдосконалити пропоновану систему показників із виокремленням у їх сукупності, крім показників якості й економічних, також маркетингово-комунікаційних та організаційно-управлінських.

Отже, аналіз конкурентоспроможності (конкурентної позиції та факторів, які визначають конкурентоспроможність освітніх послуг) має ґрунтуватися на маркетингових дослідженнях, дотриманні нормативних показників і врахуванні інформації внутрішнього характеру. Необхідно відзначити, що більш міцними будуть ринкові позиції тих навчальних закладів, які поряд зі збалансованим діловим портфелем працюватимуть над формуванням у споживачів довіри до торгової марки (*brand name*). Крім того, фактором, що підвищує конкурентоспроможність ВНЗ, є його готовність надавати освітні послуги інноваційного характеру, використовуючи сучасні інформаційні технології та ноу-хау.

Проаналізувавши сутність понять, складових і негативних факторів конкурентоспроможності ВНЗ, сформулюємо та спрогнозуємо можливі організаційні системи підвищення конкурентоспроможності ВНЗ у системі стратегічного управління.

Для аналізу дуже важливим є факт модернізації освітньої сфери України, що потребує від навчальних закладів формування ринково-орієнтованої стратегії управління

діяльністю ВНЗ на специфічному ринку освітніх послуг, спрямованої на створення та посилення його конкурентних переваг. Результати проведених досліджень свідчать, що рівень конкурентоспроможності ВНЗ значною мірою залежить як від його потенціалу, так і від рівня стратегічного управління та технологій, які при цьому використовуються. Основними завданнями стратегічного управління в контексті забезпечення конкурентоспроможності ВНЗ мають бути: збільшення кількості напрямів підготовки та спеціальностей у сфері вузівської, довузівської і післядипломної освіти; поліпшення якості підготовки фахівців відповідно до сучасних вимог, підвищення наукового й освітнього потенціалу; упровадження нових освітніх технологій і методів навчання; виконання наукових досліджень і розробок на високому рівні; оптимізація структури ВНЗ; зміцнення матеріально-технічної бази навчального закладу відповідно до чинних норм.

Для вирішення цих завдань, а також формування ринково-орієнтованої стратегії ВНЗ буде потрібним розроблення та впровадження цілісної системи моніторингу конкурентоспроможності ВНЗ на ринку освітніх послуг.

Об'єктами моніторингу традиційно були соціально-економічні явища та процеси: стан навколишнього природного середовища, рівень життя населення, соціально-трудові відносини, соціально-економічний стан населених пунктів, ділова активність підприємств, фінансово-господарська діяльність суб'єктів господарювання та ін.

Термін «моніторинг» був уведений у науковий обіг напередодні проведення Стокгольмської конференції ООН з навколишнього середовища в 1972 р. У наукових джерелах під моніторингом розуміють: процес виявлення значних відхилень у ході здійснення діяльності виробничими системами [19]; механізм постійного спостереження за контрольованими показниками фінансової діяльності підприємства, визначення розмірів відхилень фактичних результатів від запланованих і визначення причин таких відхилень [5]; систему спостережень, оцінювання якості

управління фінансово-господарською діяльністю виробничих систем (моніторинг фінансово-господарської діяльності) за певний проміжок часу, а також визначення майбутнього стану фінансово-господарської діяльності на основі прийняття ефективних господарських рішень.

Найбільш повним можна вважати визначення, сформульоване Т. Семегіною [28, с. 116], яка характеризує моніторинг як:

- постійне чи періодичне оцінювання певної програми (політики), що має на меті з'ясувати ступінь виконання запланованих заходів та ефективність використання ресурсів;
- процес постійного накопичення інформації з усіх аспектів діяльності з метою вивчення процесу виконання та завершення запланованих змін, а також їх сприяння досягненню поставлених цілей;
- систематичне збирання та оброблення інформації, яка може бути використана для підвищення обґрунтованості управлінських рішень, інформування громадськості, як інструмент зворотного зв'язку з метою втілення проєктів, оцінювання програм, вироблення політики.

Постійний моніторинг дає змогу не тільки оцінити ступінь та якість виконання планів, а й спрогнозувати результати діяльності та їх відповідність запланованим значенням; моніторинг потрібен для підготовки аргументованих звітів і є інструментом обґрунтування управлінських рішень [30, с. 13–14]. Особливою ознакою моніторингу є: повторюваність, яка реалізується в сукупності кількох досліджень, що здійснюються за єдиним планом, алгоритмом, інструментарієм; у послідовності (через визначені проміжки часу) і з метою отримання результатів, які характеризують динаміку змін об'єкта протягом періоду дослідження [30].

Вивченням програмно-методологічних питань моніторингу займалися такі вітчизняні й зарубіжні вчені, як Н. Алексеєнко, Д. Айстраханов, І. Бланк, Дж. Джонстон, В. Галіцин, П. Єгоров, Б. Литвак, Б. Леонг-Хонг, Р. Манн, Є. Карпов, М. Пугачова, В. Степашко, М. Тітова. Проте деякі проблеми залишаються дискусійними або недостат-

ньо розробленими, зокрема стосовно предметної області конкурентоспроможності, у тому числі ВНЗ, що потребує вирішення цієї проблеми як з теоретичної, так і з практичної точок зору. Дослідження показали, що до завдань моніторингу результатів діяльності ВНЗ в контексті забезпечення конкурентоспроможності необхідно додати такі: формування системи цільових показників і вибір методики здійснення моніторингу; одержання кількісної оцінки рівня конкурентного потенціалу для обґрунтування програм і заходів науково-технічного, освітньо-виховного та соціально-економічного спрямування та розроблення ринково-орієнтованої стратегії розвитку ВНЗ, спрямованої на створення та підтримку конкурентних переваг.

Моніторинг як процес наукового дослідження (контролю, аналізу, узагальнення та прогнозування даних) має свої інструменти й методи, які використовуються для досягнення поставлених цілей та обґрунтування ефективних управлінських рішень. Зарубіжний і вітчизняний досвід свідчить, що під моніторингом розуміється описова характеристика основних показників діяльності підприємства у всіх сферах діяльності без подальшого їх узагальнення та розрахунку інтегрального показника. Водночас зазначимо, що в процесі моніторингу конкурентоспроможності ВНЗ бажано одержати кількісні оцінки тих показників, які є найважливішими з точки зору оцінювання досягнутого рівня результативності, оскільки результати моніторингу є підґрунтям для формування стратегії розвитку ВНЗ.

Поняття «моніторинг» науковці розглядають у широкому й вузькому значенні: у широкому значенні під моніторингом розуміється сукупність таких дій, як збирання та систематизація даних, їх архівація, обробка, аналіз і прогнозування; у вузькому значенні «моніторинг — це регулярне спостереження з метою відстеження тенденцій» [14, с. 7]. Зазначимо, що проведення моніторингу на основі даних спостереження передбачає виконання таких процедур: оцінювання поточного стану об'єктів моніторингу; аналіз даних для встановлення закономірностей розвитку об'єктів; короткострокове

прогнозування стану й тенденцій розвитку об'єктів; візуалізація результатів моніторингу та надання їх користувачам.

Узагальнивши наукові праці, присвячені проблематиці моніторингу [5, 8, 14, 19], можна зробити такі висновки щодо переваг його застосування в управлінні діяльністю:

- підвищення обґрунтованості поставлених цілей і завдань не лише стосовно об'єкта моніторингу, але й підприємства в цілому;

- гнучкість системи моніторингу, що забезпечує можливість його використання в управлінні різними сферами діяльності за допомогою розробки та використання системи результативних показників;

- комплексність системи моніторингу, яка полягає у виконанні функції відстеження стану та тенденцій різних об'єктів моніторингу, забезпечення взаємодії всіх структурних підрозділів з метою управління результативністю та ефективністю діяльності підприємства, усунення відхилень від запланованих значень показників і досягнення встановлених цілей.

Важливим висновком, одержаним унаслідок опрацювання наукової літератури, вважаємо й визначення ролі моніторингу в процесі прийняття управлінських рішень: ґрунтуючись на результатах спостереження, моніторинг надає необхідну інформацію для прийняття обґрунтованих управлінських рішень, що потребує організації у ВНЗ відповідної служби – відділу моніторингу результатів діяльності (якості освіти, наукових досягнень, фінансово-економічних та інших показників, які формують конкурентні переваги та визначають конкурентоспроможність ВНЗ).

При підготовці до проведення моніторингу конкурентоспроможності ВНЗ передбачається вирішення таких програмних та організаційно-методичних завдань: визначення мети, предмета й принципів моніторингу; формування системи цільових показників моніторингу (показників, які досить повно характеризують досліджуваний об'єкт – процес або явище); обґрунтування методів, які використовуватимуться на етапах збирання, оброблення та візуалізації даних.

Основними функціями моніторингу є оціночна, діагностична, стимулювальна й коригувальна, а також функції забезпечення зворотного зв'язку, прогнозування й моделювання [8, 14].

Отже, у цьому дослідженні під моніторингом діяльності ВНЗ у сфері управління конкурентоспроможністю розумітимемо процес поточного спостереження, контролю, оцінювання, аналізу та прогнозування його результативності й ефективності для задоволення потреб різних груп користувачів.

Метою моніторингу у сфері управління конкурентоспроможністю ВНЗ є одержання інформації про результативність діяльності в тих сферах, які визначають його конкурентні переваги на основі якісного й кількісного аналізу й оцінювання відповідних показників для розроблення та ухвалення управлінських рішень у системі управління конкурентоспроможністю, прогнозування стану об'єктів моніторингу й інформування зацікавлених сторін.

Науковці вважають можливими такі ситуації при визначенні цільових показників, які становлять предметну область моніторингу [14, с. 16]:

1) задається окремий цільовий показник, який ефективно характеризує стан предметної області, а також певна множина додаткових показників, які на нього впливають, — незалежні (екзогенні) змінні або фактори;

2) задається група цільових показників, які ефективно характеризують стан предметної області, а також деяка група незалежних факторів;

3) задається певна група показників-факторів, серед яких цільові показники не визначені, але які в сукупності досить повно характеризують стан предметної області.

При формуванні системи цільових показників необхідно враховувати, що однією з умов, яким має відповідати методика проведення моніторингу, є можливість кількісної оцінки всіх досліджуваних показників і факторів. Опіраючись на дослідження питань організації моніторингу в науковій літературі [8, 14, 19], доцільно виокремити три

групи основних принципів здійснення моніторингу у сфері управління конкурентоспроможністю ВНЗ.

1. Принципи, які визначаються особливостями предметної області моніторингу:

- принцип суттєвості одержаної інформації, яка надаватиметься користувачам (внутрішнім і зовнішнім) для обґрунтування висновків, прийняття рішень і виконання певних дій;

- принцип повноти інформації та інформаційного забезпечення, який полягає в наданні вичерпної інформації для оцінювання досягнутого рівня за показниками результативності й ефективності у всіх сферах діяльності ВНЗ, за якими проводиться оцінювання конкурентоспроможності;

- принцип реагування, який полягає в тому, що ВНЗ розробляє політику та вдосконалює управлінську структуру, плани й систему моніторингу, які забезпечують відкритість для зацікавлених сторін (зовнішніх — МОН України, абітурієнтів, підприємств та організацій, які є споживачами освітніх послуг, суспільства; внутрішніх — керівництва, професорсько-викладацького складу, співробітників і студентів) у питаннях досягнутого рівня конкурентоспроможності, реагування на запити та зауваження зацікавлених сторін, адекватність відображення інформації про досягнутий рівень результативності у відповідній звітності.

2. Принципи побудови системи моніторингу:

- принцип адекватності можливостей системи моніторингу цілям і завданням розвитку ВНЗ та управління конкурентоспроможністю, який полягає в тому, що система моніторингу має забезпечувати користувачів певним набором аналітичного інструментарію для розв'язання всіх завдань, які виникають у процесі роботи;

- принцип декомпозиції завдань, який передбачає виокремлення таких складових підсистем системи моніторингу: взаємодії з базами даних, візуалізації, аналізу, моделювання, короткострокового прогнозування, комп'ютерної графіки, документування;

- принцип відкритості системи моніторингу, сутність якого полягає в здатності системи саморозвиватися, удосконалюватися, нарощувати функції, адаптуватися до нових завдань;
- принцип інтерактивної взаємодії з користувачами інформації завдяки зручному інтерфейсу;
- програмна й алгоритмічна автоматизація етапів моніторингу, яка передбачає забезпечення користувачів кінцевими результатами без надмірної деталізації проміжних етапів розв'язання завдань;
- принцип універсальності математичних методів, який передбачає можливість використання єдиних алгоритмів на перших етапах побудови системи моніторингу;
- принцип науковості, який передбачає максимальне використання наукових методів і підходів для здійснення процедур моніторингу у сфері управління конкурентоспроможністю ВНЗ;
- принцип цілісності, який полягає в тому, що система моніторингу є складовою системи управління ВНЗ, з іншими елементами якої вона перебуває в закономірних функціональних зв'язках.

3. Принципи відображення інформації в системі моніторингу:

- принцип відповідності, який полягає в забезпеченні відповідності між об'єктом спостереження (показниками результативності у сферах формування конкурентних переваг) і застосовуваними методами моніторингу;
- принцип узгодженості, сутність якого полягає в тому, що показники, які підлягають моніторингу, мають узгоджуватися між собою та розглядатись у взаємозв'язку;
- принцип комплексності, який полягає в тому, що моніторинг конкурентоспроможності передбачає спостереження за всіма ланками та сферами діяльності ВНЗ, усебічне вивчення причинно-наслідкових зв'язків у системі управління конкурентоспроможністю;
- принцип динамічності, який полягає в тому, що система моніторингу має відстежувати обрані для спостереження

показники в динаміці з урахуванням змін, характерних для кожного етапу реалізації стратегії його розвитку;

- принцип дієвості, який полягає в тому, що моніторинг конкурентоспроможності має бути активним інструментом в управлінні розвитком ВНЗ та зміцнення його ринкових позицій як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках;

- принцип плановості, сутність якого полягає в плановірності й послідовності виконання процедур збирання та систематизації даних, їх архівації, оброблення, аналізу й прогнозування;

- принцип структурності, який полягає у визначенні основних складових об'єкта моніторингу та формуванні системи показників оцінки результативності й ефективності за кожною із складових з метою обґрунтування комплексу програм за напрямками формування конкурентних переваг;

- принцип системності, який полягає у встановленні взаємозв'язків і взаємозалежностей між усіма прийнятими для аналізу провідними структурними складовими об'єкта моніторингу;

- принцип функціональності, який передбачає можливість спостереження та ґрунтового аналізу об'єкта моніторингу в цілому та його складових з метою прогнозування конкурентних позицій ВНЗ й розроблення регуляторних впливів (управлінських заходів);

- принцип керованості, який передбачає забезпечення постійного прямого та зворотного зв'язку між об'єктом моніторингу й органом управління для швидкого реагування на зміни стану об'єкта моніторингу, моделювання бізнес-процесів і забезпечення ефективності економічних рішень, планів і програм;

- принцип реальності, який полягає в тому, що результативність реалізації ринково-орієнтованої (конкурентної) стратегії та відповідних програм буде високою, якщо вони розроблені з урахуванням реального стану об'єкта моніторингу (конкурентного потенціалу ВНЗ) і зовнішніх факторів, а система управління здатна на широкий спектр варіантів реагування;

- принцип послідовності, який полягає в тому, що реалізація ринково-орієнтованої стратегії розвитку ВНЗ і збалансованого набору стратегічних програм, будучи довготривалим процесом, здійснюється за послідовними етапами, кожний з яких потребує відповідних обґрунтувань, установлення термінів реалізації, розробки контрольних показників та впровадження системи мотивації.

Розроблення системи моніторингу конкурентоспроможності ВНЗ, методичного підходу щодо його здійснення передбачає вирішення таких основних завдань:

- установлення предметної області моніторингу;
- вивчення структури інформаційних потоків і моделювання потреб користувачів інформації;
- визначення вимог до структури баз даних;
- формування збалансованої системи показників і критеріїв оцінювання конкурентоспроможності;
- розроблення та запровадження в практику діяльності підприємства звітності про результати діяльності у сферах формування конкурентних переваг (розроблення форм звітності);
- розроблення методичного забезпечення процедур збирання, кодування, візуалізації, попереднього та багатовимірного аналізу даних, а також розрахунку цільових показників (одиничних, групових, комплексних та інтегрального);
- забезпечення ефективності каналів передавання даних і розроблення програмно-інформаційних ресурсів для здійснення моніторингу конкурентоспроможності ВНЗ;
- вироблення рекомендацій щодо інтерпретації даних та їх використання при формуванні ринково-орієнтованої (конкурентної) стратегії розвитку ВНЗ.

Отже, процес моніторингу конкурентоспроможності ВНЗ потребує розроблення відповідної системи, інтегрованої в загальну систему управління, а також підготовки методичного забезпечення для здійснення відповідних процедур моніторингу. Загальну структуру пропонованої системи моніторингу конкурентоспроможності ВНЗ зображено на рисунку 3.4. Умовні позначення: *КС* — конкурентоспроможність;

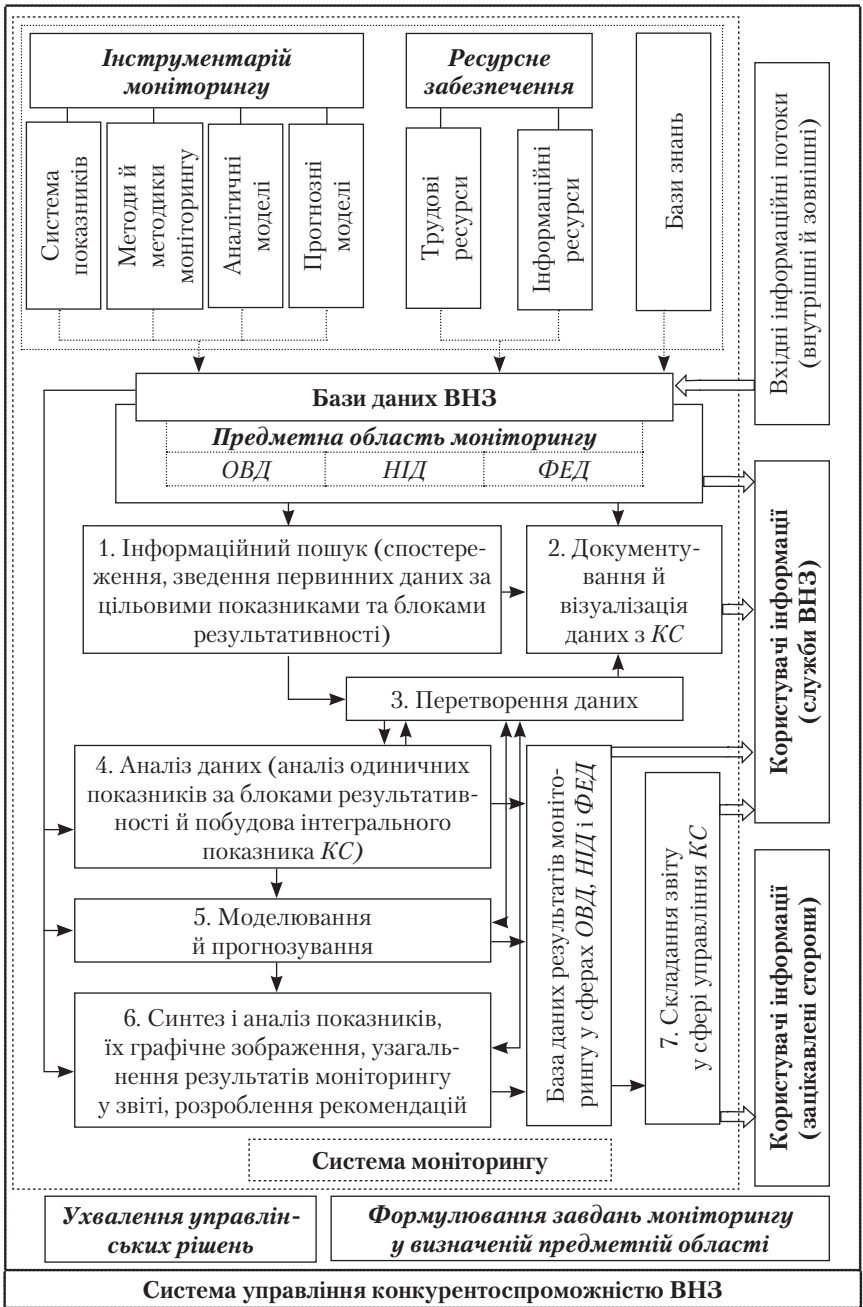

Рис. 3.4. Загальна структура системи моніторингу конкурентоспроможності ВНЗ (адаптовано автором за даними праць [8, 14])

ОВД, НІД, ФЕД — відповідно освітньо-виховна діяльність, наукова й інноваційна діяльність, фінансово-економічна діяльність; → — канали передавання даних у системі моніторингу конкурентоспроможності; ⇔, ⇐ — вихідні й вхідні інформаційні потоки.

Зазначимо, що трудові та матеріально-технічні ресурси є важливими складовими системи моніторингу конкурентоспроможності, оскільки від рівня застосовуваних технічних засобів і кваліфікації персоналу значною мірою залежить якість одержаної інформації, а отже, й ефективність та обґрунтованість управлінських рішень, висновків і прогнозів.

Для оцінювання відповідності ділових якостей управлінського персоналу та працівників, залучених до процесу моніторингу, їхньої компетентності й здатності оперативно виконувати поставлені завдання, у науковій літературі пропонується використовувати *показник надійності персоналу* [8, с. 39–40]. Погоджуючись у цілому з доцільністю використання такого показника, разом з тим необхідно зазначити, що для оцінювання ділових якостей персоналу, крім надійності, важливо враховувати комплекс характеристик, які мають бути властиві працівникам, що здійснюють моніторинг у сфері конкурентоспроможності ВНЗ.

Наступним важливим елементом системи моніторингу конкурентоспроможності ВНЗ є інформаційне забезпечення, за допомогою якого здійснюється оброблення інформації, що надходить із внутрішніх і зовнішніх джерел (вхідні інформаційні потоки). Від якості й рівня інформаційного забезпечення залежить інтенсивність функціонування системи моніторингу; якість і багатоваріантність розрахунків, повнота, достовірність, оперативність і своєчасність аналітичної та звітної інформації; обґрунтованість управлінських рішень та надійність прогнозів.

Оброблення інформації, що надходить до системи моніторингу, передбачає використання відповідних методів моніторингу, від правильності й раціональності яких залежить ефективність функціонування системи моніторингу та якість вихідних інформаційних потоків.

Основними методами, що використовуються в системі моніторингу, є методи економічної та математичної статистики, економетричні й економіко-математичні методи, а також методи моделювання та прогнозування, аналізу й синтезу, експертного аналізу, комп'ютерної графіки.

Крім того, система моніторингу конкурентоспроможності ВНЗ, як і будь-яка система статистичного моніторингу, має підтримувати традиційні процедури оброблення інформації, які функціонально відповідають основним етапам життєвого циклу даних [14, с. 51]: збирання даних; опрацювання (перевірка, усереднення, узагальнення, складання звітності); передавання даних різним групам користувачів; подальше опрацювання; накопичення; зберігання; підготовка вибірок інформації на замовлення; подання інформації в різних формах та її оприлюднення з метою інформування зацікавлених сторін (профорієнтаційні заходи, інформація в ЗМІ, надання інформації для складання рейтингів ВНЗ).

Систему статистичного моніторингу, розроблену для різних предметних областей соціально-економічних досліджень [14], адаптовано для вирішення завдань моніторингу конкурентоспроможності ВНЗ (рис. 3.4). Для системи моніторингу конкурентоспроможності ВНЗ визначено сім основних функціональних режимів.

Інформаційний пошук (режим 1) містить дослідження об'єктів моніторингу, зведення первинних даних (одиночних показників) і їх попередній аналіз. Одержана на цьому етапі інформація утворює базу первинних даних, яка може використовуватися на наступних етапах аналітичної роботи.

Інформація, одержана на першому етапі, після належного *документування й візуалізації даних* (режим 2) передається внутрішнім користувачам — у підрозділі ВНЗ для контролю та розроблення заходів оперативного реагування, а також експертам (при ліцензуванні, акредитації). Систематизовану й оброблену на цьому етапі інформацію доцільно зберігати в базах даних результатів моніторингу.

Перетворення даних (режим 3) передбачає виконання таких дій: побудова нових структур, моделей, трансформа-

ція вхідних даних за допомогою обчислювальних процедур (знаходження підсумкових даних, визначення максимуму, мінімуму, середніх значень тощо). Результати цих операцій заносяться до бази даних результатів моніторингу для використання на інших його стадіях.

Аналіз даних (режим 4) передбачає поглиблене вивчення одержаних на попередньому етапі даних та їх оцінювання. Для вирішення цих завдань у системі моніторингу рекомендується створення та підтримка банку засобів статистичної обробки даних (інструментарій статистичного моніторингу). Результати, одержані на цьому етапі, мають обов'язково заноситися до бази даних і бути доступними користувачам завдяки документуванню (складанню звітності) та візуалізації даних (режим 7).

Моделювання й прогнозування (режим 5) передбачає використання більш складного інструментарію, ніж на попередніх етапах; результатом застосування цього інструментарію є встановлені закономірності, розроблені моделі та прогнози. На цьому етапі системою моніторингу конкурентоспроможності ВНЗ здійснюється аналіз існуючих тенденцій, їх моделювання та складання прогнозу рівня конкурентоспроможності з урахуванням результатів як аналізу потенціалу ВНЗ, так і стану зовнішнього середовища. Оскільки результати цього етапу безпосередньо спостерігати неможливо, їх необхідно занести до бази даних результатів і через систему документування й візуалізації (режим 2) надати користувачам.

Синтез і аналіз показників, їх графічне зображення, узагальнення результатів моніторингу у звіті, розроблення рекомендацій (режим 6) передбачає генерацію складних (багатовимірних) показників та створення графічних образів і залежностей з метою дослідження взаємозв'язків між досліджуваними явищами, процесами, показниками. Користувачі інформації можуть спостерігати отримані графічні образи як безпосередньо на терміналі (внутрішні користувачі), так і на сайті університету (зацікавлені сторони). Результати цього етапу заносяться до бази даних результатів моніторингу.

Складання звіту про результати моніторингу конкурентоспроможності ВНЗ (режим 7) є обов'язковою підсистемою системи моніторингу конкурентоспроможності; її призначення — підготовка та надання інформації про досягнутий вищим навчальним закладом рівень результативності в освітньо-виховній, науковій, інноваційній та фінансово-економічній сферах діяльності різним групам користувачів, складання нефінансової звітності та її оприлюднення. Основними функціями цієї підсистеми є аналіз інформації з баз даних результатів моніторингу та розроблення ринково-орієнтованої стратегії розвитку ВНЗ.

Отже, зважаючи на особливості визначеної предметної області, система моніторингу конкурентоспроможності ВНЗ має бути наділена властивостями системи, що розвивається, тобто мати базову оболонку для наповнення інформацією, яку можна модифікувати й удосконалювати. Погоджуючись у цілому з переліком особливостей системи стратегічного моніторингу фінансово-господарської діяльності, які визначено в праці [8, с. 34–36], необхідно зазначити, що для системи моніторингу у сфері управління конкурентоспроможністю ВНЗ характерні цілеспрямованість, цілісність, повнота й прозорість, гнучкість, об'єктивність, динамічність, циклічність, ефективність, адаптивність і перспективність.

Складність, динамічність і невизначеність як найважливіші характеристики сучасного стану зовнішнього середовища є чинниками, що спонукають ВНЗ до розроблення стратегії розвитку, спрямованої на виживання, забезпечення фінансово-економічної ефективності й конкурентоспроможності.

У праці [17, с. 77] зазначається, що стратегія має поєднувати заздалегідь заплановані дії, розраховані на найбільш імовірний сценарій розвитку подій, а також адаптаційні заходи щодо можливих змін у зовнішньому середовищі. За таких умов зростає значення планування як вихідної стадії процесу стратегічного управління, оскільки саме на стадії планування для організації має бути обрана стратегія, яка б забезпечила досягнення стратегічних цілей, зо-

крема підвищення конкурентоспроможності й фінансової стійкості ВНЗ. Важливим завданням при цьому є не лише створення та підтримка конкурентних переваг, але і їх вигідна капіталізація, перетворення на грошові кошти, які можуть бути інвестовані в подальший розвиток ВНЗ. Модель формування ринково-орієнтованої стратегії управління діяльністю ВНЗ зображено на рисунку 3.5.

Підсумовуючи, можна зробити такі висновки.

По-перше, моніторинг результативності освітньо-виховної, наукової, інноваційної та фінансово-економічної діяльності ВНЗ є ефективним інструментом обґрунтування управлінських рішень у сфері управління конкурентоспроможністю та формування ринково-орієнтованої стратегії розвитку ВНЗ з метою підвищення рівня його конкурентоспроможності.

По-друге, ринково-орієнтована стратегія розвитку ВНЗ має забезпечувати досягнення встановлених цільових орієнтирів, що сприятиме трансформації його поточного стану в бажаний і досягненню високого рівня ефективності діяльності й конкурентоспроможності ВНЗ.

Така стратегія повинна мати активний (а не лише адаптивний) характер, що підвищує вимоги до якості стратегічної інформації та системи її генерування.

По-третє, інформаційні потреби на етапі розроблення ринково-орієнтованої стратегії управління діяльністю ВНЗ містять: інформацію про зовнішнє та внутрішнє середовище (потенціал); систему показників для оцінювання потенціалу ВНЗ і зовнішнього середовища, необхідних для прогнозування й обґрунтування комплексу програм і заходів з урахуванням термінів їх реалізації; засоби інформатизації та відповідне програмне забезпечення. Система заходів і період реалізації стратегії залежатимуть при цьому від рівня потенціалу ВНЗ, що характеризується сукупністю ресурсної та організаційно-управлінської складових, його стійкості в протистоянні загрозам зовнішнього середовища та здатності системи управління адаптуватись або активно протистояти цим загрозам.

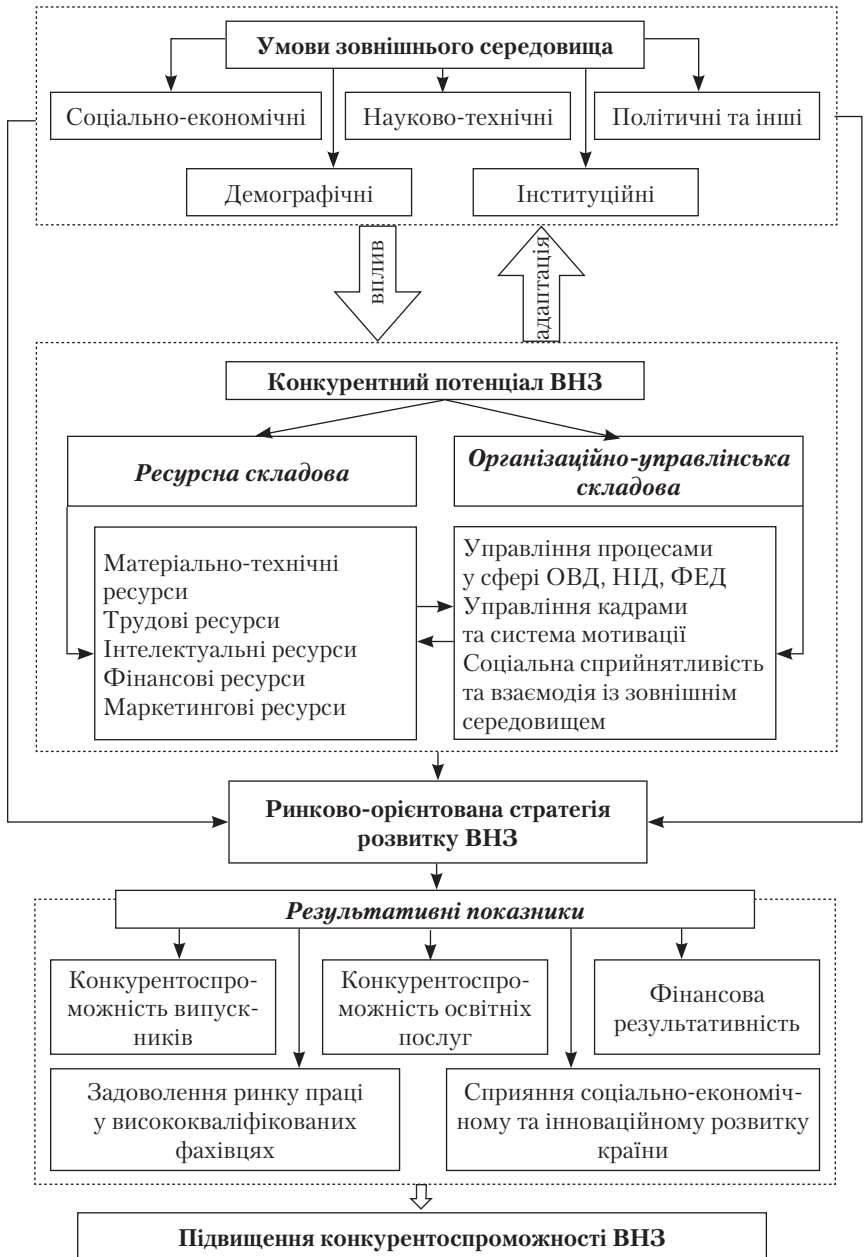

Рис. 3.5. Модель формування ринково-орієнтованої стратегії розвитку ВНЗ у контексті забезпечення конкурентоспроможності (розроблено автором)

Створення системи моніторингу конкурентоспроможності вищих професійних закладів освіти надасть кожному навчальному закладу можливість оцінити сильні й слабкі сторони своєї діяльності та розробити стратегію, спрямовану на підвищення як рівня конкурентоспроможності ВНЗ в цілому, так і освітніх послуг (програм, форм навчання) зокрема.

Список використаних джерел

1. *Абламейко С. В.* Вузы стран – участниц СНГ в мировом веб-метрическом рейтинге: анализ с учетом профиля их деятельности / С. В. Абламейко, М. А. Журавков, В. В. Самохвал // Высш. образование в России. – 2013. – № 8–9. – С. 25–31.

2. *Абламейко С. В.* Участие университетов в мировых рейтингах как фактор повышения качества подготовки специалистов / С. В. Абламейко, М. А. Гусаковский // Высш. образование в России. – 2013. – № 5. – С. 124–135.

3. *Андреева О.* Отличительные черты, определяющие конкурентоспособность ВУЗов / О. Андреева [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.megaport-nn.ru/content/articles/19157/>.

4. *Бикмухаметов И. К.* Дистанционное обучение как фактор повышения конкурентоспособности вузов / И. К. Бикмухаметов // Управление экономическими системами [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://uecs.ru/uecs-24-242010/item/241-2011-03-24-12-34-45>.

5. *Бланк И. А.* Словарь-справочник финансового менеджера / И. А. Бланк. – К. : Ника-Центр, 1998. – 362 с.

6. *Борисова Ю. В.* Анализ конкурентоспособности вуза / Ю. В. Борисова, Н. В. Тихомирова // Стандарты и качество. – 2001. – № 32. – С. 58–61.

7. *Демин С. В.* Рыночно-ориентированная стратегия управления деятельностью учреждений высшего профессионального образования // Экономика образования. – 2010. – № 3. – С. 134–138.

8. *Егоров П. В.* Стратегический мониторинг в управлении финансово-хозяйственной деятельностью производственных систем : монография / П. В. Егоров, Н. В. Алексеенко. – Донецк : ООО «Юго-Восток, Лтд», 2005. – 176 с.

9. *Екшикеев Т. К.* Конкурентоспособность и конкурентные преимущества ВУЗа / Т. К. Екшикеев // Проблемы современной экономики : Евразий. междунар. науч.-аналит. журн. – 2009. – № 4 (32). – С. 392–396.

10. *Іванов Ю. В.* Конкуренція як чинник розвитку ринку освітніх послуг / Ю. В. Іванов // Регіональні перспективи : наук.-практ. журн. — 2003. — № 9–10 (34–35). — С. 98–99.

11. *Калабекова С. В.* Интеграция российской системы образования в мировую образовательную систему / С. В. Калабекова, Н. А. Слободчикова // Экономика образования. — 2013. — № 3. — С. 5–14.

12. Качество и конкурентоспособность образовательных услуг как общественное благо [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.mgu-consulting.ru/st/ecanom/uslugi.htm> (11.10.13).

13. *Кельчевская Н. Р.* Оценка экономической устойчивости государственного ВУЗа // Университетское управление: практика и анализ. — 2002. — № 4. — С. 5–23.

14. Концептуальні основи статистичного моніторингу / Д. Д. Айстраханов, М. В. Пугачова, В. С. Степанко та ін.; за ред. М. В. Пугачової. — К. : ІОЦ Держкомстату України, 2003. — 343 с.

15. *Крикункова Т.* Под знаком качества. Туляки задумались о конкурентоспособности ВУЗов / Т. Крикункова // Поиск : еженедел. газ. науч. сообщества «Образование». — 2011. — № 10–11. — С. 20.

16. *Куярова Л. Я.* Исследование востребованности маркетинговых услуг со стороны среднего бизнеса / Л. Я. Куярова, И. П. Пономарев // Маркетинг в России и за рубежом. — 2004. — № 1. — С. 19.

17. *Лабурицева О. І.* Оптимізація стратегічного розвитку підприємств взуттєвої промисловості в умовах невизначеності / О. І. Лабурицева, С. В. Беляєва // Вісн. КНУТД. — 2004. — № 3. — С. 77–81.

18. *Лазарев В. А.* Конкурентоспособность вуза как объект управления : монография / В. А. Лазарев, С. А. Мохначев. — М. : Пригород. вести, 2003. — 559 с.

19. *Литвак Б. Г.* Экспертные оценки и принятие решений / Б. Г. Литвак. — М. : Патент, 1996. — 256 с.

20. *Лошенко І. Р.* Інструменти формування конкурентоспроможності ВНЗ : матеріали наук. конф. / І. Р. Лошенко, А. Іванченко [Електронний ресурс]. — Режим доступа: <http://intkonf.org/ktn-loshenyuk-ir-ivanchenko-a-instrumenti-formuvannya-konkurentospromozhnosti-vnz/>.

21. *Мильгуй Т.* Кризис и конкурентоспособность ВУЗов // Человек и труд. — 2009. — № 8. — С. 69–70.

22. *Михайлин В. М.* Информатизация как средство обеспечения конкурентоспособности регионального ВУЗа: опыт Мурман. гос. пед. ун-та / В. М. Михайлин; Гос. образоват. учреждение высш. проф. образования «Мурманский гос. пед. ун-т», г. Мурманск [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.ict.edu.ru/vconf/index.php?id_city=155&id_vconf=&r=thesisSearch.

23. Найкращі вузи України 2013 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://life.pravda.com.ua/society/2013/06/5/130826/>.

24. *Песоцкая Е. В.* Маркетинг услуг / Е. В. Песоцкая. — СПб. : Питер, 2004. — С. 99.

25. Рейтинг кращих ВУЗів України за версією Міністерства освіти [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.myvin.com.ua/ua/news/student/21903.html>.

26. *Романовський О. О.* Феномен підприємництва в університетах світу : монографія / О. О. Романовський. — Вінниця : Нова книга, 2012. — 504 с.

27. *Рябченко Т. Н.* Методика оценки конкурентоспособности ВУЗа на олигополистическом рынке услуг [Электронный ресурс] // Инженер. вестник Дона. — Режим доступа: <http://ivdon.ru/magazine/latest/p2y2011/433/>.

28. *Семегіна Т.* Словник із соціальної політики / Т. Семегіна. — К. : Києво-Могилянська академія, 2005. — 256 с.

29. *Сенашенко В. С.* О тенденциях реформирования российской высшей школы / В. С. Сенашенко, Г. Ф. Ткач // Высш. образование в России. — 2010. — № 10. — С. 29–42.

30. *Шендеровський К.* Моніторинг в соціальній роботі / К. Шендеровський. — К. : Главник, 2006. — 144 с.

31. Ranking Web of Universities [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.webometrics.info.

3.2. Світові тенденції в розвитку професійної освіти

Ми перемагаємо, а Захід програє, і небагато можна зробити для зміни цієї тенденції, тому що головні причини поразки закладені в них самих.

К. Мацусіта

Освіта й професійна підготовка — це два найважливіші важелі, які має держава для підвищення конкурентоспроможності економіки. Основним пріоритетом держави стає оптимальне функціонування загальної системи освіти. Здійснюється політика об'єднання системи освіти з промисловістю й підтримання навчальної діяльності підприємств для того, щоб забезпечити створення специфічних

факторів виробництва, потрібних кожній галузі. Політика освіти й професійної підготовки, природно, має відображати конкретне становище кожної країни.

Людський капітал є найважливішою частиною національного багатства, а система вищої освіти і науки здатна ефективно створювати цей вид капіталу, може сприяти економічному зростанню країни та підвищенню її конкурентоспроможності на світовому ринку. Ця істотна тенденція дає змогу розглядати професійну освіту як вищий пріоритет у системі державних цілей.

Саме створення якісно нової робочої сили може й покликати стати об'єктивною основою прогресивних динамічних змін в економіці країни, інтелектуальним імпульсом переходу до постіндустріального типу суспільства. Така модель розвитку й використання людських ресурсів орієнтована на інтелектуалізацію праці, на висококваліфіковану робочу силу, органічно інтегровану в систему виробництва, на безперервність процесу збагачення знань і підвищення кваліфікації, на мобільність робочої сили й гнучкість організації праці, на партнерські відносини між учасниками виробничого процесу. У формуванні й поширенні цієї моделі вирішальна роль належить освіті.

Освіта й професійна підготовка, з одного боку, є важливим фактором вирішення соціальних завдань, пов'язаних з досягненням ефективної зайнятості населення. З іншого боку, ці сфери набувають першочергового значення в забезпеченні економічного зростання (завдяки підвищенню продуктивності праці), справедливого розподілу національного доходу, зменшення злочинності, зростання рівня культури виробництва і споживання, підвищення якості життя взагалі.

У країнах з розвиненою ринковою економікою спостерігається інша тенденція: витрати держави на освіту значні й постійно зростають. Державний вплив на сферу освіти й професійної підготовки має явно економічний характер. Освіта стає елементом стратегії економічного зростання, а сприяння йому та його прогнозування увійшло в практику

державного регулювання всіх розвинених країн. Могутнім стимулом розвитку цієї сфери діяльності стало визнання й поширення теорії людського капіталу, унаслідок чого освіта вже не сприймається як один з видів невиробничого споживання, а трактується як інвестиції в людський капітал, що не лише дають прямі економічні й зовнішні соціальні вигоди, а й стимулюють економічне зростання.

Державне підтримання освіти має як явний, так і непрямий характер. Важелями непрямого регулювання є субсидії. За допомогою державних субсидій стимулюється переважний розвиток тих форм, видів і методів навчання та наукової діяльності, які є особливо важливими та перспективними. У 1980-х роках у західних країнах виникли такі форми фінансового підтримання освіти, як студентські кредити, надання студентам тимчасової роботи на час канікул, виплата стипендій поза коледжами тощо.

Уряди розвинених країн виходять з того, що чим краща освітня підготовка робочої сили, тим вища її роль у виробництві, тим менше соціальних проблем, пов'язаних із зайнятістю, бідністю, злочинністю і т. ін. Особливо ефективним заходом освіта є при структурному безробітті, що супроводжує істотні техніко-економічні зміни, оскільки вона підвищує мобільність працівника, створює основу для швидкого оволодіння новою спеціальністю.

Важливе значення має і професійна підготовка на підприємствах, надбання виробничого досвіду. Це особливо важливо при пошуку першої роботи, для запобігання безробіттю серед молоді. Брак досвіду роботи значно зменшує конкурентоспроможність потенційного працівника, інколи стає дуже відчутною перепорою при працевлаштуванні.

Для пом'якшення соціальної напруженості в молодіжному середовищі та створення можливості надбання людського капіталу в розвинених країнах застосовуються різноманітні методи. Наприклад, у Франції використовується система професійного навчання, у Німеччині — система учнівства. У США виникла так звана концепція підготовки до трудового життя, спрямована на забезпечення безболісного

переходу учня зі школи у світ праці. Це багатоступенева програма, що охоплює всі рівні шкільної освіти, — від знайомства зі світом професій у молодших класах до опанування основ двох-трьох спеціальностей — у старших. Наголос робиться на ознайомленні з особливостями трудового життя, на здобутті навичок поведінки на ринку праці.

Освіта позитивно впливає на ринок праці ще й у тому аспекті, що вона акумулює потенційно незайняту молодь. Уряди багатьох країн свідомо проводять політику, спрямовану на продовження тривалості навчання. Так, у Швеції 72 % молоді продовжують навчатися й після досягнення 16 років, що не лише сприяє якісному зростанню людського капіталу (тобто стає одним із способів страхування від майбутнього безробіття), а й безпосередньо зменшує пропозицію на молодіжному ринку праці.

Отже, розвиток освіти й професійної підготовки сприяє вирішенню таких важливих завдань соціально-економічного розвитку, як прискорення темпів економічного зростання, пом'якшення нерівності в розподілі особистих доходів, підвищення якості національної робочої сили (а значить, і конкурентоспроможності економіки), безпосереднє зменшення безробіття й запобігання йому в майбутньому.

У розвинених країнах Заходу економічне обґрунтування освітньої експансії відбувалося одразу за кількома напрямками. Передусім це визнання (у тому числі ринкове) ролі спеціалістів високої кваліфікації в економічному розвитку як окремого підприємства, так і країни в цілому. Нестача їх призводить до виникнення в економіці «вузьких місць», що негативно позначається на темпах зростання. Тому починаючи з 1960-х років в усіх розвинених країнах зростали роль і значення освіти й професійної підготовки в системі національних пріоритетів, обґрунтовувалося переведення цієї сфери на якісно новий рівень матеріального та кадрового забезпечення. Цієї мети було досягнуто різким збільшенням частки витрат на освіту в національних доходах цих країн.

Загальновідомо, що висококваліфіковані кадри є найдинамічнішим елементом виробничої системи: вони

продукують нові ідеї, сприяють найшвидшому впровадженню в практику наукових відкриттів, тобто темпи науково-технічного прогресу багато в чому залежать саме від них. Одним із найважливіших стимулів розвитку освіти стало її трактування як виробника людського капіталу й фактора соціально-економічного зростання. Підвищення рівня освіти працівників забезпечує зростання їхніх заробітків і в такий спосіб теж впливає на збільшення національного доходу країни.

На думку одного з класиків сучасного менеджменту П. Друкера, у XXI ст. провідну роль відіграватимуть ті країни, які вже зараз на перший план державної політики поставили використання знань і вирішення тих проблем, які зможуть вирішувати люди розумової праці, учені, компетентні керівники-лідери. Він стверджує, що «найважливіша з цілком прогнозованих особливостей майбутнього полягає в тому, що суспільство й економіка, у яких нам передбачається жити й працювати, матимуть зовсім інший характер. Це буде суспільство знань, значну (і найдорожчу) частку трудових ресурсів якого становитимуть працівники розумової праці. По суті, ці зміни вже відбулися в усіх розвинених країнах» [4]. Не є винятком і сфера освіти.

Стратегія України спрямована на подальший розвиток національної системи освіти та її адаптацію до ринкової економіки, трансформацію й інтеграцію в європейське та світове освітянське співтовариство. У країні здійснюється модернізація освіти за тими головними домовленостями (Велика хартія університетів, Лісабонська конвенція, Болонська декларація та ін.), які в останні роки й десятиріччя ефективно зарекомендували себе в європейському освітньому просторі.

Зазвичай «європейська освіта» є своєрідною абстракцією, узагальненням суттєвих характеристик, притаманним системам освіти провідних країн Європи. Насправді кожна країна європейського простору має власну систему освіти, що відрізняється від систем освіти інших країн певними ознаками та характеристиками [1, с. 5]. Саме це

необхідно враховувати при визначенні напрямів подальшого реформування вітчизняної освіти й намагатися не лише використовувати готові європейські шаблони, а й задіювати найкращі надбання різних зарубіжних освітніх систем.

Важливою передумовою успішного розвитку інституційної системи будь-якого рівня є чітке усвідомлення основних орієнтирів руху [5, с. 80]. Розбудова європейської вищої освіти в цьому ракурсі — приклад системного розвитку на основі послідовної та зваженої політики, яка спирається на три фундаментальні документи: Болонську декларацію 1999 р. [14]; Лісабонську стратегію 2000 р. [15] і Стратегію «Європа — 2020», ухвалену Європейським Союзом у 2010 р. [12].

На сьогодні європейська вища школа відстає від американської. Не випадково на конференції європейських міністрів вищої освіти було визнано, що Болонський процес не буде завершено у 2010 р., через те що не забезпечено подолання відриву від університетів США, де функціонують більше половини зі 100 найкращих університетів світу [8, с. 8].

У США немає федерального міністерства освіти й інших централізованих органів, які здійснювали б єдиний національний контроль за ВНЗ; США беруть на себе різні ступені контролю над освітою, але загалом ВНЗ мають право працювати з досить великим ступенем самостійності й незалежності (автономії). Як наслідок, американські навчальні заклади можуть значно відрізнятись за характером і якістю своїх програм. І тому Болонський процес отримав новий орієнтир — 2020 рік, коли завершиться створення загальноєвропейських механізмів забезпечення якості відповідно до загальноприйнятих стандартів.

Реалізація Стратегії «Європа — 2020» розпочалася в березні 2010 р. Цей етап президент Європейської комісії Ж.-М. Баррозу назвав «новим початком» для Європи [11, 12]. Зазначений документ є продовженням Лісабонської стратегії (2000–2010) і встановлює три пріоритети — розумний, стійкий та інклюзивний розвиток (*smart, sustainable and inclusive growth*). Зміст пріоритетів такий:

- розумність передбачає розвиток економіки, що базується на знаннях та інноваціях;
- стійкість забезпечується більш ефективним використанням ресурсів;
- інклюзивність спрямована на сприяння високому рівню зайнятості населення, соціальному й територіальному згуртуванню (*cohesion*) [12, 13].

Документом також визначені стратегічні показники, які мають засвідчити досягнення успіху в розвитку Європи станом на 2020 р. До них, серед інших, належать такі:

- 75 % населення віком від 20 до 64 років мають бути працевлаштованими (нині цей показник становить 69 %);
- 3 % ВВП Європейського Союзу має бути інвестовано у сферу досліджень і розробок (R&D) [12, 13].

Для євроінтеграційних перспектив України важливо своєчасно та адекватно реагувати на зазначені виклики. Саме тому зусилля науковців у сфері вищої освіти мають спрямовуватися на пошук й апробацію релевантних моделей, інструментів, методів для формування університетського врядування та інституційної автономії. Результати таких досліджень мають використовуватися в розбудові навчальної інфраструктури для керівників ВНЗ задля розвитку їхньої професійної компетентності. Це дасть можливість вітчизняним інституціям вищої освіти та їхнім лідерам ефективно відповідати на зазначені виклики, забезпечуючи успішний організаційний розвиток, а отже, сприяючи підвищенню якості вищої освіти України та її конкурентоспроможності в Європейському просторі вищої освіти [5, с. 84].

Серед країн, авторитет освіти яких поширюється на весь європейський континент (а може, і далі), перебуває знаменита трійка — Велика Британія, Німеччина і Франція. Досвід облаштування життя в цих країнах — виробництво і споживання, політична організація суспільства, розвиток культури й побуту, охорони здоров'я та відпочинку, пенсійне забезпечення, дозвілля, освіта і т. ін. — завжди під пильною увагою і є предметом наслідування інших народів європейського простору.

Першою і головною характеристикою європейської університетської освіти є її функціонування на засадах глибокої науки, що розвивається в університетах [1, с. 6]. Провідні університети мають у своїй структурі науково-дослідні інститути, центри, лабораторії, інші наукові підрозділи, де працюють від кількох сотень до декількох тисяч наукових співробітників. При цьому тематика, над розробкою якої працюють університетські вчені, як правило, є тематикою фундаментальною і вже потім прикладною.

Однак у Франції вища школа відіграє в цьому процесі другорядну роль і тісно пов'язана з великими центрами (особливо з Національним центром наукових досліджень — CNRS), де зосереджена значна частина наукового обладнання й устаткування. У лабораторіях цих центрів працює за контрактом більшість університетських учених [10, с. 68].

Уряд Франції, наслідуючи моделі організації наукових досліджень багатьох розвинених країн, намагався підвищити значення вищої школи в проведенні наукових досліджень. Зокрема, на державному рівні обговорювалося питання про повне відсторонення CNRS від проведення наукових досліджень і передання його лабораторій університетам, залишивши за ним лише функцію з розподілу державних асигнувань на фундаментальну та прикладну науку. Крім того, передбачалися такі заходи, як передання частини персоналу CNRS в університети, направлення в CNRS викладачів університетів для наукових досліджень на повний робочий день (тимчасове відкріплення від університетів) тощо.

Ключове значення у формуванні відносин між університетами та CNRS має прийнятий у серпні 2007 р. Закон про автономію та відповідальність університетів (*«Liberte et responsabilites des universites»*), за яким університетам було надано більше повноважень щодо визначення напрямів і цілей розвитку, розподілу кадрових і фінансових ресурсів, оцінювання діяльності викладачів і дослідників, професійної орієнтації та відбору студентів. На початку 2012 р. вже майже 90 % університетів Франції отримали автономію.

Ухвалення цього закону спричинило бурхливі акції протесту серед наукової спільноти. Основні питання, які викликали невдоволення вчених, були такими [10, с. 69]:

- фінансова автономія університетів може призвести до погіршення якості їх роботи, а вимога «рентабельності», що була висунута урядом, — до скорочення «нерентабельних» дисциплін і наукових напрям, втрати кваліфікованих кадрів;

- зміна критеріїв оцінювання діяльності університетів та їх співробітників призводить до того, що безпосередньо викладання відходить на другий план (головними критеріями в законі визначено кількість наукових публікацій викладачів і кількість працевлаштованих випускників);

- зростання значення лише спеціалізованих знань.

В останні роки намітилась тенденція до змін основних положень Закону про автономію та відповідальність університетів (2007) та є наміри запропонувати новий закон, у якому на першому плані будуть не принципи конкуренції на всіх рівнях (між окремими вченими, лабораторіями, університетами), а повага до академічних свобод, колегіальне та демократичне управління, співробітництво. Новий уряд Ф. Олланда не має наміру відмовлятися від принципу автономії університетів, але він повинен органічно поєднуватися з принципами демократичного управління вищою школою.

Другою, не менш важливою характеристикою європейської університетської освіти, як і освіти загалом, є її демократизм. У широкому розумінні це означає народовладдя, у освітянському — участь викладачів, студентів і громадськості в управлінні університетом. Для західних університетів демократизм є простою, зрозумілою й незаперечною нормою; для українських — завданням, яке підлягає реалізації [1, с. 6].

Третя суттєва ознака не лише європейської вищої освіти, а й університетів США, Канади, Японії — академічна мобільність викладачів і студентів. Вона реалізується через: навчання в інших ВНЗ з отриманням залікових кредитів; стажування в інших ВНЗ; проходження практики в інших

ВНЗ; участь у наукових конференціях; участь в олімпіадах, конкурсах з основних дисциплін; паралельне навчання за іншою спеціальністю тощо.

Прагнення до формування професійної мобільності кадрів є однією зі світових тенденцій, що впливають на процес модернізації та реформування національних систем освіти. Навчання, стажування й дослідницька робота за кордоном збагачує індивідуальний досвід людини, надає їй можливість дізнатися більше про інші моделі створення та поширення знань, розширити мережу своїх контактів і свого спілкування, а також вивчити інші іноземні мови. Усе це робить саму людину — студента, викладача, дослідника, працівника — конкурентоспроможнішою на ринку праці. Водночас мобільність дає змогу самій освіті бути більш живою та відкритою до нових тенденцій, не ставати жертвою догматизму, зміцнювати міжкультурну й міждисциплінарну комунікацію [7].

Ще однією характеристикою, притаманною як європейській, так і іншим провідним освітянським системам, є інформатизація освіти.

Поняття «інформатизація вищої освіти» характеризує провідну роль і доступність інформації та сучасних технологій її оброблення у всіх складових навчального процесу. Процес інформатизації у ВНЗ забезпечує надання доступу до надійних джерел інформації, позбавляє викладача й студента рутинної праці з пошуку інформації, її передавання та створення нових інформаційних продуктів. Новий етап цього процесу пов'язується з упровадженням дистанційного навчання, формуванням електронної системи управління навчальним закладом, створенням електронних бібліотек тощо.

Не меншого значення в більшості університетів Європейського Союзу надають дотриманню принципу «академічної свободи». Найповніше цей принцип реалізується в Німеччині. Уже майже два століття німці залишаються вірними філософії В. Гумбольдта, фундатора Берлінського університету, та його ідеалу лібералізму й необмеженої

свободи студентів в університеті. На сучасному етапі академічна свобода студентів виявляється в укладанні індивідуальних навчальних планів, які передбачають можливість вивчення предметів за власним вибором студентів, у виділенні значної частини навчального часу на самостійну навчальну та науково-дослідну діяльність, у складанні студентами іспитів і заліків за ступенем готовності, у відсутності вимоги про обов'язковість відвідування занять і можливість відвідувати лекції для студентів інших спеціальностей та в інших навчальних закладах чи університетах, що свідчить про бажання зберегти, відстояти усталені національні освітні традиції, хоча й з певним їх переглядом та адаптацією відповідно до сучасних обставин [9, с. 9].

Оцінювання впливу структур управління вищою школою на основні результати діяльності ВНЗ є дискусійним, зокрема впливу на ефективність використання наявних фінансових і матеріальних ресурсів. Спеціалісти вважають, що більшість сучасних систем вищої освіти належить до централізованих, коли держава так чи інакше застосовує економічні чи політичні важелі управління закладами.

У Європі високою централізацією і громіздкими бюрократичними структурами вирізняються системи вищої освіти Франції (міністерство освіти цієї країни налічує понад 6 тис. штатних працівників), Італії, Швеції, усіх ексоціалістичних країн тощо. Дуже централізовані системи освіти Японії, Тайваню, Південної Кореї, Сінгапуру. На протилежному полюсі — майже повністю децентралізована система вищої освіти США, де уряд практично не втручається навіть у дуже важливі питання академічного життя. Утім, це не заважає освітній системі цієї країни бути однією з кращих у світі, свідченням чого є не лише наукові відзнаки дослідникам США, а й досить велика кількість іноземних студентів та аспірантів.

Світовий досвід показує, що максимальна ефективність систем освіти в країнах, які перебувають на стадії переходу до інформаційного суспільства, реалізується не у випадку застосування одного з двох граничних способів впливу на

них (жорсткого державного чи м'якого ринкового), а при використанні проміжного варіанта, конкретні характеристики якого визначаються умовами певної країни.

Підвищення ролі вищої освіти в забезпеченні конкурентоспроможності виробів цієї країни на світовому ринку настільки очевидне, що практично всі розвинені країни (навіть США) переходять до дедалі більшого державного фінансування насамперед тих вузів і лабораторій, які можуть виконати вказане завдання. В управлінні ВНЗ ця тенденція виявляє себе у створенні урядових структур і законодавчих механізмів для ефективного використання цих коштів, а отже, у певному посиленні державного впливу на університети та інші вузи за умов збереження їх автономії у вирішенні проблем внутрішнього життя і навчання.

Багато країн (Швейцарія, Велика Британія, Нідерланди, Німеччина й навіть США) винайшли спосіб державного впливу на вищу освіту без створення міністерства освіти з численним штатом працівників. Для цього використовуються кошти федерального бюджету й існуючі механізми розподілу та контролю. Не дивно, що «грошовиті» міністерства (сільського господарства, оборони тощо) та деякі державні агентства цілком успішно керують у стратегічному плані всією ринковою системою вищої освіти США, формуючи її навчальні пріоритети і дослідницькі проекти.

Разом з тим за умови збереження (інколи й посилення) автономії університетів та інших закладів вищої освіти, застосування ринкового змагання між ними у розвинених країнах триватиме посилення державного управління стратегічними процесами в освіті. Водночас у деяких країнах (скажімо, у Франції, Італії) зменшується централізація управління навчальними закладами, здійснюється пошук оптимального співвідношення «анархії та порядку».

Усі ці явища додатково ускладнюються браком коштів на фінансування масової вищої школи на рівні стандартів недавнього минулого, коли вищу освіту отримувала лише керівна еліта нації. Тема пошуку нових ресурсів та їх кращого використання висвітлена в багатьох публікаціях [2, 3, 6].

Перехід за останні десятиріччя до інформаційної стадії спричинив розширення кола завдань системи вищої освіти такими новими завданнями, як:

- підготовка до професій, які потребують не стільки енциклопедичних чи дуже широких знань, скільки специфічних умінь і навичок (мікро- й нейрохірургія тощо);
- підготовка фахівців, здатних ефективно діяти в умовах взаємодії чи перекривання двох і більше традиційних дисциплін (біохімія, геофізика та багато інших);
- створення реальних передумов для постійного й неперервного перенавчання переважної більшості фахівців, зайнятих в усіх секторах економіки, під тиском швидкого подвоєння накопиченої людством інформації, відкриття й упровадження нових технологій і відповідних змін ринку праці (система неперервної освіти);
- організація особливих форм поглибленої підготовки нетрадиційними засобами для фахівців упродовж виконання ними професійних обов'язків (прикладом є дистанційна перепідготовка фармакологів або інших фахівців із використанням мереж ЕОМ і супутникового зв'язку в США, Данії та інших країнах).

Отже, зумовлена новими вимогами диверсифікація структур, змісту й обсягу вищої освіти в розвинених країнах супроводжується перекладенням на заклади вищої освіти функцій і завдань не тільки підвищення кваліфікації наявного контингенту фахівців, а й надання всім бажаним освітніх послуг високого рівня як для розширення їх кругозору в нових галузях знань, так і для забезпечення можливості різко змінити сферу діяльності й пристосуватися до жорстких вимог швидкозмінного ринку праці. Наприклад, Гарвардський університет (США) на початку 1990-х років пропонував на вибір понад 620 навчальних курсів різного рівня з окремих та інтегративних дисциплін. Кількість слухачів цих навчальних курсів у нетрадиційний час (вечірні години або вільні дні) одночасно перевищувала 14 тис. осіб. Аналогічно діють і університети в Європі.

У багатьох країнах накопичено певний досвід створення нових університетів на територіях з нижчим освітнім рівнем населення та браком вищих шкіл для виконання двох додаткових до вказаних вище завдань системи вищої освіти:

- участь у національних програмах регіонального соціально-економічного розвитку, гальмування міграції населення, сприяння соціальному вирівнюванню та вибіркової допомоги певним суспільним групам (мовним чи національним меншинам, емігрантам тощо);

- надання експертних та інших фахових послуг усім зацікавленим у цьому виді науково-технологічної продукції особам, підприємствам та установам.

У сучасний період поширюється тенденція навчання за кордоном. Хоча нині лише один студент з 50–60 отримує вищу освіту поза межами своєї країни, темпи збільшення кількості студентів-іноземців залишаються досить високими. В останні 15 років загальне зростання відбулося за рахунок громадян Азії (подвоєння кожні 4–5 років). Прийом на навчання за кордоном громадян Середнього Сходу, Латинської Америки й Африки зростає повільно.

Прогнозуючи майбутнє, фахівці вважають, що політична й економічна взаємодія дедалі більшої кількості країн примушуватиме посилати за кордон певну частину студентів хоча б для ґрунтовного вивчення мови й особливостей економічної та політичної структури сусідніх держав. Дуже чітко ця тенденція виявляється в країнах, які утворили тісні регіональні економічні союзи («спільні ринки», «митні зони» тощо). Наприклад, у Європі економічні фактори внаслідок усе тіснішої інтеграції (ідеться про країни Європейського Союзу) спричинили такий тиск, що уряди країн і керівництво Європейського Союзу вимушені були створити спеціалізовані програми типу ERASMUS, LINGUA та інших, передбачити кошти і розробити заходи для істотного розширення обміну студентами й молодими науковцями.

В останні роки різко зросла активність щодо цього экс-соціалістичних європейських країн. Країни центру та

сходу Європи мають особливо гостру потребу у використанні навчання за кордоном для демократизації своїх політичних устроїв і прискорення зближення з рештою країн Європи. Можна передбачити, що західні країни підуть назустріч (частково вони вже це роблять, але для реалізації взаємовигідних проектів східні країни мають виконати певну підготовчу роботу (типу кращого навчання молоді іноземних мов, перебудови нижчих рівнів системи освіти для полегшення визнання їх дипломів у розвинених країнах тощо) і вміло використовувати (навіть створювати) нові шанси.

Разом з тим виникає проблема втрати молодих фахівців і науковців. Багаті країни (насамперед США) намагаються залишити у себе ту молодь з інших країн, яка виявила непересічні здібності до наукової роботи під час навчання чи стажування. Ці «загарбницькі» плани легше реалізуються в умовах погіршення економічної ситуації в країнах-донорах. Так, Канада несподівано для себе отримала непоганий загін викладачів з університетів Англії в роки економічних реформ М. Тетчер.

Розпад «соціалістичного табору» створив дуже сприятливі умови для руху молоді «на Захід». Законодавчо зупинити цей потік, мабуть, не пощастить, тому потрібно визнати, що цю плату за «звільнення від комунізму» ексоціалістичним країнам таки доведеться заплатити. А от розробити заходи для зменшення цієї шкоди цілком можливо. Чому б, скажімо, не підписати міждержавні угоди про фінансове відшкодування за власника диплома чи наукового ступеня? Платять же за перехід спортсменів у західні команди. Та ще важливіше — створити умови для підтримання контактів з емігрантами, забезпечувати сприятливий клімат стосовно них і всіляко сприяти їх візитам «додому», вміло використовувати їхні бажання (а вони є в багатьох) допомогти «звідти» Україні в скрутний час.

Підсумовуючи стислий огляд характерних особливостей європейської освіти, наголосимо, що вони є дороговказом подальшого реформування української системи вищої

освіти, але при цьому доцільно визначити й зберегти найбільш виважені організаційні та змістовні вітчизняні національні традиції в цій сфері.

Як зазначається в праці [2], система освіти та її функції не можуть залишатися незмінними і в новому суспільному контексті потребують відповідної трансформації. У процесі становлення нової інформаційної хвилі розвитку суспільства набувають нового змісту призначення освіти, її масштаби, форми й методи організації та управління освітньою галуззю.

Існуючий досвід функціонування систем освіти в розвинутих країнах та аналіз розвитку вищої освіти в Україні дають змогу сформулювати основні напрями її реформування:

- розширення кола завдань і вдосконалення системи вищої освіти;
- адміністрування чисельності й спеціалізації закладів освіти;
- розвиток недержавного сектору вищої освіти;
- упровадження новітніх технологій в навчальний процес;
- автономія в рамках державного управління;
- підвищення вимог до викладачів;
- навчання впродовж життя;
- посилення взаємодії ВНЗ і промисловців;
- інтеграція в європейський освітній простір;
- розширення зв'язків із закордонними закладами вищої освіти;
- підвищення якості й ефективності системи вищої освіти.

Список використаних джерел

1. Андрущенко В. П. Основні характеристики європейської вищої освіти та можливості їх реалізації в системі освіти України / В. П. Андрущенко // Вища освіта України. — 2010. — № 4. — С. 5–16.

2. Антошкіна Л. І. Науково-методичні засади реформування економіки вищої освіти : дис. ... д-ра екон. наук / Л. І. Антошкіна. — К., 2005. — 382 с.

3. *Гончаренко М. Л.* Економічні відносини в сфері освітніх послуг у період ринкової трансформації : дис. ... канд. екон. наук / М. Л. Гончаренко. — Х., 2004.

4. *Друкер П.* Енциклопедія менеджмента / П. Друкер; пер. с англ. — М. : Изд. дом «Вільямс», 2008. — 432 с.

5. *Калашнікова С.* Європейська політика модернізації вищої освіти: ключові орієнтири / С. Калашнікова // Вища освіта України. — 2012. — № 2. — С. 80–84.

6. *Каленюк І. С.* Освіта в економічному вимірі: потенціал та механізми розвитку / І. С. Каленюк. — К. : ТОВ «Кадри», 2001. — 326 с.

7. Мобільність студентів та викладачів [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.eu-edu.org/mobility>.

8. *Павленко А.* Університетська автономія в системі конкурентоспроможного розвитку вищої освіти / А. Павленко // Університетська освіта. — 2011. — № 1. — С. 6–13.

9. *Савченко С. В.* Інтеграція вищої освіти Німеччини в європейський освітній простір / С. В. Савченко // Вісн. Луганськ. нац. ун-ту. — 2011. — № 13 (224). Ч. 1. — С. 5–12.

10. Наука и инновации: выбор приоритетов / отв. ред. Н. И. Иванова. — М. : ИМЭМО РАН, 2012. — 235 с.

11. Best practice based Principles for Innovative Doctoral Training [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.dfg.de>.

12. Europe 2020. A strategy for smart, sustainable and inclusive growth: Communication from the European Commission. Brussels, 3.3.2010. — COM (2010) 2020 *final. — 34 p.

13. Modernization and employability at heart of new higher education reform strategy [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.europe.eu>.

14. The Bologna Declaration of 19 June 1999 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.bologna-berlin2003.de/pdf/bologna_declaration.pdf.

15. The Lisbon Strategy [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://circa.europa.eu/irc/opoce/fact_sheets/info/data/policies/lisbon/aricle_7207_en.htm.

3.3. Особливості досвіду азійських країн у реформуванні освітянських систем

Японію не можна сприймати як модель, яку можна копіювати. Її потрібно використовувати як дзеркало, у якому необхідно бачити власні сильні й слабкі сторони.

Ж.-П. Леманн

Китай. Після становлення нового Китаю в 1949 р. розпочалися масштабні реформи в освіті. Китай зробив значні кроки в напрямі популяризації обов'язкової та вищої освіти, ліквідації неграмотності серед молоді, у наданні державних кредитів для допомоги студентам і здійснив наймасштабнішу у світі реформу освіти. Китайці вважають населення основним своїм багатством, яке стає ним і зростає, завдячуючи освіті [25].

Китай нині — це країна, що розвивається. Це найбільша у світі держава за кількістю населення, у ній проживає 1,3 млрд людей. Це третя у світі країна за територією (9,56 млн км²), де проживає багато етнічних груп. Більшість населення (91,02 %) становлять ханьці, які вважаються корінними китайцями. Решта — 54 офіційно визнані етноси, переважна кількість з яких чжуани, маньчжури, уйгури та хуейці. Багатонаціональне суспільство спричинило утворення численних діалектів, проте офіційною мовою є китайська, в основі якої — так званий мандаринський діалект «путунхуа» [15, с. 13].

В останній час Китай досяг значних успіхів у своєму економічному розвитку. У 2010 р. ця країна стала другою за економічними показниками державою світу після США, обігнавши Японію. На сьогодні в Китаї виробляється 15 % світового ВВП. За період реформування з 1949 р. рівень життя міського населення підвищився в 7 разів, сільських жителів — у 5 разів [5]. Завдяки економічним досягненням країни спостерігається зацікавлення Китаєм на міжнародній арені. У 2011 р. на світовому економічному форумі в Давосі питанням цієї держави було приділено особливу увагу [36].

Сфера вищої освіти Китаю розвивається досить швидкими темпами. Згідно з даними, які керівники Китаю спрямували до ЮНЕСКО, країна 1999 року мала 6,3 млн студентів у ВНЗ, а у 2005/06 навчальному році — уже 23,4 млн студентів.

У країні було здійснено чимало реформ, спрямованих на її модернізацію та інноваційний розвиток. Протягом усього періоду існування Нового Китаю пріоритетним завданням влади є підвищення якості народної освіти. Завдяки цьому у віковій групі до 40 років неграмотність у Китаї практично ліквідована. Нині грамотними (уміють читати і писати) є 85 % населення Китаю. Для порівняння: в Індії — 53 %, у Пакистані — 41 %. Частка неграмотних жінок у віковій групі 15–24 роки становить лише 4 % [12, с. 202].

У 1993 р. в Китаї була затверджена програма «Реформування та розвиток освіти в Китаї», яка започаткувала новаторські реформи, спрямовані на модернізацію сфери вищої освіти. Їх головною метою стало оновлення системи управління вищими навчальними закладами, ліквідація невідповідності освіти інноваційному розвитку науки й техніки тощо.

Подальшим кроком реформування освіти стало прийняття в 1995 р. закону «Про освіту» [33]. Відповідно до його основних положень головними пріоритетами держави було визнано розвиток освіти, проведення та підтримання наукових досліджень. Китайські політики разом із суспільством взяли на себе зобов'язання всебічно сприяти навчальним закладам, формувати шанобливе ставлення до педагогів.

Велику роль у реформуванні відіграла також Національна конференція з питань науки та техніки (1995 р.), де тодішній президент Цзян Жемін чітко окреслив стратегію оновлення держави шляхом розвитку науки й техніки.

У 1998 р. було ухвалено закон «Про вищу освіту» [34], статті якого визначають оновлені завдання вищої освіти в Китаї. Зокрема, в статті 7 ідеться про те, що для поліпшення якості та підвищення ефективності вищої освіти

держава здійснює реформування, оптимізує її структуру та розподіл фінансових ресурсів. Згідно з цим законом держава зобов'язалася сприяти отриманню вищої освіти через теле- й радіомовлення, Інтернет та інші комунікаційні засоби. Значну роль у реформуванні вищої освіти відіграв також закон «Про викладачів» [37], яким було закріплено права та обов'язки педагогів і передбачено заохочення їх до творчої педагогічної діяльності.

Зазначимо, що за період реформування в Китаї значно зросли бюджетні витрати на розвиток вищої освіти. Зокрема постійно зростали обсяги державного фінансування освіти впродовж 2000–2009 рр. (табл. 3.3). Так, якщо у 2000 р. видатки на освіту в абсолютному розмірі становили близько 385 млрд юанів, то у 2009 р. — 1,650 трлн юанів, тобто зросли в 4,3 раза.

Таблиця 3.3

Державне фінансування освіти в Китаї

Рік	Видатки в абсолютному розмірі, млрд юанів	Видатки на освіту як частка ВВП, %	
		Усього	У тому числі на вищу освіту
2000	384,908	2,87	0,57
2001	463,766	3,19	0,63
2002	548,003	3,41	0,68
2003	620,627	2,84	0,56
2004	724,26	2,79	0,55
2005	841,884	2,82	0,56
2006	981,531	3,00	0,6
2007	1 214,807	3,32	0,66
2008	1 450,074	3,48	0,64
2009	1 650,271	3,04	0,61

Протягом аналізованого періоду спостерігається зростання видатків на освіту в структурі валового внутрішнього продукту Китаю. Але цей процес не рівномірний, він характеризується коливаннями з піковими значеннями у 2002 (3,41 %) і 2008 (3,48 %) роках, а найменший відсоток спостерігався у 2004 р. (2,79 %). Відповідна тенденція зберігалась і стосовно видатків на вищу освіту. У бюджеті Китаю видатки на вищу освіту становили у 2002 р. — 0,68 %, 2004 р. — 0,55 % і 2007 р. — 0,66 % ВВП.

Обсяг фінансування освіти в Китаї у 2010 р. становив 1,7 млрд юанів, або 3 % ВВП, а вищої освіти — 0,7 % [31]. Для порівняння: в Україні відсоток ВВП на освіту «за останні 10 років зріс із 3,6 майже до 7,1 %. Це більше ніж у багатьох країнах Європи, у тому числі у Великій Британії, Франції і навіть США. Там він сягає приблизно 5 %» [14, с. 35].

На початок 2009 р. загальна кількість ВНЗ у Китаї становила майже 3 тис. навчальних закладів, до яких належали університети, вищі професійні училища й коледжі державної та приватної форм власності. Частина з них підпорядкована міністерствам центрального уряду, решта — органам місцевої влади на рівні провінцій. Контингент студентів становить 20 млн осіб. Протягом 1990–2010 рр. ВНЗ Китаю підготували понад 300 тис. кандидатів і 20 тис. докторів наук. У 2011 р. в аспірантурі навчалося 160 тис. осіб [12].

Нині китайські університети є центрами національної науки. Кожен університет має підтримувати високий рівень наукової та інноваційної діяльності, в іншому разі його статус буде поставлено під сумнів. При університетах діє приблизно 100 лабораторій і 40 інженерних центрів, обладнаних за світовими стандартами [12].

Китайські університети заснували майже 200 технопарків і технополісів, у яких виконуються масштабні дослідно-конструкторські й інноваційні проекти з реальним фінансуванням з бюджету або за рахунок коштів приватних інвесторів.

З 1997 р. вища освіта в Китаї платна. Водночас в країні існують державні програми для допомоги студентам, сім'ї

яких переживають економічні труднощі. Це стипендії, студентські кредити, поєднання роботи з навчанням, дотації в особливих випадках і навіть відміна плати за навчання.

За успішного навчання студенти мають право на отримання підвищеної стипендії, а також стипендій з різних корпоративних фондів, які в такий спосіб здійснюють пошук найбільш професійно підготовлених випускників. У Китаї обирають роботу за фахом приблизно 85 % випускників ВНЗ, що є одним із найкращих показників у світі. Разом з тим у країні діє широка мережа закладів професійної освіти, у тому числі професійно-технічних училищ, які готують фахівців середньої ланки. Функціонує мережа закладів, які забезпечують перепідготовку та підвищення кваліфікації персоналу (нині такими формами навчання охоплено понад 12 млн осіб).

У Китаї розвивається мережа недержавних ВНЗ (майже 1 тис. закладів), якість підготовки фахівців у яких відповідає рівню кращих державних університетів. Недержавні заклади розглядаються насамперед як інституції, що мають частково вирішити проблему бюджетного фінансування розвитку вищої освіти.

Навчання в приватних ВНЗ платне. Оскільки більшість таких закладів — інтернатного типу, плата за навчання включає як плату за надані освітні послуги, так і вартість проживання. Оплата навчання може здійснюватися різними установами й підприємствами, у тому числі державними, які зацікавлені в залученні майбутніх випускників.

Незважаючи на зростання абсолютних показників, у Китаї чисельність студентського контингенту відносно наявного населення порівняно невисока. Цим досягається вирішення завдання престижності вищої освіти, забезпечення високого конкурсу (на окремі спеціальності — до 200 осіб на місце), уможливлення відбору на навчання кращих випускників шкіл.

Вступити до ВНЗ можуть тільки ті абітурієнти, які мають повну середню освіту. Здобути ж її можливо після 12 років шкільного навчання. Вступна кампанія будується з ура-

хуванням середнього бала атестата, а також результатів тестового випробування, яке проводиться у всій країні в один день. За результатами набраних балів абітурієнти мають право вступати до ВНЗ певного рівня. Інакше кажучи, до університетів мають право вступати лише особи, які набрали найбільшу (а не мінімально необхідну, як в Україні) кількість балів; до провідних інститутів — ті, хто набрав високу кількість балів; до провінційних інститутів — усі, хто набрав хоча б мінімально необхідну кількість балів. Так забезпечується висока мотивація до сумлінного навчання в середній школі, а також створюються додаткові важелі підтримання якості відбору абітурієнтів.

Усі абітурієнти складають вступні іспити, що проводяться за єдиною програмою. Вступні екзаменаційні білети складають не ВНЗ, а Міністерство освіти Китаю або його органи на місцях; вони ж визначають і правила прийому нових студентів. На навчання зараховуються студенти, які набрали під час екзаменів найбільшу кількість балів і здобули найкращі результати під час усебічного оцінювання їх розумового та фізичного стану [25]. Водночас при прийомі до ВНЗ діє система пільг для обдарованих дітей і дітей-сиріт.

Спеціалісти готуються за такими освітньо-кваліфікаційними рівнями: бакалавр (3–4 роки навчання), магістр (2–3 роки навчання), доктор філософії (PhD) (3–5 років навчання).

Найпрестижнішими серед молоді є технічні, педагогічні, лінгвістичні та медичні ВНЗ. Відчувається дефіцит суспільствознавчих (економіка, право, політологія, журналістика) та медичних факультетів. В останні роки набуває популярності навчання в магістратурі за програмами бізнес-освіти (МВА). Основна мова навчання — китайська, але в деяких ВНЗ за погодженням із Міністерством освіти Китаю навчальні дисципліни викладають англійською мовою.

У ВНЗ Китаю немає єдиної навчальної програми, що пояснюється потребою врахування регіональних особливостей, а також рівня забезпеченості професорсько-

викладацьким складом і навчальним обладнанням. Існують денна, заочна, вечірня та екстернатна форми навчання [10].

У навчальному процесі китайських ВНЗ передусім приділяється увага розвитку творчих здібностей кожного студента. В університетах почали запроваджувати нові навчальні та науково-дослідні програми, які відповідають актуальним потребам економічного розвитку Китаю. Наразі в навчальні програми університетів вводиться чимало загальнонаукових дисциплін, що сприяють усебічному розвитку студентів. Хоча більшість китайських ВНЗ є профільними, багато які зараз стають класичними (тобто здійснюється навчання не менш як за вісьма галузями освіти). Почали широко застосовуватись інноваційні технології, головне завдання яких — підвищити якість викладання та ефективність засвоєння навчального матеріалу.

Крім того, китайські ВНЗ тісно співпрацюють з провідними університетами світу. До 2009 р. Міністерство освіти Китаю підписало договори про співпрацю у сфері освіти зі 188 країнами. Ці договори передбачають питання обміну студентами, візити високих посадовців у сфері освіти, проведення спільних наукових досліджень тощо. З 1993 р., коли почалися реформи, і до кінця 2008 р. на навчання за кордон із Китаю виїхало 1,391 млн студентів. Повернулося додому лише 390 тис. осіб, і вони відіграють зараз ключову роль у сферах освіти, науки, техніки та економіки [35]. Нині уряд Китаю здійснює активні заходи для повернення своїх громадян після навчання за кордоном.

У Китаї розроблено програми раннього виявлення талановитих учнів, студентів, молодих учених, винахідників та ін., підтримки їхнього розвитку та кар'єрного зростання. Фактично талановитому випускникові університету чи кандидатові наук, який був направлений на навчання за кордон, після повернення гарантується заробітна плата, а також умови побуту й праці на рівні їхніх зарубіжних колег у найкращих освітніх чи бізнесових центрах розвинених країн.

На сьогодні в Китаї практично проголошено Стратегію прискороного формування потенціалу (*capacity building*),

що включає стимулювання отримання вищої освіти, незважаючи на країну надання освітніх послуг, з метою швидкого підвищення людського та виробничого потенціалу держави [9]. У зв'язку з цим вирішальними інструментами є співпраця із закордонними ВНЗ і стипендіальні програми для державних службовців, учителів, науково-викладацького складу університетів і студентів, що сприяє також міждержавному трансферу ноу-хау.

Згідно з даними експертів та аналітиків з проблем адміністрування й управління в системі вищої освіти Міжнародного інституту планування освіти ЮНЕСКО, не зважаючи на глобальну економічну кризу 2008 р., кількість студентів, які приїхали на навчання з Китаю в США з 2008 по 2009 р. зросла на 21 %, тоді як із країн Близького Сходу – на 17,7 %, з Індії – на 9,2 % [3, с. 74–75]. Цікаво, що кількість першокурсників у Китаї теж зросла, у супереч світовій кризі. Цей феномен у Китаї, що бурхливо розвивається, пояснюється високим рівнем заощаджень домогосподарств, проблемами працевлаштування молоді та падінням курсу американського долара.

Китайські університети запрошують на роботу кращих професорів, у тому числі з України. У 2009 р. середня заробітна плата професорів і викладачів у секторі вищої освіти в Китаї становила 1 182 дол. США (при середньому рівні зарплати в країні 393 дол. США) [31]. Для порівняння: в Україні місячна заробітна плата доктора наук, професора зі стажем науково-педагогічної діяльності до 20 років у 2011 р. становила 600 дол. США (при середній зарплаті по Україні 330 дол. США).

У той же час, через кризу, багато країн світу скоротило бюджетне фінансування вищої освіти, зменшились обсяги добровільної допомоги й добровільних пожертвувань, які надходять у фонди університетів – так звані ендаумент-фонди. Унаслідок цього відбулося скорочення навчальних і наукових програм в університетах та чисельності штатних співробітників. Багато університетів збільшили плату за навчання, погіршили умови позичок коштів і стипендій студентами тощо.

Зважаючи на загострення конкурентної боротьби на світовому ринку освітніх послуг, для найталановитішої молоді Китаю найпривабливішими є університети США, Великої Британії, Австралії, Канади, Японії, Франції, Німеччини та Нідерландів.

Важливу роль в обміні знаннями відіграють також іноземні студенти, що навчаються в Китаї. За останні 60 років у державі постійно вдосконалюється система прийому закордонних студентів. Їхня кількість особливо зросла на початку ХХІ ст. Наразі 223 тис. іноземних студентів різних спеціальностей зі 189 країн навчаються в 592 ВНЗ Китаю [35, с. 17].

Право на навчання мають громадяни, які досягли 18 років, мають середню освіту, володіють китайською та англійською мовами, а також пройшли співбесіду (зазвичай у формі тестування та наступного обговорення результатів). Оволодіти китайською мовою можна на спеціалізованих курсах (стандартний строк навчання — 2 роки, скорочений — 1 рік), на які можуть вступати громадяни з будь-яким рівнем підготовки. Центральний уряд планує збільшити кількість грантів для студентів з інших країн, що розвиваються.

Загострення конкуренції на світовому ринку освітніх послуг за залучення іноземних студентів дає підстави науковцям-дослідникам охарактеризувати її як нову тенденцію. Так звана рекрутизація іноземних студентів завдяки процесам глобалізації та міжнародної мобільності студентів приносить із-за кордону в національну економіку Китаю значні кошти.

Наряду з традиційними лідерами на ринку освітніх послуг, такими як США, Велика Британія, Німеччина, Франція та Австралія, за право навчати іноземних студентів нині активно борються Китай, Малайзія, Сінгапур, Тайвань, Гонконг, Японія та інші країни. Конкуренція загострюється як за таланти, так і за гроші, адже іноземні студенти сплачують повну вартість навчання, що є додатковим джерелом фінансування університетів. Китай також використовує такі можливості. Крім того, іноземні студенти, особливо обдаровані,

залучаються не лише для навчання, а й для подальшої роботи в країні, у тому числі й в умовах формування економіки, заснованої на знаннях. Кваліфікована талановита молодь задовольняє потреби економіки знань у кваліфікованих кадрах і підвищує конкурентоспроможність країни.

Деякі країни прийняли рішення про збільшення у 2–3 рази кількості іноземних студентів до 2020 р. (США, Японія, Малайзія, Сінгапур). Тайвань, як частина Китаю з особливим статусом, зобов'язався за 4 роки залучити 30 тис. іноземних студентів. Для порівняння: у Тайвані навчаються зараз майже 400 тис. місцевих студентів.

Президент Тайваню так обґрунтував мету: «Дуже важливо терміново підвищити міжнародну конкурентоспроможність місцевих університетів і коледжів для того, щоб навчати більше студентів з інших країн з метою підвищення конкурентоспроможності Тайваню» [4, с. 85].

Китайський уряд та уряди Гонконгу, Тайваню відкривають свою систему вищої освіти для іноземних провайдерів, розширюючи тим самим можливості підготовки кваліфікованих кадрів у своїй країні.

З 2005 р. в Китаї почали створювати умови для вивчення китайської мови як іноземної. Зокрема з цією метою засновані інститути Конфуція, що покликані сприяти поширенню у світі китайської мови та культури. На цей час уже відкрито 282 таких інститути у 88 країнах світу. Також щороку в Китай запрошуються на роботу іноземні викладачі й науковці. Проблемами освітньої та наукової співпраці між Китаєм і країнами світу активно займається Китайська освітня асоціація з питань міжнародного обміну, заснована в 1981 р. Вона стала першою державною організацією, яка займається обміном студентів.

Міністерство освіти Китаю співпрацює з багатьма міжнародними організаціями, у тому числі ООН, ЮНЕСКО, ЮНІСЕФ. Це дає змогу поширювати досвід провідних світових країн, застосовувати їх освітні концепції. Завдяки співробітництву із Всесвітнім банком Китаю надаються позички для впровадження новітніх освітніх технологій у ВНЗ.

Такі реформи мають вагоме значення для покращення якості вищої освіти. Китайська влада проголосила амбітну програму («Програма-211»), згідно з якою протягом найближчих років 100 провідних ВНЗ Китаю мають зайняти вищі місця у світовому рейтингу ТОП-500. За результатами 2010 р. провідний британський рейтинг QS World University Rankings, який вважається одним з найавторитетніших, до 100 кращих університетів світу відносить 5 китайських ВНЗ, а саме: Університет Гонконгу (23 місце), Гонконгський університет науки та технології (40 місце), Китайський університет Гонконгу (42 місце), Пекінський університет (47 місце), Університет Цзінхуа (54 місце). Основними критеріями при складанні рейтингу є попит на випускників у роботодавців, викладацька репутація та цитування праць науковців на міжнародному рівні [21]. Для порівняння: із країн СНД у першу сотню рейтингу потрапив лише Московський державний університет ім. М. Ломоносова (93 місце).

Яскравим прикладом упровадження нових тенденцій в освіті є Пекінський технічно-торговельний університет. Це один із провідних технічних ВНЗ державної форми власності в Китаї, де значна увага приділяється як навчальному процесу, так і науково-дослідній роботі.

Пекінський технічно-торговельний університет успішно співпрацює з багатьма університетами різних країн, у тому числі США, Канади, Великої Британії, Швеції, Росії, Японії, України. За 11 років співробітництва з Київським національним університетом технологій та дизайну, а також іншими українськими ВНЗ Пекінський технічно-торговельний університет направив на навчання в Україну майже 5 тис. студентів.

У Китаї звертають усе більше уваги на посилення зв'язку ВНЗ з науковими центрами та реальним виробництвом (корпорації, підприємства, фірми). Помітна тенденція до зростання спеціалізації освіти, окремі програми створюються з урахуванням запитів конкретних роботодавців (що представлені професійним громадським об'єднанням)

або навіть великої корпорації. Крім традиційної виробничої практики існує так зване професійне стажування, яке передбачає виконання більшого обсягу роботи та навчання конкретних навичок управлінської або технологічної діяльності [8]. Водночас передбачена можливість участі підприємств (майбутніх роботодавців) у модернізації навчального процесу, зокрема шляхом надання виробничих лабораторій для виконання поточного навчання.

За деякими оцінками, Китай випереджає більшість країн Європи у високотехнологічних досягненнях [26]. Уважається, що традиційні та улюблені старими європейськими університетами гуманітарні науки дають широке уявлення про минуле, але не спонукають до створення чогось принципово нового. Інакше кажучи, розширюється державне замовлення в тих сферах, де Китай має або очікує отримати технологічне лідерство [9]. Серед таких спеціалізацій: машинобудування, архітектура, електроніка, легка й харчова промисловість, обчислювальна техніка, енергетика, економіка й фінанси, управління національним господарством.

У липні 2010 р. було оприлюднено зміст Китайського національного плану середньотривалого та довгострокового освітнього реформування й розвитку, що розрахований на 2010–2020 р. [30]. У ньому чітко сформульовані цілі, яких потрібно досягти до 2020 р. Це стосується також вищої освіти, для поліпшення якості якої пропонується багато інноваційних ідей. Планується продовження політики збільшення набору у ВНЗ. Зокрема заплановано підвищити кількість абітурієнтів у ВНЗ до 40 % від загальної кількості випускників, що є досить високим показником.

Згідно з планом уряд Китаю передбачає такі основні напрями реформування вищої освіти:

- широке застосування інновацій, у тому числі використання інформаційних технологій, сприяння дистанційним формам навчання;
- створення гідних умов навчання для найталановитішої молоді;

- подальше проведення освітніх реформ з метою оновлення вищої освіти;
- посилення співпраці із закордонними ВНЗ з метою підвищення конкурентоспроможності вищої освіти Китаю на міжнародному рівні;
- удосконалення системи управління університетами;
- заохочення китайських учених до спільної співпраці та сприяння встановленню між ними взаємоповаги й партнерства;
- створення конкурентних відносин між університетами, управління якими здійснює центральний уряд, і тими, що керуються неурядовими органами, з метою стимулювання кращих результатів ВНЗ.

Перед оприлюдненням Плану уряд провів у Пекіні Державну конференцію з питань освіти, на якій президент Китаю Ху Цзінтао закликав урядовців і всіх громадян сумлінно сприяти розвиткові освіти в новому тисячолітті.

Отже, лінія на посилення університетів як центрів підготовки наукових кадрів і проведення досліджень продовжиться. Так, бюджет центрального уряду на 2012 р. передбачав значне — на 24 % — зростання коштів за програмами підтримки елітних університетів.

Зазначимо, що китайські урядовці розвивали університетський сектор, не забуваючи про академічний. Звичайно, академічні інститути теж пройшли через реформи, пов'язані насамперед з оптимізацією менеджменту та оновленням кадрів. Дослідження в процесі реформування були сфокусовані на національних пріоритетах і приведені у відповідність до них. Видатки на дослідження в Китайській академії наук у 2010 р. розподілялися так: фундаментальні дослідження — 36,1 %, прикладні — 56,8 %, розробки — 7,1 % [32].

Завершуючи огляд специфіки освітянської системи Китаю та основних етапів її реформування, варто зауважити, що амбіційність і широкий діапазон цілей сучасного китайського керівництва, яке прагне за допомогою освіти й науки розв'язати нагальні соціально-економічні проблеми, дали змогу вивести країну в стислі терміни в одного з лі-

дерів світового інноваційного розвитку. Однак цей процес проходив в умовах переважання планово-адміністративних важелів управління країною, незважаючи на довгу історію ринкових реформ. Тому китайська освіта, як і багато інших сфер, залишається занадто зарегламентованою, що в подальшому може призвести до невідповідності динамічно змінюваним вимогам часу.

Японія. Загальновідомо, що японська вища освіта займає одне з провідних місць у світі за рівнем охоплення населення вищою освітою. У Японії вища освіта вважається обов'язковою. Якість же підготовки фахівців у японських ВНЗ за міжнародними стандартами залишається низькою.

На початку 1990-х років у системі вищої освіти Японії здійснюються масштабні реформи. Вони зумовлені радикальними соціальними змінами, що викликані переходом до суспільства, заснованого на знаннях, впливом глобалізації й упровадженням ринкових механізмів у соціальній сфері.

Так, у 1991 р. Міністерство освіти Японії відповідно до нової політики повністю переглянуло стандарт і надало адміністрації університетів і факультетам можливість розробляти й здійснювати власні програми. Подальші реформи торкнулися здебільшого державних університетів (хоча приватні ВНЗ також спонукалися до модернізації — насамперед через демографічну кризу).

У 2000 р. був створений Національний інститут моніторингу діяльності університетів з метою підвищення ефективності розподілу засобів на освітню й дослідницьку роботу. У 2001 р. відбулось об'єднання Мінпромнауки і Міністерства освіти Японії в Міністерство освіти, культури, спорту, науки і технологій. У липні 2003 р. був уведений у дію Закон про національні університетські корпорації, що стимулювало перехід національних університетів до більш незалежних форм організації. 1 квітня 2004 р. кожний з національних університетів, щоб перетворитися в Національну університетську корпорацію, одержав статус юридичної особи. Такі корпорації мають у власності землю та будівлі

університетів. Штатні співробітники вже не є державними службовцями [22].

У 1998 р. Центральна рада з реформи освіти закликала уряд Японії до реформування системи управління університетами. Відповідно до цього плану ключовим моментом реформи стало створення нової моделі управління університетами.

У 2004 р. в Японії була впроваджена нова модель — місце традиційного «національного університету» зайняла «національна університетська корпорація». Шляхом злиття й об'єднання 99 діючих університетів були перетворені у 89 нових ВНЗ. Новостворені університети відмовилися від концепції управління німецького зразка, за якої керівництво університету значною мірою опирається на представників факультетів. Була скасована система виборів ректора професорсько-викладацьким складом університету. Відтоді керівництво ВНЗ здійснюють правління й адміністративна рада (що складається із зовнішніх експертів із проблем управління й менеджменту), якими керує призначуваний ректор.

Реформування університетської освіти передбачає оновлення системи викладання й наукових досліджень, удосконалення управління, адміністрування й менеджменту, незалежну систему оцінювання діяльності ВНЗ [2].

Аналіз опублікованих документів дає змогу виокремити головні напрями державної політики, спрямованої на перебудову управління університетами [1, 7, 13].

Перший напрям реформи освіти передбачає диверсифікацію і лібералізацію існуючої системи з метою надання більшої автономії ВНЗ. Колишній освітній стандарт університетів, рекомендований Міністерством освіти Японії, визнавав тільки один вид університетської організації. У 1991 р. Міністерство освіти відповідно до нової політики повністю переглянуло стандарт і надало адміністрації університетів і факультетам можливість розробляти й здійснювати власні програми. Міністерство побоювалося, що подібна самостійність може спричинити зниження

рівня вищої освіти, але політика реформ триває. Нині деякі університети створюють нові факультети або перепрофілюють існуючі для того, щоб відповідати процесам глобалізації, інтернаціоналізації, інформаційній революції. Вони відмовляються від застарілих навчальних планів і переходять до більш широкого вибору курсів, пропонують більше практичних занять. Як наслідок, з'являються університети, здатні проводити диверсифіковане навчання.

Другий напрям перебудови управління ВНЗ відповідно до нової політики Міністерства освіти Японії — регіоналізація університетської системи. Політика уряду спрямована на те, щоб приборкати нестримну гонку створення й розширення університетів і молодших коледжів у регіонах, зосереджених поблизу великих промислових міст — Токіо, Нагоя й Осака. Це створює підґрунтя для формування зв'язків між університетами та місцевим співтовариством. У майбутньому місцеві ВНЗ будуть, імовірно, брати на себе ініціативу у сфері безперервної освіти та освіти дорослих. Спрямованість ВНЗ на зміцнення зв'язків з регіональним співтовариством сприяє задоволенню потреб місцевих жителів.

Третій напрям перебудови пов'язаний із проблемами адміністративної системи управління ВНЗ. Університети завдяки здійсненню нової політики уряду мають можливість створювати таку адміністративну систему, яка дає їм змогу реалізувати свої унікальні можливості, задовольняти соціальні потреби регіону. Університетам рекомендується ввести конкурсну систему як приймання на роботу, так і оцінювання просування працівників факультетів та адміністрації.

Університети повинні створювати унікальні програми та навчальні плани й винаходити власну університетську специфіку, повною мірою використовуючи можливості, які надає їм політика лібералізації й диверсифікації. Ключем до виживання буде здатність університету відповідати вимогам часу. Якщо ВНЗ не запропонують студентам більш широкий діапазон платних освітніх послуг, то це означатиме, що вони «не зуміли відкрити двері новим потребам».

Ще однією причиною перегляду політики уряду у сфері управління вищою освітою є потреба у формуванні більш тісних зв'язків між ВНЗ, академічними системами й діловим світом. У Японії, як і на Заході, приватні підприємства забезпечують значну частку фінансування фундаментальних досліджень, але японські компанії часто відмовляються доручати такі роботи своїм університетам. Причина полягає насамперед у слабості матеріальної бази останніх. Посідаючи друге місце у світі за розмірами науково-технічного потенціалу, Японія має слабкий розвиток наукових досліджень в університетах. Уряд, Міністерство освіти, культури, спорту, науки і технології й діловий світ і громадськість серйозно стурбовані такою ситуацією в системі вищої освіти.

Розпочаті широкомасштабні реформи передбачають також зміну політики фінансування ВНЗ. Університетські корпорації фінансуються на 79 % з державного бюджету (приватні ВНЗ також отримують субсидії від держави). Вони зобов'язані подавати звіти про свою діяльність і прагнути до високих показників академічної продуктивності. Університетські корпорації розвиваються на основі шестирічних планів. Фінансування корпорацій здійснює Міністерство освіти, культури, спорту, науки і технологій, і воно залежить від результатів виконання корпораціями затверджених планових показників. Від показників виконання планів залежить і розмір фінансування. У разі незадовільних результатів бюджет університету може бути істотно скорочений. У цілому уряд планує найближчим часом зменшити державне фінансування університетських корпорацій до 30 %. Основним джерелом фінансування університетів мають стати доходи від підприємництва. Передбачається, що університетські корпорації будуть розвивати власний підприємницький потенціал. Додаткове потенційне джерело засобів для університетів — навчання іноземних студентів, а також дорослих громадян.

Зміна балансу між приватним і державним фінансуванням зумовлює прямий вплив ринкових сил на діяльність ВНЗ і зменшує успадковану державну монополію на вищу

освіту. Ця тенденція — скорочення прямої участі держави у фінансуванні вищої освіти — характерна не лише для Японії. Системи та механізми управління змінили відносини між ВНЗ, ринком і державою на користь ринку. По мірі того як у країнах Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) все більше людей отримує вищу освіту, збільшується частка населення, охопленого системою вищої освіти, і створюються умови для формування системи безперервної освіти для всіх, у цих країнах відбуваються значні перетворення в структурі, управлінні та фінансуванні систем вищої освіти [27].

Нині в Японії запроваджується нова модель управління університетською системою освіти. Розпочався процес переходу від системи управління «ректорського типу», яка поширена в Європі, до системи «президентського типу», характерної для США. Особливу роль у новій моделі управління освітою відіграє незалежне оцінювання діяльності університетів, що має проводитися кожні сім років.

У цілому реформи управління університетами в Японії покликані підвищити конкурентоспроможність системи вищої освіти, покращити якість роботи професорсько-викладацького складу. Для досягнення поставлених цілей уряд відмовився від колишньої системи державного контролю над ВНЗ і взяв курс на дерегулювання освітнього сектору й розширення повноважень керівництва університетів.

Кінцева мета перетворень у вищій школі полягає в розвитку конкуренції та ринкових механізмів управління ВНЗ на основі комерціалізації, приватизації та посиленні орієнтації на прибуток. Зазначені реформи тільки розпочалися, і поки важко оцінити позитивні й негативні сторони настільки масштабних і радикальних змін.

У Японії у 2006 р. був уперше оновлений основний закон «Про освіту» після його прийняття 60 років тому. Це зумовлено тими реформами, що відбуваються в освітянській системі. У закон були внесені певні зміни, які конкретизують основні принципи освіти нової епохи. Зокрема в статті 2 цього закону сформульовані оновлені завдання японської освіти, а саме:

- заохочувати людину отримувати всебічні знання та культурний досвід, шукати істину, культивувати високоморальні почуття й розвивати здорове тіло;
- розвивати індивідуальні здібності, ставитися з повагою до кожного індивідуума, культивувати творчий потенціал (креативність), заохочувати самостійність і незалежність індивіда, виховувати шанобливе ставлення до праці, роблячи наголос на взаємозв'язку кар'єри та повсякденного життя;
- виховувати шанобливе ставлення до правосуддя, почуття відповідальності, пропонувати гендерну рівність, взаємоповагу та співпрацю, активну діяльність у дусі патріотизму на благо суспільства;
- заохочувати цінувати життя, піклуватися про навколишнє середовище;
- прищеплювати любов і повагу до культури та традицій народу, країни й регіону, де виріс індивід, а також розвивати почуття поваги до інших країн та спонукати до діяльності на благо світу та світової спільноти.

Розглядаючи запропоновані завдання оновленого закону «Про освіту» з урахуванням уявлень японців про ідеальне людське існування, уряд окреслив три основні шляхи досягнення цього:

- виховувати людей, чий інтелект, мораль і фізіологічні якості є збалансованими і хто є самостійним і незалежним у самореалізації упродовж життя;
- виховувати таких громадян, які поважають громадянський обов'язок і добровільно беруть участь у будівництві держави та суспільства;
- виховувати японців, які беруть участь у міжнародному суспільному житті, поважають традиції та культури не тільки Японії, а й інших країн і народів світу [29].

Усвідомлюючи важливість світової тенденції інтенсифікації інтелектуального змагання, уряд Японії 1 липня 2008 р. на виконання пункту 17 оновленого закону ухвалив «Основний план заходів щодо розвитку освіти», у якому, зокрема, зазначається: «...Ми дійшли висновку, що стабільного розвитку країни неможливо досягти без розвиненої

освіти, саме тому слід об'єднати всі зусилля, щоб сформу-вати «освічену націю» [29].

Своїм основним завданням японці проголосили формування «освіченої праці», і докладають зусиль щодо розвитку освіти. Ужиті заходи дають змогу реалізувати принципи закону «Про освіту». «Ми віримо, що Японія створить суспільство, у якому люди матимуть однакові можливості для навчання й розвитку особистості. Основна мета — це гарантія свободи, високих інтелектуальних і моральних стандартів процвітаючого та стабільного суспільства, члени якого роблять внесок у міжнародне суспільство, отримуючи довіру та повагу всього світу. Освіта — рушійна сила процвітання нашої країни в майбутньому» [29].

Нині вища освіта популяризована в Японії і входить у так звану універсальну стадію, адже більшість японців здобуває вищу освіту. Надзвичайний статус освіти підтримується сім'єю, суспільством і державою. Для них освіта — це культ. Із самого дитинства японці постійно й інтенсивно вчаться. Спочатку — щоб піти вчитися в престижну школу, потім — щоб пройти за конкурсом у кращий університет, після — щоб потрапити на роботу в престижну фірму. Прийнятий у Японії принцип «довічного найму» дає людині право тільки на одну спробу зайняти гідне місце в суспільстві. Гарантією гідного життя людини в майбутньому вважається освіта в престижному навчальному закладі.

Японські мами просто фанатично бажають, щоб їхні діти одержали найкращу освіту. В умовах, коли більшість японців перебуває на одному рівні добробуту (72 % жителів країни зараховують себе до середнього класу й мають приблизно однаковий дохід), освіта дітей — це єдине, у чому вони можуть конкурувати між собою [24].

Надзвичайно серйозна увага до освіти в Японії породила «дзюку» — спеціальні вечірні школи з підготовки до вступу у ВНЗ. Щодня після занять у звичайній школі діти відвідують іншу школу — не обов'язкову, але вкрай необхідну для переходу або на наступний рівень середньої школи, або в університет. Школи «дзюку» у перекладі — «школи

майстерності», хоча правильніше було б їх назвати «репетиторські школи». У них учителі ще раз роз'яснюють дітям те, що вони почули в школі вдень, додаючи до цих знань нові.

Якщо раніше навчання в «дзюку» було потрібне для вступу лише в найкращі університети, то тепер — і для зарахування в інші. У «дзюку» займаються учні від 3 до 18 років, їх відвідує шоста частина молодших школярів, половина середніх і майже всі старші. Місячна вартість відвідування «дзюку» — близько 20 тис. єн при середній зарплаті 380 тис. єн (у 2008 р.). Однак батьки не шкодують грошей на навчання дітей, бо такий спосіб вкладення капіталу вважається у японців найнадійнішим. Діти шкільного віку дуже перевантажені, тому провідні страхові компанії навіть пропонують спеціальні програми страхування їх від навантажень.

Основним завданням політики японської держави у сфері освіти стало виховання й навчання творчої, неординарно мислячої, гармонічної й духовно багатой особистості, здатної діяти в різноманітних суспільних і державних структурах.

Усі компоненти освітньої системи (дошкільна, шкільна, вища освіта) є взаємозалежними й підпорядковані єдиній меті — передати молоді традиційні моральні й культурні цінності сучасного японського суспільства (колективізм, повагу до людини й природи, прагнення до максимальної творчої самовіддачі).

Велика увага приділяється в Японії дошкільній освіті, адже, відповідно до тверджень психологів, до 7 років людина одержує 70 % знань і тільки 30 % — упродовж наступного життя. У дитинстві формується вміння дитини контактувати з іншими людьми, а це в японському суспільстві, зорієнтованому на цінності колективу, є дуже важливим.

Система освіти в Японії включає початкову школу (6 років), середню школу (6 років) і вищу школу: бакалавр (4 роки), магістр (2 роки) і доктор (3 роки).

Найважливішою особливістю початкової та середньої освіти в Японії є поняття «кокоро». Для кожного японця

«кокоро» означає ідею освіти, що не зводиться тільки до знань та умінь, а сприяє формуванню характеру людини. На українську мову «кокоро» можна перекласти як «серце, душа, розум, менталітет, гуманізм». Усі японці переконані, що найважливішою, об'єктивною основою освіти в початковій і середній школі є збагачення дітей «кокоро» та меншою мірою — знаннями й уміннями (на відміну від старшої школи, де акцент робиться на отримання необхідних для вступу у ВНЗ академічних знань). У зміст поняття «кокоро» включається: повага до людини й тварин, симпатія й великодушність до інших людей, пошук істини, здатність відчувати прекрасне й величне, мати самоконтроль, зберігати природу, робити внесок у розвиток суспільства. Цей принцип пронизує зміст усіх навчальних програм, предметів, щоденне життя японців [24].

Середня школа поділяється на молодшу середню, або середню школу першого ступеня (3 роки), і старшу середню, або середню школу другого ступеня (3 роки). Старша середня школа в Японії є останньою ланкою до вступу у ВНЗ. Прийом до старших середніх шкіл здійснюється на основі документа про закінчення молодшої середньої школи (*Shugakko*) і проходження конкурсу за результатами вступних іспитів. У старшій середній школі крім обов'язкових загальноосвітніх предметів (японська мова, математика, природознавство, суспільствознавство та ін.) учням пропонують дисципліни на вибір, включаючи англійську та інші іноземні мови, а також технічні й спеціальні дисципліни. У 12 класі школярі повинні вибрати для себе один із профілів навчання. У середній школі другого ступеня (10–12 класи) використовується вузівська система оцінювання знань. Це означає, що кожен учень повинен набрати не менш як 80 залікових одиниць (кредитів) для одержання посвідчення про закінчення повної 12-річної середньої школи (*Kotogakko*).

Японська система вищої освіти складається з чотирьох категорій: університети повного циклу, університети прискореного циклу, професійні коледжі, технічні інститути. Починається навчальний рік у школах і ВНЗ з 1 квітня [23].

Зараз у Японії надають освітянські послуги 726 ВНЗ, з них державних — 87 (12 %), муніципальних — 86 (12 %), приватних — 553 (76 %), тобто домінує приватний характер вищої школи. (До речі, США, Чехія, Угорщина, Казахстан та деякі інші країни також заохочують створення приватних ВНЗ). Загальна чисельність студентів у Японії перевищує 2,9 млн осіб. У державних університетах навчається 628 тис. студентів, у муніципальних — 125 тис., у приватних — 2,1 млн студентів (у середині 1990-х років налічувалося 1207 ВНЗ) [7].

Найпрестижнішими державними університетами є Токійський, Кіотський, Осацький, університети Хоккайдо, Тохоку, Нагоя, Кюсю, а також приватні — Кейо, Васеда, Дзюті, Кансай Гакуін у м. Кобе, Кансай у м. Осаці, Досієя і Ріцумейкан у м. Кіото. У цих університетах функціонують по 10–11 факультетів. Крім того, функціонує значна кількість «карликових» ВНЗ, які нараховують 200–300 студентів на 1–2 факультетах.

Вступити до державного університету можна, тільки закінчивши повну середню школу. Прийом проводиться у два етапи. Перший етап — усі абітурієнти здають єдиний іспит «Загальний тест досягнень першого рівня», що проводиться Національним центром з прийому до університетів. Ті, хто успішно витримав тестування, допускаються до вступних іспитів, які проводяться уже безпосередньо в університетах. Ті, хто отримав високі оцінки з тестування, допускаються до здачі іспитів у найпрестижніших університетах Японії. Деякі приватні університети не вимагають результату національного тестування, наприклад, коли є недобір студентів. Другий етап — іспити й інтерв'ю безпосередньо у ВНЗ (кількість і тематика залежать від факультету). У січні абітурієнти складають загальнодержавний іспит, у лютому — іспити у приватні ВНЗ, у березні — у державні.

Особливістю японської освіти є наявність у кращих приватних університетах у своїх структурах початкових, молодших і старших середніх шкіл і навіть дитячих садків. І якщо абітурієнт успішно пройшов увесь шлях від дитячо-

го садка до старшої школи в системі такого університету, він зараховується в нього без іспитів. При цьому найкращі школярі в школах, згідно з відповідною квотою, проводять конкурс «найкращих серед кращих» для отримання рекомендації для вступу до ВНЗ без іспитів, а лише шляхом проведення інтерв'ю.

Характерною ознакою організації навчального процесу в японських університетах є чіткий розподіл на загальнонаукові й спеціальні дисципліни. Перші два роки всі студенти одержують загальноосвітню підготовку, вивчаючи загальнонаукові дисципліни — історію, філософію, літературу, суспільствознавство, іноземні мови, а також слухаючи спецкурси за своєю майбутньою спеціальністю. За перший дворічний період студенти дістають можливість глибше увійти в суть обраної спеціальності, а викладачі — переконатися в правильності вибору студента, визначити його науковий потенціал. Теоретично після закінчення загальнонаукового циклу студент може замінити спеціалізацію і навіть факультет. Однак такі випадки вкрай рідкісні й мають місце тільки в межах одного факультету, ініціатором виступає адміністрація, а не студент. В останні два роки студенти вивчають обрану ними спеціальність.

Терміни навчання у всіх університетах стандартизовані. Базовий курс вищої освіти становить 4 роки за всіма основними напрямками навчання й спеціальностями. Медики й ветеринари вчаться на 2 роки довше. По закінченні базового курсу присуджується ступінь бакалавра — *Gakushi*. Формально студент має право вчитись у ВНЗ 8 років, тобто відрахування недбайливих студентів практично виключається.

Переведення з одного університету до іншого практикується у виняткових випадках. Разом з тим окремі університети здійснюють прийом іноземних студентів на другий або третій курс, при цьому проводяться спеціальні екзамени для переведення іноземців.

Більшість університетів організує навчальний процес за семестровою системою. В університетах практикується

система залікових одиниць, якими оцінюється обсяг вивченого курсу, виходячи з кількості годин, які витрачаються щотижня протягом семестру на навчання в аудиторії або лабораторії. Кількість залікових одиниць, які потрібно набрати для одержання ступеня бакалавра, коливається від 124 до 150.

Програма на ступінь магістра передбачає поглиблену наукову й професійну спеціалізацію. Після дворічного навчання за програмою, що оцінюється в 30 залікових одиниць, складання випускних іспитів і захисту роботи випускникові присуджується ступінь магістра. Трирічні докторські програми включають навчальний курс обсягом 50 залікових одиниць, випускний іспит і захист дисертації на основах індивідуально проведених досліджень.

Японські ВНЗ мають унікальний інститут «студента-дослідника» (*Kenkyu-sei*). Він передбачає, що студент, який поставив собі за мету одержати науковий ступінь, має можливість займатися дослідницькою роботою в обраній ним конкретній галузі знань протягом від 6 місяців до одного академічного року.

Існують три основні види студентів-дослідників:

- студент, який має намір домогтися конкретного наукового результату в процесі перебування в стінах університету на додаток до основної чотирирічної освіти;
- студент, який продовжує навчання в іншому університеті за згодою з університетом, де він проходив основний курс;
- студент-іноземець, який може бути прийнятий в університет для підготовки до складання вступних іспитів терміном до 2-х років, але без наступного продовження свого перебування в Японії.

В університетах повного циклу (їх налічується майже 600, з них 425 приватних) навчання здійснюється 4 роки, на медичному та ветеринарному факультетах — 6 років. Після закінчення основного чотирирічного курсу навчання в університеті випускник може вступити в магістратуру або докторантуру. Університети випускають переважно ба-

калаврів (4 роки навчання). Випускники ВНЗ, які виявили схильність до дослідницької роботи, можуть продовжити навчання в магістратурі на ступінь магістра (Shushi). Воно триває 2 роки. Ступінь доктора філософії (Hakushi) передбачає вже 3 роки навчання в докторантурі для тих, хто має ступінь магістра, і не менше 5 років для бакалаврів.

До університетів прискореного циклу вступають після отримання повної середньої освіти (12 років: початкова — 6 років, молодша середня — 3 роки, старша середня — 3 роки), після закінчення отримують *associate degree* — як дипломований фахівець (важко дібрати нашу назву, бо в Україні такого рівня немає), це за рівнем нижче ніж ступінь бакалавра. В університетах прискореного циклу термін навчання становить 2 роки, а для бажаючих одержати медичну спеціальність — 3 роки. Майже 60 % студентів коледжів прискореного циклу — дівчата. Вони спеціалізуються на таких напрямках, як економіка, література, іноземні мови, педагогіка, соціальний захист. В останні роки в Японії особливою популярністю користуються суспільні науки.

Професійні (технічні) коледжі Японії орієнтовані на тих, хто бажає одержати вузькотехнічну освіту. До технічних коледжів вступають після неповної середньої освіти, тобто після 9 років навчання в школі, і навчаються 5 років (3 роки — як старші класи середньої школи і 2 роки — як в університетах прискореного циклу); після закінчення отримують диплом *associate degree* (дипломований фахівець).

До технічних інститутів вступають після отримання повної середньої освіти, тобто після 12 років навчання, навчаються 2–3 роки й отримують фах спеціаліста (*specialist*). Ці інститути дають широку технічну підготовку своїм студентам. Випускники таких інститутів улаштовуються на роботу у фірми й дослідницькі центри, які займаються розробленням нових передових технологій і ноу-хау.

Навчання в усіх ВНЗ платне. Оплата за навчання є різною і залежить від ВНЗ (зазвичай навчання в приватних ВНЗ дорожче, ніж у державних). Вона становить за один навчальний рік у середньому 400 тис. ен у державних ВНЗ і

500 тис. єн — у приватних (1 дол. США еквівалентний 93–94 японським єнам). Іноземні студенти сплачують на загальних підставах. Аспіранти й докторанти, окрім стипендії, можуть брати частково роботу професорів і отримувати зарплату.

Незалежно від форми освіти (приватна чи державна) студенти можуть подавати заявки на отримання стипендії. Цю стипендію можна вважати позикою, оскільки даються гроші під відсотки, тобто фактично в кредит (як у банку), але їх протягом певного часу необхідно повернути державі, наприклад через 20 років. У державних університетах існують пільги залежно від статків студента й родини.

У японських компаніях з метою підготовки й утримання висококваліфікованих працівників багато років успішно функціонує професійна підготовка, так звана японська система «довічного найму». Ця національна система управління ґрунтується на принципах довічного найму на роботу, оплати праці й підвищення в посаді за старшинством. Вона забезпечує збереження висококваліфікованих кадрів в організаціях і полягає в залученні до роботи кращих фахівців, задоволенні їх різноманітних потреб та створенні можливостей для підвищення кваліфікації, їх подальшого професійного зростання та заохоченні працівників. Випускники ВНЗ продовжують навчання в корпораціях, що прийняли їх на роботу.

З точки зору японського ринку праці вважається, що дипломованих фахівців краще вчити безпосередньо у фірмах, після того як вони отримують роботу, через власні навчальні програми, які розробляються в організаціях за місцем роботи. При такій професійній підготовці існує єдиний негативний результат — витрати, адже ефект від навчання проявиться через місяці, а іноді й роки. Крім того, його неможливо виміряти. Проте роботодавці розглядають кожну людину як особистість, як носія сукупності економічних, соціальних, психологічних і духовних потреб і не шкодують коштів на її розвиток [16].

Виникає запитання: чому японські компанії витрачають кошти на професійну підготовку? Тому що керівни-

цтво вважає — у майбутньому вигоди набагато перевищать понесені затрати, тобто воно виходить із теорії, а не цифр. Це також зумовлено домінуванням системи довічної зайнятості в японських фірмах і принципу старшинства при просуванні по службі, а це передбачає, що більшість службовців працюватиме в одній і тій самій компанії до виходу на пенсію. Тому бізнес вкладає значні кошти у свої власні програми навчання за місцем роботи. Отже, фактично для молодшої людини прийом на роботу означає початок кар'єри, а не тимчасову роботу. Виходячи з національних традицій, основним критерієм при прийомі на роботу на фірму є продемонстрована здатність вчитися, а не компетенція випускника ВНЗ.

Роботодавець при відборі претендентів ураховує рейтинг ВНЗ, де вчився молодий фахівець, а також результати, які він показав на тестуванні. Кращі претенденти проходять співбесіду, під час якої оцінюються їхні особистісні якості (комунікабельність, готовність до компромісів, честолюбство, обов'язковість, вміння ввійти в систему вже вибудованих відносин тощо). Прийом на роботу здійснюється один раз на рік, у квітні місяці. Одразу після цього нові співробітники проходять обов'язковий короткий курс навчання тривалістю 1–4 тижні, упродовж якого вони знайомляться з компанією, її виробничим профілем, організаційною структурою, історією розвитку, традиціями і т. ін.

Найбільш талановиту молодь, тих, хто вступив до престижного університету, після його закінчення приймає на роботу передусім престижний бізнес. Фактично для підприємців коледжі й університети — це найкраще місце для пошуку найбільш обдарованих і перспективних молодих людських ресурсів. У Японії недолік якісної вищої освіти у ВНЗ компенсується високопрофесійними й сильними програмами перепідготовки кадрів у багатьох великих компаніях.

Специфіка японської системи освіти зумовлена національними особливостями соціально-економічної та культурної природи японців. Проте для України є досить актуальним досвід реформ в освіті, тісних відносин між

роботодавцями та ВНЗ, а також система навчання впродовж життя, підвищення кваліфікації, формування національної ідеї «людиноцентризму», яка підтримується на рівні сім'ї, держави, суспільства.

Сінгапур. Республіка Сінгапур — держава, розташована в Південно-Східній Азії, загальною площею 580 км², яка включає 58 невеликих островів, що розміщені вздовж тихоокеанського узбережжя, практично на екваторі (136 км на північ від екватора), з кількістю населення 4,45 млн осіб.

Сінгапур займає перше у світі місце серед країн за щільністю населення на квадратний кілометр, якщо не брати до уваги «карликові країни» (наприклад, Монако площею 2 км²). Це багатонаціональне суспільство, де дві третини населення республіки складають китайці (78 %), малайці (10 %) та індійці (7 %). Невеликі групи утворюють араби, євреї, тайці, японці й метиси (євроазіати), індонезійці та інші представники євроазіатських країн [28]. Офіційними мовами в Сінгапурі є англійська, малайська, китайська й тамільська, що свідчить про широку культурну спадщину країни.

Благополучна національна ситуація сприяла дифузії різних культур, і за короткий проміжок часу виникла пригаманна лише Сінгапуру певна самобутність.

Підтримування урядом високого рівня освіти як одного з найважливіших факторів ринкової економіки сприяло перетворенню республіки Сінгапур в надкраїну в галузі сучасних світових технологій. Завдяки людиноцентристській політиці держави колишня англійська колонія за короткий термін досягла надзвичайних висот у галузі технологічних розробок, освітніх програм, фінансових послуг і судової системи.

Нині Сінгапур — високорозвинена країна з ефективною і прозорою ринковою економікою та низьким рівнем оподаткування. Валовий національний продукт на душу населення — один із найвищих у світі. У 2004 р. національний ВВП на душу населення становив по Сінгапуру 25 002 дол. США, тоді як світовий показник складав 6 411, а по Укра-

їні — 1 384 дол. США [6]. Це одна з країн, що швидко розвиваються, середньорічний приріст валового національного продукту перевищує 6 % [28]. Основні джерела доходу Сінгапуру — доходи від туризму та сінгапурського порту, що належить до найбільших портів світу, який за багатьма показниками займає перше місце у світі.

За рейтингом конкурентоспроможності ВЕФ (Всесвітнього економічного форуму) економіка Сінгапуру зайняла друге місце у 2012 р. серед 144 країн (а Україна віднесена до країн з низьким рівнем конкурентоспроможності — 73 місце). Сінгапур називають «південноазіатським тигром» за швидкий стрибок економіки до рівня розвинених країн. У країні розвинуто виробництво електроніки (як відомих європейських, американських, японських компаній, так і сінгапурських), суднобудування, сектор фінансових послуг та ін.

Сінгапур — це країна, яка імпортує майже все продовольство. Її особливістю є те, що це країна з низьким податковим навантаженням на бізнес і громадян, на противагу країнам Європи чи Америки, яка стимулює світові транснаціональні компанії до інвестування фінансів в економіку Сінгапуру з мінімальними ризиками й максимальною вигодою. За таким показником економічного розвитку регіонів, як потоки прямих іноземних інвестицій, Сінгапур займає четверте місце у світі. У країні майже немає безробіття.

Довгі роки Сінгапур був колонією Британської імперії, під час Другої світової війни перейшов до Малайзії, а потім — Японії. Офіційну незалежність країна отримала в 1965 р.

На той час Сінгапур являв собою маленьку бідну країну, яка змушена була імпортувати навіть питну воду й будівельний пісок. Сусідні країни були налаштовані недружелюбно, а третина населення симпатизувала комуністам. Себе та своїх соратників прем'єр-міністр Сінгапуру Лі Куан Ю, який довгі роки (1959–1990) стояв у витоків реформування суспільства, характеризував як «групу буржуазних лідерів, які отримали англійську освіту». Освіта стала пріоритетом у стратегії уряду нової незалежної держави.

Стратегія економічного розвитку уряду Лі Куан Ю базувалася на розбудові держави на основі знань і будувалася шляхом перетворення Сінгапуру у фінансовий і торговельний центр Південно-Західної Азії із залученням іноземних інвесторів. Американські транснаціональні корпорації заклали фундамент масштабної високотехнологічної промисловості Сінгапуру, і ця невелика країна стала знаним у світі виробником електроніки. Сінгапур, який не має ресурсів, зумів вирішити багато внутрішніх проблем і здійснити стрибок від країни третього світу до високорозвиненої країни з високим рівнем життя.

Отримавши незалежність, Сінгапур з низьким рівнем освіченості населення мав величезну корумпованість влади. До того ж уважалося, що корупція є частиною азіатського способу життя. Новий уряд розпочав боротьбу з корупцією, спростивши процедури прийняття рішень і усунувши різні двозначності в законах шляхом прийняття простих і зрозумілих правил життєдіяльності, відміни різних дозволів і ліцензій. Були різко підняті зарплати суддям — до декількох сотень тисяч доларів на рік — і на ці посади були обрані кращі приватні адвокати. У жорстких формах були ліквідовані тріади — мафіозні угруповання. Державним службовцям, які займали високі пости, були підняті зарплати до рівня зарплати топ-менеджерів приватних корпорацій. Також був створений незалежний орган для боротьби з корупцією у вищих ешелонах влади. Уряд Лі Куан Ю постійно запроваджував у життя принцип верховенства закону та рівності всіх перед законом.

Унаслідок здійснення стратегічного плану розвитку Сінгапур став однією з найменш корумпованих держав світу (відповідно до міжнародних рейтингів). На сьогодні уряд Сінгапуру має репутацію чесного й не корумпованого, різні дослідники ставлять Сінгапур у першу десятку найменш корумпованих країн у світі й на перше місце в Азії. Рівень злочинності в Сінгапурі — один із найнижчих у світі.

Усе це свідчить про великі економічні й соціальні вигоди суспільства від вищої освіти, яка сприяє формуван-

ню нації, підвищує довіру до соціальних інститутів, а також впливає на якість і рівень життя в умовах гендерного, етнічного, релігійного й соціального розмаїття. Очевидним є те, що вища освіта може сприяти зменшенню рівня злочинності й корупції, а також асоціюватись із здоровим способом життя й поліпшенням стану здоров'я людей. Молодь, студенти, як і всі жителі країни, не палять, не вживають алкогольних напоїв. На вулицях, у громадських місцях немає бруду, сміття. Це частина способу життя місцевих жителів.

«Знання — сила» — так висловив свою думку Ф. Бекон понад три століття тому, яка є безспірною й актуальною і нині. Знання, освіта не приходять до людини самі й не передаються у спадок, як, скажімо, інстинкти. Вони — результат усвідомленої діяльності, яка вимагає величезних витрат часу та зусиль. Разом з тим знання не є силою, якщо вони не використовуються. Яскраве підтвердження цьому — досвід економічного зростання та процвітання всієї нації Сінгапуру на основі інновацій і використання знань. Країна за 50 років із відсталої, бідної колонії стала зразком суспільства, у якому все робиться для якісного життя кожної людини. Феноменальні успіхи й досягнення у сфері розбудови суспільства отримані завдяки використанню можливостей людського розуму. Сінгапурські вчені наголошують, що їхня нація працює, умовно кажучи, не руками чи ногами, а головами. Ця теза є провідною навіть на рівні сінгапурських студентів, що свідчить про ідейне спрямування вищої школи Сінгапуру.

Після проведення ряду заходів і реформ у сфері освіти в 1960–1970 рр. Сінгапур вийшов на одне з перших місць у світі за рівнем та якістю навчання й освітніх послуг. До цього в Сінгапурі було багато різних національних шкіл, які отримали єдині національні стандарти. Англійська мова стала обов'язковою для вивчення у всіх школах, ВНЗ були переведені на викладання виключно англійською мовою.

Активне впровадження нових технологій, залучення молодих та енергійних спеціалістів з усього світу, колосальне підтримування урядом країни сфери знань сприяли

тому, що нині освіта й наука Сінгапуру демонструють світовому співтовариству свої вражаючі результати. Завдяки національній політиці були створені сучасні корпуси університетів з неповторним дизайном, навчальні аудиторії, потужні наукові лабораторії, стадіони, басейни, їдальні, гуртожитки — це «тіло університетів» Сінгапуру, у якому працюють викладачі та студенти — «мозок» майбутнього. Так, відомою на весь світ є Технологічна школа Сінгапуру.

На сьогодні у вищій школі Сінгапуру використовуються такі програми навчання:

- ступінь бакалавра — термін навчання 3–4 роки, після успішного закінчення цього етапу освіти випускники отримують закінчену вищу освіту з присвоєнням ступеня «бакалавр»;

- ступінь магістра — термін навчання 1–3 роки, після успішного закінчення цього етапу освіти випускники отримують закінчену вищу освіту з присвоєнням ступеня «магістр»;

- ступінь доктора — термін навчання 2–5 років.

До вступників висуваються певні вимоги.

Для бакалаврів: 1) знання англійської мови рівень IELTS-6.0, TOEFL-550 (або 213 для CBT); 2) тестування SAT 1 і SAT 2 (для вступу в Національний університет Сінгапуру). За результатами тестування розглядається питання про зарахування на навчання. По SAT 1: необхідно набрати щонайменше 600 балів з читання, правопису й 650 — з математики. Вимоги по SAT 2 в кожному ВНЗ різні. Умови вступу можна знайти на сайтах університетів.

Для магістрів і докторів умови вступу є індивідуальними, залежно від факультету й обраної спеціальності.

Сінгапурська вища школа нині — це 4 університети й 5 інститутів. У Сінгапурі функціонують такі університети: Національний університет Сінгапуру (НУС), Наньянський технологічний університет (НТУ), Сінгапурський університет управління (СУУ), який за своїм статутом є приватним навчальним закладом з державним фінансуванням, і Університет SIM, що відкрився у 2006 р. До речі,

за прикладом Японії та США деякі країни світу, що розвиваються, і країни з перехідною економікою почали сприяти створенню приватних ВНЗ.

Також у Сінгапурі працюють п'ять політехнічних інститутів. Їх називають політехніками. Від університетів вони відрізняються за такими критеріями: 1) головні напрями їх діяльності — навчання інженерним спеціальностям; 2) найчастіше вони готують лише бакалаврів; 3) вони, як правило, не займаються науково-дослідною роботою; 4) вони значно менші за університети за кількістю студентів і викладачів (12–16 тис. студентів).

На сайтах університетів та інститутів Сінгапуру розміщується повна інформація про всі освітянські послуги, які вони надають. Також можна легко встановити контакти з викладачами або співробітниками ВНЗ стосовно навчання, вступу тощо.

Навчання в Сінгапурі привабливе для молоді розвинених країн (США та ін.), оскільки це місто є визнаним освітянським центром не тільки в Азії. Вартість проживання тут удвічі нижча, ніж у Європі. Середні витрати на проживання становлять 500 дол. США в місяць. Сінгапурські університети мають світове визнання, а викладачі сінгапурських ВНЗ — добру славу, оскільки в обов'язковому порядку застосовується така ефективна складова фахової підготовки викладачів, як «навчання вчителів». Це передбачає підготовку викладачів, лише після проходження якої вони отримують право читати лекції та проводити заняття із студентами.

Підготовка фахівців вищої кваліфікації в сінгапурській системі освіти має три рівні.

Assistant — відповідає посаді асистента в українських ВНЗ. Це початковий ступінь, через 4–6 років співробітник або переходить у розряд *Associate professor* (на основі його результатів у викладацькій і науковій праці), або звільняється з навчального закладу. Рішення приймає декан (ректор) разом зі Спостережною радою. Як правило, співробітник уже має ступінь доктора філософії Ph.D.

Associate professor — відповідає посаді доцента; зі співробітником укладається безстроковий контракт. Часовий проміжок перебування на цій посаді не регламентується, деякі співробітники можуть увесь час залишатися *Associate professor*, інші переходять на останній етап — *Sullprofessor* — професор. Рішення приймається за результатами діяльності співробітника; в оцінюванні беруть участь як вище керівництво навчального закладу, так і відомі в цій галузі фахівці з інших навчальних закладів, керівництво департаменту, ураховуються рекомендації від членів інших департаментів.

Professor (професор) — співробітник цього рівня зазвичай крім успіхів у науковій діяльності, активного викладання повинен ще й відігравати певну адміністративну роль у своєму департаменті (в українських ВНЗ — факультет), бути членом різних рад тощо [23].

Нові механізми передавання знань вимагають нині революційних змін у педагогіці та підходах до процесів викладання й засвоєння знань. Одночасне використання мультимедійних засобів, комп'ютерів та Інтернету дає змогу зробити процес навчання активним та інтерактивним. Це досягається застосуванням таких методів, як, наприклад, взаємне навчання, самоорганізація, навчання в реальних умовах, кейси, навчання з використанням ресурсів. Сучасні інформаційно-комунікаційні технології, які широко використовуються у вищій освіті Сінгапуру, збагачують практику викладання дисциплін і засвоєння знань. Деякі школи університетів застосовують нові педагогічні моделі, які передбачають: активну участь студентів у процесі навчання, а не пасивне сприйняття ними інформації; можливості прикладного використання знань у реальних умовах; подання концепцій і знань у різноманітних формах, а не лише в текстовій; підхід до навчання як до колективної, а не індивідуальної діяльності; акцент на процес навчання, а не на запам'ятовування інформації і т. ін. У суспільстві зростає значення вищої освіти, як і знань — рушійної сили економічного розквіту в національному контексті.

На прикладі Наньянзького технологічного університету (НТУ) можна оцінити рівень, масштаби і здобутки, які є показовими у сфері надання освітянських послуг і проведення наукових досліджень у Сінгапурі. У рейтингу 500 найкращих університетів світу за 2008 р., який щороку складає провідна агенція аналітичних досліджень у сфері освіти та проведення освітніх заходів по всьому світу і який публікується в газеті Times, НТУ займає 77 місце серед усіх ВНЗ. Відповідно до того самого рейтингу серед технологічних університетів НТУ займає 26 місце. Бізнес-школа НТУ, що є його структурним підрозділом, за рейтингом газети Financial Times займає 24 місце у світі. Загалом зі стін університету вийшло 11 лауреатів Нобелівської премії [19–21].

На сьогодні сінгапурські ВНЗ займають передові позиції у списках кращих ВНЗ світу. Для порівняння: серед ВНЗ країн СНД у цьому рейтингу є лише Московський університет ім. Ломоносова, який займає 183-є місце.

Наньянзький технологічний університет (Nanyang Technological University, з китайської мови перше слово назви дослівно означає Південно-східний) був заснований у 1955 р. як приватний ВНЗ, у якому викладання здійснювалося китайською мовою. З 1981 р. всі предмети в університеті викладаються англійською мовою, що є свідченням орієнтації університету на глобальний навчальний і науковий простір. Університет має налагоджені зв'язки з такими відомими навчальними закладами, як Массачусетський технологічний інститут (№ 9 у світі, США), Пенсильванський університет (№ 11, США), Стенфордський університет (№ 17, США), Кембриджський університет (№ 4, Велика Британія), Імперський коледж Лондона (№ 6, Велика Британія).

На сьогодні в університеті навчається близько 30 тис. студентів, серед них за програмами здобуття освітнього рівня бакалавр — майже 21 тис., на освітніх рівнях магістра (*Masters*) і на здобуття вченого ступеня доктора філософії (*Ph. D.*) — майже 9 тис. студентів.

В університеті працює 4,5 тис. викладачів і дослідників, серед них 2,7 тис. співробітників — з більш ніж 55 країн світу.

Сінгапурський технологічний університет має тісні зв'язки з промисловістю. Він активно співробітничав з приватною компанією «Роллс-Ройс» у сфері паливних елементів, які були б екологічно чистими й виробляли багато енергії. Таким паливним елементом можуть бути нові види рослин, над культивуванням яких працюють учені й спеціалісти університету.

Співробітництво здійснюється в рамках школи «Машинобудівна й аерокосмічна інженерія» (*School of Mechanical & Aerospace Engineering*), оскільки компанія «Роллс-Ройс» окрім автомобільної працює також у сфері цивільної та оборонної аерокосмічної галузі. До речі, «Роллс-Ройс» надає стипендії (4 стипендії на загальну суму 100 тис. дол. США) найталановитішим студентам для проведення досліджень в аерокосмічній галузі.

Широкі дослідження орієнтовані також і на інших виробників. Університет співробітничав з такими компаніями, як «Бош» — у сфері виробництва енергії, «Сіменс» — у сфері електроніки, «Талес» — у сфері широкосмугових комунікацій [19].

Серед студентів, що здобувають базовий освітній рівень бакалавра (*graduate*), 20 % є студентами з інших країн; серед студентів, які здобувають ступінь магістра чи доктора філософії (*undergraduate*), частка студентів з інших країн становить 60 %.

У складі університету — 4 коледжі, 11 шкіл, 3 незалежні підрозділи.

1. Інженерний коледж (*College of Engineering*) займає провідне місце в структурі університету. У ньому навчається 50 % від загальної кількості студентів. Школи:

- хімічної та біомедичної інженерії;
- будівництва та експлуатаційних споруд;
- комп'ютерної інженерії;
- електронної техніки;
- матеріалознавства;
- машинобудівництва та будівництва космічних апаратів.

2. Коледж природничих наук (*College of Science*). Школи:

- біологічних наук;
- фізики та математики.

3. Бізнес-коледж (*College of Business, Nanyang Business School*) здійснює підготовку на здобуття ступеня магістра ділового адміністрування (MBA — Master of Business Administration), а також підготовку магістрів за напрямом «Фінанси».

4. Коледж гуманітарних, соціальних наук та мистецтва (*College of Humanities, Arts and Social Science*). Школи:

- мистецтва дизайну та засобів масової інформації;
- гуманітарних і соціальних наук;
- школа комунікацій Ві Кім Віна (*Wee Kim Wee School of Communications*).

Як окремі структурні підрозділи до складу університету також входять:

- Школа міжнародних відносин імені Ражаратнми (*Rajaratnam*) (перший міністр закордонних справ Сінгапуру), заснована в 1996 р. — готує фахівців із стратегічних досліджень і міжнародних відносин;

- Національний інститут освіти — єдиний інститут у Сінгапурі, який займається підвищенням кваліфікації викладачів;

- Сінгапурська обсерваторія — займається вивченням земної поверхні та оболонки (океани, атмосфера, тектонічні плити) та характеристикою природних катаклізмів (цунамі, вулкани, землетруси тощо).

У структурі управління університетом є Рада опікунів, кураторів (*Board of Trustees*), до складу якої входять управлінці й директори великих міжнародних компаній. Чисельний склад — 17 осіб і голова Ради. Безпосереднє управління поточною діяльністю університету здійснює адміністрація. Крім того, кожен коледж має власного декана, а кожна школа — свого голову.

Навчатися в університеті дівчата починають із 18 років, хлопці — із 20 років (після проходження військової служби). Для здобуття освітнього рівня бакалавр потрібно

провчитися 4 роки, для рівня магістр — від 1 до 3 років, для здобуття ступеня доктора філософії — від 2 до 5 років. Витрати на навчання одного студента в рік становлять 30 тис. сінгапурських доларів, що еквівалентно 20 тис. дол. США. Частину цієї суми платить сам студент (6 тис.), а іншу, основну частину — держава (24 тис. сінгапурських доларів). Студенти з інших країн, як правило, отримують стипендії на навчання в НТУ. Якщо ж студент з іншої країни бажає навчатися за власний рахунок, то він буде платити втричі більше, ніж студент із Сінгапуру. Проте якщо закордонні студенти візьмуть на себе зобов'язання пропрацювати 3 роки на сінгапурські компанії, то вони за навчання платитимуть у 1,5 раза більше, ніж громадяни Сінгапуру.

В умовах глобалізації економіки новими можливостями, які надає економіка знань і революція у сфері інформаційно-комунікаційних технологій, вища освіта Сінгапуру зробила великий стрибок у різних галузях знань, особливо технологічних. Потреби інноваційної економіки держави потребують змін в освіті й професійній підготовці. У Сінгапурі використовуються два широкі напрями діяльності вищої школи. Перший — підтримання інновацій шляхом створення нових знань, створення умов і забезпечення доступу до глобальних джерел знань та використання цих знань, виходячи з місцевих умов. Другий — вклад освіти у формування людського капіталу шляхом підготовки висококваліфікованої робочої сили, зокрема вчених, спеціалістів, керівників, учителів системи базової і середньої освіти.

Національні інтереси будь-якої держави — це не лише зовнішня й внутрішня політика, не лише культура й мова. Найголовніша частина національних інтересів — інтереси економіки, її розвиток. Майбутнє належить інноваційній моделі економіки. Тому українська «держава зобов'язана стати безпосереднім провідником інноваційного розвитку, замовником та організатором досліджень і розробок» [17]. Проте для вирішення цього питання необхідно фінансувати науку — сферу виробництва знань та освіту як їх

поширювача. Однак на практиці державна політика не відповідає цій декларації.

У 2000 р. Всесвітній банк та ЮНЕСКО (Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури) опублікували результати досліджень з перспектив і проблем вищої освіти в країнах, що розвиваються, які підготувала незалежна група експертів з проблем вищої школи й суспільства. Зокрема там наводяться статистичні показники, які характеризують деякі сторони розвитку вищої освіти в різних країнах світу. Так, поточні державні витрати на вищу освіту як частка загальних поточних витрат на освіту за 1980–1998 рр. в Сінгапурі зросла із 17,1 до 34,8 %, у той час як в Україні вона зменшилась із 14 до 10,7 %. Ці тенденції зберігаються і зараз [17, 27].

Нині світове співтовариство визнає, що довголіття, освіта й гідний рівень життя людини є головними чинниками якості її життя. Інакше кажучи, одним із трьох основних індикаторів в інтегрованому оцінюванні якості людського життя є показник доступу до знань — освітня діяльність.

Оновлення та підвищення ефективності освіти впливає на трансформацію суспільства в багатьох напрямках. З одного боку, система освіти сприяє його стійкості, зміцненню та відтворюванню структур, що склалися і є прогресивними, а з іншого боку, реформування освіти має величезний потенціал реформування всього суспільства, сприяє його економічному й соціальному розвитку.

Інвестиції у сферу освіти з позицій теорії людського капіталу доцільно розглядати як важливий напрям капіталовкладень і одне з головних джерел збільшення національного багатства. Ця теорія ідентифікує витрати на освіту як споживчі витрати і визнає їх продуктивну природу. Інвестиції в людину забезпечують значний і довготривалий економічний ефект.

Світовий досвід свідчить, що освітня політика держав із значними інвестиціями в розвиток людського потенціалу, зокрема в освіту, є запорукою таких феноменальних соціально-економічних результатів, які демонструють деякі країни Тихоокеанського регіону, зокрема Сінгапур.

Звичайно, Україна — європейська держава, і вища школа України може й досі пишатися своїми здобутками в європейському вимірі. Однак, як переконає світовий досвід у сфері освіти, відповіддю на соціально-економічні проблеми років незалежності можуть бути радикальні реформи у вищій школі України. Тому сучасне українське суспільство потребує глибокого наукового дослідження та аналізу формування, тенденцій, факторів, причин ефективності розвитку, причому як економічного, так і соціального.

В умовах ринкових перетворень система освіти має бути орієнтована не тільки на замовлення з боку держави, а й на дедалі більші суспільні потреби, на певні інтереси родин, місцевих співтовариств, підприємств. Саме орієнтація на реальні потреби конкретних груп споживачів освітніх послуг може створити основу для залучення додаткових матеріально-технічних і фінансових ресурсів у систему освіти.

Оцінюючи світовий досвід розвитку вищої освіти, бачимо, що країни-учасниці європейського простору освіти обрали правильні й перспективні стратегічні орієнтири модернізації вищої школи, окреслюючи як цілі не тільки знання та вміння, а й формування інтелектуально творчої, конкурентоспроможної особистості.

Отже, одним із головних уроків, які Україна може дістати з досвіду розвинених країн світу, є необхідність розроблення та проведення ефективної політики реформування вищої освіти відповідно до положень Болонського процесу. Для цього потрібно комплексне бачення майбутньої системи вищої освіти в країні та рішучість до проведення іноді непопулярних заходів.

По-перше, для створення привабливого й конкурентоспроможного європейського простору вищої освіти в Україні необхідно впорядкувати мережу національної вищої школи, значно зменшивши кількість ВНЗ. На сьогодні ВНЗ I–IV рівнів акредитації перебувають у сфері управління понад 20 міністерств і відомств. В Україні немає міністерства, яке було б відповідальне за єдину освітню політику.

По-друге, доцільно було б здійснити системні й реальні кроки щодо укрупнення університетів, перетворивши їх у сучасні й потужні регіональні центри освіти, досліджень і розробок, адже в малочисельному ВНЗ важко утворити потрібну навчальну та дослідницьку інфраструктуру, сформувавши кафедри, на яких існували б потужні наукові школи, а викладачі не читали б по кілька різнопланових дисциплін, а також організувати аспірантуру, докторантуру, кандидатські й докторські спеціалізовані вчені ради, видавати авторитетні наукові фахові журнали.

По-третє, не можна розраховувати на необхідну й достатню якість у вищій школі без належного фінансування. У Бельгійському комюніке (2009 р.) щодо Болонського процесу наголошується, що має бути забезпечена інтеграція освіти й досліджень на всіх циклах вищої школи. Крім того, згідно з Лісабонською стратегією в країнах Європейського Союзу планується довести витрати на дослідження й розробки до 3 % ВВП (Японія має понад 3 %). В Україні на науку та науково-технічну діяльність спрямовуються кошти обсягом, що не дорівнює 1 % ВВП. Половина вітчизняних ВНЗ III–IV рівнів акредитації не здійснюють наукових досліджень. Було б доцільно збільшити державне фінансування хоча б до 2 % ВВП для розвитку наукової та інноваційної діяльності університетам, що мають статус національного, їх в Україні налічується 99.

По-четверте, модернізація національного освітнього простору є однією з найважливіших умов інтеграції у світову цивілізацію. Як свідчить світовий досвід, дедалі чіткіше простежується залежність розвитку країн від рівня та якості вищої освіти, яка відкриває величезні можливості для розвитку людського потенціалу. Пізнаючи світ, людина змінюється сама — це нова стратегія поступу, в основі якої «...не накопичення матеріальних благ і цінностей, а орієнтація на цінності духовні, на знання, культуру, науку, без яких життя втрачає сенс і перспективу» [11].

Без нової освіченої людини не може бути нового суспільства. Цю роль в українському суспільстві має виконати

ідея людиноцентризму як національна ідея, про що свідчить досвід Японії.

Список використаних джерел

1. *Анзай Ю.* Университетская реформа в Японии: состояние и перспективы / Ю. Анзай // *Alma mater: вестн. высш. шк.* — 2003. — № 8. — С. 39–42.
2. *Аримото А.* Реформа высшей школы в Японии / А. Аримото // *Экономика образования.* — 2007. — № 6. — С. 91–92.
3. *Варгезе Н. В.* Высшее образование и глобальный экономический кризис / Н. В. Варгезе // *Экономика образования.* — 2011. — № 1.
4. *Вит де Х.* Международная мобильность студентов: современные тенденции и проблемы / Х. де Вит // *Экономика образования.* — 2011. — № 1. — С. 83–86.
5. *Газиева И. А.* Вопросы образования и воспитания в семье в странах Востока // *Alma Mater: ежемес. науч. журн.* — 2010. — № 3. — С. 65–72.
6. *Гончаров Ю. В.* Світ. Європа. Україна: Трансформація економіки та інтеграція / Ю. В. Гончаров, Ю. В. Петін, О. М. Сальник. — К.: Т-во «Знання України», 2007. — 507 с.
7. *Дронишинец Н. П.* Проблемы управления системой высшего образования в Японии / Н. П. Дронишинец // *Университетское управление.* — 2002. — № 1. — С. 70–79.
8. Економічні аспекти проблем розвитку вищої освіти в Україні: монографія / за ред. І. М. Грищенка. — Хмельницький: ХНУ, 2010. — 478 с.
9. *Захарін С. В.* Перспективи інвестиційного забезпечення розвитку сфери вищої освіти в контексті глобалізаційних викликів / С. В. Захарін // *Економіка і управління.* — 2011. — № 3. — С. 35–46.
10. *Комарова О. А.* Освітній потенціал: теоретико-методологічні та практичні аспекти формування: монографія / О. А. Комарова. — К.: НАН України, 2009. — 336 с.
11. *Кремень В. Г.* Філософія людиноцентризму в стратегіях освітнього простору / В. Г. Кремень. — К.: Пед. думка, 2009. — 520 с.
12. *Кучеренко Д. Г.* Стратегії розвитку освітніх систем країн світу: монографія / Д. Г. Кучеренко, О. В. Мартинюк. — К.: ІПК ДСЗУ, 2011. — 312 с.
13. *Маруяма Ф.* Перемены [в высшем образовании] в Японии / Ф. Маруяма // *Alma mater: вестн. высш. шк.* — 2005. — № 2. — С. 9–10.
14. Матеріали III Всеукраїнського з'їзду працівників освіти. — К.; Чернівці: Букрек, 2011. — 400 с.

15. *Мэйсон К.* Китай: обычаи и этикет / К. Мэйсон, Дж. Мюррей; пер. с англ. М. Леоновича. — М. : АСТ; Астрель, 2009. — 96 с.

16. *Озерська О. Ю.* Підготовка менеджерів японських компаній / О. Ю. Озерська // Теорія і практика управління соціальними системами: філософія, психологія, педагогіка, соціологія. — 2008. — № 1. — С. 60–65.

17. Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2008/09 навчального року : стат. бюл. / Держкомстат України, 2009. — 213 с.

18. Офіційний сайт газети Financial Times [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://rankings.ft.com/businessschoolrankings/global-mba-rankings/>.

19. Офіційний сайт журн. Class ACT NTU [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www2.ntu.edu.sg/classact/mar08/campusnews/5.htm>.

20. Офіційний сайт NTU [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://ntu.edu.sg/>.

21. Офіційний сайт представництва компанії QS [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.topuniversities.com/worlduniversityrankings/results/2008/overall_rankings/fullrankings/.

22. Порівняльна характеристика систем вищої освіти Японії і України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://ua.textreferat.com/referat-13495-1.html>.

23. Сайт інтернет-енциклопедії Вікіпедія (Wikipedia) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://en.wikipedia.org/wiki/Professor>.

24. Система образования в Японии [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://edu.rin.ru/html/1497.html>.

25. *Сяохуань С.* Образование в Китае — реформы и новшества. — Пекин : Межконтинентальное изд-во Китая, 2002. — 192 с.

26. Україна у вимірі економіки знань : монографія / за ред. В. М. Гейця. — К. : Основа, 2006. — 592 с.

27. Формирование общества, основанного на знаниях. Новые задачи высшей школы / пер. с англ. — М. : Изд-во «Весь мир», 2003. — 232 с.

28. *Ханна Н.* Сингапур и Малайзия : путеводитель / Н. Ханна; пер. с англ. Т. Новиковой. — М. : ФАИР, 2008. — 192 с.

29. Basic Plan for the Promotion of Education / Government of Japan. — July 1, Japan, 2008.

30. China's New National Education Plan Aims to Build A Country with Rich Human Resources. — Режим доступу: http://www.moe.gov.cn/publicfiles/business/htmlfiles/moe/moe_2862/201010/109031.html.

31. China Statistical Yearbook 2010 / National Bureau of Statistics of China. — Beijing: China Statistics Press, 2011. — 1040 p.

32. Communiqu—on National Expenditures on Science and Technology in 2010 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.stats.gov.cn/english/newsandcomingevents/t20111010_402758248.htm.

33. Education Law of the People's Republic of China as of March 18, 1995 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.moe.edu.cn/publicfiles/business/htmlfiles/moe/moe_2803/200905/48457.html.

34. Higher Education Law of the People's Republic of China as of August 29, 1998 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.moe.edu.cn/publicfiles/business/htmlfiles/moe/moe_2803/200905/48454.html.

35. Symphony of spring. A review of sixty years of educational exchange and cooperation between China and other countries and regions / Li Haiji, Xu Yongji, Yu Jihai and others. — Beijing, 2009. — 173 p.

36. The World Economic Forum [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.weforum.org/>.

37. Teachers Law of the People's Republic of China as of October 31, 1993 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.moe.edu.cn/publicfiles/business/htmlfiles/moe/moe_2803/200907/49852.html.

3.4. Освіта й професійна підготовка фахівців у світлі євроінтеграційних процесів

Завдання економічної науки, як і будь-якої іншої, полягає в тому, щоб збирати факти, систематизувати, використовувати їх і робити з них необхідні висновки.

А. Маршалл

Сучасний глобалізований світ стає дедалі конкурентнішим і складнішим. Розвиток суспільства змінює людину, характер її роботи і вимоги до фахової підготовки. До того ж знань, набутих людиною за період навчання в школі та ВНЗ, замало, щоб бути конкурентоспроможним та успішним у швидкозмінному суспільстві. Короткий «життєвий цикл» здобування загальних і професійних знань, умінь і навичок ставить вимогу безперервності освіти, підвищення кваліфікації, здобуття іншої спорідненої фахової підготовки, постійного розвитку інтелектуально-творчих здібностей

та особистісних якостей. Сучасне життя вимагає навчання впродовж життя. І хоча ця концепція перманентно оновлюється, термін «освіта дорослих» набув усталеного використання.

Упродовж останніх років спостерігається тенденція визнання людини вирішальним фактором економічного життя суспільства, його розвитку та прогресу. Нині розвиток економіки більшою мірою залежить від людського капіталу, ніж від матеріально-фінансових факторів економічного прогресу, фізичного капіталу. Освічена людина, людський капітал є ефективним джерелом соціально-економічного зростання. Різним аспектам цієї проблеми присвячено багато досліджень як зарубіжних, так і вітчизняних науковців [5, 6, 16, 19].

Унаслідок формування ринкових відносин в Україні набуває актуальності теоретичне й концептуальне переосмислення ролі та місця сфери освіти й професійної підготовки у вітчизняній економіці. Постає ряд питань: наскільки сучасна освіта спроможна зробити молодих людей успішними в конкурентному середовищі? Що необхідно змінювати в освітній сфері з цією метою? Як зменшити в майбутньому розрив між дедалі більшими потребами молодих людей і можливостями сфери освіти?

Освітні потреби в сучасному світі дуже швидко змінюються. Вони зумовлені розвитком суспільства, а тому мають адекватно змінюватись освіта й професійна підготовка населення. Проте вихідною умовою реформ має бути врахування потреб індивідів, тобто, говорячи сучасною ринковою мовою, забезпечення має ґрунтуватися на попиті, а не на пропозиції. А це означає, що потрібна співпраця між ринком праці та ринком освітніх послуг.

За роки, що минули відтоді, як Україну офіційно визнано країною з ринковою економікою (2006), романтичні сподівання, що проголошені ринкові відносини забезпечать ефективне використання ресурсів країни й процвітання держави, залишилися сподіваннями. Причин невиправданих сподівань, звичайно, багато, але одна з головних —

недооцінювання освіти, низький рівень розвитку національної освіти, освітнього потенціалу населення. А як свідчить історія людства — усі культури та цивілізації переходили з одного рівня до іншого за посередництвом освіти. Таку всезагальну, планетарну роль освіти не можна ігнорувати [13]. Підняти економіку вдасться, налагодивши виробництво якісних і конкурентоспроможних товарів і послуг. Проте ці зміни вимагають знань, які, як відомо, постачає наука, а їх поширенням займається освіта. Інакше кажучи, проблема полягає у формуванні такої системи освіти й науки, такої культури розвитку людини, у якій цінуються знання.

Освіта — це джерело інновацій. І в центрі цих змін повинна бути людина з її потребами, запитам, інтересами. Підтвердженням цьому є економічний успіх багатьох європейських країн, США, Японії, Китаю, побудований на інноваційних змінах у сфері освіти.

Структура системи освіти України та функції її окремих складових. *Освіта* — процес і результат засвоєння особистістю системи знань, практичних умінь і навичок та пов'язаного з ними розвитку її пізнавальної і творчої діяльності, а також морально-естетичної культури, які у своїй сукупності визначають соціальне обличчя та індивідуальну своєрідність цієї особистості [8, с. 614]. Освіта — це цілеспрямований процес виховання й навчання в інтересах людини, держави та суспільства.

Професійна підготовка — цілеспрямований процес навчання реальних і потенційних працівників з метою набуття ними професійних знань, умінь та навичок, необхідних для виконання професійної діяльності. Різні форми здобуття професійної освіти — навчання у вищих і спеціальних навчальних закладах освіти, стажування на курсах підвищення кваліфікації, удосконалення професійної майстерності на виробництві тощо.

Потреби інноваційної економіки вимагають змін як в освіті, так і в професійній підготовці. Для того щоб людина могла оновлювати знання та підвищувати свою освіченість,

необхідну для професійної діяльності, потрібно створити систему, у якій індивіди мали б можливість періодично повертатись у систему освіти. Концепція «безперервної освіти» ґрунтується на баченні політики у сфері освіти й професійної підготовки як опори для розвитку на основі знань [20].

Складові системи освіти й професійної підготовки в Україні показано на рисунку 3.6.

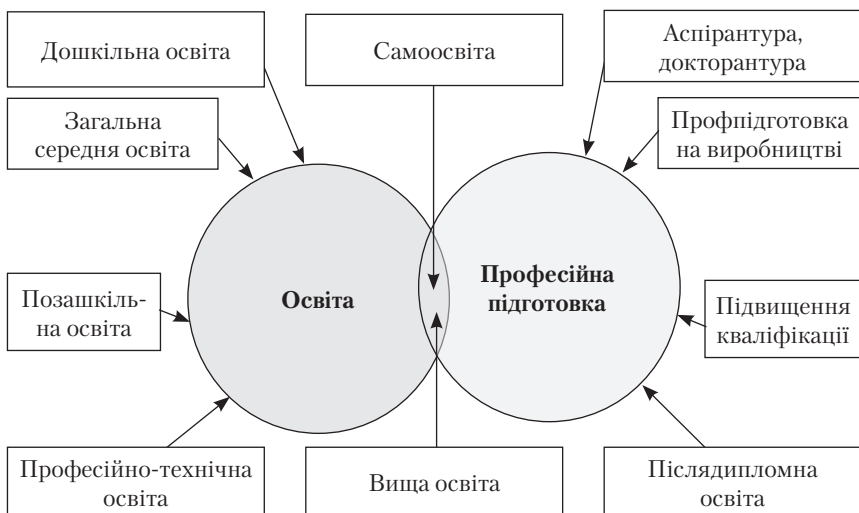

Рис. 3.6. Структура системи освіти й професійної підготовки в Україні (удосконалено автором [5])

Дошкільна освіта (і виховання) здійснюється в сім'ї та дошкільних закладах освіти у взаємодії із сім'єю і забезпечує фізичне й психічне здоров'я дітей, їхній усебічний розвиток, набуття життєвого досвіду, вироблення вмінь і навичок, необхідних для подальшого навчання.

Загальна середня освіта забезпечує всебічний розвиток дитини як особистості, її схильностей, здібностей, талантів, трудову підготовку, професійне самовизначення, формування загальнолюдської моралі, засвоєння визначеного суспільними, національно-культурними потребами обсягу знань про природу, людину, суспільство й виробництво, екологічне виховання та фізичне вдосконалення.

Позашкільна освіта (і виховання) спрямовується на розвиток здібностей, талантів дітей, учнівської та студентської молоді, задоволення їхніх інтересів, духовних запитів і потреб. До позашкільних закладів освіти належать бібліотеки, а також палаци, будинки, центри й станції дитячої, юнацької творчості, учнівські й студентські клуби, дитячо-юнацькі спортивні школи, школи мистецтв, студії, початкові спеціалізовані мистецькі навчальні заклади, оздоровчі й інші заклади.

Професійно-технічна освіта забезпечує здобуття громадянами професії відповідно до їхнього покликання, інтересів, здібностей, перепідготовку та підвищення їхньої професійної кваліфікації. Професійно-технічна освіта здійснюється на базі повної загальної середньої освіти або базової загальної середньої освіти з наданням можливості здобувати повну загальну середню освіту.

Вища освіта — фундаментальна, наукова та практична підготовка громадян, здобуття ними освітньо-кваліфікаційних рівнів відповідно до покликання, інтересів і здібностей, підвищення рівня наукової та професійної підготовки, а також перепідготовка фахівців з вищою освітою.

Післядипломна освіта — підвищення рівня освітньої та професійної підготовки особи шляхом поглиблення, розширення та оновлення її професійних знань, умінь і навичок або отримання іншої спеціальності. Післядипломна освіта створює умови для безперервності й наступності освіти.

Аспірантура і докторантура є формами підготовки науково-педагогічних і наукових кадрів вищої кваліфікації.

Самоосвіта — це процес самостійного здобування знань з різних джерел з урахуванням особистих інтересів додатково до тих, що отримані в навчальних закладах.

Освіта є фундаментом «економіки знань». Удосконалення людини, зростання освіченості населення країни досягається передусім за допомогою освіти й професійної підготовки, що стає запорукою та змістом національного прогресу. Дослідження свідчать, що «Інвестиції в людський капітал — головна складова зростання економічного зростання» [1, с. 696].

Що стосується вищої освіти, то з метою забезпечення єдності поглядів на оцінювання якості освітньої діяльності впроваджуються стандарти вищої освіти (державний, галузеві, ВНЗ). На сьогодні розроблено та затверджено галузеві стандарти (освітньо-професійні програми й освітньо-кваліфікаційні характеристики) за освітньо-кваліфікаційним рівнем молодшого спеціаліста, бакалавра, спеціаліста й магістра.

Освітньо-професійна програма — це перелік нормативних навчальних дисциплін із зазначенням загального обсягу часу, відведеного для їх вивчення, і форм підсумкового контролю для кожної з них.

Послідовність вивчення навчальних дисциплін, співвідношення між обсягом аудиторних і самостійних занять студентів з тієї чи іншої дисципліни, між різними формами аудиторної роботи, періодичність і форми проміжного контролю з передбачених освітньо-професійною програмою дисциплін визначаються ВНЗ у формі структурно-логічної схеми підготовки. На основі такої схеми складаються річні (семестрові) навчальні плани з освітньо-професійної програми, а також індивідуальні навчальні плани студентів, які навчаються за тією чи іншою програмою.

Зміст дисципліни освітньо-професійної програми визначається навчальною програмою. Вона містить вступ (у якому визначаються місце цієї дисципліни в реалізації освітньо-професійної програми, а також вимоги до знань та умінь студентів), тематичний план вивчення зазначеної дисципліни та список рекомендованої для її вивчення літератури.

На основі навчальної програми розробляється робоча навчальна програма, у якій деталізуються позиції тематичного плану із зазначенням бюджету навчального часу та його диференціації за формами роботи студентів і викладача, подаються засоби проміжного й підсумкового контролю знань та умінь студентів із зазначеної дисципліни, а також дидактичні й технічні засоби, що використовуються в процесі її вивчення.

Зазначені нормативні документи розробляються на основі освітньої та освітньо-кваліфікаційної характеристик.

Освітня характеристика — це вимоги до знань, умінь і психічних якостей осіб, що здобули той чи інший освітній рівень (початкова загальна освіта, базова загальна освіта, повна загальна освіта, професійно-технічна освіта, базова вища освіта, повна вища освіта).

Освітньо-кваліфікаційна характеристика — це основні кваліфікаційні вимоги до знань, умінь і психічних якостей фахівців певного освітньо-кваліфікаційного рівня.

Освітньо-кваліфікаційна характеристика разом з освітньо-професійною програмою та засобами діагностики рівня навчальних досягнень студентів складають державний стандарт вищої освіти, який розробляється для кожної спеціальності, затверджується Кабінетом Міністрів України і підлягає перегляду один раз у 10 років [3].

Характерною ознакою вищої школи є кредитно-модульна організація навчального процесу, за якої зміст навчальної дисципліни поділяється на змістові модулі (2—4 на семестр), а модулі — на теми для аудиторного й самостійного опрацювання. Нормативні та вибіркові модулі утворюють зміст навчальної дисципліни. Річне навчальне навантаження студента має становити не менше 60 залікових кредитів. Засвоєння кожного модуля оцінюється за схемою, схваленою кафедрою, факультетом чи ВНЗ. Якщо студент набрав мінімальну кількість балів за сумою оцінок з окремих модулів, то він звільняється від заліку або екзамену (а набраний ним сумарний бал переводиться в оцінку за національною чотирибальною шкалою та європейською системою трансферу оцінок (ECTS)). Студент може скласти іспит для підвищення свого рейтингу з певної дисципліни, а також для ліквідації академічної заборгованості, пов'язаної з переходом на іншу спеціальність, до іншого навчального закладу.

Серед умов запровадження кредитно-модульної організації навчання виокремлюється введення інституту викладачів-кураторів індивідуальних програм навчання.

Підготовка, перепідготовка та підвищення кваліфікації кадрів здійснюється в Україні згідно з Переліком галузей знань, напрямів підготовки, спеціальностей, а підготовка фахівців вищої кваліфікації (кандидатів і докторів наук) — відповідно до Переліку наукових напрямів.

На самостійну роботу над дисципліною відводиться від $\frac{1}{3}$ до $\frac{2}{3}$ бюджету часу, передбаченого на її вивчення. З тих дисциплін, вивчення яких передбачає не тільки оволодіння певними знаннями, а й вироблення відповідних практичних умінь, частка аудиторної роботи (практичні, лабораторні та семінарські заняття) становить $\frac{2}{3}$ від загальної кількості годин; якщо таке не передбачається, то на аудиторні заняття відводиться $\frac{1}{3}$ загальної кількості годин.

Практична підготовка студента передбачає його залучення до проходження навчальної і виробничої практики. У ВНЗ зазвичай поєднуються різні форми навчання — денна, вечірня, заочна (дистанційна), екстернат [10].

У навчальному процесі ВНЗ використовується поточний і підсумковий (семестровий, державна атестація) контроль навчальних досягнень студентів. Поточний контроль здійснюється під час проведення лабораторних, практичних і семінарських занять, а також у формі контрольних робіт, колоквиумів по закінченні вивчення окремих тем чи розділів навчальної програми — змістових модулів. Однією з різновидностей поточного контролю є модульно-рейтинговий контроль навчальних досягнень студентів, суть якого полягає в тому, що після вивчення кожного з модулів навчальної дисципліни викладач оцінює рівень навчальних досягнень кожного студента, отримані з кожного модуля бали додаються й переводяться в підсумкову оцінку в національній шкалі (відмінно — добре — задовільно — незадовільно) [15].

Аналіз свідчить, що Україна має глибинні традиції у сфері вищої освіти, один із найвищих у світі індекс освіченості та інтелектуальний потенціал. У той же час у ХХІ століття Україна ввійшла з низькотехнологічною промисловістю [18]. Системі освіти України залишаються притаманними

характерні особливості, успадковані від радянського періоду: навчання людей не стало потребою постійного оновлення знань, кваліфікаційного зростання та перепідготовки; професійна освіта залишається орієнтованою на вузького спеціаліста, малоздатного до професійної мобільності й креативності; слабке залучення приватного капіталу в освіту й професійну підготовку через неефективне сприяння держави в цій сфері; низький рівень матеріальної бази навчальних закладів.

Невідповідності між можливостями людського капіталу та реальним станом суспільного розвитку змусили країну здійснювати швидкі й масштабні реформи в багатьох сферах матеріального та духовного виробництва. Зазнала значних змін і система вищої освіти. Помітним кроком у її реформуванні стало запровадження ступеневої системи підготовки фахівців. Фактично Україна запровадила ступеневу вищу освіту раніше багатьох країн Європи, але при цьому не розв'язала певні структурні проблеми, передусім такі:

- загалом ВНЗ державної форми власності підпорядковані 27 міністерствам, комітетам і відомствам;

- в Україні кількість напрямів (76) і спеціальностей (584), за якими готують фахівців з вищою освітою, недостатньо збалансовані з потребами ринку праці й відрізняються від кращих світових систем вищої освіти, де їх удвічі менше, вони більш укрупнені й універсальні;

- в Україні має місце невинуватена плутанина в розумінні рівнів спеціаліста (якого немає на Заході) і магістра: з одного боку, програми підготовки спеціаліста й магістра є близькими, вони еквівалентні за освітньо-кваліфікаційним статусом, а з іншого — їх акредитують за різними рівнями, відповідно III і IV рівнями акредитації;

- сектор вищої освіти в Україні (на відміну від європейських країн) не виконує роль лідера в проведенні наукових досліджень, які є основою університетської підготовки, — це призвело до другорядності університетської науки як у системі державних пріоритетів, так і в принципах її фінансування, що не відповідає світовій практиці;

- система наукових ступенів і структура наукових спеціальностей в Україні не відповідають загальноєвропейським, що ускладнює їх визнання та знижує мобільність викладачів і науковців у Європі;

- неадекватно до європейської практики діють такі поширені заклади освіти, як технікуми, коледжі й вищі професійно-технічні училища, які штучно було віднесено до системи вищої освіти. Статистичні дані свідчать, що в Україні ВНЗ I–II рівнів акредитації у 2 рази більше, ніж ВНЗ III–IV рівнів акредитації. Водночас лише кожний четвертий студент навчається у ВНЗ I–II рівнів акредитації;

- рівень автономії ВНЗ у питаннях фінансової самостійності, структури та обсягів підготовки фахівців із вищою освітою значно нижчий від середньоєвропейського.

Ці та інші відмінності погіршують розпізнання української системи вищої освіти зовнішнім світом, підсилюють ізоляціоністські тенденції, погіршують мобільність українських студентів, викладачів і науковців у межах європейського освітнього простору та ринку праці. Із зазначених міркувань система вищої освіти України потребує структурного реформування в напрямі її адаптації до загальноєвропейської.

Зрозуміло, що адаптація вищої освіти України до стандартів єдиного європейського освітнього простору вимагатиме підпорядкування ВНЗ єдиному органу управління вищою освітою, зміни напрямів підготовки, спеціальностей і спеціалізацій, докорінних змін на процесуальному рівні й под., що дає підстави вести мову про її істотну модернізацію, підпорядкування продиктованим ззовні вимогам.

Україна, вибудовуючи освітню політику на найближчі роки, поставила перед собою завдання адаптувати власну систему вищої освіти до стандартів єдиного європейського освітнього простору.

У процесі розбудови єдиної Європи, створення й розширення Європейського Союзу стало очевидним, що зробити Європу могутньою в конкурентній боротьбі планетарного масштабу не можна без підвищення освітнього рівня

європейців [2]. Водночас аналіз свідчить, що поряд з вагомими кількісними здобутками національних систем вищої освіти більшості європейських країн їм властиві й деякі якісні недоліки.

1. Якість фахової підготовки випускників переважної більшості ВНЗ далеко не найкраща, в окремих випадках вона не витримує ніякої критики.

2. Людство вступає в епоху, характерними ознаками якої є швидкі та значні зміни в умовах праці, що викликають нагальну потребу в навчанні фахівців упродовж життя, до чого чинні системи вищої освіти недостатньо пристосовані.

3. Нині системи вищої освіти європейських країн не забезпечують достатньою мірою умови для того, щоб студенти могли розпочинати навчання в одному навчальному закладі, продовжувати його в іншому, а закінчувати ще в іншому, що негативно позначається на адекватності отриманої професії здібностям та інтересам індивіда, його життєвому успіху, ефективності соціально-економічного розвитку людського суспільства. Насамперед це стосується міждержавної мобільності студентів.

4. Культивована на державному рівні недовіра до фахівців, підготовлених в інших країнах, спричинена відсутністю єдиних стандартів якості вищої освіти, позбавляє випускників ВНЗ шансів знайти оптимальне застосування власним знанням та умінням на ринку праці.

Щоб ліквідувати зазначені недоліки в підготовці фахівців, більшість європейських країн, починаючи з 1999 р., стала на шлях реформування власних систем вищої освіти, виробивши стратегічні орієнтири необхідних модернізаційних змін з метою створення єдиного освітнього простору [4].

На думку провідних фахівців [14], домогтися суттєвого покращення якості вищої освіти можна залученням ВНЗ до конкурентної боротьби (забезпеченої сприятливою регулятивною базою свободи управління вищими навчальними закладами) у своїй країні, у Європі та світі в цілому за висококваліфікованого викладача й обдарованого абітурієнта, яка супроводжується або підвищеним попитом

на підготовлених фахівців на ринку праці з відповідними наслідками, або вплив інтелекту, зменшенням кількості студентів, зниженням фінансово-матеріального постачання, що призводить до його занепаду. Зазначимо, що запровадження ринкових механізмів управління системою вищої освіти неминуче пов'язане з підвищенням автономії ВНЗ у напрямі збільшення їх відповідальності. Модернізація систем вищої освіти в зазначеному напрямі звільняє ВНЗ від зайвої опіки з боку державних органів управління освітою, тобто надає їм можливість формувати свої стратегічні цілі, визначати першочергові завдання в навчанні та дослідженнях, відповідно спрямовувати свої ресурси, складати освітні програми, формулювати власні критерії підбору науково-педагогічних працівників і прийому студентів.

Ідеологи реформ у сфері вищої освіти переконані: для того щоб людина мала можливість учитися впродовж життя, поглиблюючи чи розширюючи свою кваліфікацію і цим самим пристосовуючись до швидкоплинних і суттєвих змін в умовах праці, вимог до фахівців, система освіти має бути неперервною, що реалізується забезпеченням наступності між бакалаврськими, магістерськими та програмами післядипломної освіти, а також створенням інтегрованих освітніх програм. Разом з тим у системі вищої освіти мають бути закладені можливості для накопичення індивідом академічних результатів упродовж життя, що дає змогу на певному етапі перетворити їх у нову якість — підвищити рівень кваліфікації або отримати додаткову спеціалізацію чи спеціальність, які можна реалізувати дробленням змісту навчальних дисциплін на окремі блоки (модулі), цим самим підвищуючи гнучкість систем вищої та післядипломної освіти.

Розробники стратегічних ідей реформування вищої освіти в Європі вважають, що для того щоб студент міг увіходити, у будь-який час виходити й знову входити в систему вищої освіти, вільно рухатися в її межах, освітні програми мають бути стандартизованими й узгодженими, а також одночасно представлені всіма можливими мінімальними

одинацями (модулями). За таких умов студент на будь-якому етапі може вийти з освітньої програми й продовжити її виконання в тій точці, у якій він вийшов з програми, не проходячи повторно семестрові курси, з яких він не отримав підсумкових оцінок. Якщо ж студент у процесі навчання дійде висновку, що обраний ним напрям підготовки, спеціальність чи спеціалізація оптимально не відповідають його здібностям, схильностям чи інтересам, або якість підготовки у ВНЗ, де він навчається, не задовольняє його вимог, у межах системи зі стандартизованими й узгодженими освітніми програмами, він може продовжити навчання в іншому ВНЗ без особливих часових і фінансових затрат за умови модульного подання навчальних дисциплін в освітніх програмах. Ясна річ, що чим більшою за обсягом є система із зазначеними вище ознаками, тим більшою буде мобільність студентів, що перебувають у її межах.

З урахуванням вищенаведеного виникає запитання стосовно розміру системи, що здатна підтримувати достатню мобільність студента, яка полягає у виборі адекватної освітньої програми з точки зору її відповідності особливостям студента та його вимогам до якості викладання. Аналіз свідчить, що більшість національних європейських систем вищої освіти можуть упоратися з вирішенням цієї проблеми. Водночас перед освітніми системами європейських країн ставиться завдання вийти за межі державних кордонів і привести у відповідність освітні програми в межах Європи, цим самим заклавши важливий блок у фундамент будівлі під назвою «єдиний європейський освітній простір». При цьому для фіксування навчальної траєкторії студента пропонують користуватися Європейською системою оцінок трансферу і додатком до диплома єдиного зразка. Згідно з ECTS обсяг навчального матеріалу, на опанування якого витрачається 36 академічних годин аудиторної та самостійної навчальної діяльності, дорівнює одному кредиту [4]. Щоб створити умови для мобільності студентів, ставиться також завдання запровадження програм з викладанням основними мовами світу. З метою організаційної та фінан-

сової підтримки мобільності студентів створюються між-державні фонди, програми й агенції.

Архітектори єдиного європейського освітнього простору ставлять за мету домогтися порівняльності кваліфікацій бакалаврського й магістерського рівнів. Допускається, що бакалаврські програми можуть бути орієнтовані як на підготовку до трудової діяльності, так і на підготовку до подальшого навчання. Магістерські програми мають орієнтуватися на підготовку науково-педагогічних працівників. У ВНЗ можуть функціонувати не тільки бакалаврські й магістерські програми, а й інтегровані програми, що є поєднанням цих двох програм. Обґрунтовується також обсяг навчальної діяльності (у кредитах) для бакалаврських та магістерських програм. Ставиться завдання щодо розробки загальної системи кваліфікацій, яка б стала базою у створенні сумісних і легко порівнянних кваліфікацій національних систем вищої освіти, уніфікації освітніх програм відповідно до наявного переліку кваліфікацій.

Важливою підвалиною єдиного європейського освітнього простору є спільні стандарти оцінювання якості підготовки спеціалістів з вищою освітою та діяльності ВНЗ. Очікується, що національні органи управління вищою освітою, розробляючи стандарти якості ВНЗ з метою їх акредитації, тісно співпрацюватимуть з Європейською мережею забезпечення якості у вищій освіті (ENQA). Разом з тим довіра з боку урядів європейських країн не може ґрунтуватися лише на розглянутих раніше зовнішніх показниках рівня підготовки фахівців. Як наслідок, ставиться завдання привести у відповідність результати оцінювання навчальних досягнень студентів.

Зазначимо, що ідеї створення єдиного європейського освітнього простору (а точніше, шляхам її реалізації), спрямованій на підвищення якості підготовки фахівців з вищою освітою та створення умов для оптимального застосування їхніх знань та умінь на ринку праці, попри її позитивні очікувані наслідки притаманні певні суперечності й негативні (стосовно окремих учасників інтеграційних освітніх процесів) аспекти.

1. Конкуренція між ВНЗ неминуче призводить до їх поділу на елітарні та непрестижні, що суперечить принципу рівного доступу до якісної освіти (за умови, що гідних навчатися в закладах першого типу виявиться більше за кількість студентських місць у них, а в закладах другого типу не припиняють займатися освітньою діяльністю).

2. Запровадження системи накопичення академічних кредитів з трансформацією кількісних змін у нову якість (здобуття додаткової кваліфікації) суперечить вимозі відповідності освітніх і навчальних програм потребам ринку праці на момент присвоєння кваліфікації, оскільки знання та уміння, отримані індивідом 10 років тому з тієї чи іншої навчальної дисципліни (модуля) і закредитовані у той час, зазвичай не відповідають вимогам, які висуваються до навчальних досягнень на момент отримання кваліфікації.

3. Приваблива ідея створення умов для мобільності студентів попри зазначені позитивні наслідки в континентальному вимірі суперечить виконанню національних культурно-освітніх функцій вищими навчальними закладами, оскільки призводить до асиміляції студентської молоді, культурних традицій у межах навчального закладу та держави в цілому.

4. Створення спільної системи кваліфікацій суперечить стратегії пристосування вищої освіти до потреб ринку праці через відмінності в національних класифікаторах професій, матеріальному й духовному виробництві. Інакше кажучи, приведенню у відповідність систем вищої освіти європейських країн має передувати ліквідація відмінностей виробничого характеру. До того ж якщо ВНЗ надається право розробляти освітні й навчальні програми, то як у цьому випадку домогтися їх уніфікації в межах держави та єдиного європейського освітнього простору. Автономізація завжди суперечить стандартизації, надлишкова автономія веде до хаосу.

5. Створення єдиного європейського освітнього простору передбачає вирішення нереальних нині й у найближчі роки завдань. Насамперед це стосується об'єктивного контр-

олю якості вищої освіти на теренах єдиного європейського освітнього простору. Рекомендована рейтингова система оцінювання навчальних досягнень студентів, зменшуючи частку суб'єктивізму з боку викладача, дає змогу порівняти різних студентів на основі їхніх відносних групових показників академічних досягнень, не містить можливостей для об'єктивного ранжування навчальних досягнень студентів різних груп і ВНЗ.

6. Урешті створення єдиного європейського освітнього простору супроводжується для окремих країн певними негативними наслідками. Якщо через конкуренцію процвітатимуть сильні ВНЗ (що розміщені в економічно могутніших країнах) і занепадатимуть слабкі (що розташовані в економічно бідніших країнах), то в кінцевому підсумку вищу освіту можна буде здобути в основному у високорозвинених економічно країнах. Така поляризація супроводжуватиметься концентрацією капіталу, нажитого освітньою діяльністю, у цих країнах і зменшенням частки населення з вищою освітою в країнах, що перебувають на протилежному боці осі економічного достатку, оскільки вища освіта рідко буває безоплатною, а в чужій країні вона коштує значно дорожче, ніж у власній. Занепад системи вищої освіти неминуче призведе до зменшення інтелектуального потенціалу нації та перманентного його вихолощення внаслідок відпливу науково-педагогічних кадрів та обдарованих студентів, підтримуваного системою грантів і стипендій з боку покупців чужоземного інтелекту. Отже, найближчим часом ми можемо бути свідками чергового поділу європейського континенту, процвітання та занепаду націй, спричиненого інтелектуальним колоніалізмом.

Проблема підвищення якості освіти. Однією з найактуальніших проблем інтеграції системи вищої освіти України в єдиний європейський освітній простір є підвищення її якості, що перебуває в стані системної кризи. Серед основних причин кризи — неадекватність складу та структури системи вищої освіти, засад управління і контролю вищої школи та її інституційної, кадрової і фінансової ресурсної

бази. Дискусійним є віднесення ВНЗ I рівня акредитації до вищої школи, а не до післясередньої невищої освіти за Міжнародною стандартною класифікацією освіти (МСКО). Натомість третій цикл вищої освіти (освітній рівень 6 за МСКО) не має адекватного законодавчого унормування. У більшості ВНЗ ігнорується важливий принцип науковості стосовно змісту вищої освіти, що унеможливує зближення європейських і національних просторів вищої освіти й досліджень. Крім того, фактичне (не формальне) відсторонення студентства як зацікавленої сторони від участі в прийнятті рішень щодо організації навчального процесу, недосконалість студентського самоврядування також не сприяють якості освіти.

На забезпеченні якості освіти негативно позначається недостатня розробленість національної кваліфікаційної системи, неузгодженість освітніх (академічних) і професійних (робочих) кваліфікацій, розбалансованість пропозицій освітніх послуг і попиту на них. Багато критичних зауважень викликають запроваджені переліки напрямів (для бакалаврів) і спеціальностей (для молодших спеціалістів) та підходи до формування переліків магістерських та аспірантсько-докторських спеціальностей, їх слабка кореляція з класифікатором видів економічної діяльності, недостатня трициклова узгодженість. Гарантування якості освіти потребує розроблення та впровадження засад, процедур, чітких індикаторів і критеріїв внутрішнього і зовнішнього оцінювання та порівняння освітніх програм, ВНЗ у цілому, які б повною мірою відповідали стандартам і рекомендаціям щодо забезпечення якості в європейському просторі вищої освіти. Водночас необхідно істотно розширити повноваження, автономію та академічні свободи ВНЗ, кардинально підняти престижність науково-педагогічної праці, активізувати співпрацю з усіма зацікавленими в якості вищої освіти сторонами — студентами, випускниками, роботодавцями, викладачами.

Першочергово потребують наукового забезпечення з урахуванням особливостей національного контексту, спе-

цифіки вищої школи України такі актуальні питання впровадження принципів Болонського процесу [4, 9]:

- розроблення державно-громадської системи контролю якості освітніх послуг, удосконалення переліку показників і критеріїв якості освіти й механізмів інформування громадськості;

- удосконалення національної системи кваліфікацій, їх опису на основі компетентнісного підходу;

- розроблення методології побудови навчальних програм і змісту академічної та професійної підготовки, зокрема бакалаврів, з метою вирішення проблем їх рівного доступу до наступного освітньо-кваліфікаційного рівня та працевлаштування;

- формування методичних засад і підходів для диверсифікації навчальних програм у системі безперервної освіти з використанням механізму накопичення та трансферу навчальних кредитів;

- визначення засад здійснення автономії та академічних свобод ВНЗ;

- модернізація рейтингово-модульної системи оцінювання навчальних досягнень студентів на основі встановленого мінімального рівня, адаптованого до середньоєвропейських вимог, достатнього для задовільного виконання фахівцем своїх функцій;

- напрацювання концептуальних змін у системі державного й регіонального замовлень на підготовку фахівців з вищою освітою, розроблення принципів взаємодії вищої школи та ринку праці шляхом організації цільової підготовки фахівців;

- удосконалення законодавства про вищу освіту.

Не підлягає сумніву, що тільки завдяки якісній підготовці фахівців можна забезпечити інноваційний розвиток у країні. Проблема в тому, щоб на концептуальному рівні оптимально визначити критерії якісної освіти, а на методологічному — відшукати ефективні засоби реалізації якісного функціонування системи вищої освіти, що є запорукою якісної професійної підготовки майбутніх фахівців.

Виокремимо для розгляду три найголовніші конструкти якісної освіти [9], а саме: якісна вища освіта — це сукупність професійних знань і умінь, яка дає змогу кожному індивідові:

- максимально реалізувати власний інтелектуально-творчий потенціал;
- ефективно пристосовуватися до швидкоплинних змін на ринку праці;
- оптимально використовувати накопичений освітній капітал в умовах кардинальних світоглядних змін.

Узявши за основу наведену структурно-змістову сутність якісної вищої освіти, розглянемо практичні кроки, які потрібно зробити для того, щоб вітчизняні фахівці розпочинали трудову діяльність з багажем якісних знань.

Професійні знання й уміння, здобуті в стінах ВНЗ, дадуть змогу кожному фахівцеві максимально реалізувати власний інтелектуально-творчий потенціал, якщо вони адекватні його здібностям, схильностям та інтересам. Саме тому потрібно оптимально індивідуалізувати навчальний процес на основі ретельного вивчення здібностей, схильностей та освітніх запитів студентів, цим самим диференціювавши його та систему вищої освіти в цілому, створюючи навчальні заклади для особливо обдарованої молоді. Інтелектуальна еліта нації повинна навчатися в елітних державних навчальних закладах.

Не можна створити умови для реалізації інтелектуально-творчого потенціалу фахівців, якщо під час їх навчання у ВНЗ не розвивати їхні творчі здібності. Потрібно відмовитися від дискусій щодо того, чи всі студенти мають здібності, які вони можуть за сприятливих умов розвинути до рівня, необхідного для вирішення завдань, що супроводжуються отриманням об'єктивної новизни. Навчально-виховний процес у ВНЗ треба підпорядкувати не тільки засвоєнню майбутніми фахівцями суми необхідних знань і формуванню у них відповідних практичних умінь, а й розвиткові їхнього творчого потенціалу. Суспільству й державі конче потрібні фахівці з гнучким та оригінальним мисленням,

багатою уявою, які здатні застосувати отримані знання та уміння в ситуації, відмінній від тієї, у якій останні засвоювалися чи формувалися. У розвитку творчих здібностей не менш зацікавлені й самі студенти, оскільки тільки у творчості людина дістає можливість максимально реалізувати власний потенціал, у творчості вона реалізує своє одвічне прагнення бути вільною (у тому числі у виборі змісту, організаційних форм, методів навчання тощо), бо, згідно з одним із концептів філософської парадигми сучасного світобачення, без творчості немає свободи [11].

Якщо ми дійсно прагнемо дати майбутнім фахівцям якісну освіту, створивши умови для максимальної реалізації їх інтелектуально-творчого потенціалу, а також неухильно дотримуватися демократичних принципів в управлінні галуззю та навчальним закладом, в організації навчально-виховного процесу, то на окресленому шляху до якісної освіти в Україні ще багато не зроблено. Нині українські студенти мають можливість (хоч і не таку, як цього хотілося б) вибору курсів поза межами нормативного блоку навчального плану; із запровадженням кредитно-модульної системи організації навчального процесу вони стануть більш мобільними в зміні спеціальності, на пряму підготовки, навчального закладу.

Проте розвинути творчі здібності студентів без належно організованої їх самостійної навчально-пошукової діяльності нереально. А матеріальна база науково-дослідної роботи у ВНЗ перебуває в такому стані, що з її використанням важко отримати нові знання, упровадити їх у навчальний процес, привчити майбутніх фахівців не тільки до споживання готових знань, а й до їх здобування. Відсутність обігових коштів у ВНЗ не дає змоги здійснювати повний цикл наукових досліджень та ефективно просувати власну продукцію на ринок. Тому на державному рівні треба розробити систему заходів, які б стимулювали приватні фірми до створення сучасної матеріальної бази наукових лабораторій і фінансування наукових досліджень, адже саме вони є одними з основних споживачів випускників ВНЗ.

Потрібно також вирішити ряд питань законодавчого характеру, які відрегулювали б залучення вищими навчальними закладами позабюджетних коштів на проведення наукових досліджень.

Зрозуміло, що цього недостатньо, що це лише зовнішні атрибути, бо серцевиною в цьому контексті є навчальна атмосфера в студентській аудиторії чи лабораторії, специфіка діалогу між викладачем і студентом.

Ефективно пристосуватися до швидкоплинних змін на ринку праці, як свідчить світовий досвід, наші фахівці зможуть лише тоді, коли в Україні буде створена безперервна система освіти та належні умови для навчання впродовж життя. Тільки за безперервності системи освіти, за умови забезпечення наступності між бакалаврськими, магістерськими, докторськими чи програмами післядипломної освіти, шляхом конструювання інтегрованих освітніх програм можна створити об'єктивні умови для ефективного навчання фахівців упродовж життя. У системі вищої освіти мають бути передбачені можливості для накопичення індивідом академічних результатів упродовж життя, що дасть йому змогу в будь-який момент формально перетворити їх у нову якість (підвищити рівень кваліфікації, отримати ще одну спеціальність).

Разом з тим, навіть за умови вирішення цих питань, українські фахівці не зможуть ефективно пристосовуватися до швидкоплинних змін на ринку праці доти, поки вони в стінах ВНЗ отримуватимуть статичні, а не динамічні знання. Знання, які впродовж життя можна поповнювати й оновлювати, а для цього їх потрібно пропонувати студентам не в завершеному вигляді, а у формі відкритої системи, здатної до перманентного поповнення, заміни окремих своїх елементів і переструктурування. Крім того, необхідно подбати про формування в студентів потреби постійного поповнення та оновлення знань.

Досвід розвинених країн показує, що тісна співпраця ВНЗ і підприємств, залучення роботодавців до формування змісту вищої освіти, проведення практик, курсово-

го й дипломного проектування, викладацької діяльності, а студентів — до розв'язання актуальних задач промислового характеру є необхідною умовою здобуття ними якісної освіти, сприяє їх адаптації до виробничих умов, робить їх мобільнішими на ринку праці.

Свідченням того, що фахівці в стінах навчального закладу отримали якісну освіту, є їх здатність оптимально використовувати накопичений освітній капітал в умовах кардинальних світоглядних змін.

Шукаючи шляхи підвищення ефективності функціонування системи вищої освіти, не можна не торкнутися питання специфіки бакалаврської та магістерської підготовки, законодавчо закріпленого статусу зазначених освітньо-кваліфікаційних рівнів. Нині все частіше висловлюються пропозиції щодо визнання бакалаврів фахівцями з повною вищою освітою. При цьому наводяться різні аргументи. Бакалаврські та магістерські освітні програми покликані задовольняти підготовку фахівців для різних секторів ринку праці. Отримання бакалаврами повноцінного диплома про вищу освіту уможливорює переривання ними навчання в разі потреби (помилковий вибір професії, матеріальні труднощі тощо) з можливим подальшим його продовженням без відсіву, який спостерігається серед третьо- й четвертокурсників. Повноцінна двоступенева система освіти дає шанс вищій школі вирватися з полону «зрівнялівки» ВНЗ, адже чимало ВНЗ, які не в змозі здійснювати підготовку магістрів, але змушені це робити для того, щоб випускати дипломованих спеціалістів. За умови визнання бакалаврів фахівцями з повною вищою освітою зникне незрозуміле для європейської освітньої практики чисто українське явище «масової магістратизації».

Якість діяльності ВНЗ можна було б підвищити й шляхом розведення управлінських функцій стратегічно-тактичного характеру (які нині виконує ректор) між, скажімо, президентом і канцлером ВНЗ тощо. Адже не секрет, що лише незначна частка управлінців може добре вирішувати проблеми як стратегічного, так і тактичного характеру, тоді

як більшість управлінців є відмінними або стратегами, або тактиками.

Компетентнісний підхід як освітня парадигма підвищення ефективності професійної підготовки фахівців. Кардинальні зміни в житті людства у зв'язку з його переходом від індустріальної до інформаційної стадії розвитку супроводжуються суттєвими викликами до професійної підготовки фахівців і вищої освіти зокрема. Адаптація індивіда до нових виробничих і соціальних умов, його креативна здатність і життєвий успіх серед іншого визначаються умінням застосувати наявні знання, творчим потенціалом й особистісними якостями, які формуються та розвиваються засобами освіти.

Тривалий час освітній процес будували, виходячи із зміщення акцентів у бік формування знань і деформування уваги до особистісних якостей студентів, необхідних для успішного виконання ними професійних і соціальних функцій. Як результат, випускники ВНЗ, володіючи великим обсягом знань, часто не знаходять їм ефективного практичного застосування, губляться в нестандартних ситуаціях, виставляють перед собою життєві цілі, орієнтовані швидше на адаптацію до наявних умов, ніж на їх зміну.

Альтернативою цьому є компетентнісний підхід, який активно розробляється і застосовується в європейській освітній практиці впродовж 2001–2013 рр., зокрема у зв'язку з реалізацією проекту «Налаштування освітніх структур у Європі» (Tuning Educational Structures in Europe), розробленням Європейської рамки кваліфікацій (Framework for Qualifications of the European Higher Education Area), механізмів визнання попереднього (формального, неформального й неофіційного) навчання, Кваліфікаційної рамки навчання впродовж життя (European Qualification Framework for Life Long Learning). Характерною ознакою компетентнісного підходу є формулювання освітніх цілей (бакалаврського, магістерського та докторського циклів) і результатів навчання у формі системи компетентностей, формування та розвиток

у майбутніх фахівців низки базових (спільних для всіх видів професійної та суспільної діяльності) і специфічних (що відображають специфіку конкретного виду економічної діяльності) компетентностей, використання Європейської системи трансферу оцінок ECTS) для визначення навчального навантаження, необхідного для досягнення запланованих освітніх результатів.

Компетентність — це інтегрована категорія, яка виражає сформовану насамперед засобами освіти здатність індивіда успішно виконувати специфічні завдання на основі адекватного інтерпретування ситуації та володіння необхідним набором компетенцій, які охоплюють знання, уміння, навички, особистісні якості, потрібні для виконання індивідом виробничих і соціальних функцій [17].

Для адаптації системи вищої освіти України до стандартів і рекомендацій європейського простору вищої освіти й запровадження компетентнісного підходу у вітчизняній вищій школі першочергового вирішення потребують такі завдання:

- уточнення загальних і змістове наповнення (з урахуванням національних особливостей) професійних і специфічних компетентностей відповідно до профілів, напрямів і спеціальностей, за якими готуються фахівці з вищою освітою;
- теоретичне обґрунтування співвідношення компетентностей і кваліфікацій;
- використання розробленої системи компетентностей для вдосконалення національної рамки кваліфікацій;
- розроблення стандартів вищої освіти на основі компетентнісного підходу;
- оптимізація моделювання фахівців у термінах компетентностей;
- вираження освітніх цілей вітчизняної вищої школи в термінах компетентностей, трансляція компетентностей в освітні цілі навчальних дисциплін;
- розроблення технологій формування компетентностей і методів їх діагностики;

- розроблення психологічного супроводу запровадження компетентнісного підходу у вищій школі України.

Вираження результатів навчання в термінах компетентностей — один з ефективних шляхів побудови прозорих і зрозумілих національних рамок кваліфікацій, порівняння та міждержавного визнання освітньо-кваліфікаційних рівнів, здійснення моніторингу якості в європейському просторі вищої освіти.

Підвищення якості фахової підготовки в Україні, що конче потрібно для ефективної інтеграції вітчизняної системи вищої освіти в єдиний європейський освітній простір, неможливе без створення належних об'єктивних умов для дії економічних механізмів розвитку вищої школи.

Діюча нині система формування бюджету державних і комунальних вищих навчальних закладів та їх фінансування в основному побудована на засадах планових витрат з розрахунку необхідних коштів для матеріально-технічного забезпечення навчального процесу, оплати праці працівників тощо.

Аналіз свідчить, що такі підвалини достатньою мірою не спонукають вищу школу до конкурентної боротьби за кращого науковця, викладача й студента, до підвищення ефективності навчального процесу та наукової діяльності. Тож на часі запровадження механізмів фінансування, побудованих на результатах навчального процесу й наукових здобутків вищих закладів освіти.

Для запровадження зазначеного механізму необхідно:

- обґрунтувати соціально-економічні критерії ефективності діяльності вищих професійних навчальних закладів, необхідні для розрахунку собівартості продукovanого ними освітнього продукту;

- запровадити систему вимірювання навчальних досягнень студентів, що органічно поєднувала б особистісні показники та їх фахові знання й уміння (на репродуктивному та продуктивному рівнях);

- конструювати системи матеріального й морального стимулювання високопродуктивної наукової, викладаць-

кої та навчальної праці науково-педагогічних працівників і студентів.

Підсумовуючи сказане, зазначимо, що інтеграція в науково-освітній сфері є закономірним продовженням європейських інтеграційних процесів у сфері економіки й фінансів. Глобалізаційні процеси поширилися й у науково-освітню сферу України.

Підвищення ефективності професійної підготовки в Україні потребує розроблення законодавчо-нормативного забезпечення демократичного управління вищими навчальними закладами та залучення їх до конкурентної боротьби за обдарованого студента і талановитого викладача, запровадження європейських стандартів якості діяльності ВНЗ, приведення у відповідність освітніх і навчальних програм до потреб ринку праці.

Наступність у системі безперервної освіти може бути забезпечена інтеграцією бакалаврських, магістерських, докторських та програм післядипломної освіти, запровадженням системи накопичення академічних результатів, що дасть змогу кількісний приріст знань на певному етапі навчання впродовж життя перетворити в нову якість.

Список використаних джерел

1. Беккер Г. С. Экономический взгляд на жизнь // Мировая экономическая мысль. Сквозь призму веков. В 5 т. / Сопред. редкол. Г. Г. Фетисов, А. Г. Худокормов. Т. V. В 2 кн. Всемирное признание. Лекции нобелевских лауреатов / отв. ред. Г. Г. Фетисов. — М. : Мысль, 2004. — Кн. 1. — 767 с.
2. Болонський процес у фактах і документах / упоряд. М. Ф. Степко, Я. Я. Болюбаш, В. Д. Шинкарук та ін. — К., 2003. — 52 с.
3. Болюбаш Я. Я. Організація навчального процесу у вищих закладах освіти : навч. посіб. для слухачів закладів підвищення кваліфікації системи вищої освіти. — К. : ВВП «Компас», 1997. — 64 с.
4. Вища освіта України і Болонський процес : навч. посіб. / М. Ф. Степко, Я. Я. Болюбаш та ін.; за ред. В. Г. Кременя. — Тернопіль: Вид-во ТДІТУ ім. В. Гнатюка, 2004. — 288 с.
5. Грішнова О. А. Людський капітал: формування в системі освіти і професійної підготовки / О. А. Грішнова. — К. : Знання, 2001. — 254 с.

6. *Губернський Л.* Філософія як теорія та методологія розвитку освіти / Л. Губернський, В. Андрущенко. — К. : «МП Леся», 2008. — 516 с.
7. *Друкер П.* О профессиональном менеджменте / П. Друкер; пер. с англ. — М. : Изд. дом «Вильямс», 2006. — 320 с.
8. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; гол. ред. В. Г. Кремень. — К. : Юрінком Інтер, 2008. — 1040 с.
9. *Євтух М. Б.* Методологічні засади реформування системи вищої освіти України // Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору. Т. 2. Система вищої освіти України: умови й напрями оптимізації та розвитку / М. Б. Євтух, І. С. Волощук; відп. ред. І. П. Маноха. — К. : Гнозис, 2006. — С. 120–127.
10. *Євтух М. Б.* Забезпечення якості вищої освіти — важлива умова інноваційного розвитку держави і суспільства / М. Б. Євтух, І. С. Волощук // Педагогіка і психологія. — 2008. — № 1. — С. 70–75.
11. *Євтух М. Б.* Гносеологічний фокус трансформаційних змін філософії освіти / М. Б. Євтух, І. С. Волощук // Філософія освіти. — 2006. — № 2. — С. 7–14.
12. Збірник нормативно-правових документів. Вища школа. — К. : Конус-Ю, 2013. — 560 с.
13. *Кремень В. Г.* Філософія людиноцентризму в стратегіях освітнього простору / В. Г. Кремень. — К. : Пед. думка, 2009. — 520 с.
14. *Луговий В. І.* Управління якістю викладання у вищій школі : теоретико-методологічний і практичний аспекти // Психолого-педагогічні засади проектування інноваційних технологій викладання у вищій школі : монографія / В. Луговий, М. Левшин, О. Бондаренко та ін.; за заг. ред. В. П. Андрущенка, В. І. Лугового. — К., 2011. — С. 5–34.
15. Нормативно-правовий інструментарій системи забезпечення якості освітньої діяльності в КНУТД : зб. положень / упоряд. О. Б. Моргулець; за заг. ред. І. М. Грищенка. — К. : КНУТД, 2012. — 374 с.
16. *Пономаренко А. С.* Проблеми підготовки компетентних економістів та менеджерів в Україні : монографія / В. С. Пономаренко. — Х. : Вид. дім «ІНЖЕК», 2012. — 328 с.
17. Професійна педагогічна освіта: компетентнісний підхід : монографія / за ред. О. А. Дубасенюк. — Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2011. — 412 с.
18. Сталій розвиток регіонів України / наук. кер. М. З. Згуровський. — К. : НТУУ «КПІ», 2009. — 197 с.
19. *Федулова Л. І.* Економіка знань : підруч. [для студ. вищ. навч. закл.] / Л. І. Федулова; НАН України; Ін-т економіки та прогнозування. — К., 2009. — 600 с.
20. Формирование общества, основанного на знаниях. Новые задачи высшей школы / пер. с англ. — М. : Изд-во «Весь мир», 2003. — 232 с.

Розділ 4

ІННОВАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ УПРАВЛІННЯ ВИЩИМ НАВЧАЛЬНИМ ЗАКЛАДОМ

4.1. Ефективність маркетингово- комунікаційної діяльності закладу освіти

Комунікації в організації... не можна вважати засобом організації, це спосіб існування організації.

П. Друкер

В умовах зростання конкуренції на ринку вищої освіти великого значення набуває ефективне управління комунікаціями. Серед різноманітних способів залучення споживачів освітніх послуг на навчання до ВНЗ усе актуальнішими стають комунікації — одна з найважливіших складових діяльності ВНЗ, що забезпечує процес передавання необхідної інформації про асортимент освітніх послуг до споживачів. Основними учасниками на ринку освітніх послуг є держава в особі органів виконавчої влади на різних рівнях, вищі навчальні заклади освіти, організації та підприємства, домогосподарства, окремі громадяни.

Вагомий внесок у розробку практичних і теоретичних принципів комунікації зробили такі зарубіжні й вітчизняні вчені, як К. Беррі, А. Пулфорд, Ф. Котлер, П. Сміт, Д. Є. Шульц, Дж. Бернет, С. Моріарті, Д. Балуєв, Г. Почепцов, Є. Старіш, О. Тавокін, А. Чічановський, Ф. Шарков та інші. Разом з тим у досліджуваній літературі недостатньо висвітлені способи розробки комунікацій у ВНЗ з урахуванням особливостей споживачів освітніх послуг,

специфіки діяльності закладів освіти й застосовуваних ними засобів передавання інформації. Це зумовлює необхідність проведення додаткових досліджень у цьому напрямі.

Успіх діяльності ВНЗ багато в чому залежить від фахівців, які займаються комунікаціями. У ринкових, нестабільних умовах з високою конкуренцією на ринках освітніх послуг їх робота є дуже важливою і потрібною. Тому дослідження ролі комунікацій у функціонуванні ВНЗ у сучасних умовах є актуальною проблемою.

Українська система освіти існує в соціально-економічному середовищі, яке формує попит і пропозицію на ринку освітніх послуг. За наявності попиту на освітні послуги, які надає система освіти, споживачі цих послуг — юридичні, фізичні особи або держава — передають їй економічні чи інші ресурси в рахунок оплати за ці послуги. Система надає освітні послуги, а за це отримує ресурси, які забезпечують її функціонування. Наявність пропозицій на ринку освітніх послуг свідчить про функціональну дієздатність системи. У центрі освітньої системи перебувають ВНЗ, від ефективної діяльності яких залежить якість освіти і, зрештою, добробут усіх жителів України.

На успішне функціонування ВНЗ впливає багато факторів, проте визначальним є ступінь адаптації навчального закладу до ринкових умов. Від цього залежить формування контингенту студентів, яке значною мірою визначає імідж навчального закладу. Тому стратегічні завдання ВНЗ пов'язані з управлінням комунікаціями, які впливають на ринок освітніх послуг.

Одна з найпоширеніших точок зору щодо формування мети будь-якого підприємства висловлена відомим економістом П. Друкером. «Щоб зрозуміти, що ж насправді є комерційна фірма, треба спочатку зрозуміти, яка її мета. Мету комерційної фірми слід шукати не всередині, а поза нею. По суті, мета комерційної фірми визначається суспільством, оскільки будь-яке комерційне підприємство залишається складовою суспільства. Єдине правильне визначення мети комерційної фірми таке: формувати споживача.

Ринки не створюються Господом Богом, природою або економічними силами. Вони формуються підприємцями. Споживач може відчувати потребу, яку прагне задовольнити фірма, ще до того, як він отримає той або інший спосіб (засіб) задоволення цієї потреби. Подібно до думок про їжу на голодний шлунок, ця незадоволена потреба переслідує людину, домінує в її житті, заповнює собою усі її думки, залишаючись при цьому потенційним бажанням — доти, поки підприємці не перетворять її на реальний попит. Лише після цього можна говорити про появу споживача та ринку. Потенційний споживач може й не відчувати цю потребу: ми й не здогадувалися про те, як нам потрібний ксерокс або комп'ютер, поки ці продукти не з'явилися на ринку. Більше того, потреба іноді взагалі відсутня, поки діяльність підприємців не сформує її — завдяки розробці абсолютно нового продукту, шляхом переконання, реклами або вміло організованого збуту. Як би там не було, саме діяльність підприємців формує споживача.

З іншого боку, саме споживач визначає, якою буде та чи інша комерційна фірма. Лише готовність споживача викласти свої гроші за товар або послугу перетворює економічні ресурси в добробут і багатство, а речі — у товари. Те, що споживач купує і вважає цінністю, — це вже не просто продукт. Це засіб, за допомогою якого споживач отримує якусь вигоду» [2, с. 39–40].

Ці висновки повною мірою стосуються ВНЗ, які поступово адаптуються до ринкового середовища, у якому вони тепер є невід'ємною складовою.

Головною метою діяльності ВНЗ і всієї системи вищої освіти є формування творчої, компетентної особистості, здатної самостійно мислити, діяти, а також відповідати за свої дії перед суспільством, колективом і самим собою. Досягнення цієї мети можливе через вирішення колективом професорсько-викладацького персоналу таких завдань:

- дати студентіві фахові фундаментальні знання й викласти при формуванні особистості загальнолюдські цінності, сформувані широкий кругозір, а не вузьку спеціалізацію;

- сформувати в студента потребу в знаннях, їх постійному розширенні та поглибленні, навчити молоду людину вчитися, вчитися постійно, протягом усього життя;
- виплекати винахідливість, самостійне творче мислення;
- бути для студента еталоном, зразком в усьому;
- для підготовки конкурентоспроможних спеціалістів забезпечити впровадження інноваційних форм і методів навчання, зокрема впровадження в навчальний процес інформаційно-комунікаційних технологій, орієнтованих на особистісно-практичне навчання;
- сприяти створенню високоякісної матеріально-технічної бази, здатної запровадити нові технології в навчальному процесі, а також створенню комфортних умов для роботи й навчання всіх суб'єктів навчального процесу;
- цілеспрямовано проводити виховну роботу зі становлення молодого людини, формування інтелігентності, патріотизму, високого рівня культури.

Недостатньо мати у ВНЗ хороші освітні послуги — для збільшення контингенту студентів, обсягів фінансових надходжень і забезпечення стабільності та можливостей для розвитку потрібно донести до свідомості споживачів вигоди від використання цих послуг. Комунікації дають змогу здійснити передачу повідомлень роботодавцям, абітурієнтам, їхнім батькам, усьому суспільству з метою зробити послуги освітнього закладу привабливими для цільової аудиторії.

Вищі навчальні заклади постійно просувають інформацію про свою діяльність на ринок освітніх послуг, намагаючись реалізувати декілька цілей, а саме: проінформувати майбутніх споживачів про свої послуги й переваги та переконати абітурієнтів, їхніх батьків, роботодавців надати перевагу саме послугам цього ВНЗ. Зазначені цілі досягаються за допомогою реклами, засобів масової інформації, профорієнтаційної роботи, Інтернету, роздавання безкоштовних буклетів, а також інших комунікаційних видів діяльності.

Це частина спільної колективної діяльності, яку називають «комунікація» і яка спрямована на регулювання цієї діяльності. Вона є основою «спілкування вищого навчаль-

ного закладу» з ринком праці, освіти, громадськістю. Організація цієї роботи залежить від організації комунікативного процесу в конкретному навчальному закладі.

Що таке комунікація? Комунікацією історично вважалося примушування когось до виконання певної дії кимось. Сенсом комунікації був вплив керівника на поведінку керованого, коли реалізовувався інформаційний вплив суб'єкта управління на об'єкт управління через наказ. У широкому значенні термін «комунікація» означає зв'язок, спілкування, яке охоплює всі процеси людської діяльності.

Нині ставлення до комунікації змінилося: якщо в авторитарному суспільстві домінувала комунікація жорсткої вертикальної підпорядкованості, то процес формування єдиного інформаційного простору цивілізації породив полілог між рівнозначними учасниками, тобто обмін думками з тієї чи іншої теми, де кожен учасник має власну відмінну точку зору. При цьому управління починає реалізовуватися в систему демократичної комунікації, що спирається на переконання [9].

Більшість науковців у сфері комунікацій розглядають комунікації за двома парадигмами — механістичною та діяльнісною [9, 11]:

- у механістичній парадигмі під комунікацією розуміється процес кодування й передання даних від джерела інформації та приймання даних одержувачем повідомлення, що характеризується розглядом людини як інформаційної системи, а контекст зовнішнього середовища комунікації розглядається як шум;

- у діяльнісній парадигмі комунікацією вважається спільна діяльність учасників процесу комунікації — комунікаторів, під час якої відбувається ознайомлення з поглядами комунікаторів на явища, процеси, події, речі та дії з ними.

Комунікація здійснюється не тільки в соціальних системах. Певного роду комунікація характерна як для тварин (це, зокрема, шлюбні танці птахів, мова бджіл), так і для механізмів, тобто створених людиною предметів (трубопроводів, транспорту, взаємозв'язку комп'ютерів в Інтернеті).

Сучасна наука має різні погляди на природу, організацію, структуру комунікативної діяльності. Проте до її елементної бази відносять: суб'єкт комунікації — комунікант, предмет комунікації — комунікат, комунікативні засоби — знакові системи або засоби комунікації, комунікативний процес — процес установлення й підтримування контактів.

Сам процес комунікації формують фактори, які, задаючи його форму та зміст, визначаються ланцюгом окремих параметрів (рис. 4.1).

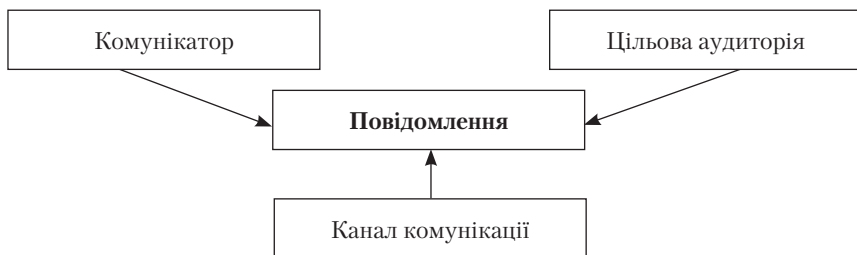

Рис. 4.1. Фактори, які формують процес комунікації [9, с. 37]

В умовах сьогодення комунікацію потрібно розглядати як підсистему ВНЗ, що має такі основні функції:

- поширення стратегії розвитку ВНЗ;
- інтеграція й регулювання освіти, науки й бізнесу;
- формування громадської думки;
- розвиток і поширення іміджу ВНЗ.

Комунікаційна робота ВНЗ — це сукупність процесів передавання інформації, даних про стан і діяльність навчального закладу, які піддаються цілеспрямованому регулюванню та використовуються для формування іміджу, ідеологічного впливу на оцінки, думки й поведінку споживачів освітніх і наукових послуг.

Комунікація характеризується: розосередженням аудиторії; наявністю широкомасштабних комунікаційних процесів; одночасним передаванням даних різними каналами масового інформування: через книжки, газети й журнали, радіо- й телетрансляції, комп'ютерні мережі тощо; принциповою доступністю всім охочим.

У системі відносин між ВНЗ і ринком праці, абітурієнтами, батьками, суспільством у цілому процеси масової комунікації є найважливішим засобом впливу суб'єкта на об'єкт, а також елементом реалізації процесу управління ВНЗ. Роль масової комунікації полягає в наданні суб'єктам процесу можливості здійснювати спрямований вплив на масову свідомість. Усі ті відомості, які поширюються в суспільстві, є інформаційним впливом на масову свідомість, на уявлення, думки та поведінку людей. Цільовий вплив охоплює насамперед випускників шкіл, гімназій, ліцеїв, освітніх закладів середньої професійної освіти. З цією метою друкується реклама в довідкових виданнях і в інтернет-мережі, організуються та проводяться дні відкритих дверей, виставкові заходи тощо. У рекламних матеріалах розміщують інформацію про освітній заклад, факультети, спеціальності та спеціалізації, напрями підготовки (на рівень бакалавра, спеціаліста, магістра, аспіранта, докторанта), вартість навчання, можливості працевлаштування студентів та ін.

У науковій літературі існує два підходи до комунікації. Слово «комунікація» у перекладі з латинської мови означає «роблю загальним, сполучаю, повідомляю», а під комунікацією елементів цивілізації мають на увазі спілкування [11, с. 112]. На думку А. Чічановського, комунікація і спілкування є синонімами в усіх, крім російської, мовах, що означають «обмін думками, знаннями, відчуттями, схемами поведінки».

Комунікативний процес можна змоделювати так. Джерело (відправник — особа або ВНЗ) сприймає певну подію як завдання, певним чином усвідомлює (реагує). Потім за допомогою певних засобів передає сприйняте одержувачеві у вигляді повідомлення. Для цього мають бути підготовлені доступні матеріали, які подаються в певній формі й певному контексті.

Переданий зміст одержувач сприймає, але в зміненому вигляді, тобто сприймає очима відправника. Реакція, результати, а отже, дієвість комунікативного процесу визна-

чається встановленням і підтриманням контакту між комунікаторами, а його ефективність — ступенем згоди між ними. Для цього використовується багато комунікативних методів, способів, вираження відчуттів, емоцій, певної організації комунікативного процесу та ін. Спеціалізовані структурні підрозділи, які працюють, впливаючи на масову свідомість суб'єктів ринку освітніх послуг (відділи маркетингу, реклами тощо), стикаються з проблемами різного характеру, передусім фінансового.

Комунікації ВНЗ передбачають обмін інформацією між навчальним закладом і його цільовими аудиторіями. Зміст та форма передавання інформації мають бути сплановані для задоволення потреб перш за все цільової аудиторії та досягнення цілей навчального закладу.

Комунікаційні структури мають відповідати таким критеріям [10]:

- наукова обґрунтованість — відображає, чи враховується дія економічних законів;
- цілісність — передбачає обов'язковість виконання всього комплексу процедур і специфічних функцій;
- точність — характеризує, чи забезпечується адекватність і достовірність результатів;
- результативність — показує, чи підвищується рівень і ефективність діяльності комунікаційної структури;
- економічність — характеризує, чи досягається ефект від діяльності підрозділу, чи є вигоди для всієї організації.

Отже, комунікації в організації управління структурними підрозділами ВНЗ можна розглядати у двох аспектах: як процес інформаційної взаємодії між співробітниками при виконанні своїх функціональних обов'язків і як функцію управління, яка дає змогу за допомогою правильно організованого передавання інформації забезпечити ефективність співпраці всіх підрозділів навчального закладу та їх взаємодію.

Освітнім закладам потрібні ефективні комунікації з їх ринками та цільовими аудиторіями. Для забезпечення успішної комунікативної діяльності ВНЗ необхідні ефек-

тивні комунікаційні програми, що вимагають високого професіоналізму комунікаторів і характеризуються певними ознаками, а саме:

- скоординованість (аналіз різноманітних цільових аудиторій для визначення їх комунікаційних потреб, а також визначення бажаної реакції від кожної групи, розроблення комунікаційних програм для кожної цільової аудиторії);
- єдиний логотип у ЗМІ та інших комунікаціях для покращення впізнання та ідентифікації;
- персоналізація комунікацій за допомогою комп'ютеризованих списків адрес під час роботи приймальної комісії;
- об'єктивність (правдивість) комунікативної інформації, адже її розбіжності з дійсністю невдовзі виявляться абітурієнтами чи студентами.

Крім того, ефективні комунікаційні програми потрібно постійно переглядати для перевірки якості, послідовності змісту й стилю та оновлювати відповідно до змін у діяльності навчального закладу чи життєдіяльності студентів у ньому.

Розвиток комунікацій у ВНЗ створює умови для передавання інформації до споживачів освітніх послуг, що є дуже важливим для України. Процес комунікацій достатньо складний і багатогранний. Знання всіх видів комунікацій має велике значення для керівників ВНЗ, спеціалізованих підрозділів та підвищення економічних переваг освітніх закладів.

Важливою умовою підвищення якості навчання є аналіз і дослідження таких проблем сучасної освітньої діяльності ВНЗ, як упровадження освітніх інновацій, напрацювання нових механізмів співпраці з майбутніми абітурієнтами, їхніми батьками тощо.

Ефективна ринкова стратегія ВНЗ, яка б забезпечила йому реальні конкурентні переваги і довгострокові перспективи виживання та зростання, може бути розроблена лише на основі ідеології маркетингу й реалізована на основі маркетингової комунікації на ринку освітніх послуг.

Хоч би якими досконалими були розроблені у вищому професійному навчальному закладі маркетингові (ринкові) програми, хоч би які привабливі ціни встановлені на освітні послуги, цього не досить. Вищим навчальним закладам необхідно впроваджувати ефективні комунікації з їх ринками та цільовими аудиторіями. Навчальний заклад має інформувати споживачів та інших людей про свої цілі, діяльність і пропозиції, а також мотивувати їх цікавитися навчальним закладом.

Поняття «комунікація» означає «шлях передавання, повідомлення, звернення, пропозиція» [7, с. 252]. Національний освітній глосарій тлумачить це поняття як «взаємозв'язок суб'єктів з метою передавання інформації, узгодження дій, спільної діяльності» [6, с. 33].

Комунікація є складною багаторівневою категорією. Тому вчені, аналізуючи й теоретично обґрунтовуючи різні елементи понятійного значення, дають різні визначення предмета й характеру комунікації (з погляду теорії комунікації, маркетингових способів застосування та ін.).

У науковій літературі наводяться різні визначення поняття «комунікації», зокрема:

- комунікація як передавання інформації (наприклад, повідомлення в пресі про день відкритих дверей в університеті);
- комунікація як сприйняття повідомлення (розуміння адресатом змісту і мети рекламного повідомлення, наприклад, у формі інформаційної реклами);
- комунікація як вплив (вплив людей і вищого навчального закладу на ВНЗ — формування потреб і регулювання попиту за допомогою рекламних заходів);
- комунікація як сполучна ланка (наприклад, створення клубу чи асоціації випускників ВНЗ);
- комунікація як взаємодія (наприклад, подання документів абітурієнтом для вступу до ВНЗ через Інтернет, електронну пошту);
- комунікація як обмін (висловлювання роботодавцем думки про якість навчання у ВНЗ);

- комунікація як складова громадського процесу (наприклад, формування в широкому масштабі — в умовах глобалізації ринків — образу університету в громадській думці) [12, с. 17].

Маркетингову комунікацію потрібно розглядати як один з багатьох інформаційних і реальних процесів, який реалізується в організації та її ринковому оточенні. Крім того, професійний навчальний заклад має визначити й задовольнити інформаційні потреби викладачів, співробітників, чинних студентів та інших людей у внутрішньому середовищі.

Комунікації вищого навчального закладу передбачають обмін інформацією між навчальним закладом і його цільовими аудиторіями. Зміст і форма передавання інформації мають бути сплановані для задоволення потреб цільової аудиторії та досягнення цілей навчального закладу.

Процес організації комунікації з ринком використовує цілий комплекс засобів різноманітних функцій і різну внутрішню структуру. Усі разом вони утворюють складний комплекс *promotion-mix*, що означає «система просування товару». Її називають інтегрованою системою маркетингової комунікації [12, с. 81].

Внутрішня структура системи просування освітніх послуг організації однозначно не ідентифікована і не визначена. У науковій літературі простежуються намагання авторів розробити власну структурування для організацій, але вони характеризуються відсутністю критеріїв класифікації. Наведемо приклад визначення внутрішньої структури інтегрованої системи маркетингової комунікації ВНЗ (рис. 4.2).

Розглянемо детальніше елементи внутрішньої структури інтегрованої системи маркетингової комунікації університету.

Для реалізації своїх цілей ВНЗ застосовують різні види реклами. *Реклама* — це спеціальна інформація про осіб чи продукцію, що розповсюджується в будь-якій формі та

в будь-який спосіб з метою їх популяризації, привернення уваги, поширення відомостей, формування обізнаності, інтересу тощо, з метою прямого чи опосередкованого одержання економічної вигоди.

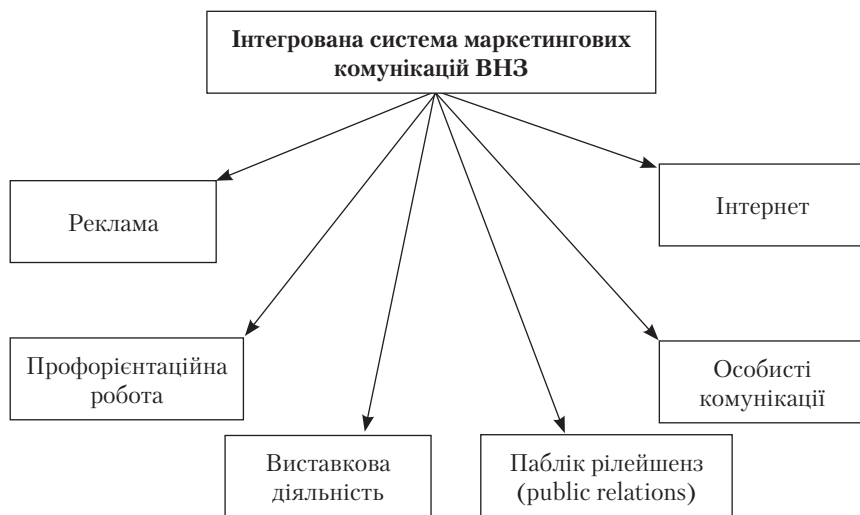

Рис. 4.2. Інтегрована система маркетингової комунікації вищого навчального закладу (розроблено автором)

Рекламу можна розглядати в різних аспектах. Передусім — з точки зору бізнесу — реклама являє собою специфічний інноваційний процес, після якого настає економічна віддача [5]. Цей процес здійснюється через інвестиції особливого роду, оскільки вкладення відбувається не в матеріальні цінності, а у свідомість. Робиться це з метою зацікавити людей, змусити їх щось запам'ятати й викликати зворотну реакцію. Реклама як комунікативний процес впливає на свідомість і підсвідомість людини, керує її діями.

Усі безпосередні ефекти, у який спосіб і звідки вони з'явилися, як вони трансформувалися і змінювалися, уточнювалися — це безпосередні ефекти наших комунікацій. Реклама діє на цільову аудиторію, вона надходить до адресата (потенційного абітурієнта, на якого, власне, вона

й спрямована), ним сприймається, засвоюється, впливає на його рішення. Для ВНЗ важливим є те, як об'єкт рекламного впливу фінансово відреагує на цю рекламу — вступить до цього навчального закладу чи ні.

У позиціюванні на ринку освітніх послуг ВНЗ використовують також маркетингові публікації: проспекти, буклети, книжки з історії закладу, ювілейні брошури і т. ін.; періодичні видання (газети, журнали) тощо. Рекламні матеріали вони намагаються розміщувати насамперед у спеціалізованих виданнях: «Робота і навчання», «Куди піти навчатися», «Помічник абітурієнта», «Сучасна освіта», «Аспект — Л» та інших.

Профорієнтаційна робота в університетах проводиться випусковими кафедрами, приймальною комісією, навчальними інститутами, коледжами та окремими викладачами, співробітниками, а також студентами. Серед форм профорієнтаційної роботи — зустрічі з абітурієнтами, відповіді на їхні листи й дзвінки, організація та проведення днів відкритих дверей, участь у виставках «Ярмарок професій» та інших масових заходах.

Для проведення профорієнтаційної роботи виготовляються макети інформаційних і рекламних матеріалів різних видів, знімаються та своєчасно оновлюються рекламні фільми й ролики про ВНЗ і його факультети. Оформлення робиться в єдиному стилі. Крім того, рекламні матеріали розповсюджуються в навчальних закладах міста, де розташований ВНЗ, і розсилаються в навчальні заклади інших міст.

Для проведення профорієнтаційної роботи в регіонах України у ВНЗ створюються мобільні агітаційні групи. До їх складу можуть входити викладачі й співробітники, які не задіяні безпосередньо в навчальному процесі, а також студенти-активісти. Члени цих груп повинні добре знати спеціальності й напрями підготовки фахівців у своєму закладі, володіти інформацією про те, ким можуть працювати випускники кожної спеціальності, знати правила прийому до навчального закладу, а також бути комунікабельними.

Групи оснащуються технічними засобами (проекторами, відеоплеєрами, комп'ютерами тощо), а також відповідними рекламними матеріалами, зокрема банерами з інформацією про освітній заклад, рекламними роликами та фільмами.

Профорієнтаційна робота проводиться як у навчальних закладах міста, так і в регіонах України, передусім у найбільш перспективних для набору контингенту студентів. Такі регіони закріплюються за відповідними факультетами та випусковими кафедрами, які постійно проводять у цих регіонах профорієнтаційну роботу, поступово налагоджуючи все тісніші зв'язки з навчальними закладами закріплених за ними регіонів, у тому числі й через районні та міські відділи освіти.

Навчально-консультативні центри вищого навчального закладу та філії підготовчих курсів використовуються як бази для проведення профорієнтаційної роботи в містах і регіонах їх розташування.

Широко використовуються можливості мережі Інтернет, інших засобів масової інформації для поширення загальної інформації про ВНЗ, про дати й час проведення днів відкритих дверей та інших масових профорієнтаційних заходів, які можуть зацікавити абітурієнтів.

Загальне керівництво профорієнтаційною роботою ВНЗ здійснює відділ маркетингових комунікацій університету.

Інструментом маркетингу, реклами й комунікацій на ринку є *виставкова діяльність* [8]. Виставка — це найбільш вигідне місце для позиціонування ВНЗ, формування його іміджу, рекламування своїх послуг. Виставка — багатофункціональний, ефективний захід, який має свої специфічні переваги й особливості. Вони полягають у тому, що виставкова діяльність — це:

- важливий інструмент маркетингових і комерційних комунікацій учасників виставки;
- засіб «просування» освітніх послуг на внутрішній і зовнішній освітні ринки;
- джерело необхідної інформації про послуги, що надаються, а також про навчальні заклади, посередників, конкурентів, споживачів;

- місце, де здійснюються безпосередні контакти ВНЗ із споживачем;
- швидкий спосіб (економиться час) спостереження й вивчення освітнього ринку;
- можливість отримати матеріальний і моральний ефект — дохід, імідж, визнання, рекламування ВНЗ;
- зібрання найбільш активної частини продавців і споживачів освітніх послуг;
- відображення досягнень науки, техніки й технологій, можливість обмінятися досвідом;
- можливість проведення аналізу та прогнозування кон'юнктурних змін на ринку;
- імідж міста, регіону, країни, де відбуваються виставки (мультиплікативний ефект).

Вищі навчальні заклади, як правило, беруть участь у виставках та інших масових заходах. Зокрема у Києві створений і реалізований виставковий проект «Експрес-ательє» на 19-му міжнародному фестивалі моди «Київ фешн»: проводиться Міжнародний кінофестиваль студентських робіт «Десята муза». У 2012 р. організований і проведений Перший Всеукраїнський студентський фестиваль виставкових технологій «Експо-Зірка» у рамках міжнародної виставки «Освіта та кар'єра» (Український дім). Проводяться міжнародні виставки «Сучасна освіта в Україні», «Ярмарок освіти», виставки «Всеукраїнський благодійний Великодній ярмарок» та ін.

Виставкові мобільні стенди використовуються вищими навчальними закладами під час проведення урочистих зустрічей випускників, урочистого вручення дипломів випускникам, при проведенні всеукраїнських конференцій молодих учених тощо. Популярності набуває міжвузівська виставка-фотоконкурс «Гаряча крига» та ін.

Паблік рілейшенз є одним з основних комунікаційних інструментів просування освітніх послуг. У сучасній науковій літературі та практиці застосування технологій зв'язків із громадськістю часто називають англійським терміном *public relations* або його аббревіатурою PR (піар).

Термін «паблік рілейшенз» означає управління взаємовідносинами організації з громадськістю і є однією з найбільш динамічно розвинутих сфер професійної діяльності [3]. Паблік рілейшенз складається із зусиль щодо формування сприятливої зацікавленості до навчального закладу та (або) його програм шляхом:

- розміщення новин про заклад у публікаціях;
- появи сприятливих безоплатних повідомлень на радіо, телебаченні та в інших ЗМІ;
- завдяки власній діяльності й заходам у навчальному закладі.

Особисті комунікації як один з ефективних інструментів маркетингових комунікацій також передбачає надання інформації про навчальний заклад одному чи декільком потенційним абітурієнтам, здійснюване під час безпосереднього спілкування. Відбувається взаємне спілкування між двома і більше особами з метою ознайомлення майбутніх абітурієнтів з історією, традиціями ВНЗ, факультету чи провідної кафедри. Для них організуються зустрічі з викладачами кафедри та кращими студентами й випускниками. Такі комунікації змушують абітурієнта почувати себе якоюсь мірою зобов'язаним, тому що з ним провели бесіду, він відчуває більш сильну потребу прислухатися й відреагувати.

Також прикладами особистих контактів можуть бути телефонні переговори з місцевими відділами освіти, колежами, вибіркові дзвінки потенційним абітурієнтам безпосередньо додому.

Заслуговує на увагу досвід деяких ВНЗ, які практикують організацію набору студентів на навчання за методом, коли кожен викладач повинен привести на навчання, наприклад, по два студенти, або програма «Приведи друга». Такі прямі комунікації є особливо важливими для навчальних закладів усіх форм власності в умовах надмірної кількості ВНЗ під час демографічного спаду.

Сучасний рівень розвитку технологій значно розширює можливості подання інформації про ВНЗ у *мережі*

Інтернет. Поширення інформації у відеоформаті надає значно більше можливостей для популяризації ВНЗ. На сьогодні досить обмежена кількість професійних закладів освіти в Україні, що мають доступ до відповідних технологій.

Власний канал інтернет-телебачення вищого навчального закладу надає можливість подавати інформацію в таких форматах:

- online-трансляція — цей формат відповідає звичайному телебаченню, відеоматеріали транслюються безперервно відповідно до заданої програми передач;
- відео за запитом — відвідувач може самостійно обрати й переглянути будь-який відеоролик, розміщений на інтернет-порталі ВНЗ.

Крім того, відвідувачі можуть переглядати програми передач і надсилати повідомлення адміністраторові каналу. Ця форма комунікацій створює такі можливості:

- транслювати перебіг офіційних, культурно-масових та інших заходів;
- розміщувати звернення (або інтерв'ю) ректора й адміністрації ВНЗ до студентів, абітурієнтів та їхніх батьків;
- демонструвати найвизначніші досягнення студентів, викладачів і співробітників ВНЗ;
- розміщувати рекламні матеріали з метою заохочення абітурієнтів вступати до ВНЗ;
- транслювати відеолекції провідних учених ВНЗ.

Застосування цих інструментів передбачає розроблення стратегічних рішень і маркетингову активність ВНЗ. Перш за все це формування конкурентоспроможної системи освітніх послуг, які надає навчальний заклад, і його комунікаційна політика.

Для проведення комунікаційної політики ВНЗ необхідно забезпечити вирішення таких основних комунікаційних завдань:

- підтримка та зміцнення іміджу навчального закладу;
- формування лояльності й підтримки випускників;
- залучення інвесторів;

- надання інформації щодо пропозицій (освітніх і наукових послуг) навчального закладу;
- зацікавлення потенційних студентів до вступу в навчальний заклад;
- постійне повне інформування про навчальний заклад [4, с. 399].

Головна мета цієї роботи — створення стійкої позитивної репутації (іміджу) ВНЗ. Її досягнення можливе при формуванні та підтримці атмосфери довіри тих, хто навчається (студентів), і майбутніх абітурієнтів, а також громадськості в цілому. Вітчизняна й зарубіжна практика конкуренції на ринку освіти свідчить, що можливості ВНЗ із залучення та збереження високопрофесійних викладачів значною мірою залежать від його іміджу.

Імідж (від англ. *image*, від латин. *imago, imitari* — «наслідувати») — штучна імітація або подання зовнішньої форми будь-якого об'єкта чи особи. Імідж ВНЗ — думка про цей навчальний заклад у групи людей, що склалася на основі сформованого в них образу цієї організації, що виник унаслідок або прямого контакту з нею, або після отриманої від інших людей інформації.

Звичайно, створення позитивної професійної репутації університету і його іміджу — це не просто основа всієї системи маркетингу освітніх послуг, а найбільш складне завдання для їх досягнення. Прикладом ефективного формування іміджу ВНЗ є продовження накопичення позитивного досвіду надання освітніх послуг за багато років існування. Споживачі освітніх послуг цього навчального закладу такий факт розглядають як головне свідчення якості цих послуг, як головний критерій унікальності. Це впливає на вибір споживачів освітніх послуг на користь цього закладу порівняно з іншими ВНЗ. Потрібно завжди пам'ятати банальне твердження: «Ніщо не досягається так важко і не втрачається так легко, як репутація».

Одним з головних напрямів формування іміджу ВНЗ є управління людськими ресурсами і кадрова політика. Людські ресурси становлять основу освітніх послуг, вони

формують ядро пропозицій (спеціальності й спеціалізації тощо). Імідж ВНЗ формується іміджем педагогів-учених, адже саме вони його, урешті-решт, створюють.

Привабливому іміджу ВНЗ на ринку освітніх послуг сприяє розумне використання можливостей чужого досвіду й іміджу. Для цього потрібно залучати до роботи в університеті вчених, педагогів, практиків, які мають авторитет у певному регіоні або суспільне визнання на ринку освіти.

Зазначимо також, що на ринку освіти України проводиться постійний моніторинг вищої освіти й застосовуються різні рейтинги. Застосування рейтингів ВНЗ є важливим та ефективним комунікаційним інструментом забезпечення якості вищої професійної освіти. Ось чому рейтингові таблиці ВНЗ є популярними серед абітурієнтів, студентів і їхніх батьків. Вони завойовують визнання серед академічної спільноти як оцінювання якості освіти й іміджу ВНЗ.

Підтримка та зміцнення сприятливої громадської думки та позитивного іміджу ВНЗ серед населення є довгостроковим завданням комунікаційної діяльності всього колективу.

Класичним напрямом, який використовують посередницькі організації, є напрям маркетингу, що передбачає активне залучення максимальної кількості каналів поширення послуг ВНЗ. В оптимальному варіанті абітурієнти, їхні батьки повинні відчувати весь спектр різних послуг, які надає ВНЗ. Цей маркетинговий механізм тотального тиску на споживача надає йому можливість вибору та сприймається ним як наявність комфортних і необхідних умов навчання, зокрема таких:

1. Формування, розвиток і презентація матеріально-технічної бази ВНЗ, включаючи весь спектр матеріально-речових основних і допоміжних освітніх послуг: будівлі, споруди, аудиторний фонд; гуртожитки; комп'ютери, оргтехніку, лабораторії; бібліотеки; заклади харчування й оздоровлення; спортивні зали, обладнання, стадіон; базу відпочинку й под. Дуже важливою може бути інформація про матеріальну базу для підготовки офіцерів запасу, якщо таке навчання здійснює ВНЗ.

2. Створення і презентація інтелектуальної власності ВНЗ: наукові праці; підручники, навчальні посібники; прикладні навчальні комп'ютерні програми тощо.

3. Розробка, розвиток і вдосконалення фірмового стилю ВНЗ: «матеріалізація традицій» навчального закладу (зустріч випускників різних поколінь тощо); розроблення символіки й геральдики; створення власного фірмового стилю одягу та уніформи (для служби охорони, мантії для професури й студентів і т. ін.).

4. Удосконалення системи матеріального й морального заохочення студентів, викладачів і співробітників (премії, стипендії, призи, дипломи й т. ін.).

Цілісний комплекс освітніх послуг, який створює і забезпечує студентам ефект найповнішого обслуговування, — це не лише навчання, а й відпочинок, заняття спортом, розвиток культурних уподобань, оздоровлення і под. Як основний маркетинговий аргумент необхідно запропонувати споживачам ВНЗ (абітурієнтам, їхнім батькам) вигоди, які вони можуть отримати для себе, навчаючись у ВНЗ.

Важливе значення має для ВНЗ формування лояльності й підтримки випускників. Випускники відіграють особливу роль у формуванні бренда ВНЗ. Тому підтримування взаємовідносин і доброзичливої атмосфери між ними є дуже важливими формами комунікації.

Як відомо, бренд — це формування довіри до ВНЗ, до його освітніх і наукових послуг. Це авторитет, його марка, репутація. Оскільки абітурієнти намагаються вступити до ВНЗ із репутацією кращого, то необхідно не лише довести до їх відома інформацію або якісь переваги в навчанні перед іншими, а й створити інтегральний образ навчального закладу, який займає передові позиції в певній галузі (логотип, університетська символіка й под.) [1]. Бренд важливий для зацікавлення абітурієнтів для вступу до ВНЗ на бюджетні місця. Проте він має ще важливіше значення для набору на навчання на платній основі.

Нині всі розуміють, що збільшення контингенту студентів-контрактників впливає на стійкість університету.

Паралельно зі збільшенням кількості контрактників за останні роки в Україні (окрім демографічної «ями» у 2011 р.) відбувається й інший процес — зростання вартості навчання для студентів контрактної форми навчання. У такій тенденції простежується особливість цього періоду — споживач платить значну частку свого сімейного бюджету, тож починає вибирати собі ВНЗ. Причому суми досить значні; наприклад, вартість навчання на факультеті дизайну в КНУТД становить 2 тис. дол. США на рік, на інженерних — 1 тис., економічних — 1,5 тис. дол. США. За 4 роки навчання плата становить 4–8 тис. дол. США. Тому вибір на ринку освітніх послуг здійснюється споживачем дуже виважено, з обґрунтуванням усіх можливих варіантів, урахуванням усіх плюсів і мінусів кожного з них, із зіставленням ціни і якості навчання. А оскільки пряме оцінювання якості освіти неможливе, то в значній мірі зростає роль бренда університету. Тому випускники ВНЗ створюють у суспільстві ауру лояльності й довготривалої довіри до закладу, який вони колись закінчили.

Статус випускників університету є одним із критеріїв оцінювання бренда університету. Якраз вони і формують бренд університету для роботодавців, у багатьох випадках — для абітурієнтів, школярів і їхніх батьків. Кількість «знаменитих» і соціально значимих у країні випускників часто стає критерієм вибору ВНЗ абітурієнтом.

Взаємостосунки ВНЗ з випускниками виконують дві важливі функції:

- створення неформального товариства людей, чия доля пов'язана з університетом;
- допомога ВНЗ як центру товариства — випускники, які підтримують зв'язок з навчальним закладом, можуть надати йому фінансову, інформаційну, лобістську й іншу допомогу.

Випускники ВНЗ — це співтовариство, об'єднане спільною історією навчання, роками спілкування, участю в науковому, громадському, творчому, спортивному, розважальному житті. Більшість випускників гордиться тим, що вони

є вихідцями своєї *alma mater*, вони цікавляться життям як університету, так і інших його випускників.

У багатьох роботах зарубіжних авторів як важливе комунікаційне завдання ВНЗ висвітлюється досвід ефективної співпраці з інвесторами. Тому в залученні інвесторів до розвитку інфраструктури університетів зацікавлені обидві сторони. Серед різних форм залучення капіталу у сферу вищої освіти потрібно виокремити потребу активізації та розвитку в Україні інституту державно-приватного партнерства, який набуває дедалі більшого поширення в багатьох країнах світу. Практична реалізація інвестиційних програм уможливорює підвищення рівня вкладу освіти в економічний розвиток України та створення умов для його поступового нарощування в середньостроковій перспективі з метою доведення до рівня розвинених країн. Крім того, модернізація та оновлення парку основних засобів сфери освіти сприятиме підвищенню якості надання освітніх послуг, їх привабливості для студентів з інших країн.

Неабиякого значення набуло надання інформації щодо пропозицій (освітніх і наукових послуг) навчального закладу в умовах ринкової економіки. Як відомо, освітня послуга — це продукт, що продається на основі довіри й іміджу, адже визначити якість цього продукту споживачеві і до вступу, і після закінчення навчального закладу дуже проблематично. Ні абітурієнти, ні їхні батьки не в змозі оцінити, наскільки правильно організовано навчальний процес у конкретному навчальному закладі, у якій мірі він відповідає сучасним вимогам викладання навчальних дисциплін, наскільки є сильним професорсько-викладацький склад. Про все це судять за непрямими ознаками — за тією інформацією, яка їм доступна, яку навчальний заклад оприлюднить усіма доступними способами комунікацій.

Інструменти й форми комунікаційної діяльності мають формувати попит на освітні послуги, зацікавлювати потенційних студентів до вступу в навчальний заклад. На думку провідних учених і спеціалістів у сфері конкуренції та проблем розвитку ринку освітніх послуг, одним

із головних факторів, які визначають позиції вищого навчального закладу, є якість його людського капіталу, передусім — професорсько-викладацького складу. Тому в основу маркетингової стратегії ВНЗ має бути закладений принцип залучення кращих представників професорсько-викладацького складу та здібних абітурієнтів. Це сприятиме успіху в конкурентному змаганні між ВНЗ на ринку вищої освіти.

Координацію робіт із постійного та повного інформування найчастіше здійснюють працівники відділу маркетингових комунікацій ВНЗ. Вона орієнтована на PR-супровід навчальних програм, наукових досліджень, проведення власних громадських заходів, підвищення якості дизайну, поліграфічної та сувенірної продукції тощо.

Список використаних джерел

1. *Беккер Е. Г.* Бренд и экономическая устойчивость вуза : монография / Е. Г. Беккер, Т. Н. Бурделова, А. Ю. Юданов. — М. : КНОРУС, 2012. — 208 с.
2. *Друкер П.* Энциклопедия менеджмента / П. Друкер; пер. с англ. — М. : Изд. дом «Вильямс», 2008. — 432 с.
3. *Катлип Скотт М.* Паблик рилейшенз. Теория и практика : учеб. пособие / Скотт М. Катлип, Аллен Х. Сенсер, Глен М. Брум; пер. с англ. — 8-е изд. — М. : Изд. дом «Вильямс», 2005. — 624 с.
4. *Котлер Ф.* Стратегічний маркетинг для навчальних закладів / Ф. Котлер, Ф. Карен, А. Фокс; пер. з англ. — К. : УАМ вид-во «Хімджест», 2011. — 580 с.
5. *Кутлаліев А.* Эффективность рекламы / А. Кутлаліев, А. Попов. — 2-е изд. — М. : Эксмо, 2006. — 416 с.
6. Національний освітній глосарій: вища освіта / авт.-уклад.: І. І. Бабин, Я. Я. Болюбаш, А. А. Гармаш та ін.; за ред. Д. В. Табачника і В. Г. Кременя. — К. : Вид. дім «Плеяди», 2011. — 100 с.
7. *Ожегов С. И.* Словарь русского языка / С. И. Ожегов. — 3-е изд. — М. : Госиздат, 1953. — 848 с.
8. *Петелин В. Г.* Основы менеджмента выставочной деятельности : учебник / В. Г. Петелин. — М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2005. — 447 с.
9. *Почепцов Г. Г.* Теория коммуникации / Г. Г. Почепцов. — М. : Рефл-бук; К. : Ваклер, 2006. — 656 с.
10. *Сміт П.* Комунікації стратегічного маркетингу : навч. посіб. / П. Сміт, К. Беррі, А. Пулфорд. — М. : ЮНІТІ-ДАНА, 2001.

11. *Чічановський А. А.* Інформаційні процеси в структурі світових комунікаційних систем : підручник / А. А. Чічановський, О. Г. Старіш. — К. : Грамота, 2010. — 568 с.

12. *Ян В. Виктор.* Продвижение. Система коммуникации между предпринимателями и рынком / Виктор В. Ян; пер. с пол. — Х. : Гуманитарный центр, 2003. — 480 с.

4.2. Інноваційні аспекти управління вищим професійним навчальним закладом

Різні люди потребують різного підходу і різного стилю управління.

А. Маслоу

Нині світ розвивається під впливом нових важливих глобальних тенденцій, які діють не тільки на форму та характер функціонування, а й на самі завдання вищої професійної школи. Знання перетинають кордони без віз, дозволів і цензури, завдяки чому люди мають можливість теоретично осмислювати, порівнювати, аналізувати й узагальнювати практичні кроки досягнення кращого життя. Жителі різних куточків земної кулі більше не ізольовані один від одного; інформація, фільми, телебачення, Інтернет, туризм, вивчення іноземних мов дають змогу дізнаватися про життя інших людей, про їхні проблеми та здобутки. Детермінантою економічного й соціального розвитку України все відчутніше стають процеси управління у сфері вищої професійної освіти в умовах глобалізації та інформатизації суспільства. Кардинальне підвищення ролі освіти й науки в житті суспільства забезпечується інноваційними змінами та поліпшення якості освіти, що у свою чергу вимагає трансформації управління.

Найважливіший елемент розвитку людських ресурсів — освітянська сфера, у якій завершальною стадією системи освіти є вища освіта [12]. Поліпшення управління систе-

мою вищої освіти вимагає креативного застосування тих самих принципів управління, за якими функціонує бізнес і будь-яка сфера як виробництва, так і послуг. Знання, освіта перетворилися в один із головних факторів виробництва в усьому світі. Такі ж тенденції притаманні українському соціуму.

Управління вищим професійним навчальним закладом за своєю економічною природою означає цілеспрямований вплив з боку керівника (суб'єкта) на співробітників з метою отримати бажаний результат в умовах обмеженої кількості ресурсів, що, безумовно, справедливо для будь-якої форми власності. Управління — безперервний процес впливу на об'єкт управління (людину, колектив, навчальний процес тощо) для досягнення оптимальних результатів при найменших витратах часу й ресурсів. Управління є процесом, а система управління — механізмом, який забезпечує цей процес.

Згідно з поглядом Файоля — одного з основоположників теорії менеджменту, діяльність організацій поділяється на шість груп: технічна діяльність; комерційна діяльність; фінансова активність; діяльність, спрямована на забезпечення безпеки; бухгалтерський облік та управлінська діяльність (планування, організація, розпорядження, координація, контроль) [13, с. 90]. Він стверджував, що незалежно від того, велика чи мала організація, у її діяльності завжди присутні всі шість названих типів активності (чи основних функцій). Очевидно, для бюджетних організацій значення перших п'яти функцій може бути менш значимим. Проте всі шість елементів діяльності, у тому числі й управлінська діяльність, є важливими для організацій будь-якого типу.

Зазначимо, що поняття «управління» має свої відмінності від поняття «керівництво». Управління — діяльність, у здійсненні якої беруть участь керівники й працівники всієї організації. Управлінська функція відмінна від інших п'яти головних функцій. Її не треба ототожнювати з керівництвом. Керувати — значить вести ВНЗ до поставленої мети, намагаючись оптимально використовувати всі наявні резерви й забезпечувати стабільність шести основних

функцій. Управління ж — одна із шести функцій, стабільність яких має забезпечуватися керівництвом.

Отже, потрібно розмежувати те, що зараз прийнято називати «оперативним» менеджментом, і «стратегічний» менеджмент, який називають керівництвом.

Теорія управління має свій предмет дослідження — вона вивчає закономірності організації управлінського процесу та стосунки між людьми, які виникають під час цього процесу; визначає методологічні прийоми, що відповідають специфіці об'єкта дослідження; розробляє систему та методи активного впливу на об'єкт управління, а також визначає способи передбачення та прогнозування процесів, які вивчаються. Основним завданням будь-якої науки, зокрема й науки управління, є фіксація та систематизація явищ, виявлення закономірностей і визначення причинних зв'язків між ними для розроблення практичних рекомендацій [8, с. 19–20]. Саме теорія є основою аналітики для вироблення управлінських рішень, зокрема й у сфері управління вищими навчальними закладами освіти.

Будь-які інновації, трансформації у ВНЗ здійснюються безпосередньо керівником. На наш погляд, справедливою є думка американських учених, які стверджують, що «у будь-якій справі 80 % успіху залежить від керівника та лише 20 % — від підлеглих» [10, с. 25]. Це повною мірою стосується управління вищими навчальними закладами в Україні.

В умовах ринку сучасний ректор ВНЗ повинен управляти організацією певною мірою як бізнесовою структурою і бути одночасно і вченим, і менеджером. Як свідчить досвід європейських країн, там на посаду ректора обирають досвідченого менеджера, який відповідає філософії організації університетів. Управління ВНЗ має відповідати визначеним критеріям раціональності, а не бути наслідком випадковості чи емоцій, воно має бути системно організованим і адекватним цілям. Це завдання є основним у теорії управлінської діяльності, у якій вивчається зміст і структура прийняття рішення (описова наукова мета), на основі спостережень за реальними процесами формулюються правила й способи реа-

лізації рішення (теоретична наукова мета) і розробляються варіанти оптимальних рішень (прагматична наукова мета).

Кожне прийняте управлінське рішення завжди має враховувати щонайменше три фактори: стан зовнішнього середовища (вихідні дані), наявність альтернатив (можливості вибору) і мету діяльності (система цілей). Характеристикою стану зовнішнього середовища є об'єктивні обмеження, які не залежать від волі тих керівників, які приймають рішення. Нині в умовах ринку зовнішнє середовище можна охарактеризувати як «високотурбулентне». Тому організація має бути орієнтованою на зовнішнє середовище — споживачів освітніх послуг, конкурентів, ринок і ринкове середовище [1]. Ці умови обмежують вибір альтернатив і впливають на ефективність їхнього використання. Альтернативи — це незалежні один від одного варіанти вирішення проблеми, і особа, яка приймає рішення, є вільною у виборі способів досягнення поставлених цілей. Цілі ж відображають бажані кінцеві результати, яких потрібно досягти завдяки прийнятим рішенням [3, 7].

Визначальні методологічні положення управління розвитком освітнього закладу ґрунтуються на тому, що будь-яка організація створюється та функціонує з певною метою. «Симфонічний оркестр навіть не намагається лікувати хворих, він виконує музичні твори. А лікарні турбуються про пацієнтів і не виконують музику Бетховена» [5, с. 94]. Метою освіти є «всебічний розвиток людини як особистості й найвищої цінності суспільства, розвиток її талантів, розумових і фізичних здібностей, виховання високих моральних якостей, формування громадян, здатних до свідомого суспільного вибору, збагачення на цій основі інтелектуального, творчого, культурного потенціалу народу, підвищення освітнього рівня народу, забезпечення народного господарства кваліфікованими фахівцями» [6, с. 21].

Якщо у ВНЗ є ціль або набір цілей, то для їхнього досягнення необхідні конкретні дії, які можуть бути здійснені під керівництвом талановитого ректора-менеджера. Для їх-

ньої реалізації потрібно приймати рішення, які будуть відправним моментом процесу з досягнення мети.

Управління ВНЗ — надзвичайно складний процес. Родоначальник стратегічного планування й управління І. Ансофф підкреслював, що процес управління складається з «аналізу ситуації, прийняття рішень, комунікації, лідерства, мотивації, виміру й контролю» [2, с. 9]. При цьому особливу роль відіграє рівень підготовки, прийняття й виконання управлінських рішень. Необхідний ефект досягається там, де поєднуються знання, інформація, досвід, сучасні технічні засоби і воля тих керівників різного рівня, які приймають рішення.

В умовах формування ринкової економіки, яка базується на знаннях, їх застосування трансформує управління вищими навчальними закладами. Ця трансформація, у свою чергу, має передбачати наявність системи, у якій окремі компоненти, замість того щоб конкурувати, мають підсилювати один одного, сприяти досягненню загальної мети ВНЗ.

Трансформація в будь-якій організації здійснюється під керівництвом лідера. Вона не може бути спонтанною. Лідер повинен сприяти перетворенням у своїй організації, забезпечувати їх; тому він повинен мати необхідні знання, відповідні особисті професійні якості, здатність переконувати людей.

У теоретичному й праксеологічному (поведінковому) плані важливо зрозуміти природу та принципи формування лідерства.

Як лідер може добитися змін? По-перше, він повинен володіти теоретичними знаннями, а отже, розуміти, які вигоди матиме від трансформації його організація, а також усі ті, кого вона стосується.

По-друге, він відчуває відповідальність перед собою і своєю організацією, колективом за здійснення необхідних перетворень.

По-третє, він практик. У нього є свій план дій, який він може пояснити простими словами, переконати колег по роботі, які повірять йому як лідеру та підтримають.

Особливою рисою лідера в нинішніх умовах конкуренції ВНЗ має бути розуміння необхідності створення системи, тобто організації, яка повинна стати більш гнучкою, різнобічною, ефективною і чутливою до потреб освітнього ринку та економіки в цілому. Крім того, така система має опиратися на сучасні знання.

Навчальні та всі інші структурні підрозділи ВНЗ мають співробітничати, а не конкурувати між собою, щоб перемагати всім разом. Необхідно, щоб ці структури працювали як система. Тому, зважаючи на сучасний стан сфери освіти в Україні, потрібні зміни, причому системні зміни в управлінні навчальними закладами на основі знань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про відсутність єдиного методологічного підходу до визначення поняття «система», що найповніше й найвичерпніше б відображало його зміст. У науковому розумінні система — це мережа взаємозв'язаних компонентів (елементів), які працюють спільно для досягнення єдиної мети. У системі завжди є мета, адже без мети вона існувати не може. Мета має бути зрозумілою для всіх учасників і конкретизуватися в планах для її досягнення в майбутньому.

Системою може бути одна організація, галузь або, як це було в Японії в 1950 р., ціла країна. У той час Японія змінила свою систему управління якістю. Усе почалося з того, що був запропонований системний підхід до використання знань. Про наслідки цього знає весь світ. Усі знання й зусилля були спрямовані на розвиток системи виробництва, орієнтованої на ринок, а саме на забезпечення потреб споживачів.

Яскравим підтвердженням цьому є також досвід економічного зростання та процвітання всієї нації Сінгапуру на основі інновацій і використання знань. Країна за 50 років із відсталої, бідної колонії стала зразком суспільства, у якому все робиться для якісного життя кожної людини. Феноменальних успіхів у сфері розбудови суспільства досягнуто завдяки застосуванню не людської мускульної сили чи природних багатств, а завдяки використанню людського потенціалу на основі знань.

Ось чому існуючий стиль управління необхідно змінювати. Однак сама система може бути змінена завдяки знанням і діям. Для теоретичного та емпіричного дослідження процесу розвитку особистості керівника важливе методологічне значення мають такі принципи системного підходу, як цілісність, ієрархічність, структурність, взаємозв'язок системи та середовища та ін.

Лідер завжди вимогливо і цілеспрямовано намагається об'єктивно оцінити свою роботу з формування корпоративного духу в колективі.

Будь-яка організація може мати приміщення, споруди, обладнання, працівників, відділи, воду, телефон, електроенергію і т. ін., але вона не буде системою, якщо в неї немає мети і принципів системної роботи. До цієї цілі повинні прагнути всі — ректор, проректори, директори інститутів, декани, усі керівники структурних підрозділів. Наприклад, для співробітників цілком може бути забезпечення якісного управління, високого рівня оплати праці, можливостей для підвищення кваліфікації тощо. Створення такої атмосфери життєдіяльності, організація її роботи за принципами системи залежить лише від однієї людини — керівника.

Система вимагає інновацій в управлінні. Вона не може управлятися сама собою. Щоб управляти системою, необхідно розуміти взаємозв'язки між усіма її компонентами та людьми, які працюють, уміти це робити і хотіти цього. Якщо компоненти системи виявляються відособленими й функціонують самі по собі, вони стають егоїстичними, конкуруючими, незалежними центрами доходу й у такий спосіб знищують систему. Ефективність системи визначається співробітництвом компонентів на благо загальної організаційної мети [4]. Тому дуже важливо не допускати деструктивного впливу конкуренції в рамках системи.

Різні економічні школи пропагують, що конкуренція вирішить усі проблеми. Насправді це не так — конкуренція в рамках системи деструктивна. Вона робить одних людей чи колектив переможцями, а інших — переможеними. Теорія системи, роль співробітництва в синергії стверджують, що

спасіння полягає не в конкуренції. Кому потрібна конкуренція в сім'ї: між подружжям, між братами й сестрами? При конкурентних засадах відносин у рамках системи хтось має бути переможцем, а хтось переможеним, тобто невдахою. Навпаки, сім'я повинна бути прикладом співробітництва у формі взаємної підтримки, любові та взаємної поваги.

Отже, завданням керівництва є спрямування зусиль усіх компонентів на досягнення мети системи. Кожен повинен розуміти загрозу, яку становить для всієї системи окрема її структура, яка намагається стати незалежним (егоїстичним) центром.

Управління системою передбачає досягнення найкращих результатів для кожного. Час приносить зміни, якими потрібно управляти, і, по можливості, ще й передбачати їх. Проблеми, що виникають перед організацією як системою, породжуються зовнішніми факторами (економічними, технічними, соціальними, інформаційними), і тому необхідна координація зусиль усіх компонентів. Як влучно зауважив П. Друкер, мудрість полководця полягає в тому, що він ворожу силу розділяє на частини, щоб послабити її. У той же час розмежування колективу, конкуренція у власній команді є «тяжким гріхом» перед усім колективом ВНЗ.

Для аналогії, якщо взяти, наприклад, спортивну команду, то її члени — це окремі спортсмени, які фізично підготовлені до змагань. Проте командою вони стають тоді, коли виходять на арену боротьби на чолі з капітаном, маючи спільну мету й бажання перемогти. Такий колектив (команда) як система має всі шанси на перемогу. У нинішній ситуації становлення ринкових відносин виграє той, у кого є своя команда, система і лідер. На сьогодні стиль керівництва деякими ВНЗ характеризується відсутністю гармонії в роботі, її організації, системності, тому й результати у всіх різні, і майбутнє цих колективів є невизначеним.

Такий тип керівництва притаманний некомпетентним керівникам, які або не розуміють існуючих проблем, або через власний егоїзм чи прагнення збагатитися не бажають поступитися власними інтересами заради спільної справи.

Принцип «поділяй і пануй» під личиною «клеєної» посмішки, хитроців, псевдощирості в будь-якому випадку є негативним, оскільки такий стиль управління шкодить справі. Сіяти розбрат серед своїх підлеглих, між членами команди — це «талан бездарних».

Такий стиль управління необхідно змінювати. Однак, як правило, сама система може бути змінена завдяки зовнішнім знанням і діям. У теоретичному плані важливим є розуміння принципів функціонування організацій, у яких ми працюємо. Чому нові знання мають приходити ззовні? Хіба люди, які працюють в організації, не знають, що там відбувається і чому? Знають, проте їхня важка праця не дає можливості подивитися на свою організацію ніби з боку. Самі по собі вони ніколи не навчаться оцінювати свою роботу об'єктивно. До того ж теоретичне осмислення сутності й характеру змін завжди потребує певного часового періоду, щоб через певний проміжок часу можна було побачити цілісну картину цих змін. Доречно у зв'язку з цим нагадати слова американського філософа Р. Емерсона про те, що горю неможливо побачити, стоячи поруч з нею.

Перший крок — зміна окремої людини. Чим вищу посаду вона займає, тим відчутнішими й вагомішими будуть результати цих змін для колективу. Ці зміни дискретні (роздільні). Змінившись, одна людина внесе нове розуміння існування у своє життя, у всі події, усі взаємодії з іншими колегами. Як тільки людина зрозуміє суть змін на основі нових знань, вона почне застосовувати її принципи у відносинах з іншими людьми. У людини з'явиться основа для оцінювання власних рішень і трансформації організації, до якої вона належить. Людина, яка змінилася: буде показувати приклад іншим; стане хорошим слухачем, опонентом; постійно вчитиме інших людей і допомагатиме їм відмовитися від звичної практики та існуючих переконань, а також прийняти нову філософію без почуття провини за минуле.

Замість конкуренції потрібне співробітництво всередині системи. Співробітництво може бути негативним, нульовим або позитивним. Управління взаємодією різних час-

тин системи, розв'язання конфліктів, усунення перепон на шляху до співробітництва, ефективного використання знань у сучасних умовах є безпосередніми обов'язками керівників усіх рівнів системи.

Серед причин негативного співробітництва — оцінювання людей за особистою відданістю керівникові, ранжування людей, а також заходи, які посилюють суперництво в колективі, між окремими командами, підрозділами. Інакше кажучи, конкуренція.

Одне з головних завдань керівника — знати про існування взаємовідносин у колективі, розуміти їх походження, перетворювати негативні й нульові стосунки в позитивні. Адже, як відомо, з початку свого працевлаштування людина зазвичай працює і радіє роботі, а потім часто просто працює й мовчить, а ще пізніше — відмовляється витримувати те, що вона бачить і розуміє. Складається поступове створення «революційної ситуації». Чому працівник залишає один колектив і переходить в інший? Часто тому, що він шукає не стільки вищу оплату праці, скільки кращу систему управління людськими ресурсами (людьми).

Найчастіше на прийняття керівником будь-якого рішення впливають три чинники: інтуїція, судження й раціональність. Різний розмір їхньої присутності може залежати від рівня ієрархічної ланки того, хто приймає це рішення. Оскільки рішення приймаються людьми, то й характер прийняття рішення накладає відбиток особистості того, хто до цього мав відношення. Залежно від цього розрізняють рішення таких видів: урівноважені, імпульсивні, інертні, ризиковані та обережні [11, с. 19]. Названі види рішень приймаються в основному в оперативному режимі управління. Для стратегічного й тактичного управління ВНЗ необхідно приймати раціональні рішення, які базуються на методах економічного аналізу, обґрунтування та оптимізації.

Важливим елементом реалізації Болонських принципів формування спільного освітнього та наукового простору є фінансова складова. На сьогодні в Україні виділяється недостатньо коштів на вищу освіту. В умовах недофінан-

сування ВНЗ державної форми власності, коли з бюджету держави виділяється для ВНЗ III–IV рівнів акредитації близько 40–50 % коштів, а решту навчальний заклад заробляє самостійно, надзвичайно важливого значення набувають проблеми управління фінансами, ефективного господарювання, інноваційних технологій управління. Це вимагає від керівника ВНЗ, окрім необхідного професійного рівня, навичок господарювання. Господарювання — це розумовий процес, який докорінно відрізняється від фізичних, механічних, хімічних або біологічних процесів. Звичайно, що основна сфера зусиль ректора — питання фінансових, матеріальних, кадрових ресурсів та забезпечення функціонування навчального закладу відповідно до законодавчих і нормативно-правових документів держави. А вироблення управлінських рішень щодо цілеспрямованого здійснення різноманітних процесів і становили зміст господарювання.

У таких умовах акцент у діяльності ВНЗ найчастіше зміщується в бік самофінансування, організації роботи всіх структурних підрозділів (інститутів, факультетів, кафедр тощо) на формування загального фінансового результату, адже життєздатність колективу значною мірою залежить не від держави, а від його керівника. Тому такі реалії також вимагають не лише наявності керівника навчального закладу, а й керівника-лідера.

В українській освітянській галузі ті керівники ВНЗ, які відійшли від консерватизму й зуміли сформувати систему сучасного фінансового менеджменту, зараз мають добру матеріально-технічну базу, вищий рівень оплати праці співробітників, надійне майбутнє.

У керівників-менеджерів ВНЗ є ще одна важлива управлінська функція — керувати своїм майбутнім, тобто майбутнім ВНЗ. Вони повинні передбачати злети й падіння попиту на освітянському ринку, кон'юнктуру й багато інших ринкових аспектів. Управління ВНЗ як системою потребує уяви, бачення перспективи розвитку. Наслідки господарювання як процесу прийняття рішень про використання обмежених ресурсів завжди проявляються в майбутньому.

Тому що рішення, які приймаються в певний момент, дають про себе знати пізніше. Для таких рішень і дій потрібно бути не тільки керівником організації, а ще і її лідером.

Реалії розвитку національного освітянського ринку потребують визначення методології управління розвитком певного виду діяльності, оскільки здебільшого від ВНЗ і впровадження ними сучасних інноваційних технологій залежить результативність якісних показників освіти. Без наявності й успішного використання таких технологій ВНЗ неможливо бути конкурентоспроможним у ринкових умовах.

Дуже важливою проблемою нині є управління колективом, відновлення системного (корпоративного) духу, взаємодовіри, згуртованості, взаємодопомоги й почуття «команди». Справжній талант керівника полягає в координації зусиль у роботі кожної людини, за яку кожен отримує відповідну нагороду, яка не викликатиме ревних почуттів у колег і не порушуватиме гармонію в колективі. Співробітники повинні бути активними учасниками системи (формування своїх системних цілей), у якій різні групи працівників ВНЗ спільними зусиллями зможуть досягнути мети, поставленої вимогами часу.

Сучасна парадигма управління ВНЗ, орієнтована на ринок, потребує швидкої адаптації до вимог високодинамічного зовнішнього середовища. Керівництво закладом у таких умовах нерозривно пов'язане з постійним прийняттям рішень, які мають забезпечити конкурентоспроможність освітніх послуг на ринку, формування раціональних організаційних структур, здійснення кадрової політики, створення позитивного іміджу.

Характерною ознакою функціонування сучасного ВНЗ є посилення впливу зовнішнього середовища, яке постійно змінюється, що вимагає покращення управлінської діяльності.

Ефективність управлінської діяльності перебуває в прямій залежності від здатності керівництва приймати й реалізовувати свої рішення. До управлінської діяльності керівника ВНЗ належать: аналіз (спостереження) тенденцій;

постановка цілей; розуміння проблем; оцінка можливостей; вибір альтернатив; розробка програм і заходів щодо їх реалізації.

Прийняття рішень є суттю управлінської діяльності. Рішення — це результат розумової діяльності людини, керівника освітнього закладу. Акт прийняття рішення наявний у всіх функціях управління і є висновком про необхідність діяти.

Список використаних джерел

1. *Аакер Д.* Стратегическое рыночное управление / Д. Аакер; пер. с англ.; под ред. С. Г. Божук. — 7-е изд. — СПб. : Питер, 2007. — 496 с.
1. *Ансофф И.* Новая корпоративная стратегия / И. Ансофф; пер. с англ.; под ред. Ю. Н. Каптуревского. — СПб. : Питер, 1999. — 416 с.
3. *Грищенко І. М.* Маркетингові основи комерційного посередництва : навч. посіб. — К. : Грамота, 2006. — 304 с.
4. *Деминг У. Э.* Новая экономика / У. Э. Деминг; пер. с англ. Т. Гуреш. — М. : Эксмо, 2008. — 208 с.
5. *Друкер П.* О профессиональном менеджменте / П. Друкер; пер. с англ. — М. : Изд. дом «Вильямс», 2006. — 320 с.
6. Закон України «Про освіту» // Законодавчі акти України з питань освіти : офіц. вид. — К. : Парламент. вид-во, 2004. — 404 с.
7. Інвестиційно-інноваційна діяльність: теорія, практика, досвід : монографія / М. П. Денисенко, Л. І. Михайлова, І. М. Грищенко [та ін.]. — Суми: ВТД «Університет. книга», 2008. — 1050 с.
8. *Кнорринг В. И.* Теория, практика и искусство управления : учебник для вузов. — 3-е изд., изм. и доп. — М. : Норма, 2007. — 544 с.
9. *Кремень В. Г.* Філософія управління : підручник / В. Г. Кремень, С. М. Пазиніч, О. С. Пономарьов. — 2-е вид., доповн. і переробл. — Харків : НТУ «ХПІ», 2008. — 524 с.
10. *Таранов П. С.* Золотая книга руководителя. — М. : ФАИР-ПРЕСС, 2006. — 496 с.
11. *Фатхутдинов Р. А.* Управленческие решения : учебник. — 6-е изд., перераб. и доп. — М. : ИНФРА-М, 2006. — 344 с.
12. Формирование общества, основанного на знаниях. Новые задачи высшей школы / пер. с англ. — М. : Изд-во «Весь мир», 2003. — 232 с.
13. *Шелдрейк Дж.* Теория менеджмента: от тейлоризма до японизации / Дж. Шелдрейк; пер. с англ. под ред. В. А. Спивака. — СПб. : Питер, 2001. — 352 с.
14. *Ющенко В. А.* Освіта як державний пріоритет // Освіта. — 2008. — 1–8 жовт.

4.3. Організаційно-економічні аспекти підвищення якості професійної освіти

У XXI ст. освіта й кваліфікація робочої сили стануть головною зброєю в конкуренції.

П. Туроу

Швидкі й істотні зміни в розвитку сучасного українського суспільства відбуваються на основі інноваційного розвитку національної економіки та її більш активної інтеграції у світову економічну систему. Цей процес вимагає формування нового типу сучасного фахівця з глибокими знаннями та високою часткою інтелектуальної складової в людському капіталі індивіда. Забезпечити якісну та всебічну підготовку кожної людини до успішної життєдіяльності покликана система освіти, що, у свою чергу, вимагає її модернізації. Підвищення вимог суспільства до якості освітніх послуг, входження в Болонський процес і пов'язане з цим оновлення технологій і стандартів навчання зумовлюють актуальність підвищення якості вищої професійної освіти.

Економіка як наука вивчає процеси створення, розподілу та споживання благ, тобто необхідних людині товарів і послуг, і є продуктом розумової праці. Зміст терміна «економічний» ґрунтується на логічному характері зв'язку між цілями та засобами, що проявляється в результативності: як економити, заощаджувати, зберігати, скорочувати, зменшувати затрати. Дослідження цих процесів в освіті економісти розпочали в 1920-х роках [11].

Економічний аналіз якості вищої освіти, як і будь-якої сфери, не може бути повноцінним без характеристики продукту, що виробляється, та організації процесу виробництва цього продукту. Продуктом, що виробляється ВНЗ, є освітня послуга. Дійсно, в умовах формування ринкової економіки якість освітніх послуг є дуже актуальною темою. Лише у випадку надання широкого спектра якісних освітніх послуг,

спрямованих на задоволення потреб держави, ринку праці та студента, система вищої освіти повноцінно виконуватиме своє суспільне призначення. Освітня політика є найважливішою складовою політики держави, інструментом підвищення темпів соціально-економічного та науково-технічного розвитку. У сучасному суспільстві простежується тісний зв'язок — освіти, науки, інформаційного розвитку, інвестицій у людський капітал, економічного зростання. Віднайти дієві економічні механізми щодо активізації цього зв'язку, посилити позитивний соціально-економічний ефект від його практичного втілення — дуже важливе завдання, що стало нині перед системою вищої освіти в Україні.

Одним з аспектів підвищення якості вищої освіти є посилення взаємодії ВНЗ із бізнесом — для комерціалізації знань, і ринком праці — для врівноваження попиту і пропозиції, урахування якісних вимог до фахівців. Аналіз показує, що вища освіта значною мірою залежить від впливу макросередовища, особливо від органів державного управління, які формують і реалізують державну політику. Проте досліджень у цьому напрямі проводиться в Україні недостатньо.

Нагальною є потреба змістовних змін у відносинах бізнесу, суспільства і ВНЗ з метою надання якісних освітніх послуг. За оцінками експертів, кількість задоволених якістю послуг, що надає система вищої освіти, в Україні становить 38 % (від загальної кількості населення). Для порівняння: у Білорусії — 52, Російській Федерації — 42, США — 70, Німеччині — 59 %. У цілому кожен п'ятий українець оцінює якість рівня освітніх послуг на «незадовільно». Серед недоліків, зокрема, називають такі: застарілі методи навчання студентів; відірваність наукових напрацювань української вищої освіти від здобутків світової науки; слабкий кадровий склад викладачів ВНЗ і висока питома вага викладачів пенсійного віку (понад 20 % від загального складу викладачів), що здебільшого не володіють комп'ютерною технікою та інтерактивними методами навчання тощо. Тому забезпечення якості освітніх послуг у системі вищої

освіти України значною мірою залежить від налагодження тісної співпраці на рівні бізнес — влада — вищі навчальні заклади. На сьогодні склалася ситуація, коли підготовку кадрів для національного господарства (держзамовлення) держава фінансує за рахунок податків і зборів (у тому числі й від бізнесу), однак підготовлені молоді спеціалісти виявляються непотрібними (передусім бізнесу).

Разом з тим, що стосується фінансування освіти в Україні, то видатки у 2000—2007 рр. становили в середньому 5,3 % від ВВП, а у 2013 р. на освіту в бюджеті країни було передбачено 7,1 % ВВП, що навіть перевищує рівень у розвинених країнах. Для порівняння: у Німеччині — 4,4; Японії — 3,4; Іспанії — 4,4; Італії — 4,3; США — 5,5; Франції та Великій Британії — 5,6 %. Однак структура використання цих коштів істотно відрізняється. В Україні бюджетні кошти спрямовуються лише на оплату праці, комунальні видатки й поточні витрати ВНЗ. У розвинених країнах світу першочергово фінансується зміцнення матеріальної бази закладів освіти, купівля обладнання та експериментальних систем, технологічне оснащення навчального процесу. Такі витрати орієнтовані на фахову підготовку студентів, їх адаптацію до вимог ринку та підвищення конкурентоспроможності молодих спеціалістів на ринку праці, а не на «проїдання» коштів шляхом фінансування поточних витрат.

Кожна галузь сфери послуг має свою специфічну термінологію і споживачів своїх послуг. Їх називають, наприклад, партнер, клієнт, пасажир, абонент, глядач, замовник. Ця термінологія не може використовуватись у сфері освітніх послуг.

Сфера освітніх послуг є специфічною у сфері послуг, оскільки об'єкт її впливу — це людина, яка навчається (учень, студент, слухач). Не можна ставити знак рівності між освітніми й іншими послугами (наприклад, транспортними, юридичними, побутовими, консалтинговими), оскільки вони спрямовані на людину, і вони змінюють людину як особистість, змінюють її людський капітал.

Суб'єктом — надавачем освітніх послуг — є навчальні заклади різних форм власності або суб'єкти підприємницької діяльності, зареєстровані відповідно до вимог чинного законодавства. Викладачі університету не є надавачами освітніх послуг, оскільки ця діяльність ліцензована. Її може надавати той, хто має на це право, наприклад університет, тобто колектив університету разом з ректором, службовцями, викладачами і под. Освітню послугу надає заклад як юридична особа, а не викладач. Педагогічні працівники, які зареєстровані як суб'єкти підприємницької діяльності в органах державної влади і мають відповідне право на надання освітніх послуг, теж можуть надавати різноманітні освітні послуги населенню. Це треба враховувати при здійсненні та отриманні освітніх послуг.

Якщо брати до уваги, що послуги надаються і споживаються протягом 4–6 років і навчання студентів здійснюють сотні викладачів, тоді мова вже може йти не про якість послуг конкретного викладача, а про загальний рівень якості освіти в цьому ВНЗ, що може оцінюватися загальноновизначеними оціночними рейтингами.

Нині реальний стан справ зумовлює відповідну організаційну та економічну поведінку ВНЗ на основі аналізу динамічного розвитку ринку освітніх послуг, конкуренції, інформації, знань. Тому, щоб зайняти гідне місце на освітянському ринку, потрібні інноваційні зміни з орієнтацією на споживача, забезпечення його необхідними споживчими цінностями та високим рівнем задоволення очікувань.

Значний вплив на розвиток освітніх послуг ВНЗ має такий економічний фактор, як недостатність державного фінансування, що змушує ВНЗ пристосовуватися до нових умов ринкового макросередовища. Вони отримали право на самостійне здійснення платних послуг, визначення своєї «політики» у сфері платної освіти. Спецкошти для них стали одним з основних засобів для функціонування. Економічний фактор характеризується отриманням грошових коштів від надання платних освітніх послуг. Отже, чим більше студентів відмовляються від навчання в універ-

ситеті з різних причин, тим гіршим стає його фінансовий стан. Цей фактор не сприяє підвищенню якості освіти.

Одним із недоліків платної освіти є зниження якості освіти. Це виявляється в тому, що така освіта орієнтована не на можливість засвоєння навчальних програм, а на платоспроможність тих, хто навчається (або їхніх батьків). Сьогоднішня ситуація з фінансовим забезпеченням ВНЗ змушує їх активно залучати приватні джерела фінансування, тобто навчати студентів на контрактній основі. Проте, як відомо, хто платить, той і визначає вимоги до наданих послуг. Зі зменшенням фінансового замовлення від держави в університетах збільшується контингент тих студентів, які навчаються на платній основі, отже, зміщуються акценти від виконання вимог державних стандартів на задоволення споживача-студента (або його батьків). Така ситуація негативно впливає на якість наданих освітніх послуг. Крім того, для отримання знань і навичок необхідна участь самого студента, який одночасно є і джерелом фінансування університету. Університет має вибирати — або якісне навчання студентів, або додаткове фінансування.

Ще один аспект — студент, який навчається, але не мотивований можливістю бути відрахованим за неуспішність чи наявністю стипендії, не прикладає особливих зусиль. Викладачі, які не мають дійових важелів впливу на студента, також схильються до заниження екзаменаційних оцінок (вимог). Тому ринок праці отримує спеціалістів низької кваліфікації. Інакше кажучи, обидві сторони навчального процесу орієнтуються на нижчий рівень вимог, що створює ситуацію глухого кута. Нині 10–14 студентів у ВНЗ дають роботу одному викладачеві. Відрахування студентів автоматично виявляється втратою педагогічного навантаження й зменшенням чисельності штатних одиниць професорсько-викладацького складу.

Серед головних причин, які «консервують» низьку якість освітніх послуг у системі вищої освіти України, — збереження освітньо-кваліфікаційної характеристики, що розроблялася, затверджувалася Міністерством освіти і науки

України й регламентувала: які предмети має вивчати студент, як це робити, скільки часу на це потрібно витратити, якими знаннями має володіти випускник після отримання певної спеціальності тощо. Дотримання вищими навчальними закладами вимог освітньо-кваліфікаційної характеристики пов'язано з державною акредитацією ВНЗ, процедурою видачі державних дипломів і т. ін. Натомість освітньо-кваліфікаційна характеристика розглядається європейськими експертами як рудимент радянської системи вищої освіти, що гальмує процеси адаптації сучасних ВНЗ України до швидких змін в умовах ринкового господарювання, обмежує можливості ВНЗ щодо здатності синтезувати нові напрями підготовки спеціалістів, які володіють знаннями в різних, але взаємодоповнювальних сферах.

Для вирішення цієї проблеми було створено Національну рамку кваліфікацій в Україні (затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 23.11.2011 р. № 1341), яка має узгодити, поєднати бачення освітян, держави та бізнесу на те, чому і як мають навчати студентів, а також стати механізмом взаємодії між попитом на фахівців певної кваліфікації з боку бізнесу та пропозицією з боку системи вищої освіти. Упровадження Національної рамки кваліфікацій має велике значення для вирішення низки актуальних питань реформування системи вищої освіти й професійної підготовки.

Національна рамка кваліфікацій розглядається як інструмент посилення соціального партнерства з роботодавцями, сталого діалогу між усіма зацікавленими сторонами, а також як інструмент приведення законодавства у сфері освіти до європейських вимог, зокрема як основа для розроблення та перегляду стандартів освіти й професійної підготовки. Запровадження Національної рамки кваліфікацій має супроводжуватися міжнародним визнанням кваліфікацій, здобутих в Україні.

На підготовку конкурентоспроможних молодих фахівців для ринку праці впливає розвиток науки у ВНЗ, науково-дослідні й дослідно-конструкторські розробки

(НДДКР). Без науки не можна забезпечити належну якість навчання, адже це пов'язано з інноваційною діяльністю. Практика господарювання вимагає, щоб у ВНЗ працювали вчені, які активно займаються науковими дослідженнями. Тільки тоді вони стають більш кваліфікованими викладачами, що стимулює студентів до наукових розробок і винаходів. Розвиток університетської науки — реальне підґрунтя для впровадження інновацій та реалізації на практиці ідеї «економіки знань».

Інтеграція вищої освіти й науки стає одним із стратегічних напрямів реформування системи вищої освіти, складовою формування інтелектуального потенціалу України на шляху до входження в європейський інтелектуальний простір. Для цього доцільно створювати науково-освітні центри знань, що мають тісно співпрацювати з бізнес-структурами.

Зазначимо, що у світовій практиці найбільш відомими є дві форми співробітництва «освіти, науки та виробництва» — кластери і технополіси (технопарки, «силіконові долини»). Кластери є основою розвитку промисловості, що в разі об'єднання з науково-дослідними установами й навчальними закладами стимулює застосування сучасних технологій та інновацій. Багатогранне співробітництво з промисловими підприємствами залишається головним принципом діяльності професійних закладів освіти, що виводить співробітництво на новий рівень. Технополіси — це пряме втілення процесів створення й використання сучасних технологій та інновацій. Кластеризація як явище розглядається як форма внутрішньої інтеграції чи кооперації національних підприємств, установ та організацій.

Для покращення якості освітніх послуг, підвищення конкурентоспроможності національних ВНЗ та впровадження в систему вищої освіти України кращих надбань світового досвіду реформування системи вищої освіти, застосування дієвих механізмів формування і регулювання освітніх послуг держава має радикально розширити інституціональну, академічну й фінансову автономію ВНЗ.

У проекті нового Закону України «Про вищу освіту» передбачено відмовитися від адміністративних методів регулювання діяльності ВНЗ і створити інституціональне підґрунтя для надання їм широкої автономії. Адже саме демократизація вищої освіти розглядається як фактор її інтеграції в європейський та світовий освітній простір.

Інституціональна, академічна й фінансова автономія вищої школи має поєднуватись із зростанням відповідальності ВНЗ за рішення, які будуть прийматися, за результати діяльності ВНЗ на ринку освітніх послуг. Економічний аспект підвищення якості вищої освіти передбачає вдосконалення управління економічними механізмами її функціонування.

Відповідно до вимог сьогодення роль держави в процесі реформування системи вищої освіти в Україні має зосередитися на реалізації таких стратегічних завдань:

- розширення автономії ВНЗ;
- реформування мережі ВНЗ шляхом їх укрупнення та створення університетів регіонального типу (з посиленням тісної взаємодії з роботодавцями);
- ліквідація відомчого розпорощення (підпорядкування) ВНЗ, що позитивно позначиться на усуненні дублювання функцій щодо підготовки фахівців і сприятиме раціональному використанню державних коштів на потреби фінансування вищої освіти;
- стимулювання розробки та прийняття нових державних стандартів, нормативів щодо педагогічного навантаження, тарифікації оплати праці, критеріїв якості надання освітніх послуг;
- запровадження дієвих економічних стимулів до активізації інтеграційних процесів у системі вищої освіти через створення навчальних і навчально-науково-виробничих освітніх комплексів, участі ВНЗ у створенні регіональних кластерів;
- задіяння в процесі реформування системи вищої освіти потенціалу державно-приватного партнерства;
- створення економічних стимулів до диверсифікації ринку освітніх послуг;

- запровадження дієвих економічних стимулів до забезпечення ВНЗ сучасною комп'ютерною технікою, ліцензійними програмними продуктами й телекомунікаційним обладнанням;

- створення економічних стимулів для розвитку системи безперервної освіти («освіти впродовж життя»);

- розширення фінансової самостійності ВНЗ тощо.

Реалізація на практиці курсу на розширення автономії ВНЗ, безсумнівно, позитивно вплине на якість освітніх послуг, підвищить ефективність і конкурентоспроможність системи вищої освіти України.

Урівноваження попиту і пропозиції на ринку освітніх послуг та усунення невідповідності випускників вищої школи вимогам роботодавців вирішується шляхом бізнес-освіти в Україні, яка орієнтована на відповідні вимоги роботодавців до якості освітніх послуг. Нині розвиваються такі форми бізнес-освіти:

- бізнес-школи при класичних ВНЗ;

- приватні бізнес-школи;

- бізнес-школи, створені корпораціями, але які не є їх структурними підрозділами;

- вузькоспеціалізовані тренінгові підрозділи, наприклад для розвитку навичок менеджерів з продажу;

- корпоративні університети як структурні підрозділи великих компаній, що забезпечують навчання співробітників;

- консалтингові агентства — навчальні заклади, що створюються консалтинговими фірмами для роботи з клієнтами, навчання персоналу і т. ін.

Удосконалення організаційно-економічних форм і методів роботи суб'єктів освітньої діяльності має забезпечувати якісну підготовку фахівців, здатних працювати в нових умовах існування, давати їм такі знання й навички, які допомогли б їм не тільки успішно адаптуватися до нового соціального та інформаційного середовища, а й активно впливати на нього, а також сформувані в них потребу прагнення до постійного оновлення своїх знань, умінь, навичок,

що вимагає переходу від принципу «освіта на все життя» до принципу «освіта протягом усього життя».

Термін «якість» має дуже багато визначень. Якщо говорити про якість освіти на рівні ВНЗ, то це означає, що йдеться про якість освітніх послуг, які надає ВНЗ. При цьому сукупність характеристик освітніх послуг певною мірою має відповідати певним стандартам або іншим нормативним вимогам. А це є діяльність з управління якістю освітніх послуг, управлінський вплив, унаслідок чого властивості або характеристики послуг, що надаються, відповідають установленим вимогам.

Якість є важливою ринковою характеристикою товару (послуги). Управління якістю — ключова функція управління будь-якою організацією, у тому числі й ВНЗ, основний інструмент досягнення конкурентоспроможності. Найпотужнішим науковим і методологічним напрямом у ХХ ст. стало загальне управління якістю — *Total Quality Management* (TQM). Цей підхід передбачає участь усього персоналу організації у створенні високоякісної продукції або послуги на всіх етапах її життєвого циклу від стадії розробки, маркетингу, виробництва, експлуатації, обслуговування і под.

Якість безпосередньо пов'язана з тією користю, яку споживач отримує, купуючи товар чи послугу. Споживачами результатів діяльності ВНЗ є студенти, роботодавці, держава, суспільство. Чим краще ВНЗ зможе визначити потреби всіх категорій споживачів, тим більше ймовірність організувати свою діяльність так, щоб максимально задовольнити їхні потреби й очікування. Постійний зв'язок зі споживачами, оцінювання ступеня їхньої задоволеності діяльністю ВНЗ є визначальним для успішності навчального закладу на ринку освітянських послуг.

Поняття «якість» уживається в широкому й вузькому значенні. У вузькому значенні цього слова якість можна визначити як «відсутність дефектів», тобто все, що не подобається клієнтові, є неякісним товаром або послугою. Більшість суб'єктів ринку розглядає якість з точки зору

задоволення споживача. Вона визначає рівень споживчої вартості товару й задоволення потреб та очікувань споживача. Американське товариство з контролю за якістю дає таке визначення якості: якість — це сукупність властивостей і характеристик товару (послуги), завдяки яким товар (послуга) здатний задовольняти потреби споживача. Ідеологія загального управління якістю ґрунтується на основі повного задоволення споживача.

У документах Міжнародних стандартів якості управління серії ISO 9000 наводиться таке визначення якості: «Якість — це сукупність властивостей продукції (послуги), потенційно або реально здатних тією чи іншою мірою задовольняти необхідним потребам...» [2]. Це визначення характеризує якість освіти як послугу. В енциклопедії освіти це поняття визначається так: «Якість освіти — певна збалансована відповідність певного освітнього рівня (загальна середня, професійно-технічна, вища школа тощо) численним потребам, цілям, умовам, затвердженим освітнім нормам і стандартам, яка встановлюється для виявлення причин порушення цієї відповідності та управління процесом поліпшення встановленої якості» [3, с. 1017].

Загальне управління якістю (TQM) — це система організації праці, яка вперше почала впроваджуватися в США. Суть її полягає в тому, що за цієї системи всі робітники компанії, на всіх рівнях, повинні брати участь у постійному, безперервному процесі поліпшення якості товарів і послуг. На початку 1980-х років система TQM з теоретичних побудов перетворилась у спосіб життя багатьох підприємств.

На принципах цієї концепції ґрунтуються міжнародні стандарти менеджменту якості ISO 9000 (*International Standards Organization* — Міжнародна організація зі стандартизації) серії 9000 версії 2000 р. Принципи загального управління якістю застосовуються в усіх сферах діяльності.

На думку деяких авторів, якість результатів освітньої діяльності визначається якістю знань, навичок і умінь випускників вузів, їхньою активною громадянською позицією,

рівнем культури та моральності. Цього можна досягти правильною організацією освітнього процесу, якість якого зумовлюється, з одного боку, його змістом, а з іншого — його забезпеченістю матеріально-технічними, інформаційними та кадровими ресурсами. Отже, хороша якість освітнього процесу і його результатів може бути забезпечена при якісному функціонуванні всієї системи ВНЗ, включаючи якість менеджменту на всіх рівнях управління і якість організації допоміжних процесів [5, с. 26].

У всьому світі якість пов'язують з наявністю в організації так званої системи менеджменту якості, що опирається на певні принципи якості й підтримує їх виконання. Стосовно ж ВНЗ багато авторів схиляються до думки, що вони можуть керуватися вимогами й рекомендаціями міжнародних стандартів ISO серії 9000, принципами загального менеджменту якості (TQM) або моделлю Європейського фонду по менеджменту якості (EFQM) [10]. Усі ці моделі спираються на процесно-орієнтований підхід і зв'язок із споживачами, взаємно доповнюють одна одну й відрізняються тільки повнотою і глибиною охоплення всіх робочих процесів ВНЗ.

Міжнародні стандарти ISO серії 9000 для сучасного ВНЗ — це всесвітньо визнаний інструмент підвищення конкурентоспроможності й іміджу ВНЗ. На сьогодні ISO — це також інструмент економічної стійкості й виживання, тому що:

- в умовах глобалізації ВНЗ змушені виживати за жорсткої конкуренції на ринку освіти;
- на ринку освітніх послуг діє природний відбір сильніших, кращих;
- в умовах ринку ВНЗ мають максимально задовольняти вимоги споживачів;
- посилились увага та вимоги до якості освітньої діяльності з боку суспільства;
- у керівництва ВНЗ з'явилася мотивація до поліпшення управління якістю надаваних послуг;
- наявність сертифіката Міжнародних стандартів ISO як інструмента якості підвищує рейтинг, імідж і привабливість вищого професійного навчального закладу для абітурієнтів;

- підвищилося довіра з боку фізичних і юридичних осіб до освітньої установи, яка має сертифікат якості тощо.

Суттєво зростають шанси на економічну стабільність і виживання в тих освітніх закладів, які прагнуть до задоволення споживачів на основі системи менеджменту якості, відповідно до вимог і рекомендацій Міжнародних стандартів ISO серії 9000.

Що стосується принципів TQM, то останнім часом спостерігається яскраво виражений прогрес у галузі впровадження цієї концепції в освітніх, науково-дослідних колективах, дизайнерських бюро та сфері послуг, оскільки мета TQM – побудова організації, яка саморозвивається на базі ефективного використання творчих здібностей кожного співробітника [8].

Разом з тим потрібно усвідомлювати, що створення системи менеджменту якості не є самоціллю. Головне – упровадження та використання інноваційних методів управління для підвищення якості освіти.

Термін «управління якістю освіти» нині є предметом багатьох досліджень, проте однозначного розуміння цього поняття в науковців поки що немає. Це словосполучення складається з трьох термінів, кожний з яких є самостійним і неоднозначним. Цим пояснюється багатозначність і складність цілісного розуміння поняття «управління якістю освіти», що створює певні труднощі при його використанні. Для працівників сфери вищої освіти ця термінологія нова, але в останні роки вона з'являється в нормативно-правових документах, публікаціях науковців на тему освіти, звучить у доповідях на конференціях, нарадах і т. ін. Розглянемо ці терміни більш детально.

У практичній діяльності фахівців сфери освіти замість слова «управління» широкого поширення набуло новомодне для нас слово «менеджмент», коли йдеться про управління. Наскільки правомірною є заміна слова «управління» словом «менеджмент»?

Для відповіді на це запитання звернемося до практики використання слова «менеджмент» за кордоном та вітчизняної практики за межами сфери освіти.

Загальновідомо, що термін «менеджер» походить від англійського слова management — «управляти» [4, с. 15].

На основі наукових даних можна визначити менеджмент як складне та багатопланове поняття. Менеджмент — це:

- самостійний вид професійної діяльності людини. Управління здійснюється спеціалістом — менеджером;

- процес, який включає виконання таких основних функцій, як планування, організація, мотивація, контроль;

- наука управління. Наукові знання формують теоретичну базу управління, забезпечують практику науково обґрунтованими рекомендаціями, новими концепціями, новим спрямуванням;

- організація управління підприємством. Як орган управління менеджмент має три рівні апарату управління: вища ланка, середня і нижча. Управління персоналом передбачає діяльність менеджерів з підбору та розстановки кадрів, організації роботи колективу. Управління виробництвом включає організацію підготовки виробництва нової продукції, формування політики розвитку підприємства, організацію виробничого процесу в часі й просторі, організацію обслуговування підприємства тощо;

- процес прийняття управлінських рішень;

- мистецтво управління, за основу якого взято концепції, теорії, принципи з урахуванням факторів зовнішнього й внутрішнього середовища.

Терміни «менеджмент» і «менеджер» уживаються в сучасному лексиконі науки й практики бізнесу, підприємницької діяльності, а поняття «управління», «керівник» використовуються під час розгляду загальних проблем управління, поза контекстом ринкових відносин (управління живою й неживою природою, транспортними засобами, державою тощо).

Менеджмент — вид діяльності, змістом якої є цілеспрямований вплив на працівників організації з метою координації їхніх дій для досягнення поставлених цілей, через планування, організацію, мотивування, адміністрування та контроль.

У вітчизняній навчальній і науковій літературі залежно від того, у якому значенні та по відношенню до яких процесів чи організацій ці терміни використовуються, між ними є подібності й розбіжності. Українське слово «управління» використовується значно ширше, а англійське слово *management* має звужене застосування.

У чому ж подібності й розбіжності між цими категоріями?

1. Для позначення управління в технічних системах в англійській мові застосовують слово *control* (або *drive* — у процесі управління автомобілем).

2. Якщо йдеться про управління на рівні держави або регіону, то використовують слово *government*.

3. У разі позначення управління в організаціях в англійській мові використовують слово *management*.

4. Для позначення управління людини самим собою англійці використовують слово *govern*.

5. І нарешті, для позначення управління в значенні «адміністрування», тобто по відношенню до окремого співробітника або групи співробітників, застосовується слово *administration*.

Під категорією «організація» розуміють будь-яке підприємство, фірму, компанію, установу, корпорацію тощо. Отже, по відношенню до організації, зокрема й навчального закладу, категорії «управління» і «менеджмент» є синонімами. Менеджмент стосується людини і тільки людини. Задача менеджменту — забезпечити спільну й ефективну роботу людей, даючи їм можливість максимально реалізувати свої сильні сторони. Саме до цього зводиться основна задача будь-якої організації.

Застосування терміна «менеджмент» у зарубіжній практиці (завжди ринковій, підприємницькій, яка приносить дохід власнику) почалося тоді, коли мова зайшла про управління капіталом, а точніше, ефективністю його використання, прибутковістю. Це відбулося в період, коли власник перестав займатись управлінням безпосередньо, а ці функції передав найманим управлінцям, яких назвали «менеджерами». На вищій стадії розвитку відбулося

корпоративне усупільнення підприємництва, під час так званої менеджеральної революції. У 1940-х роках світова економіка пережила таку соціально-економічну ситуацію.

У роки, коли К. Маркс написав «Капітал» (понад 100 років тому), поняття «менеджер» не вживалося, а були лише «бригадири», які підтримували дисципліну і порядок серед своїх працівників [7]. Пізніше ця частина управлінської діяльності, яка забезпечує її ефективність, отримала назву «менеджмент».

Термін «менеджмент» використовується на Заході не лише для управління бізнесом, а й для управління в структурах, які належать до невиробничої сфери — культури, охорони здоров'я, освіти і под. Там керівників цих закладів називають менеджерами, оскільки їх головне завдання — організація і забезпечення ефективної діяльності цих закладів.

Коли говорять, що ректор університету повинен бути менеджером, то передусім мається на увазі, що він повинен уміти ефективно й раціонально розпоряджатися ресурсами ВНЗ, зокрема людськими, фінансовими й матеріально-технічними.

Під впливом інтеграційних процесів у системі освіти відбувається зміщення акцентів із кількісних показників (якість навчального процесу) на показники результату: компетентність, навченість, знання, тобто оцінка якості навчального процесу. Якісною можна вважати лише ту освіту, яка надає сучасним споживачам можливість якісно жити й працювати протягом багатьох десятиліть, вирішуючи ті завдання, які ставитиме життя.

Якість освіти — ключовий чинник прогресу. Зрозуміло, що якість освіти проявляється через досягнуті результати навчання. Як їх вимірювати? На це запитання дають відповідь документи й рекомендації Болонського процесу та Національна рамка кваліфікацій.

В останні 20–25 років у західноєвропейських і американських системах освіти намітилися характерні ознаки розвитку вищої освіти:

- упровадження ефективного академічного менеджменту з метою адаптації до ринкового середовища та підвищення стійкості й конкурентоспроможності;

- поява менеджерської термінології в діяльності професорсько-викладацького складу (освітня послуга, інвестори, роботодавці, виробництво знань, залучення грантів, формування бренда, залучення у ВНЗ менеджерів з реклами, маркетингу, PR-проектів);

- домінування фігури адміністратора, академічного менеджера над професорсько-викладацьким складом;

- інноваційність, бажання отримати інвестиції — ніні університет не можна уявити без широкого спектра PR-акцій, що проводяться з метою зміцнення репутації, іміджу, урешті-решт капіталу.

Проте якісні характеристики процесів освіти завжди залишаються в центрі особливої уваги й контролю.

На думку вітчизняних учених і практиків, найважливішими складовими якості навчального процесу є вісім чинників (рис. 4.3). Розглянемо вплив цих чинників на формування якості навчального процесу.

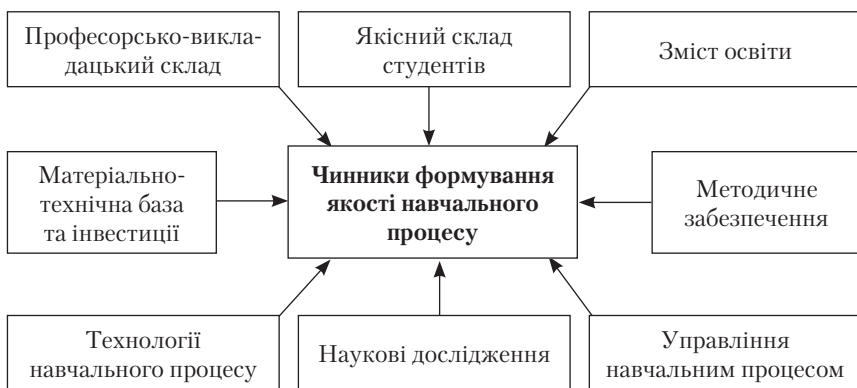

Рис. 4.3. Чинники формування якості навчання у вищому навчальному закладі

1. Якість навчання передусім залежить від *якості професорсько-викладацького складу*. Зараз уже недостатньо оці-

нювати якість кадрового складу викладачів ВНЗ лише за кількістю докторів і кандидатів наук. Необхідно ув'язувати цей показник з результатами їхньої роботи.

У ВНЗ одну з провідних ролей відіграють викладачі, які працюють у складі кафедр. Саме кафедра в сучасному ВНЗ забезпечує навчальний процес, саме на кафедрі створюються всі елементи навчально-методичного контенту — від навчальних програм до підручників. На кафедрі ведуться наукові дослідження та практико-орієнтовані розробки. У ринковій системі кафедри виконують також функції виробничих і підприємницьких підрозділів.

Викладач ВНЗ — це вчений, учитель, вихователь. Особистість викладача характеризується його методичною, педагогічною та психологічною підготовкою. Основним критерієм професійної кваліфікації викладача є наявність у нього професійних компетенцій. Факт наявності таких компетентностей підтверджується загальновідомими критеріями: учений ступінь доктора наук або кандидата наук, почесні звання, державні нагороди та премії, кількість опублікованих монографій і статей, кількість захищених аспірантів і т. ін.

У свою чергу на якість професорсько-викладацького складу впливають такі фактори:

- 1) базова вища освіта — відповідність базової вищої освіти профілю основної педагогічної роботи;
- 2) науковий ступінь, учене звання — відповідність розподілу докторсько-кандидатського навантаження;
- 3) трудовий стаж на виробництві за спеціальністю — наявність трудового стажу за спеціальністю, його тривалість;
- 4) науково-педагогічний стаж — тривалість науково-педагогічного стажу;
- 5) рівень володіння сучасними технологіями та засобами навчання — ступінь використання в навчальному процесі та науковій роботі сучасних інформаційних технологій;
- 6) результативність навчальної роботи — незалежне оцінювання успішності студента, результати відвідувань занять і под.;

7) результативність виховної роботи — ступінь виконання викладачем виховної функції (здатність зацікавити предметом, робота куратора, участь у позааудиторній роботі зі студентами);

8) результативність навчально-методичної роботи — якість підготовки навчально-методичної документації, новизна джерел інформації, що використовується, участь у розробленні нормативних документів і т. ін.;

9) результативність науково-дослідної роботи — держбюджетні, госпрозрахункові роботи, робота над дисертацією, наукові публікації та ін.;

10) підвищення кваліфікації — проходження курсів з підвищення кваліфікації, участь у семінарах за фахом і т. ін.;

- участь у міжнародних проектах і грантах — цей вид підвищення кваліфікації виокремлюється через його особливу важливість для розвитку вищої освіти;

- творчі зв'язки з іншими ВНЗ — запозичення прогресивного досвіду в навчальній, науковій і виховній діяльності [9].

Деякі викладачі — кандидати і доктори наук — не ведуть активної науково-дослідної діяльності, а іноді й узагалі припиняють її на певному життєвому етапі. Вони не розвивають наукові школи, не готують наукові кадри, не мають наукових успіхів (наукові патенти, відкриття, високі індекси цитувань у провідних наукометричних системах). Це вже «фіктивні» вчені, які не пов'язують свою подальшу діяльність із передовою наукою, а отже, не відповідають сучасним вимогам до викладача вищої школи.

Досвід показує, що у своїй професійній діяльності викладачі здебільшого використовують ті методи навчання, за допомогою яких навчали їх самих. Але на сьогодні основними одиницями результату освіти визнані поняття «компетентність» і «компетенція». Ці поняття найбільшою мірою відповідають визначенню такого інтегрального соціально-особистісного феномена, як викладач. Відповідно до потреби формування компетентнісного випускника очевидною є пробле-

ма необхідного рівня компетентності педагога, який повинен забезпечувати цей процес. Тому актуальним залишається оцінювання компетентностей викладача, його активної особистості, здатності до постійного професійного зростання, його загальнокультурних і комунікаційних компетенцій.

Як свідчить дослідження діяльності провідних університетів світу, на посаду професора, як правило, оголошується міжнародний відкритий конкурс. Вимоги до учасника прости й зрозумілі: у якості кандидата на професорську посаду запрошуються вчені, а не лектор, методист чи організатор науки та освіти. Критеріями відбору слугують виключно наукові досягнення: кількість публікацій у високорейтингових наукових журналах, монографії, індекс цитування, індекс Хірша, кількість пленарних доповідей на престижних наукових конференціях, наукова робота у відомих університетах світу [1].

Викладач повинен постійно підвищувати свою кваліфікацію, формувати позитивний імідж університету, розвивати традиції, систему цінностей і корпоративну культуру, будувати відносини в колективі на основі взаєморозуміння й співробітництва. Сучасними європейськими вимогами до викладача вищої школи визнано такі вимоги:

- організовувати навчальний процес у середовищі, орієнтованому на особистість, тобто «студентоцентровану» модель;
- забезпечувати єдність навчання і виховання, розвивати власний творчий потенціал, систему цінностей особистості студента;
- застосовувати результати новітніх наукових досліджень і розробок в освітній діяльності, забезпечувати поєднання наукового та навчального процесу;
- застосовувати сучасні новітні технології, які оптимально поєднують різні форми навчального процесу та методи активізації пізнавальної діяльності;
- використовувати сучасні інформаційно-комунікаційні засоби й технології для організації навчального процесу та самостійної роботи студента (модульне середовище);

- застосовувати об'єктивні методи та засоби контролю й оцінювання досягнень студентів;
- постійно займатися науковою діяльністю, удосконалювати педагогічну майстерність і підвищувати кваліфікацію в предметній галузі.

2. *Якісний склад студентів* — важливий чинник формування якісної освіти. Викладачі, які довгі роки працюють в університеті, є свідками того, як змінились українські студенти. Нині до аудиторії заходять діти Інтернету, Фейсбуку та інших соціальних мереж, і вони не схильні слухати навіть блискучі лекції впродовж півтори години. Їх притягує динамічне спілкування, інтерактив, різні форми самовираження. Це не означає, що потрібно відмовитися від лекцій, універсальних традицій і методик навчання, а вимагає впровадження таких освітніх технологій, які затребувані часом і є найбільш сприйнятними студентським співтовариством.

Нове покоління студентів, яке народилося в епоху розвиненого Інтернету, не ставиться до викладача як до єдиного джерела знань. Воно надає перевагу пошуку інформації з мережі, легко засвоює нові програмні продукти. Деякі студенти мають свої сайти, більшість перебуває в соціальних мережах, має мобільний вихід в Інтернет.

У професійному навчанні вимогою часу постало завдання — перейти на нову освітню парадигму: «не студента навчаємо, а студент учиться». Тому молоду людину потрібно спонукати до мотивації, її потрібно зацікавити й спонукати до необхідності захотіти вчитися, вона повинна чітко розуміти, чого прагне досягти у своєму житті й професії.

3. *Зміст освіти* є однією із складових якості освіти разом із контингентом студентів, кваліфікацією викладачів, методичним забезпеченням, технологіями навчання, матеріальною базою, інвестиціями в освіту та науковими дослідженнями. Нині змінюються зміст, модель, характер і функції професійної освіти. Інакше кажучи, зараз на зміну парадигмі передавання знань, оволодіння ними приходить парадигма дієздатності, виробництва власного знання.

Сучасна освіта повинна не лише передавати й виробляти знання, а й розвивати здібності до самовизначення, готувати випускників до самостійної роботи. Це потребує реформування навчального процесу відповідно до європейських вимог освіти.

Активізація та підвищення ефективності навчального процесу досягається:

- скороченням до 20–30 % частки пасивних форм організації навчальної діяльності, зокрема лекцій, і збільшенням до 40–50 % частки активних та інтерактивних занять (семінари, курсові проекти, виробнича практика, НДДКР);

- застосуванням активних освітніх технологій (робота в команді, проблемне й індивідуальне навчання, навчання на основі досвіду, міждисциплінарне навчання);

- розвитком організаційно-методичного забезпечення самостійної роботи студентів, особливо з використанням програмних продуктів, які б включали повну інформаційну систему педагогічного забезпечення навчального процесу з усіх дисциплін;

- посиленням ролі практичних занять, наукових досліджень.

Якісне методичне забезпечення навчальних дисциплін — основа ефективного самонавчання й самоорганізації студента у ВНЗ.

4. *Методичне забезпечення* навчальної дисципліни та компетенція щодо визначення достатності фахового рівня викладача, який забезпечує її викладання, покладається на завідувача кафедри; наукове спрямування має найповніше відповідати змісту дисципліни. Навчальний план є нормативним документом ВНЗ, який складається на підставі освітньо-професійної програми та структурно-логічної схеми підготовки і визначає перелік та обсяг нормативних і вибіркових навчальних дисциплін, послідовність їх вивчення, конкретні форми проведення навчальних занять та їх обсяг, графік навчального процесу, форми та засоби проведення поточного й підсумкового контролю.

Підготовка сучасного фахівця потребує безперервного вдосконалення навчальних планів і програм навчання, які завжди мають відповідати вимогам, що їх висуває час. Тому навчальний план має бути достатньо гнучким, сприяти швидкій адаптації випускника до мінливих вимог ринку праці.

Навчальний план не повинен бути збірником навчальних дисциплін, він має бути цілісною системою, тобто всі дисципліни мають бути взаємозв'язаними і визначатися результатами навчання, які планується досягти при присвоєнні кваліфікації. Зважаючи на посилення уваги академічної спільноти до розвитку самоорганізації та формування в студентів потреби навчатися протягом життя, основний акцент у навчальних і робочих програмах потрібно робити на самостійній роботі студента, а також методичному й інформаційному забезпеченні різних видів індивідуальних завдань.

Дуже важливим моментом методичного забезпечення якісної професійної підготовки фахівців є здійснення перерозподілу форм організації навчання, перенесення акцентів з лекційного на практичне та самостійне навантаження студента, надаючи пріоритет семінарським, лабораторним і практичним заняттям, упроваджуючи інноваційні методи активізації навчальної діяльності з метою оволодіння студентами необхідними компетентностями.

Нині важливим є запровадження у ВНЗ навчальних планів, орієнтованих не на викладача (кафедру), а на студента, тобто на кінцеві результати навчання, що визначають компетентності, якими повинен оволодіти студент, здобувши кваліфікацію. Сфера інтересів науково-педагогічних працівників при формуванні навчального плану має бути врахована, однак провідну роль у складанні плану мають відігравати інтереси студента й заплановані результати навчання.

На формування якості навчання у ВНЗ впливає наскрізне вивчення іноземної мови, забезпечення практичної орієнтованості навчальних планів, дотримання пропорцій

розподілу навчального навантаження на аудиторне та самостійне відповідно до Болонських вимог тощо.

5. Однією з найважливіших особливостей навчального процесу в сучасному ВНЗ має стати його спрямованість на ефективну та якісну професійну підготовку майбутніх фахівців. Для забезпечення ефективного функціонування університету в сучасних умовах необхідно вдосконалити систему *управління навчальним процесом*. Без ефективного управління навчальним процесом неможливо отримати якісні освітні послуги. Нині непростий час для вищої професійної освіти, період її реформування. Вітчизняна освітня система переходить на двоступеневу систему освіти: бакалавріат і магістратура, відповідно до європейських стандартів освіти. Будь-яка реорганізація та перебудова даються непросто. Повністю змінюються підходи до навчального процесу, запроваджуються нові форми оцінювання знань студентів і професійного оцінювання викладачів, упроваджується незвична для всіх модульно-рейтингова система. Є також труднощі, що характерні не лише для вищої школи, а й для держави в цілому: старіючий колектив, низька оплата праці (зовсім не гідна викладача), недостатнє фінансування тощо. Усе це потребує сучасного управління на всіх рівнях діяльності ВНЗ освіти. На рівні діяльності факультетів: як показав аналіз звітів ВНЗ у 2009 р., існування «квазікафедр» із 5–6 науково-педагогічних працівників стало для багатьох ВНЗ нормою. Так, у секторі класичних університетів і в окремих педагогічних, мистецьких і технічних ВНЗ функціонують майже 30 % малочисельних кафедр. Контингент студентів на таких кафедрах, часто випускових, здебільшого не перевищує декількох осіб, а кількість таких кафедр може сягати півтора десятка [6].

Необхідність упорядкування основних структурних підрозділів — кафедр і факультетів — зумовлена створенням дієздатних колективів, спроможних на проведення серйозних наукових досліджень, а також потребою оптимального використання коштів державного бюджету.

Важливою ланкою в діяльності ВНЗ є запровадження автоматизованої системи управління навчальним процесом, яка б містила такі інформаційно-аналітичні модулі: «Розрахунок навчального навантаження», «Розклад занять», «Електронний деканат», «Контингент студентів», «Рейтинг науково-педагогічних працівників».

Організація процесу визначення рівня залишкових знань студентів, їхніх умінь і навичок за допомогою комп'ютерного тестування для подальшого коригування навчального процесу на основі обліку індивідуальних особливостей особи, що навчається, потребує активних управлінських зусиль керівництва ВНЗ.

Удосконалення процедур самооцінювання на рівні структурних підрозділів кафедри, факультету, ВНЗ дає змогу ідентифікувати помилки і проблеми, виявляти основні чинники процесів, знаходити оптимальні шляхи управління процесами.

6. *Наукова діяльність* у ВНЗ — основна складова підвищення якості освіти. Важливим чинником розвитку університету є активізація наукової діяльності та поглиблення її взаємодії з навчальним процесом. Сучасне формування змісту освіти на основі новітніх наукових і технологічних досягнень полягає передусім у консолідації та концентрації ресурсів для забезпечення підготовки висококваліфікованих фахівців. Викладачі повинні залучати студентів до наукових досліджень.

Науково-дослідна та інноваційна робота студентів є важливою складовою підготовки кваліфікованих фахівців, здатних творчо вирішувати завдання, що висувуються в процесі професійної підготовки. Дослідна робота студентів спрямована на засвоєння ними в навчальному процесі результатів науково-інноваційного циклу з фундаментальних і прикладних розробок та формування необхідних здібностей сучасного фахівця-дослідника.

Науково-дослідну та інноваційну роботу студентів організовує випускова кафедра, яка є базовим методичним центром з наукової роботи зі студентами. Науково-дослідна

робота студентів має здійснюватися за такими основними напрямками:

- науково-дослідна робота, що є складовою навчального процесу і має бути обов'язковою для всіх студентів (написання рефератів, підготовка до семінарських занять, підготовка та захист курсових, дипломних робіт, виконання завдань дослідницького характеру в період виробничої практики на замовлення підприємств тощо);

- науково-дослідна робота студентів поза навчальним процесом (участь у наукових гуртках, участь у виконанні бюджетних і госпрозрахункових наукових досліджень кафедр і ін.);

- підготовка наукових доповідей на студентські конференції та наукові семінари;

- підготовка публікацій у наукові видання;

- підготовка студентських науково-дослідних робіт для участі у всеукраїнських та міжнародних конкурсах.

7. Забезпечення ефективності й конкурентоспроможності університетської діяльності в нових умовах передбачає оновлення не лише змісту освітніх (навчальних) програм, а й *технологій навчального процесу*.

Найсучасніший зміст вимагає найновіших технологій навчання. Перш за все — інформаційно-комунікаційних. Формування якості освітніх послуг потребує впровадження новітніх технологій навчання у ВНЗ. Традиційне навчання полягає в постановці та вирішенні конкретних завдань, які мають точні умови, певний алгоритм і єдино правильну відповідь. Воно орієнтоване на виконавців. Однак нині більш затребуваним є інший підхід, який полягає в тому, що необхідно давати не лише знання, а й показувати набуті вміння їх застосовувати. Відкритість у навчанні — це винахідливість, дослідження, прогнозованість вирішення проблем. Усього можна досягти під час діалогового навчання. При діалозі відбувається обговорення інформації, пошук істини і відповідно розвиток людини.

На перший план сучасної парадигми студентоцентризму виходить індивідуальний підхід, і вибудовується траек-

торія розвитку кожного студента відповідно до його особливостей емоційного й соціального розвитку. У цьому випадку вимоги, які ставляться до студентів, важко чітко сформулювати. Проте можна виокремити явні переваги такого підходу:

- освіта розуміється як культурний процес, суть якого полягає в гуманістичних і творчих взаємодіях усіх учасників освітнього процесу;

- змінюється уявлення про особистість, яка, окрім соціальних властивостей, ще наділена різними суб'єктивними якостями, що характеризують її автономність, незалежність, здатність до вибору, саморегуляції;

- переглядається відношення до студента як до об'єкта педагогічного впливу. Статус суб'єкта освіти визначає, що студент має унікальну індивідуальність, яка має право на власну траєкторію розвитку, а перед педагогом стоїть завдання організувати умови для накопичення його суб'єктивного досвіду, педагогічну підтримку індивідуальності кожного студента;

- важливе значення надається персоналізації, прагненню до актуалізації, самореалізації та іншим механізмам саморозвитку.

Нині у світі змінюється технологія педагогічної взаємодії. У цій парадигмі діє принцип не трансляції, а діалогу вчителя й студента. Змінюється сам спосіб включення особистості в навчальний процес. Суб'єктно-об'єктні відносини між тим, хто навчає, і тим, хто навчається, мають змінитися на суб'єктно-суб'єктні, де обидва учасники навчального процесу активні, рівноправні у взаємодії, взаємно шановані й відповідальні. Професор дає вузлові проблеми, показує їх суперечності, а студент повинен або відхилити їх, або підтвердити, спираючись на інформацію, яку він сам здобув у навчальній або науковій літературі чи інтернет-мережі. За такої технології навчання чітко визначається роль кожного її учасника: професор — автор програми, який відповідає за її якість; доцент — головний оцінювач результатів навчання; асистент — щоденний помічник студента.

Чітке розмежування ролі професорів, доцентів, асистентів і старших викладачів в освітянському процесі має велике значення для підвищення якості освіти. На жаль, на сьогодні їхні функції в навчальному процесі практично не відрізняються, що є неправильним. Звичайно, лекційна система зараз залишається головною. Для зміни технології навчального процесу необхідно змінювати структуру аудиторного фонду і переходити на діалоговий режим навчання.

8. Для здійснення освітньої діяльності ВНЗ потрібна *матеріально-технічна база* — сукупність матеріально-речових елементів навчального закладу, які виявляються як у натуральній, так і вартісній формі.

Головним елементом матеріально-технічної бази ВНЗ є основні засоби (будівлі, споруди, обладнання, машини, транспортні засоби, інструменти тощо). Основні засоби у вартісній формі називають основними фондами. У перекладі з латинської мови термін «фонди» означає «основа», тобто те, без чого будь-яке підприємство існувати не може. Згідно з Положенням з бухгалтерського обліку необоротних активів бюджетних установ, затвердженим наказом Міністерства фінансів України від 26.06.2013 р. № 611, об'єктом «основних засобів» є закінчений пристрій з усіма пристосуваннями і приладдям до нього; конструктивно відокремлений предмет, призначений для виконання певних самостійних функцій; відокремлений комплекс конструктивно з'єднаних предметів однакового або різного призначення, що мають для їх обслуговування загальні пристосування, приладдя, керування та єдиний фундамент, унаслідок чого кожен предмет може виконувати свої функції, а комплекс — певну роботу тільки в складі комплексу, а не самостійно; інший актив, що відповідає визначенню основних засобів, або частина такого об'єкта, що контролюється установою.

З інтеграцією України у світовий економічний простір вітчизняний бухгалтерський облік приведено до міжнародних стандартів. Відповідно до національного Положення (стандарту) бухгалтерського обліку (П(С)БО № 7 «Основні засоби») поняття «основні засоби» визначається так:

матеріальні активи, які утримуються установою для використання їх у виробництві (діяльності) або при постачанні товарів, виконання робіт і надання послуг, для досягнення поставленої мети та (або) задоволення потреб установи, або здавання в оренду іншим особам, вартість яких перевищує 2500 грн (без урахування податку на додану вартість) і які використовуються, за очікуванням, більше одного року.

Основні засоби класифікують за такими групами:

- земельні ділянки;
- капітальні витрати на поліпшення земель;
- будинки, споруди та передавальні пристрої;
- машини й обладнання;
- транспортні засоби;
- інструменти, прилади, інвентар (меблі);
- робоча і продуктивна худоба;
- багаторічні насадження;
- інші основні засоби.

Існує три види вартісної оцінки основних засобів: первісна, переоцінена і залишкова.

Первісна вартість — історична (фактична) вартість основних засобів, за якою вони оприбутковані на баланс установи. Інакше кажучи, це сума фактичних витрат підприємства на їх створення та введення в дію — витрати на зведення будівель, придбання машин, обладнання тощо. На балансі ВНЗ основні засоби враховуються за первісною вартістю і тому її називають ще балансовою вартістю.

Переоцінена вартість — вартість необоротних активів після переоцінки на поточний момент. Вона означає суму витрат, яку б зазнав ВНЗ за умови формування аналогічних основних засобів на певний момент. Це пов'язано з тим, що основні засоби змінюють свою вартість унаслідок зміни цін на сировину й матеріали, зміни вартості робочої сили, інфляції тощо.

Для забезпечення об'єктивного визначення вартості матеріально-технічних ресурсів з 1998 р. підприємства та організації самостійно здійснюють щорічне їх переоцінювання з урахуванням офіційно опублікованого індексу інфляції, який

визначається за формулою, передбаченою пунктом 146.21 статті 146 розділу III Процесуального кодексу України.

Залишкова вартість — реальна вартість основних засобів, яка ще не перенесена на вартість наданих послуг (робіт). Вона характеризує реально існуючу вартість і визначається як різниця між первісною вартістю основних засобів і сумою накопиченого на момент оцінювання зносу (амортизації) внаслідок їхньої експлуатації.

У процесі тривалого використання основні засоби зазнають фізичного (матеріального) зношення, а також техніко-економічного старіння (морального зношення).

Фізичне (матеріальне) зношення — явище поступової втрати основними засобами первинних властивостей, тобто споживчої вартості, що призводить до зменшення їхньої реальної вартості. Це природна втрата матеріально-технічними ресурсами своїх техніко-експлуатаційних властивостей унаслідок їх використання.

Техніко-економічне старіння (моральне зношення) — процес знецінення діючих основних засобів до настання повного фізичного зношення. Моральне старіння відбувається під впливом створення продуктивніших і більш економічних видів технічних ресурсів, упровадження нових технологій, матеріалів і т. п.

За цільовим призначенням виокремлюють такі матеріально-технічні ресурси у ВНЗ:

- будівлі — архітектурні споруди, об'єкти, де здійснюється процес навчання, виховання, надання послуг населенню тощо;
- споруди — інженерно-будівельні об'єкти, у яких здійснюються виробничі й технологічні процеси;
- машини та обладнання — силові машини, робочі механізми й устаткування, підйомно-транспортні засоби, контрольно-касові апарати, вимірювальні прилади, технологічне устаткування тощо;
- робочий інструмент;
- виробничий інвентар та устаткування різного призначення;

- транспортні засоби, призначені для переміщення людей і вантажів;
- господарський інвентар.

Розрізняють також матеріально-технічні ресурси залежно від реального стану їхнього використання в процесі діяльності: ресурси, які використовуються в основній освітній діяльності, і ті, що тимчасово не задіяні з різних причин.

Основні засоби ВНЗ потребують постійної роботи з утримання їх у належному стані. На розвиток і результативність освітньої діяльності впливають оновлення й реконструкція основних засобів.

Оновлення основних фондів означає заміну засобів праці новими — сучаснішими й досконалішими.

Реконструкція — зміна первісної вартості необоротних активів шляхом технічного переоснащення на основі часткової заміни основних фондів, які морально застаріли, або у разі зміни технологічних процесів і машин. Такі капіталовкладення в основні засоби залежать від конкретних можливостей ВНЗ і потребують значних фінансових витрат для розширення навчально-наукової діяльності й забезпечення конкурентоспроможності на ринку.

Від стану забезпеченості та використання ВНЗ своєї матеріально-технічної бази значною мірою залежить результативність освітньої організації. Для надання якісних освітніх послуг, забезпечення наукових досліджень та їх упровадження, здійснення лабораторних, транспортних, експериментальних, виробничих, ремонтно-будівельних та інших робіт, пов'язаних із виконанням статутних функцій, ВНЗ прагне сформувати та раціонально використовувати власну матеріальну базу.

Список використаних джерел

1. Анищенко В. С. Университетского образования без науки быть не может / В. С. Анищенко // Alma Mater: ежемес. науч. журн. — 2013. — № 2. — С. 14–20.

2. ГОСТ Р ИСО 9000-2001. Системы менеджмента качества. Основные положения и словарь. — М.: Изд-во стандартов, 2001. — 26 с.

3. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; гол. ред. В. Г. Кремень. — К. : Юрінком Інтер, 2008. — 1040 с.

4. *Кноринг В. Н.* Теория, практика и искусство управления : учебник для вузов. — 3-е изд., изм. и доп. — М. : Норма, 2007. — 554 с. — (Основы менеджмента).

5. *Князев Е. А.* Бенчмаркинг для вузов: учеб.-метод. пособие / Е. А. Князев, Я. Ш. Евдокимова. — М. : Университет. книга, Логос, 2006. — 208 с.

6. Матеріали III Всеукраїнського з'їзду працівників освіти. — К.; Чернівці : Букрек, 2011. — 400 с.

7. *Маркс К.* Капитал. Т. 1 // Маркс К., Энгельс Ф. Соч. — 2-е изд. — Т. 23. — С. 1–784.

8. Менеджмент качества в вузе / под ред. Ю. П. Похолкова, А. И. Чучалина. — Томск : Изд-во ТПУ, 2004. — 252 с.

9. *Скиба М. Є.* Моніторинг якості навчального процесу у вищому закладі освіти : монографія / М. Є. Скиба, С. Г. Костогриз, Г. В. Красильникова. — Хмельницький : ХНУ, 2009. — 219 с.

10. *Степанов С. А.* Менеджмент качества в образовании. Проблемы, перспективы / С. А. Степанов // Качество, инновации, образование. — 2002. — № 1. — С. 49–52.

11. *Струмилин С. Г.* Избранные произведения: в 5 т. Т. 5 / С. Г. Струмилин. — М. : Изд-во АН СССР, 1964. — 467 с.

Розділ 5

МЕТОДИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ДІЯЛЬНОСТІ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ НА РИНКУ ОСВІТИ

5.1. Рейтингове оцінювання іміджевої привабливості магістерських спеціальностей

Мало просто хотіти — досягай,
борись ...

Овідій

Головним критерієм розвитку вищої професійної школи може бути тільки якість освіти. Основні підходи до формулювання поняття «якість освіти» визначено конвенцією, прийнятою під час підготовки празької зустрічі міністрів вищої освіти держав — учасниць Болонського процесу. Оцінка якості, згідно з положеннями конвенції, має враховувати цілі та місію навчальних закладів і програм, бути збалансованою між новаціями і традиціями, академічними цінностями та соціально-економічною необхідністю, послідовністю програм і свободою вибору студентів.

Входження України до світового співтовариства, інтенсивний характер розвитку сучасних глобалізаційних процесів, інтерес до нашої країни з боку інших держав зумовлюють потребу модернізації, оновлення всіх структурних ланок освітньої діяльності, зокрема й підготовки магістрів.

Для введення європейських стандартів і принципів забезпечення якості освіти з урахуванням вимог ринку праці до компетентностей фахівців, сприяння національному та міжнародному визнанню кваліфікацій, здобутих в Україні,

Постановою Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2011 р. № 1341 затверджено Національну рамку кваліфікацій (НРК), яка призначена для використання органами виконавчої влади, установами та організаціями, що реалізують державну політику у сфері освіти, зайнятості й соціально-трудових відносин, навчальними закладами, роботодавцями, іншими юридичними й фізичними особами з метою розроблення, ідентифікації, співвіднесення, визнання, планування та розвитку кваліфікацій.

У постанові компетентність (компетентності) характеризується як здатність особи до виконання певного виду діяльності, що виражається через знання, розуміння, уміння, цінності, інші особисті якості.

Основними кваліфікаційними термінами, що покладені в основу кваліфікаційних рівнів, є такі:

- *знання* — осмислена та засвоєна суб'єктом наукова інформація, що є основою його усвідомленої, цілеспрямованої діяльності. Знання поділяються на емпіричні (фактологічні) й теоретичні (концептуальні, методологічні);

- *уміння* — здатність застосовувати знання для виконання завдань та вирішення задач і проблем. Уміння поділяються на когнітивні (інтелектуально-творчі) й практичні (на основі майстерності з використанням методів, матеріалів, інструкцій та інструментів);

- *комунікація* — взаємозв'язок суб'єктів з метою передавання інформації, узгодження дій, спільної діяльності;

- *автономність і відповідальність* — здатність самостійно виконувати завдання, вирішувати задачі й проблеми та відповідати за результати своєї діяльності [10].

В Україні постійно зростає популярність магістерської підготовки. Однією з причин цього є те, що, порівнюючи з освітньо-кваліфікаційним рівнем (ОКР) спеціаліста, студенти та їхні батьки вважають за краще бачити в магістерському ступені фактор, що гарантує успіх і кар'єрне просування, а професорсько-викладацький склад пов'язує з ним більш престижні академічні ролі; роботодавці роблять свій вибір на користь магістрів як більш кваліфікованих,

компетентних і готових працювати в компаніях, зайнятих у високотехнологічних сферах. Тому метою реформування системи освіти України має бути розробка професійно-кваліфікаційної структури, яка б відповідала вимогам ринку праці та Болонським критеріям.

Освітньо-кваліфікаційний рівень «Магістр» в Україні не має чіткого статусу — це ближче до спеціаліста, ніж до кандидата наук, хоча у світовій практиці магістр є науковим ступенем. Через вищенаведені неузгодження ринок праці України не сприймає освітньо-кваліфікаційного рівня «Спеціаліст», якого в міжнародній освіті не існує. Розглянемо основні визначення освітньо-кваліфікаційних рівнів, наведені в різних літературних джерелах (табл. 5.1).

Таблиця 5.1

Порівняльна характеристика освітньо-кваліфікаційних рівнів «Магістр» і «Спеціаліст»

Освітньо-кваліфікаційний рівень		Примітка
Спеціаліст	Магістр	
<i>Закон України «Про вищу освіту» [9]</i>		
Освітньо-кваліфікаційний рівень вищої освіти особи, яка на основі освітньо-кваліфікаційного рівня бакалавра здобула повну вищу освіту, спеціальні уміння та знання, достатні для виконання завдань та обов'язків (робіт) певного рівня професійної діяльності, що передбачені для первинних посад у певному виді економічної діяльності	Освітньо-кваліфікаційний рівень вищої освіти особи, яка на основі освітньо-кваліфікаційного рівня бакалавра здобула повну вищу освіту, спеціальні уміння та знання, достатні для виконання професійних завдань та обов'язків (робіт) інноваційного характеру певного рівня професійної діяльності, що передбачені для первинних посад у певному виді економічної діяльності	Магістр на відміну від спеціаліста повинен мати уміння що до виконання роботи інноваційного характеру

Освітньо-кваліфікаційний рівень		Примітка
Спеціаліст	Магістр	
<i>Національний освітній глосарій: вища освіта [7]</i>		
—	Назва академічного ступеня (кваліфікації), що присуджується після завершення другого етапу (підрівня) рівня 5 за Міжнародною стандартною класифікацією освіти або другого циклу вищої освіти в Болонській класифікації	Визначення кваліфікації «Спеціаліст» відсутнє, оскільки цей ОКР не передбачений Міжнародною стандартною класифікацією освіти
<i>Національна рамка кваліфікацій [10]</i>		
—	Здатність розв'язувати складні задачі й проблеми в певній галузі професійної діяльності або в процесі навчання, що передбачає проведення досліджень та (або) здійснення інновацій і характеризується невизначеністю умов і вимог (кваліфікаційний рівень 7)	

З таблиці 5.1 видно, що рівень «Магістр» сприяє більш конкурентоспроможному розвитку професійних, інноваційних та особистісних здібностей порівняно з рівнем «Спеціаліст». Саме цим і пояснюється підвищення попиту на ринку освітніх послуг на навчання молоді за кваліфікацією «Магістр» порівняно з кваліфікацією «Спеціаліст».

Освітньо-кваліфікаційному рівню «Магістр» у Національній рамці кваліфікацій відповідає рівень 7 (табл. 5.2).

Опис кваліфікаційного рівня 7 у Національній рамці кваліфікацій [10]

Знання	Уміння	Комунікація	Автономність і відповідальність
<p>Спеціалізовані концептуальні знання, набуті в процесі навчання та (або) професійної діяльності на рівні новітніх досягнень, які є основою для оригінального мислення та інноваційної діяльності, зокрема в контексті дослідної роботи. Критичне осмислення проблем у навчанні та (або) професійній діяльності й на межі предметних галузей</p>	<p>Розв'язання складних задач і проблем, що потребує оновлення та інтеграції знань, часто в умовах неповної або недостатньої інформації та суперечливих вимог. Проведення дослідницької та (або) інноваційної діяльності</p>	<p>Зрозуміле й недвозначне донесення власних висновків, а також знань і пояснень, що їх обґрунтовують, до фахівців і нефаківців, зокрема до осіб, які навчаються. Використання іноземних мов у професійній діяльності</p>	<p>Прийняття рішень у складних і непередбачуваних умовах, що потребує застосування нових підходів і прогнозування. Відповідальність за розвиток професійного знання і практик, оцінку стратегічного розвитку команди. Здатність до подальшого навчання, яке значною мірою є автономним і самостійним</p>

Наведений у таблиці 5.2 кваліфікаційний рівень відповідає рівню 7 Міжнародної стандартної класифікації освіти (МСКО). Програми рівня МСКО 7, або «Магістратура або її еквівалент», призначені для надання учасникам розширених академічних та (або) професійних знань, розвитку

навичок і компетенцій, що ведуть до присвоєння другого ступеня або рівнозначної кваліфікації. Програми цього рівня можуть мати істотну дослідницьку складову, але ще не ведуть до присвоєння кваліфікації доктора наук. Найчастіше програми цього рівня мають теоретичну основу, але можуть включати практичну компоненту й характеризуються високим рівнем досліджень або кращою професійною практикою. Традиційно вони викладаються в університетах або аналогічних навчальних закладах третинної освіти [10].

Відповідність кваліфікаційних рівнів Національної рамки кваліфікацій Міжнародній стандартній класифікації освіти наведено в таблиці 5.3.

Таблиця 5.3

**Відповідність Національної рамки кваліфікацій
Міжнародній стандартній класифікації освіти**

МСКО 1999	МСКО 2011		НРК
—	МСКО 01	Освіта дітей молодшого віку	Рівень 0
МСКО рівень 0	МСКО 02		
МСКО рівень 1	МСКО рівень 1	Початкова освіта	Рівень 1
МСКО рівень 2	МСКО рівень 2	Перший етап середньої освіти	Рівень 2
МСКО рівень 3	МСКО рівень 3	Другий етап середньої освіти	Рівень 3
МСКО рівень 4	МСКО рівень 4	Післясередня нетретинна освіта	Рівень 4
МСКО рівень 5	МСКО рівень 5	Короткий цикл третинної освіти	Рівень 5
	МСКО рівень 6	Бакалавріат або його еквівалент	Рівень 6
	МСКО рівень 7	Магістратура або її еквівалент	Рівень 7
МСКО рівень 6	МСКО рівень 8	Докторантура або її еквівалент	Рівні 8, 9

З таблиці 5.3 видно, що НРК за описом рівнів освіти відповідає МСКО. Викладений підхід сприятиме національному й міжнародному визнанню кваліфікацій, здобутих в Україні.

Одним із підходів до якості надання освітніх послуг є рейтингове оцінювання діяльності ВНЗ. Зазначимо, що реакцією на загострення конкуренції між ВНЗ світу стала поява міжнародних рейтингів, за якими порівнюють успіхи провідних університетів.

На сьогодні найбільш значущими й надійними вважаються п'ять міжнародних рейтингів. Серед них три європейські та два азіатські: *QS World University Rankings* (з 2004 р. складається британською консалтинговою компанією *Quacquarelli Symonds*); *THE — Times Higher Education* (з 2010 р. складається британською газетою *The Times* разом із агентством *Thomson Reuters*); *Webometrics* (з 2010 р. складається *Cybermetrics Lab*, дослідницькою групою іспанської науково-дослідної спільноти); шанхайський *ARWU* (з 2003 р. складається університетом *Shanghai Jiao Tong*) і тайванський — *PRSP (Performance Ranking of Scientific Papers of World Universities*, з 2007 р. складається Радою з акредитації та розвитку вищої освіти Республіки Тайвань).

Усі рейтинги, що публікуються, — англomовні, їх критерії оцінювання відрізняються один від одного, тому результати за окремими ВНЗ не збігаються. Проте в усіх рейтингах у першій сотні здебільшого фігурують одні й ті самі університети, а українські ВНЗ в жодному рейтингу не займають високе місце.

На ринку освітніх послуг України проводиться постійний моніторинг ВНЗ і застосовуються різні рейтинги, переважно завдяки досягненням у навчально-виховній роботі. Застосування рейтингів ВНЗ є важливим і ефективним інструментом забезпечення та покращення якості вищої освіти.

В Україні постійно проводиться робота щодо розробки й удосконалення різних методик ранжування ВНЗ. Це рейтинг МОН України, визначений у рамках проекту

«Національна система рейтингового оцінювання вищих навчальних закладів» відповідно до Програми економічних реформ Президента України, та рейтинг «Топ-200 Україна» в рамках проекту «Топ-200 Україна» кафедри ЮНЕСКО «Вища технічна освіта, прикладний системний аналіз й інформатика» [11, 12]. Досить популярним є загальнонаціональний рейтинг «Компас», підготовлений у межах реалізації програми «Сучасна освіта» [13]. Цікавою є методика, запропонована проф. Пономаренко В., яка враховує моно- й поліказуальний підходи до оцінювання привабливості ВНЗ [8]. Рейтинги набули популярності серед абітурієнтів та їхніх батьків, а також здобули визнання серед академічної спільноти як засіб оцінювання якості й репутації університету.

У сучасній науковій літературі приділяється достатньо уваги дослідженню показників ранжування ВНЗ в Україні. Проте не існує єдиного загального (універсального) показника, який би дав змогу оцінити іміджеву привабливість для споживачів (абітурієнтів, батьків, роботодавців) спеціальностей ВНЗ.

Іміджева привабливість базується на співвідношенні показників попиту й пропозиції на здобуття вищої освіти.

Поняття «попит» нами розглядається як представлена на ринку потреба, намір, вимога, бажання й можливість споживачів купити товари чи послуги (отримати вищу освіту) за певну ціну протягом певного проміжку часу і в певному регіоні.

Термін «пропозиція» означає «сукупність товарів і послуг на ринку, що пропонуються для продажу» [3].

Відповідно до цих визначень, на нашу думку, іміджева привабливість ВНЗ — це властивість раціонального або емоційного характеру викликати зацікавленість абітурієнтів щодо отримання вищої освіти в певному ВНЗ, сформована внаслідок комунікативного сприйняття ними тих чи інших його характеристик [4].

Оцінювання іміджевої привабливості різних спеціальностей у ВНЗ України проводилося нами з використанням методу Харрінгтона (узагальнена функція бажаності

Харрінгтона) [1, 5, 14]. За основу побудови цієї узагальненої функції взято ідею перетворення натуральних значень окремих відгуків у безрозмірну шкалу бажаності.

Метод Харрінгтона ґрунтується на зведенні різних показників (відгуків) до узагальненого показника. Такий метод можна застосовувати для розв'язання багатопараметричної задачі, коли визначені параметри, або критерії оптимізації y_1, y_2, \dots, y_i зводяться до відповідних показників бажаності d_1, d_2, \dots, d_i , із застосуванням кривої бажаності (рис. 5.1), яка задається рівнянням $d = \exp[\exp(-y)]$, де \exp — прийняте позначення експоненти.

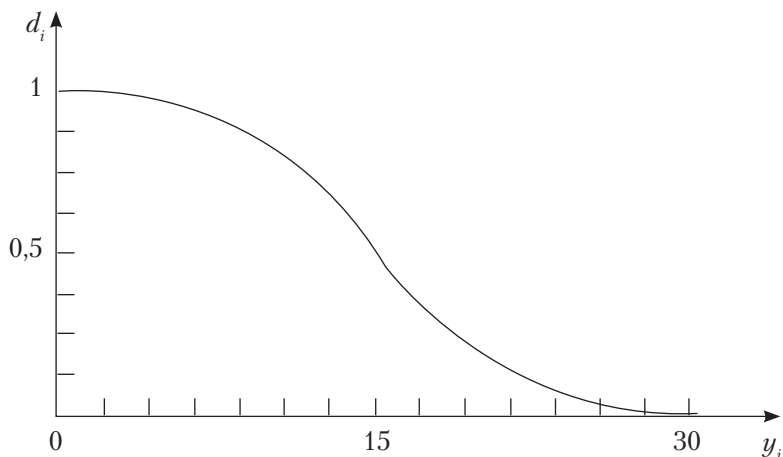

Рис. 5.1. Крива функції бажаності Харрінгтона

Критерії оптимізації y_1, y_2, \dots, y_i знаходять на осі ординат, для кожного з них вони відмінні та мають свою межу відповідно до критерію, узгоджені з віссю абсцис, на якій містяться показники бажаності d_1, d_2, \dots, d_i , що мають спільну межу бажаності від 0 до 1. Потім показники бажаності зводять до узагальненого показника бажаності D (desirability function) за формулою

$$D = n \sqrt[n]{\prod_{i=1}^n d_i} .$$

Оскільки показники, що використовуються для оцінювання іміджевої привабливості ВНЗ, мають різну значимість

для споживачів (суспільства, абітурієнтів та їхніх батьків), рекомендується при оцінюванні враховувати вагомість показників. Метод Харрінгтона розвинув проф. Е. Менчер, який і запропонував уведення коефіцієнтів вагомості (залежно від вагомості впливу того чи іншого параметра, індексу тощо) [6].

Відповідно до одного з основних принципів кваліметрії кожна властивість об'єкта, що перебуває на будь-якому рівні ієрархічної структури (дерева властивостей), кількісно визначається в повному обсязі двома числовими характеристиками: відносним показником x_{ij} та коефіцієнтом вагомості α_{ij} . При розробці методик оцінювання рівня якості різних об'єктів перевагу найчастіше надають експертним методам унаслідок їх універсальності, простоти реалізації, «гнучкості» та достатньо високої достовірності отриманих на їх основі результатів оцінювання вагомості властивостей різних об'єктів.

Для визначення вагомості показників, що характеризують рівень іміджевої привабливості спеціальностей ВНЗ, використовується метод послідовних порівнянь, який є компіляцією методу переваг і методу рангів. При його реалізації від експертів вимагається розташувати вагомості оцінюваних властивостей за їх перевагами, надавши найважливішій властивості коефіцієнт вагомості $\alpha_1 = 1$, а всім іншим — за зменшенням значень їхніх коефіцієнтів вагомості в діапазоні від 1 до 0.

Обробка результатів опитування експертів проводиться за формулою (метод рангів)

$$\alpha_i = \frac{\sum_{k=1}^r \alpha_{ik}}{\sum_{k=1}^r \sum_{i=1}^n \alpha_{ik}},$$

де $\alpha_{ik} = P_{ik} / \sum_{i=1}^n P_{ik}$, тут P_{ik} — абсолютне значення оцінки вагомості i -ї властивості, визначеної за бальною шкалою від 0 до 1 k -м експертом.

Для визначення вагомості показників рівня якості нами було проведено опитування абітурієнтів Київського національного університету технологій та дизайну, які вступали до цього навчального закладу для здобуття повної вищої освіти за спеціальностями «Економіка підприємства» і «Дизайн» у 2012 р.

Результати опитування експертів оброблялися з використанням методу рангів.

Отримані значення показників вагомості оцінювання іміджевої привабливості спеціальностей ВНЗ (табл. 5.4) було зведено до узагальненого показника іміджевої привабливості D за формулою

$$D = \frac{\sum_{i=1}^n \alpha_i}{\sqrt{\prod_{i=1}^n X_i^{\alpha_i}}},$$

де α_i — коефіцієнт вагомості, $0 \leq \alpha_i \leq 1$.

Таблиця 5.4

Показники оцінювання іміджевої привабливості спеціальності

Показники оцінювання іміджевої привабливості	X_1	X_2	X_3	X_4	X_5	X_6
Вагомість показників α_i	0,9	0,7	0,5	0,8	0,8	1,0

Критеріями оцінювання іміджевої привабливості було обрано ідею перетворення натуральних значень окремих відгуків у безрозмірну шкалу бажаності відповідно до визначення узагальненого показника бажаності та побудови рівняння кривої; їх описано в роботах [6, 11, 14]. До таблиці авторами введені категорії ВНЗ (A — відмінно, B — добре, C — задовільно, D — незадовільно, E — погано) та обґрунтовані їх характеристики (табл. 5.5).

Критерії оцінювання іміджевої привабливості спеціальностей (напрямів підготовки) ВНЗ

Оцінка	Значення показників	Категорія ВНЗ	Характеристика
Відмінно	1,00–0,80	<i>A</i>	Найвища іміджева привабливість ВНЗ, усі показники максимально наближені до еталонних значень
Добре	0,79–0,63	<i>B</i>	Висока іміджева привабливість, показники мають неістотне відхилення від еталонних значень
Задовільно	0,62–0,37	<i>C</i>	Середня іміджева привабливість, показники мають середні значення
Незадовільно	0,36–0,20	<i>D</i>	Низька іміджева привабливість, показники мають низькі значення
Погано	0,19–0,00	<i>E</i>	Критична іміджева привабливість, показники мають значне відхилення від еталонних (нульові)

Методично застосування методу для оцінювання іміджевої привабливості спеціальностей «Економіка підприємства» і «Дизайн» здійснювалося так. Вихідні дані для аналізу були отримані з інформаційної системи «Конкурс» Міністерства освіти і науки України для вступників у ВНЗ III–IV рівнів акредитації (табл. 5.6). Вибірка навчальних закладів обрана авторами статті на підставі наявної інформації [2].

**Показники прийому абітурієнтів на спеціальності
«Дизайн» і «Економіка підприємства» у 2012 р.**

Вищий навчальний заклад	Ліцензія	Державне замовлення	Подано заяв	Прийнято на навчання	Вартість навчання за рік, грн
<i>Спеціальність «Дизайн»</i>					
Київський національний університет технологій та дизайну (КНУТД)	80	55	108	80	20000
Національний університет «Львівська політехніка» (НУ «Львівська політехніка»)	30	20	26	26	12340
Луцький національний технічний університет (ЛНТУ)	30	7	10	7	11000
Харківська державна академія дизайну і мистецтв (ХДАДМ)	9	9	9	9	13620
Київський університет імені Бориса Грінченка (КУ ім. Б. Грінченка)	25	10	18	15	10250
Черкаський державний технологічний університет (ЧДТУ)	8	5	26	7	13000
Республіканський вищий навчальний заклад «Кримський гуманітарний університет» (м. Ялта) (РВНЗ «КТУ» (м. Ялта))	10	6	10	10	9500
Державний вищий навчальний заклад «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (ДВНЗ «ПНУ ім. В. Стефаника»)	5	5	13	5	11210

Вищий навчальний заклад	Ліцензія	Державне замовлення	Подано заяв	Прийнято на навчання	Вартість навчання за рік, грн
Товариство з обмеженою відповідальністю «Інститут реклами» (ТОВ «Інститут реклами»)	30	—	29	29	16900
<i>Спеціальність «Економіка підприємства»</i>					
Київський національний університет технологій та дизайну (КНУТД)	90	28	65	63	12500
Донбаська національна академія будівництва і архітектури (ДНАБА)	30	8	35	30	10500
Київський національний університет імені Тараса Шевченка (КНУ ім. Т. Шевченка)	50	15	25	21	19000
Національний університет державної податкової служби України (НУДПСУ)	75	50	56	50	15483
Чернівецький національний університет імені Ю. Федьковича (ЧНУ ім. Ю. Федьковича)	25	3	29	23	11400
Київський національний торговельно-економічний університет (КНТЕУ)	50	38	75	50	20750
Дніпропетровська державна фінансова академія (ДДФА)	10	3	11	10	10000

Вищий навчальний заклад	Ліцензія	Державне замовлення	Подано заяв	Прийнято на навчання	Вартість навчання за рік, грн
Хмельницький національний університет (ХНУ)	25	3	13	13	10300
Черкаський державний технологічний університет (ЧДТУ)	30	11	25	17	13000
Національний транспортний університет (НТУ)	60	6	34	19	15600
Луцький національний технічний університет (ЛНТУ)	20	7	15	11	8200
Донецький національний технічний університет (ДНТУ)	47	18	46	24	11940
Національний фармацевтичний університет (НФУ)	25	—	10	10	7100
Харківський національний економічний університет (ХНЕУ)	200	42	111	111	8800
Київський національний економічний університет ім. В. Гетьмана (КНЕУ ім. В. Гетьмана)	345	136	257	202	17508

Для оцінювання іміджевої привабливості було обрано такі показники:

- відсоток заповнення ліцензійного обсягу (X_1) — показник характеризує попит, оскільки абітурієнти йдуть навчатися до ВНЗ, які вважають більш престижними;
- відношення фактичного конкурсу на місця державного замовлення до еталонного (максимального) зна-

чення (X_2) — показник характеризує попит, оскільки абітурієнти та їхні батьки подають заяви до тих навчальних закладів, які, на їхню думку, надають більш якісну освіту;

- фактичне співвідношення студентів, які зараховані на перший курс на навчання за кошти фізичних і юридичних осіб, і студентів, які зараховані на навчання за державним замовленням, до еталонного (максимального) співвідношення (X_3) — показник характеризує попит, оскільки демонструє, що абітурієнт, не зарахований за державним замовленням, залишається на навчання в цьому ж навчальному закладі за контрактною формою, а не йде до іншого, де його могли б зарахувати на навчання за державним замовленням;

- фактичне співвідношення фактичної ціни до еталонної (мінімальної), помноженої на питому вагу студентів, зарахованих на навчання за кошти юридичних і фізичних осіб у ліцензійному обсязі за мінусом державного замовлення до еталонного (максимального) співвідношення (X_4) — показник характеризує попит на навчання за спеціальністю, оскільки студенти залишаються навчатися в більш престижному ВНЗ навіть за вищими цінами;

- відношення ліцензійного обсягу до еталонного (еталонном обрано найбільший ліцензійний обсяг серед ВНЗ, що аналізуються) (X_5) — показник включений до оцінювання, оскільки характеризує пропозицію на вищу освіту вищими навчальними закладами;

- відношення обсягу державного замовлення до еталонного обсягу (еталонном обрано найбільше державне замовлення серед ВНЗ, що аналізуються) (X_6) — показник характеризує пропозицію, оскільки найбільше державне замовлення отримують провідні навчальні заклади з певної спеціальності.

Оскільки всі показники, обрані для оцінювання, є стимуляторами, показники іміджевої привабливості визначаються діленням фактичного значення показників на еталонне (максимальне) значення. Отримані показники наведено в таблиці 5.7.

Таблиця 5.7

Показники оцінювання іміджевої привабливості спеціальностей «Дизайн» і «Економіка підприємства» у 2012 р.

Вищий навчальний заклад	X_1	X_2	X_3	X_4	X_5	X_6
<i>Спеціальність «Дизайн»</i>						
КНУТД	1,00	0,38	0,68	1,00	1,00	1,00
НУ «Львівська політехніка»	0,87	0,25	0,45	0,37	0,38	0,36
ЛНТУ	0,23	0,27	—	—	0,38	0,13
ХДАДМ	1,00	0,19	—	—	0,11	0,16
КУ ім. Б. Грінченка	0,60	0,35	0,75	0,17	0,31	0,18
ЧДТУ	0,88	1,00	0,60	0,43	0,10	0,09
РВНЗ «КГУ» (м. Ялта)	1,00	0,32	1,00	0,48	0,13	0,11
ДВНЗ «ПНУ ім. В. Стефаника»	1,00	0,50	—	—	0,06	0,09
ТОВ «Інститут реклами»	0,97	—	—	0,82	0,38	—
<i>Спеціальність «Економіка підприємства»</i>						
КНУТД	0,70	0,24	0,19	0,34	0,26	0,21
ДНАБА	1,00	0,45	0,41	0,51	0,09	0,06
КНУ ім. Т. Шевченка	0,42	0,17	0,06	0,16	0,14	0,11
НУДПСУ	0,67	0,12	—	—	0,22	0,37
ЧНУ ім. Ю. Федьковича	0,92	1,00	1,00	0,50	0,07	0,02
КНТЕУ	1,00	0,20	0,05	1,00	0,14	0,28
ДДФА	1,00	0,38	0,35	0,48	0,03	0,02
ХНУ	0,52	0,45	0,50	0,23	0,07	0,02
ЧДТУ	0,57	0,24	0,08	0,20	0,09	0,08
НТУ	0,32	0,59	0,32	0,18	0,17	0,04

Вищий навчальний заклад	X_1	X_2	X_3	X_4	X_5	X_6
ЛНТУ	0,55	0,22	0,09	0,12	0,06	0,05
ДНТУ	0,51	0,26	0,05	0,12	0,14	0,13
НФУ	0,40	—	—	—	0,07	—
ХНЕУ	0,56	0,27	0,25	0,19	0,58	0,31
КНЕУ ім. В. Гетьмана	0,59	0,20	0,07	0,27	1,00	1,00

Для кожного з освітньо-кваліфікаційних рівнів визначаються показники іміджевої привабливості ВНЗ за формулою

$$R_i = \frac{\sum_{n=1}^6 \alpha_i}{\sqrt{X_1^{\alpha_i} X_2^{\alpha_i} X_3^{\alpha_i} X_4^{\alpha_i} X_5^{\alpha_i} X_6^{\alpha_i}}},$$

де R_i — рейтинг ВНЗ; X_i — відношення показників, обраних для оцінювання, до еталонних показників; α_i — вагомість показників оцінювання іміджевої привабливості.

Отримані дані за спеціальностями «Дизайн» і «Економіка підприємства» у різних ВНЗ України у 2012 р. наведено в таблиці 5.8.

Таблиця 5.8

Узагальнюючі показники іміджевої привабливості спеціальностей «Дизайн» і «Економіка підприємства» у 2012 р.

Вищий навчальний заклад	Показник іміджевої привабливості R_i	
	без урахування коефіцієнтів вагомості ($\alpha_i = 1$)	з урахуванням коефіцієнтів вагомості
<i>Спеціальність «Дизайн»</i>		
КНУТД	0,80	0,83
НУ «Львівська політехніка»	0,41	0,42

Вищий навчальний заклад	Показник іміджевої привабливості R_i	
	без урахування коефіцієнтів вагомості ($\alpha_i = 1$)	з урахуванням коефіцієнтів вагомості
ЛНТУ	—	—
ХДАДМ	—	—
КУ ім. Б. Грінченка	0,34	0,32
ЧДТУ	0,36	0,32
РВНЗ «КГУ» (м. Ялта)	0,36	0,33
ДВНЗ «ПНУ ім. В. Стефаника»	—	—
ТОВ «Інститут реклами»	—	—
<i>Спеціальність «Економіка підприємства»</i>		
КНУТД	0,39	0,30
ДНАБА	0,38	0,26
КНУ ім. Т. Шев- ченка	0,20	0,16
НУДПСУ	—	—
ЧНУ ім. Ю. Феєдъ- ковича	0,41	0,25
КНТЕУ	0,37	0,31
ДДФА	0,25	0,17
ХНУ	0,25	0,16
ЧДТУ	0,21	0,16
НТУ	0,28	0,19
ЛНТУ	0,17	0,13
ДНТУ	0,21	0,17

Вищий навчальний заклад	Показник іміджевої привабливості R_i	
	без урахування коефіцієнтів вагомості ($\alpha_i = 1$)	з урахуванням коефіцієнтів вагомості
НФУ	—	—
ХНЕУ	0,45	0,34
КНЕУ ім. В. Гетьмана	0,49	0,43

Графічно рівень іміджевої привабливості спеціальності «Дизайн» освітньо-кваліфікаційного рівня «Магістр» зображено на рисунку 5.2.

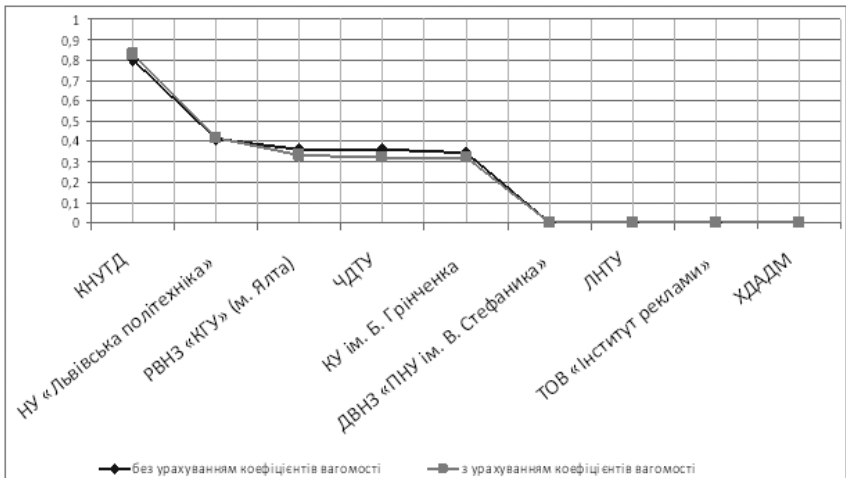

Рис. 5.2. Крива іміджевої привабливості освітньо-кваліфікаційного рівня «Магістр» за спеціальністю «Дизайн» у 2012 р.

За результатами оцінювання встановлено, що за рівнем іміджевої привабливості спеціальності «Дизайн» освітньо-кваліфікаційного рівня «Магістр» перші місця займають Київський національний університет технологій та дизайну, Національний університет «Львівська політехніка», Республіканський вищий навчальний заклад «Кримський

гуманітарний університет» (м. Ялта), Черкаський державний технологічний університет. Передові позиції зумовлюються тим, що вказані ВНЗ мають найбільшу частку заповнення ліцензійного обсягу, відповідно 100; 86,7; 100; 87,5 %, і найбільший конкурс на місця державного замовлення відповідно 2,0; 1,3; 1,8; 5,2 особи на одне бюджетне місце. Також вказані ВНЗ мають студентів, які навчаються за кошти фізичних і юридичних осіб, їх співвідношення зі студентами, які навчаються за рахунок державного замовлення, відповідно становить 0,455; 0,300; 0,667; 0,400.

Харківська державна академія дизайну і мистецтв, Луцький національний технічний університет, Хмельницький національний університет, ТОВ «Інститут реклами» мають нульовий рівень іміджевої привабливості, оскільки перші два із вказаних ВНЗ не мають студентів, які навчаються за рахунок коштів фізичних і юридичних осіб, а ТОВ «Інститут реклами» не має державного замовлення на підготовку магістрів.

Рівень іміджевої привабливості спеціальності «Економіка підприємства» освітньо-кваліфікаційного рівня «Магістр» показано на рисунку 5.3.

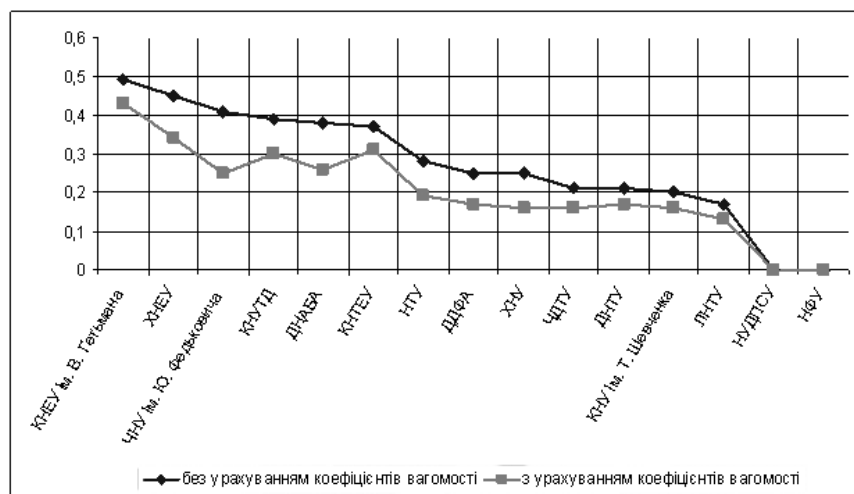

Рис. 5.3. Крива іміджевої привабливості освітньо-кваліфікаційного рівня «Магістр» за спеціальністю «Економіка підприємства» у 2012 р.

Відповідно до результатів оцінювання за рівнем іміджевої привабливості здобуття освітньо-кваліфікаційного рівня «Магістр» перші місця займають Київський національний економічний університет ім. В. Гетьмана та Харківський національний економічний університет. Передові позиції зумовлюються тим, що ці ВНЗ мають найбільшу частку заповнення ліцензійного обсягу (59 і 56 %), значні конкурси на місця державного замовлення (1,89 і 2,64 особи на місце), а також значні показники співвідношення контрактних і бюджетних студентів, відповідно 0,49 і 0,54.

Категорії ВНЗ за спеціальностями «Дизайн» і «Економіка підприємства» за шкалою оцінювання іміджевої привабливості спеціальностей (див. табл. 5.5) наведено в таблиці 5.9.

Таблиця 5.9

Категорії ВНЗ за рівнем іміджевої привабливості спеціальностей «Дизайн» і «Економіка підприємства» освітньо-кваліфікаційного рівня «Магістр» з урахуванням вагомості показників

Категорія ВНЗ	Значення показника	Спеціальність	
		«Дизайн»	«Економіка підприємства»
A (відмінно)	1,00–0,80	КНУТД	—
B (добре)	0,79–0,63	—	—
C (задовільно)	0,62–0,37	НУ «Львівська політехніка»	КНЕУ ім. В. Гетьмана
D (незадовільно)	0,36–0,20	РВНЗ «КГУ» (м. Ялта), ЧДТУ, КУ ім. Б. Грінченка	ХНЕУ, КНТЕУ, КНУТД, ДНАБА, ЧНУ ім. Ю. Федьковича
E (погано)	0,19–0,00	ЛНТУ, ТОВ «Інститут реклами», ХДАДМ	НТУ, ДНТУ, ДДФА, ЧДТУ, ХНУ, КНУ ім. Т. Шевченка, ЛНТУ, НУД-ПСУ, НФУ

За шкалою, що характеризує рівень іміджевої привабливості отримання спеціальності «Дизайн» освітньо-кваліфікаційного рівня «Магістр», абсолютним лідером є Київський національний університет технологій та дизайну, який отримав оцінку «відмінно» (категорія А).

Лідером за спеціальністю «Економіка підприємства» за освітньо-кваліфікаційним рівнем «Магістр» є Київський національний економічний університет ім. В. Гетьмана, який отримав оцінку «задовільно» (категорія С).

Запропонована методика дає змогу провести рейтингове оцінювання ВНЗ щодо підготовки магістрів за спеціальностями з урахуванням коефіцієнтів вагомості, а також визначити категорії іміджевої привабливості спеціальностей ВНЗ. Запровадження методики сприятиме підвищенню якості вищої освіти України за окремими спеціальностями та рівнями їх підготовки.

Розроблений алгоритм визначення категорій ВНЗ сприятиме більш чіткому розумінню споживача, у якому навчальному закладі він бажає здобути вищу освіту за певною спеціальністю. Також споживач, вибираючи ВНЗ, матиме можливість урахувувати не тільки рівень акредитації закладу, а й рівень його іміджевої привабливості (категорію).

Список використаних джерел

1. Адлер Ю. П. Планирование эксперимента при поиске оптимальных условий / Ю. П. Адлер, Е. В. Маркова, Ю. В. Грановский. — М. : Наука, 1976. — 280 с.

2. Вступна кампанія 2012 [Електронний ресурс] / Інформаційна система «Конкурс». Вступ до вищих навчальних закладів України I–IV рівнів акредитації. — Режим доступу: <http://vstup.info>.

3. Грищенко І. М. Комерційна діяльність посередницьких підприємств: підруч. для вищ. навч. закл. / І. М. Грищенко. — К. : Грамота, 2009. — 448 с.

4. Грищенко І. М. Методика рейтингової оцінки іміджевої привабливості спеціальностей вищого навчального закладу / І. М. Грищенко, Т. М. Власюк, Д. А. Макатьора // Вісн. Хмельн. нац. ун-ту. — 2013. — № 1. — С. 245–252.

5. *Жарков Ю.* Оптимізація критеріїв роботи органів оцінки відповідності з використанням методу Харрінгтона / Ю. Жарков, О. Цициліано, Д. Макатьора // Стандартизація, сертифікація, якість. — 2004. — № 4. — С. 36–38.

6. *Менчер Э. М.* Некоторые методические вопросы применения обобщенной функции полезности при изучении и оптимизации технологических процессов / Э. М. Менчер, Ю. Е. Заславская, Н. П. Мина // Сб. тр. ВНИИнеруд. — 1975. — Вып. 39. — С. 7–12.

7. Національний освітній глосарій: вища освіта / І. І. Бабин, Я. Я. Болюбаш, А. А. Гармаш та ін.; за ред. Д. В. Табачника і В. Г. Кременя. — К.: Вид. дім «Плеяди», 2011. — 100 с.

8. *Пономаренко В. С.* Проблеми підготовки компетентних економістів та менеджерів в Україні: монографія / В. С. Пономаренко. — Х.: Вид. дім «ІНЖЕК», 2012. — 328 с.

9. Про вищу освіту [Електронний ресурс]: Закон України від 17 січ. 2002 р. № 2984-III // Офіційний сайт Верховної Ради України. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2984-14/page1>.

10. Про затвердження Національної рамки кваліфікацій [Електронний ресурс]: постанова Кабінету Міністрів України від 23 листоп. 2011 р. № 1341 / Офіційний сайт Верховної Ради України. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1341-2011-%D0%BF>.

11. Про затвердження Положення про національну систему рейтингового оцінювання діяльності вищих навчальних закладів [Електронний ресурс]: наказ Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 10 січ. 2012 р. № 18/20331 / Офіційний сайт Верховної Ради України. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0018-12>.

12. Рейтинг вузів від ЮНЕСКО «Топ-200 Україна» — 2011 [Електронний ресурс] / Вища освіта. Інформаційно-аналітичний портал про вищу освіту в Україні та за кордоном. — Режим доступу: <http://vnz.org.ua/rejtyngy-vnz/junesko/614-rejtyng-vuziv-vid-junesko-top-200-ukrayina>.

13. Сводный рейтинг украинских вузов «Компас-2012» [Електронний ресурс] / Компас. Рейтинг украинских высших учебных заведений по степени удовлетворенности образованием. — Режим доступа: http://www.yourcompass.org/PDF%20Tables/RATING _Compas2012_rus.pdf.

14. *Harrington E. C.* The desirability function // Industrial Quality Control, 21. — 1965. — № 10. — P. 494–498.

5.2. Особливості магістерської підготовки фахівців-економістів у технічному університеті

Найголовніше — навчити людину думати.

Б. Бертольд

У сучасній економіці — «економіці, заснованій на знаннях» — зростає значення підготовки фахівців економічного профілю. Особлива місія належить університетам, які готують економістів у технічних ВНЗ України. Специфіка галузей легкої та хімічної промисловості, індустрії моди, дизайну, сфери побутового обслуговування проектує певні особливості підготовки економістів, які працюватимуть у цих галузях. Тому першочерговим завданням є підготовка висококваліфікованих фахівців, що здійснюється факультетом економіки та бізнесу Київського національного університету технологій та дизайну.

Економічне мислення нині стало домінуючим у житті кожної молодої людини. Переважна більшість студентів відчуває вплив сучасного економічного буття. Молоде покоління, яке фактично є відповідальним за долю нашої країни, живе в особливій економічній аурі — у її «обіймах», на неї орієнтоване, від неї залежне.

Проблема підготовки спеціалістів з питань економіки виникла ще наприкінці XVIII ст. Принципові зміни ролі освіти в житті суспільства зумовлені початком постіндустріального розвитку найбільш розвинених країн Заходу на початку 1960-х років. Один із видатних мислителів XX ст. австрійський економіст, філософ і політолог Л. фон Мізес так охарактеризував роль і значення економічної освіти: «Економічне знання є істотним елементом у структурі людської цивілізації; воно є фундаментом, на якому стоїть сучасний індустріалізм, а також усі моральні, інтелектуальні, технологічні й терапевтичні досягнення останніх століть. Воно залишає на розсуд людей, чи скориста-

ються вони належно багатством цього знання, чи залишать його невикористаним. Але якщо їм не вдасться отримати з нього вигоду і вони нехтуватимуть його навчаннями і попередженнями, то вони не анулюють економіку; вони знищують наше суспільство і рід людський» [3, с. 830].

Вітчизняний і зарубіжний досвід свідчить, що економічна освіта — одна з найважливіших умов успіху в сучасному житті. Її актуальність у сучасних українських реаліях стає ще більш значимою. Наше «перше завдання — участь у підйомі економіки: через якість підготовки кадрів, науку та інновації», і «першою має прокинутись університетська економічна наука» [2, с. 35]. Це дуже велика проблема для України, яка потребує «не ремонту, а реконструкції». Від її вирішення залежить поява значної кількості підприємців — середнього класу, що є одним із ключових моментів для стабільності економіки України.

Глобалізаційні процеси розвитку світового господарства актуалізують проблему наближення системи вищої освіти на економічних факультетах технічних університетів України до вимог Болонської декларації. Це потребувало реалізації таких першочергових заходів:

- запровадження двоциклічної системи навчання «бакалавр — магістр»;
- запровадження європейської системи кредитів ECTS;
- збільшення кількості предметів, що вивчаються за вибором студента;
- удосконалення навчальних планів шляхом укрупнення навчальних дисциплін;
- посилення фахової спрямованості навчання;
- зміни співвідношення між аудиторними й позааудиторними заняттями;
- запровадження новітніх форм викладання дисциплін;
- розширення сфери застосування іноземної мови професійного спрямування в навчальному процесі тощо.

Упровадження зазначених заходів відображає процес удосконалення освітнього процесу за кожним із напрямів: стандарти підготовки фахівців освітньо-кваліфікаційного рівня

«Магістр», навчально-методичне забезпечення навчального процесу, система поточного й проміжного контролю знань студентів, організація практико-орієнтованої підготовки, індивідуальні навчальні плани, удосконалення навчальних планів підготовки магістрів з економіки й управління тощо.

Історія Київського національного університету технологій та дизайну налічує 83 роки, протягом яких разом з інженерними спеціальностями навчальний заклад готує фахівців-економістів. Усе починалося в 1930-х роках, у період запровадження на теренах колишньої Російської імперії нової економічної політики. Зважаючи на те, що Київ на той час — єдиний промисловий центр, де були відповідні кадри викладачів і наукових співробітників, та враховуючи бурхливий розвиток промисловості в Україні, яка перебувала тоді в складі Радянського Союзу, у 1930 р. був створений Київський політехнічний інститут шкіряної промисловості, нині Київський національний університет технологій та дизайну. Робота розпочалась із створення трьох факультетів: хіміко-технологічного, механіко-технологічного та інженерно-економічного.

Інженерно-економічний факультет мав 4 кафедри: соціально-економічну (завідувач кафедри проф. Козлов М. І.), економіки та нормування праці (проф. Чорний Б. О.), планування (проф. Шелонін М. А.) та економіки праці (проф. Ісаак'ян С. Г), які багато зробили для організації підготовки та випуску фахівців економічних спеціальностей [6].

Підготовку інженерів-економістів розпочато в 1930 р. Перший набір — 51 студент. Основними завданнями інженера-економіста було визначено виробниче планування, технічне нормування, техніко-економічне проектування, а також аналіз проведення й планування розвитку. Підготовка інженера-економіста охоплювала питання техніки, економіки й організації виробництва на підприємствах легкої промисловості. Уже в 1960–1970-х роках відбувається зміщення акцентів на оволодіння методами економічного аналізу, використання математичних методів та обчислювальної техніки.

Наприкінці 1980-х — початку 1990-х років перелік економічних спеціальностей розширюється. З'являються спеціальності й спеціалізації з економіки підприємства, менеджменту, маркетингу. Змінюється специфіка підготовки спеціалістів. До навчальних планів уводяться нові навчальні курси: «Макроекономіка», «Мікроекономіка», «Менеджмент», «Підприємництво», «Трудове, господарське й торговельне право», «Маркетингові дослідження» тощо. Викладання спеціальних технічних дисциплін скорочується.

Нині в університеті реалізується концепція багаторівневої освіти, яка включає підготовку: довузівську, середньої і вищої професійної освіти (програми підготовки бакалаврів, спеціалістів, магістрів, аспірантура, докторантура), а також післядипломної освіти.

На цей час університет забезпечує якісну вищу економічну освіту через діяльність структурного підрозділу — факультету економіки та бізнесу. Зараз факультет об'єднує 8 кафедр, з них 6 — професійного спрямування, які очолюють професори, доктори економічних наук. Науково-педагогічний склад факультету економіки та бізнесу нараховує 180 осіб, із них 20 докторів наук, 25 професорів, 80 кандидатів наук, доцентів. На економічному факультеті КНУТД навчається майже 3 тис. студентів, з них лише 3 % — за держзамовленням. Університет є визнаним закладом України з підготовки фахівців економічних напрямів. Серед студентів-іноземців КНУТД 90 % навчається на факультеті економіки та бізнесу. Підготовка проводиться для дев'яти країн світу.

В університеті успішно здійснюється підготовка кадрів вищої кваліфікації, працює спеціалізована вчена рада за двома спеціальностями: 08.00.03 «Економіка та управління національним господарством» і 08.00.04 «Економіка та управління підприємствами», у якій за останні п'ять років успішно захищено 36 кандидатських і 5 докторських дисертацій.

КНУТД є єдиним фаховим ВНЗ України, який забезпечує підготовку фахівців у галузі легкої промисловості,

індустрії моди, дизайну та сфери побутового обслуговування. Висококваліфікований науково-педагогічний склад уже багато років через участь у фундаментальних наукових дослідженнях за рахунок держбюджетного фінансування забезпечує вирішення фундаментальної наукової проблеми — розроблення моделі стратегічного розвитку легкої промисловості на інноваційно-інвестиційних засадах, з використанням сучасного міжнародного досвіду стратегічного управління. Нині на факультеті існує і розвивається шість наукових економічних шкіл.

З першими кроками створення незалежної України (1991 р.) КНУТД переорієнтувався на підготовку фахівців для ринкової економіки — організаторів виробництва (менеджерів). З 1997 р. університет розпочав підготовку магістрів з економіки та менеджменту, які беруть активну участь у діяльності наукових шкіл університету.

Магістр — це назва академічного ступеня (кваліфікації), що присуджується після закінчення другого етапу (підрівня) рівня 5 за Міжнародною стандартною класифікацією освіти або другого циклу вищої освіти в Болонській класифікації.

Магістерська підготовка реалізує освітньо-професійні програми, які ґрунтуються на проведенні наукових досліджень і орієнтовані на підготовку фахівців для науково-дослідної і педагогічної діяльності, для роботи в галузі наукоємних технологій.

Магістр — фахівець у сфері інноваційної економіки, здатний комплексно поєднати дослідницьку, проектну і підприємницьку діяльність, орієнтовану на створення високоефективних виробничих структур, що стимулюють ріст і розвиток різних сфер соціальної діяльності [4, с. 36].

Характерною ознакою освіти фахівця в галузі інноваційної економіки має стати високий рівень методологічної культури, творче володіння методами пізнання й діяльності. Причому не тільки методами класичного природознавства, орієнтованими на пошук єдиного рішення, а й методами, спрямованими на формування та широке впровадження в освітню культуру міждисциплінарних,

багатокритеріальних проблем, використання методів системного підходу до вибору оптимальних рішень, вирішення нестандартних, інноваційних задач.

Згідно з Дублінськими дескрипторами, які були розроблені відповідно до ідей Болонського процесу, випускники магістратури:

- мають продемонструвати знання та уміння, що забезпечують можливість аналізувати, оцінювати й порівнювати альтернативи, генерувати оригінальні ідеї у відповідній галузі знань;

- можуть застосовувати свої знання й володіють компетентностями, які дають змогу вирішувати завдання в новому, широкому (міждисциплінарному) контексті у відповідній галузі знань;

- спроможні інтегрувати знання, вирішувати складні завдання в умовах неповної інформації з урахуванням соціальної та етичної відповідальності за прийняті рішення;

- володіють методами проведення сучасних експериментів і можуть давати науково обґрунтовану інтерпретацію отриманим результатам;

- можуть чітко, аргументовано доводити до аудиторії фахівців наукову інформацію та свої висновки;

- мають компетенції самоосвіти й саморегулювання.

З урахуванням Дублінських дескрипторів можна сформулювати вимоги до випускників магістратури. Магістр повинен:

- уміти перевести одержувані знання в інноваційні технології, перетворюючи нові знання в конкретні пропозиції, демонструючи творчість і гнучкість у застосуванні знань, досвіду та методів;

- володіти методологічними знаннями, уміти аналізувати, оцінювати й порівнювати альтернативи, що стосуються проблеми, уміти генерувати й оптимізувати нові рішення;

- володіти компетенціями проведення наукових досліджень на сучасному рівні, виконання натурних та імітаційних експериментів, давати обґрунтовану інтерпретацію отриманим результатам;

- уміти узагальнювати й готувати до публікації результатів наукових досліджень;
- оцінювати вплив рішень, що приймаються, на навколишнє середовище і соціум, мати професійну й етичну відповідальність за сталий розвиток суспільства;
- бути готовим до побудови та викладання навчальних курсів залежно від інтересів аудиторії, слухачів з урахуванням їхніх вікових, професійних та інших особливостей;
- мати мотивацію та розуміти необхідність навчання протягом усього життя, володіти досвідом самостійного одержання знань і підвищення кваліфікації;
- мати здатність до роботи в міждисциплінарних командах, вміння адаптуватися до змін, сприяти соціальній згуртованості;
- мати здатність до взаємодії та посередництва, розвинути міжкультурну толерантність і досвід міжкультурної взаємодії;
- мати відповідний рівень усної та письмової грамотності рідною і принаймні однією іноземною мовою (переважно англійською), уміти ефективно спілкуватися з колегами, подавати результати своєї роботи у вигляді звітів, статей, рефератів, використовуючи сучасні засоби презентації;
- мати підприємницький образ мислення та діяльності;
- володіти цінностями, необхідними для того, щоб жити в умовах складного демократичного суспільства, бути його відповідальним громадянином, мати необхідні соціальні компетенції [4, 5].

Підготовка таких фахівців потребує передусім фундаменталізації змісту навчання, забезпечення формування у фахівців інноваційного мислення. Фундаменталізація змісту навчання досягається: розширенням і поглибленням міждисциплінарних знань фахівця, орієнтованих на вирішення проблемних ситуацій у науковій, проектувальній і підприємницькій діяльності; підвищенням рівня сформованості методів пізнавальної, професійної, комунікативної та аксіологічної діяльності; забезпеченням синтезу природничо-наукового й гуманітарного знання та переходом

до комплексних критеріїв продуктивності, ефективності і якості діяльності.

Необхідним елементом підготовки фахівців для інноваційної економіки є засвоєння наукових основ трансферу технологій, методів системного проектування, стратегічного менеджменту й маркетингу підприємницької діяльності, оволодіння методами й засобами міжкультурної комунікації.

Якісна освіта — головна складова людського капіталу і є визначальним фактором конкурентоспроможності університету. У КНУТД давно назріла потреба радикальної перебудови змісту бакалаврських і магістерських програм, упровадження в навчальний процес новітніх технологій викладання для підвищення якості підготовки фахівців, конкурентоспроможних на ринку праці.

Становлення магістратури пов'язано з необхідністю відмови від старої системи підготовки фахівців і зміною стереотипів відносин не тільки в зовнішньому для університету середовищі, а й усередині — серед викладачів і студентів. По-перше, потрібно забезпечити спадкоємність бакалавріату, магістратури, аспірантури і докторантури. По-друге, сформувати всередині колективу ставлення до магістратури як «плацдарму» для підготовки молодих ініціативних наукових і науково-педагогічних кадрів. По-третє, розробити магістерські програми, які, з одного боку, будуть насичені дисциплінами, що стимулюють наукову діяльність студентів, а з іншого — продовжать фундаментальну бакалаврську підготовку, але на якісно новому рівні.

У зв'язку з цим виникає потреба відбору найбільш кваліфікованих викладачів для проведення лекційних і практичних занять. В університеті створено відповідні умови для інтеграції в магістерські програми науково-дослідних напрямів кафедр. Магістр повинен у процесі навчання стати активним учасником процесу пізнання, розвивати творче мислення, набути дослідницьких умінь.

Магістранти разом з керівниками та провідними професорами університету беруть участь у розробленні інноваційних науково-технічних програм.

Зміст магістерських програм поступово наповнюється питаннями дослідницького характеру та забезпечує якісну підготовку магістра, адаптованого до потреб бізнес-середовища. Для цього постійно проводиться коригування навчальних програм університету, орієнтованих на потреби ринку праці. Відповідно до європейських критеріїв навчання в університеті зменшилась кількість контактних (аудиторних) годин за рахунок самостійної роботи до 70 %.

Для аналізу стану та перспектив підготовки економістів у технічному університеті дуже важливим є той факт, що за роки існування КНУТД у ньому підготовлено понад 100 тис. фахівців економічного профілю. Багато випускників університету нині — керівники підрозділів економічного спрямування підприємств легкої та суміжних з нею галузей промисловості, хімічної промисловості, дизайну та побутового обслуговування населення України. Серед випускників КНУТД — кандидати й доктори наук, видатні вчені, авторитетні керівники-менеджери великих виробничих і бізнесових компаній.

За оцінками роботодавців і випускників, найкращим свідченням ефективності роботи університету є практична цінність і відповідність освітніх послуг потребам ринку праці. Ринок праці оцінює розумові навички претендентів — креативність, здатність аналізувати інформацію, системність мислення, здатність до самонавчання; особистісні якості (стресостійкість, гнучкість, ініціативність, відповідальність); рівень практичних навичок за фахом і рівень загальних комунікативних навичок (спілкування, ведення переговорів, розв'язання конфліктів, робота в команді, робота з клієнтами) тощо.

Аналіз професійної діяльності випускників і відгуки роботодавців констатують: провідні ВНЗ, які мають традиції підготовки економістів для своєї галузі, заслуговують поваги та довіри з боку абітурієнтів. Навчальні плани в таких ВНЗ орієнтовані не на загально-економічну теорію, а на економічно-практичну підготовку й галузеву особливість, що надає випускникам певні переваги. Тому в КНУТД у

процесі навчання значна увага приділяється формуванню у фахівця таких компетентностей, як практично-професійні навички, вміння вирішувати проблемні ситуації та навички роботи з клієнтами. Саме цих навичок, за оцінками роботодавців, найчастіше бракує випускникам ВНЗ. Інакше кажучи, навчальний процес орієнтований на зменшення розриву між тими навичками і знаннями, які набуває випускник в університеті, і тими навичками і знаннями, які необхідно мати працівникові організації. Однак, як свідчить практика, після прийому на роботу фахівця роботодавець ще декілька років «тюнінгує» його, вкладаючи в нього і час, і кошти. Сама по собі наявність диплома (нехай навіть найпрестижнішого університету) не є «перепусткою в команду». Фахівці, які отримали економічну освіту в технічному університеті, більш орієнтовані на специфіку відповідної галузі.

Навчальний процес проектується на принципах практико-орієнтованого навчання. За таким принципом навчають студентів у закордонних університетах, де майже 50 % навчального часу відводиться практичним заняттям [1, с. 4]. Навчання орієнтоване на роботу в групі, команді, а не на переписування курсових чи контрольних робіт або їх купівлю для отримання відмітки про зроблене.

Звичайно, це вимагає зміни акцентів у роботі викладачів. Упровадження компетентнісного підходу як системи переорієнтації всього навчального процесу на кінцевий результат — формування компетентного фахівця — вимагає від викладачів перебудови як змісту, так і форми навчального процесу, оскільки передбачає перехід до його студентоцентрованої орієнтації. Однак змінити традиційні підходи до навчального процесу складно не тільки для викладачів, а й для студентів. Особливо важко це зробити викладачам старої формації.

Навчання вимагає від університетських викладачів наявності досвіду практичної роботи за межами кафедри та залучення до навчальних занять спеціалістів із практичного сектору (менеджерів, керівників середньої ланки, успішних підприємців). Студенти в процесі навчання повинні отрима-

ти від безпосередніх практиків інформацію про те, що реально відбувається в професійному середовищі, які проблеми в майбутньому їм доведеться вирішувати. Тому були змінені підходи до організації практик. Навчальний процес перебудований з урахуванням конкретних вимог підприємств та інтересів майбутніх фахівців, яких готує університет.

Для формування в студентів сучасних, затребуваних роботодавцем компетентностей навчальний процес в університеті практично-орієнтований. З цією метою:

- унесені зміни в навчальні програми з урахуванням вимог ринку праці;
- організована реальна практична спрямованість курсових і дипломних робіт;
- використовуються активні методи навчання та інформаційні технології;
- активно залучаються в навчальний процес спеціалісти-практики.

Практичній орієнтації навчального процесу також сприяє рейтингове оцінювання діяльності викладачів, яке реально діє як управлінський інструмент. На основі ранжування професійної фаховості викладацького складу запроваджено матеріальне стимулювання.

В умовах постіндустріальної цивілізації постає завдання розробки й реалізації нової освітньої парадигми, що забезпечить формування фахівця-професіонала.

Список використаних джерел

1. *Лазарев Г. И.* Ориентированное на практику обучение — ответ на требования внешней среды / Г. И. Лазарев // Высшее образование в России. — 2012. — № 4. — С. 3–13.
2. Матеріали III Всеукраїнського з'їзду працівників освіти. — К.; Чернівці : Букрек, 2011. — 400 с.
3. *Мизес Л. фон.* Человеческая деятельность: трактат по экономической теории / Людвиг фон Мизес; пер. с 34-го испр. англ. изд. А. В. Куряева. — Челябинск : Социум, 2008. — 878 с.
4. Національний освітній глосарій: вища освіта / авт.-уклад. І. І. Бабин, Я. Я. Болубаш, А. А. Гармаш та ін.; за ред. Д. В. Табачника, В. Г. Кременя. — К. : Вид. дім «Плеяди», 2011. — 100 с.

5. Пономаренко В. С. Проблеми підготовки компетентних економістів та менеджерів в Україні : монографія / В. С. Пономаренко. — Х. : Вид. дім «ІНЖЕК», 2012. — 328 с.

6. Сторінки історії Київського національного університету технологій та дизайну / В. М. Урбанський [та ін.]. — К. : Наук. думка, 2005. — 424 с.

5.3. Проектно-орієнтований підхід у професійній підготовці фахівців: досвід, практика

У всіх справах корисно періодично ставити знак запитання до того, що ви давним-давно вважали таким, що воно не потребує доказів.

Б. Рассел

Світовий досвід розвитку ВНЗ констатував необхідність пристосовування до нової економічної та соціальної ситуації. Через недостатнє державне фінансування освіти в умовах глобального конкурентного середовища та організації масової вищої освіти жодна країна у світі не в змозі оплатити в повному обсязі потреби вищої освіти. Отже, «рятування потопаючих — справа самих потопаючих».

Новий управлінський підхід до організації та управління ВНЗ полягає в застосуванні підприємницького менеджменту та його принципів. Це — ринково-орієнтований підхід. На відміну від традиційної схеми організації діяльності ринково-орієнтований підхід дає можливість ВНЗ ефективно виконувати нові ринкові замовлення, диверсифікувати джерела додаткових надходжень шляхом розроблення нових продуктів освітньої діяльності.

Нині ВНЗ розглядається насамперед як освітня організація, продуктом якої є освітня послуга. Ці послуги забезпечуються організаційними підрозділами ВНЗ — кафедрами й факультетами. Це перший продукт діяльності навчального закладу. Але сучасні ВНЗ забезпечують

високоякісну освіту на базі наукових досліджень, які проводить академічний персонал. При цьому наукові дослідження є допоміжним засобом забезпечення навчального процесу і водночас самостійним продуктом у вигляді наукових знань або комерціалізованих технологій; тобто другим, узагальненим продуктом діяльності університету є наука, оформлена як організаційна підсистема ВНЗ.

Крім того, в університеті зростає роль технологічної підсистеми, яка формується в умовах розвитку інформаційного суспільства та технологій. Такі структури найчастіше називають «центрами». Вони забезпечують горизонтальні зв'язки між кафедрами, факультетами, іншими навчальними структурами.

До технологій, що забезпечують роботу основної діяльності ВНЗ, належать: система управління якістю навчального процесу, система інформаційного забезпечення (центр комп'ютерних технологій, ресурсів), бібліотека, типографія, центри копіювання документів і под. Технологічні підсистеми в останні роки почали розширюватися. Це модульне середовище, яке створює нову технологію навчання. Деякі підрозділи (приймальна комісія, деканати, кадрові служби) у структурі фінансового менеджменту стають невід'ємною складовою технологічного процесу як навчальної, так і наукової діяльності. З'являються й інші технологічні проблеми, пов'язані із забезпеченням коледжів, філіалів центрів дистанційної освіти тощо, які є елементами технології забезпечення навчального процесу й реалізація яких не може бути здійснена в рамках традиційних адміністративно-господарських служб ВНЗ.

Дослідивши ринок освітніх послуг і попит на сучасні професії (з урахуванням нових ринкових підходів), у КНУТД розпочали професійно готувати фахівців з бізнес-адміністрування у сфері імідж-послуг, таких як іміджмейкер, піар-менеджер, стиліст, шопер. Попит на ці професії на ринку існує, є люди, які хочуть ними стати. Проте навчання таких масових спеціальностей не може бути тільки елітним навчанням. Тож в університеті була створена спеціальна команда, або, іншими словами, проектна група.

Проект (у перекладі з англійської — «щось задумане, заплановане») — обмежена в часі, цілеспрямована зміна параметрів і (або) структури якої-небудь системи суспільного виробництва з установленими вимогами до якості результатів, можливими рамками витрат засобів відносно їх досягнення та специфічною організацією процесу розробки й реалізації. Термін «проект» також може означати: засоби та спосіб досягнення поставлених цілей; документацію, необхідну для створення нового об'єкта; результат синтезу (проектування) при використанні методів системного підходу; практично будь-який нестандартний захід, здійснюваний у різних сферах людської діяльності, тощо [1, с. 7].

Виходячи з цього, роботу організували на максимально високому якісному рівні за всіма основними параметрами: якість занять (кращі викладачі, сучасна оргтехніка), засоби мультимедіа (презентаційні засоби, комп'ютерний клас), краща аудиторія, створили додатковий сервіс — різні послуги, кава-брейк, обіди тощо.

Базовим підрозділом визначили факультет економіки та бізнесу, розробили Положення про навчальний центр «Технології іміджу», видали наказ ректора про створення самостійного проекту.

Навчальний центр здійснює підготовку магістрів з бізнес-адміністрування на основі базової вищої освіти (освітньо-кваліфікаційний рівень «Бакалавр»). Випускники центру матимуть можливість працювати іміджмейкерами, маркетологами, піар-менеджерами, керівниками служб громадських зв'язків, бізнес-адміністраторами, фахівцями бізнес-консультування, дизайнерами стилю, стилістами, шоперами, байерами та ін.

Технології іміджу — надзвичайно цікава й перспективна сфера людської діяльності, що дає змогу з новітніх позицій сформувані й презентувати властивості будь-яких реальних або уявних об'єктів — товарів, послуг, особистостей, суспільних платформ, рішень, соціально-економічних процесів тощо. Було поставлено й реалізовано амбітне завдання: вперше в історії України створити навчальний центр,

у якому б проводилися фахові наукові дослідження в галузі іміджу, а також одночасно здійснювалося навчання фахівців-іміджмейкерів для всіх сфер суспільного життя (бізнесу, політики тощо) на основі класичної бізнес-освіти. На ринку України існує значний незадоволений попит у високоспеціалізованих послугах з формування іміджу для різних об'єктів, і завдання ВНЗ — підготувати фахівців, які можуть надавати такі послуги й заповнити цю нішу.

Навчальний процес у центрі побудовано з використанням новітніх досягнень формування нових знань та їх поширення. Основною формою аудиторного заняття є тренінг, коли слухачі не лише вивчають новий матеріал, а й одночасно закріплюють його на практиці, формуючи при цьому стійкі професійні навички. Вивчення кожної дисципліни закінчується виконанням комплексного самостійного завдання (проекту) на базі практики. У навчальному плані передбачено проведення майстер-класів відомими фахівцями з прикладних проблем іміджелогії. Крім того, проводяться виїзні заняття на успішні комерційні структури в галузі б'юті-індустрії, які використовують технології управління іміджем. У центрі також широко застосовують дистанційні технології навчання.

Отже, можна впевнено стверджувати, що українська імідж-індустрія нарешті отримала науково-навчальну структуру, яка здійснює підготовку фахівців з іміджу з використанням сучасних стандартів науки та освіти.

Імідж — це образ товару, послуги, комерційного чи політичного фігуранта [2]. Це цілеспрямовано сформований образ товару, особи, явища тощо. Імідж має здійснювати емоційно-психологічний вплив на кого-небудь з метою популяризації, реклами для досягнення високих позицій на відповідному ринку шляхом формування й постійного підтримування позитивної громадської думки. Сформований образ персони «транслюється» у зовнішнє середовище на всіх рівнях комунікації — від внутрішньокорпоративної до міжнародної [3, с. 391].

В іміджі відображаються як реальні, так і очікувані соціумом якості публічної людини. Це визначення є класичним.

Але нині фахівці вживають терміни «імідж організації», «імідж продукту», «імідж ідеї».

Іміджмейкер — розробник концепції іміджу персони, товару, компанії — виконує головну функцію створення концепції та реалізації тактики її втілення.

Іміджелогія, або «мистецтво управління враженням», є новою і водночас надзвичайно актуальною для публічних людей і бізнес-організацій наукою. Виразний імідж — одна з найважливіших складових успіху [4].

У наш інтенсивний час виграватиме той, хто створить найефективніший імідж і позиціонування компанії або персони на ринку. Тому все частіше виникає потреба в професіоналах, які мають практичний досвід у сфері створення особистого іміджу і при цьому є висококваліфікованими спеціалістами у сфері створення корпоративного іміджу компаній, ділового й міжнародного бізнес-етикету й керованого іміджу особистості.

Поєднання дисциплін з іміджелогії та економіки дає можливість стати професіоналом у сфері управління компанією та її ефективного позиціонування на ринку товарів і послуг.

Фахівець з іміджу повинен уміти формувати ексклюзивні імідж-концепції на основі індивідуального підходу до кожної ситуації. Досвідчений іміджмейкер здатен укріпити репутацію організації, створити для неї успішний та органічний імідж, який підсилює позитивне сприйняття в суспільній свідомості. Особливе мистецтво — це створення легенди та відповідного іміджу для публічної людини, наприклад для політика.

Заняття проводять фахівці найвищої кваліфікації — професори, доценти, керівники бізнес-структур, які мають значний практичний досвід. До того ж навчальним планом передбачено вивчення різноспрямованих дисциплін — іміджелогії, дизайну, менеджменту, права, економіки, фінансів, завдяки чому випускники зможуть вільно почуватися в сучасному бізнес-середовищі. Новітніми для освітнього простору України є курси «Репутаційний менеджмент»,

«Креативні технології», «Управління іміджем бізнес-організації», «Формування моди та стилю», «Антикризовий піар», «Діловий протокол та етикет» тощо.

У центрі навчаються люди з бакалаврською освітою. У минулому це бакалаври різних напрямів підготовки (економісти, журналісти, менеджери, інженери), які виявили бажання будувати свою кар'єру у сфері сучасних технологій іміджу.

Список використаних джерел

1. *Гонтарева І. В.* Управління проектами : підручник / І. В. Гонтарева. — Х. : Вид-во ХНЕУ, 2011. — 444 с.

2. *Василенко Н. В.* Имиджевая политика университета как инструмент повышения его конкурентоспособности // Экономика образования. — 2012. — № 6.

3. Интегрированные маркетинговые коммуникации : учебник / [И. М. Синяева и др.]; под ред. И. М. Синяевой. — М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2012. — 504 с.

4. *Шарков Ф. И.* Современные маркетинговые коммуникации : словарь-справочник. — М. : Альфа-Пресс, 2006. — 352 с.

5.4. Організація енергозбереження у вищих навчальних закладах

Діяння є жива єдність теорії й практики.

Арістотель

Вищий навчальний заклад — це великий господарчий енергоспоживаючий комплекс. Зрозуміло, що для функціонування такого великого комплексу будівель потрібно багато ресурсів, насамперед енергетичних. Саме тому проблема енергозбереження є однією з найважливіших проблем, що гостро стоять перед професійними ВНЗ освіти в сучасних економічних умовах. Адже суми, які має сплачувати заклад за спожиті теплову й електроенергію, воду, обчислюються мільйонами гривень щорічно.

Більшість ВНЗ України займають досить великі території, де зазвичай розташовано кілька навчальних корпусів, гуртожитків, спортивних об'єктів та адміністративних і допоміжних будівель. Колектив студентів і співробітників — це особливе співтовариство, що живе як маленьке містечко з аналогічними потребами послуг і проблемами — водо-, газо- й електрозабезпечення, комунальні послуги, ремонти, благоустрій, житло, здоров'я, харчування, спорт, культура, відпочинок і т. ін.

Гострота проблеми енергозабезпечення освітніх закладів пов'язана з двома обставинами: недостатнім фінансуванням освітніх закладів (передусім витрат на комунальні послуги, серед яких найбільш вагомими є витрати на енергопостачання) і низькою енергоефективністю їх діяльності.

Фінансова діяльність ВНЗ регулюється його кошторисом, де визначаються обсяги, цільове спрямування та розподіл загальних і спеціальних коштів. Основним фінансовим документом ВНЗ є кошторис доходів і видатків — плановий документ для фінансування ВНЗ, який складається з коштів загального та спеціального фондів.

Загальний фонд містить обсяг надходжень із загального бюджету Міністерства освіти і науки України та розподіл видатків за повною економічною класифікацією на виконання основних функцій ВНЗ.

Спеціальний фонд містить обсяг власних надходжень ВНЗ від надання платних послуг і їх розподіл на реалізацію пріоритетних заходів освітнього закладу згідно із законодавством.

Отже, фінансування державних ВНЗ здійснюється:

- з державного бюджету (кошти перераховує Міністерство освіти і науки України). Упродовж останніх років вища освіта фінансується лише за соціальними статтями витрат: на заробітну плату, стипендію та частково на покриття оплати за комунальні послуги;
- за рахунок надання платних послуг вищим навчальним закладом відповідно до чинного законодавства України.

Це важливе джерело фінансових надходжень згідно з функціональними повноваженнями (навчальний процес і науково-технічна діяльність). Додатковими джерелами надходжень є надходження від господарської та виробничої діяльності, оренди майна, від реалізації майна й отриманих благодійних внесків, грантів і дарунків.

Із платних послуг, які надає ВНЗ (у сфері освітньої діяльності, наукової та науково-технічної діяльності, міжнародного співробітництва, сфері побутових послуг і т. ін.), — понад 90 % коштів ВНЗ отримує за навчання студентів. Студенти-контрактники становлять майже 50 % усього контингенту студентів ВНЗ. Безсумнівно, спеціальний фонд є істотним джерелом забезпечення життєдіяльності державного навчального закладу. Державних коштів ВНЗ недостатньо для виконання своєї статутної діяльності. Це дуже болюче питання для вищої школи. Тому в сучасних умовах ВНЗ потрібно заробляти відповідно до чинного законодавства. Отже, значну роль в освітній діяльності відіграє економічна діяльність ВНЗ. Якщо рівень бюджетного фінансування енергетичних потреб ВНЗ майже не залежить від зусиль його керівництва, то енергоефективність здебільшого визначається політикою адміністрації навчального закладу. Фінансовий результат значною мірою залежить від економного використання енергоносіїв і комунальних послуг.

Державну енергетичну політику формує законодавча та нормативно-правова база України. «Важливою складовою формування сучасної конкурентоспроможності української економіки є реалізація комплексу заходів, пов'язаних з енергоощадженням», — зазначається в Щорічному Посланні Президента України до Верховної Ради України «Модернізація України — наш стратегічний вибір» [4]. Зважаючи на надзвичайно важливий фактор набуття нової якості економічного зростання, яким є енергоефективне використання енергоресурсів, в Україні прийнятий Закон «Про енергозбереження» та розроблена спеціальна комплексна програма енергозбереження.

Людство не має іншої альтернативи, як жити відповідно до своїх можливостей: від управління власними ресурсами залежить майбутнє людства. Як відомо, скільки б коштів не виділялося для діяльності освіти, їх завжди не вистає. Тому, очевидно, потрібно намагатись ефективно їх використовувати. Для розвитку ВНЗ реалізація заходів, що сприятимуть збереженню енергоресурсів, є обов'язковою умовою. Досвід європейських і деяких українських університетів свідчить, що сучасний університет має бути енергоефективним.

Відповідно до Закону України «Про енергозбереження» [1] визначені такі основні поняття:

- *енергозбереження* — діяльність (організаційна, наукова, практична, інформаційна), яка спрямована на раціональне використання та економне витрачання первинної й перетвореної енергії і природних енергетичних ресурсів у національному господарстві та яка реалізується з використанням технічних, економічних і правових методів;

- *раціональне використання паливно-енергетичних ресурсів* — досягнення максимальної ефективності використання паливно-енергетичних ресурсів при існуючому рівні розвитку техніки й технології і одночасному зниженні техногенного впливу на навколишнє середовище;

- *енергозбережні (енергоефективні) заходи* — заходи, спрямовані на впровадження та виробництво енергоефективних продукції, технологій та обладнання;

- *енергетичний аудит (енергетичне обстеження)* — визначення ефективності використання паливно-енергетичних ресурсів і розроблення рекомендацій щодо її поліпшення;

- *менеджмент з енергозбереження* — система управління, спрямована на забезпечення раціонального використання споживачами паливно-енергетичних ресурсів.

Метою Комплексної державної програми енергозбереження України [3] є розробка основних напрямів державної політики енергозбереження на основі аналізу існуючого стану та прогнозу розвитку економіки. Вона передбачає створення нормативно-правової бази енергозбереження,

формування сприятливого економічного середовища, створення цілісної та ефективної системи державного управління енергозбереженням. Стратегічною метою програми є виведення України з енергетичної та економічної кризи і вихід на рівень передових країн в енергоспоживанні.

Головними завданнями програми є визначення загального існуючого та перспективного потенціалу енергозбереження, розробка основних напрямів його реалізації в матеріальному виробництві та сфері послуг, створення програми першочергових і перспективних заходів і завдань з підвищення енергоефективності та освоєння практичного потенціалу енергозбереження. Програма призначена для практичного використання на підприємствах і в організаціях, на місцевому, галузевому та державному рівнях; вона містить конкретні, найважливіші енергозберіжні заходи, реалізація яких даватиме значний економічний ефект.

Наказом Міністерства освіти і науки України від 26.02.2010 р. № 117 затверджена програма міністерства щодо зменшення споживання енергоресурсів навчальними закладами та установами освіти, підпорядкованими міністерству і фінансування яких здійснюється з державного бюджету, на 2010—2014 рр. [5]. Починаючи з 2010 р. Міністерство освіти і науки України проводить моніторинг стану реалізації заходів щодо зменшення споживання енергоресурсів. Наявність регіональних, галузевих і державних програм з енергозбереження регламентує діяльність і відповідальність державних служб та установ, а Закон України «Про енергозбереження» (пункт 7) установлює відповідальність посадових осіб, діяльність яких пов'язана з використанням програм з енергозбереження.

Головною метою розроблених програм ВНЗ є зменшення споживання енергоресурсів, скорочення бюджетних видатків установами освіти на розрахунки за спожиті паливно-енергетичні ресурси й комунальні послуги та визначення сукупності взаємопов'язаних завдань і заходів, спрямованих на розв'язання існуючих проблем щодо неефективного використання паливно-енергетичних ресурсів і води.

Основні показники, за якими здійснюється кінцеве оцінювання досягнення мети, на реалізацію якої спрямовані програми, визначаються на основі результатів енергетичного аудиту, визначення граничних обсягів споживання паливно-енергетичних ресурсів та підготовці енергетичних паспортів будівель тих навчальних закладів та установ освіти, де шляхом упровадження енергоефективних заходів можна досягти значного скорочення бюджетних видатків за спожиті енергоресурси [2, 7].

Навчальні заклади та установи освіти зобов'язані забезпечити зменшення споживання енергоресурсів і води, а також скорочення бюджетних видатків на них. Відповідні заходи мають здійснюватись за такими напрямками:

- закінчення встановлення приладів обліку теплової енергії, холодної і гарячої води, природного газу й тритарифних лічильників електроенергії;
- продовження заміни ламп розжарювання на енергоощадні;
- додаткове ущільнення розбірних конструкцій вікон і дверей будівель шляхом застосування ПВХ профілю;
- експлуатаційне управління використанням отриманого централізованого тепла, електроенергії, газу та води залежно від погодних умов і в неробочі години;
- інші заходи технічного (технологічного) характеру, які не потребують значних капітальних видатків на їх упровадження, шляхом залучення коштів спецфонду закладів та інших джерел фінансування.

Сучасна система енергоспоживання вимагає визнання головного: енергія — це дорогий ресурс, який вирішальним чином впливає на розвиток усіх галузей економіки, особливо бюджетної сфери, і який необхідно грамотно і професійно використовувати.

Для організації та впровадження енергозберігаючих заходів мають бути напрацьовані ефективні методики, рішення та відповідно підготовлені фахівці. Друга частина — це завдання професійної освіти. Освіта і виховання у сфері енергозбереження забезпечуються шляхом навчання й ши-

рокої популяризації та пропаганди економічних, екологічних і соціальних переваг енергозбереження. Навчальні заклади включають до навчальних програм відповідні курси з питань енергозбереження.

Знання у сферах енергозбереження та екології є обов'язковими для всіх посадових осіб, діяльність яких пов'язана з використанням паливно-енергетичних ресурсів. Тому ВНЗ мають стати полігоном, осередком, де можна розробляти (наука) і здійснювати апробації технічних напрацювань та навчати і здійснювати практичний тренінг студентів.

Останнім часом у багатьох країнах світу набувають популярності нові концепції, які на практиці реалізують ідеї сталого розвитку, визначені світовою спільнотою як глобальна концепція виживання людства на Конференції ООН у Ріо-де-Жанейро в 1992 р. Однією з таких концепцій є «Зелений офіс» — інноваційна концепція управління будь-якою організацією, зокрема й ВНЗ. Її мета — зменшення негативного впливу діяльності організації на довкілля та сприяння раціональному використанню всіх видів ресурсів: скорочення споживання електроенергії, тепла, води, газу; зменшення кількості відходів при роботі тощо.

Поняття «зелене університетське містечко», або «енергоєфективне університетське містечко», — це соціально-екологічна система в межах університетської території, де впроваджуються екологічні й енергоощадні технології та культура побуту з метою створення сприятливих умов сталого розвитку університету, вирішення екологічних проблем і питань гармонійного розвитку суспільства та природи [6].

Створення в українських ВНЗ «зелених студмістечок» є нагальною справою, адже такі студмістечка можуть стати експериментальним майданчиком для формування екологічного й енергоєфективного стилю життя сучасної молоді, від рішень і дій якої найближчим часом залежатиме подальша доля народу.

Згідно з програмою Міністерства освіти і науки України ВНЗ також розробили відповідні програми. Головна

мета програми «Енергоефективний ВНЗ» — забезпечення ресурсозбереження у ВНЗ і студентських гуртожитках (містечках); становлення студентів, співробітників ВНЗ як екологічно- й енергоощаднокомпетентних споживачів природних ресурсів у повсякденному житті, які розуміють їх цінність та усвідомлюють загрозу для існування людства внаслідок неефективного використання ресурсів.

Студентська молодь — це майбутнє будь-якої держави, саме з неї формується еліта суспільства. Нинішні юнаки та дівчата — майбутні керівники підприємств, організацій, політичні та державні діячі, батьки. Тож потрібно сформувати в студентському віці соціально відповідальну, екологічно грамотну особистість з енергоефективним мисленням. Вагомим результатом має стати формування в студентів мислення нового типу, що ґрунтується на:

- розумінні цінності споживаних ресурсів (електроенергія, теплова енергія, вода тощо) не лише в грошовому еквіваленті, а й з точки зору забезпечення якості життя кожної людини;

- усвідомленні проблеми обмеженості природних ресурсів та екологічних проблем, які можуть виникнути внаслідок неефективного використання природних ресурсів людством;

- розумінні технічних і фінансових проблем житлово-комунального господарства району та адміністративно-господарських служб ВНЗ, усвідомленні необхідності їх вирішення.

З економічної точки зору необхідність упровадження у ВНЗ України програм з підвищення енергоефективності зумовлена тим, що оплата за комунальні послуги є однією з найвагоміших статей витрат. Тому потрібно навчитись управляти енергоефективністю ВНЗ. Серед основних завдань, які треба вирішувати у ВНЗ, є такі, що не потребують значних капіталовкладень, проте їх результати можуть бути досить істотними.

Управління у сфері енергозбереження у ВНЗ спрямоване на раціональне використання енергоресурсів, скоро-

чення всіх видів витрат паливно-енергетичних ресурсів, здійснення аудиту з енергозбереження, популяризацію та навчання з питань енергозбереження.

Енергетичний аудит проводиться з метою: визначення способів раціонального використання паливно-енергетичних ресурсів; уникнення необґрунтованих витрат на проведення енергозбережних заходів; здійснення енергозбережних заходів і запровадження менеджменту з енергозбереження; установлення обґрунтованих обсягів споживання паливно-енергетичних ресурсів; визначення відповідності фактичних питомих витрат паливно-енергетичних ресурсів нормам питомих витрат, установленим у порядку, що визначається Кабінетом Міністрів України; надання висновків щодо ефективності використання паливно-енергетичних ресурсів у разі поширення на цих споживачів дії економічного механізму енергозбереження [1].

Завданням господарських служб ВНЗ є раціональне використання та економія паливно-енергетичних ресурсів, широке застосування енергетично ефективних технологічних процесів, обладнання та матеріалів.

Економічні заходи для забезпечення енергозбереження, які розробляються у ВНЗ, передбачають поетапну реалізацію енергоощадних заходів на об'єктах закладу з розробкою проектною документації та відповідним техніко-економічним обґрунтуванням, а саме:

- формування дієвої вертикалі управління енергогосподарством ВНЗ, створення в структурі головного інженера служби енергоменеджера;
- залучення наукових, виробничих та інноваційних ресурсів до реалізації енергозбережних проєктів, створення демонстраційних зон високої енергоефективності, поширення досвіду з питань енергозбереження;
- формування внутрішніх консультаційних та інформаційних центрів енергозбереження для поширення досвіду з питань енергозбереження;
- застосування економічних важелів і стимулів для орієнтації управлінської, науково-технічної та господарської

діяльності ВНЗ на раціональне використання й економію паливно-енергетичних ресурсів;

- матеріальне стимулювання підрозділів та окремих співробітників за ефективне використання й економію паливно-енергетичних ресурсів, упровадження розробок тощо.

Упровадження енергозбережних технологій є складним і витратним саме через:

- нестачу коштів для впровадження енергозбережних заходів і технологій, формування бюджету ВНЗ на енергозбереження за залишковим принципом;

- відсутність мотивації до впровадження енергозбережних технологій і «непрозорість» оцінювання кінцевого результату;

- відсутність стратегії та системного підходу у сфері енергозбереження;

- низький рівень обізнаності керівників середньої ланки у сфері енергозбережних технологій і пасивну поведінку власних інженерних служб;

- специфіку оцінювання реальної матеріальної вигоди від упровадження енергозбережних технологій і відсутність системи перерозподілу коштів, якщо така економія з'являється.

Підвищення ефективності використання енергоресурсів у ВНЗ потребує послідовного та системного впровадження організаційних і техніко-технологічних заходів, які потребують техніко-економічного обґрунтування видатків коштів на їх виконання. Пріоритетними заходами з енергозбереження є такі.

Організаційні заходи

1. Розроблення техніко-економічних обґрунтувань і виготовлення проектно-кошторисної документації щодо реконструкції та модернізації інженерних мереж, які перебувають на балансі ВНЗ.

2. Формування уніфікованого комплексу приладового та методичного забезпечення для енергоаудиту, систем обліку, контролю й регулювання витрат енергоносіїв і води.

3. Виготовлення проектно-кошторисної документації щодо реконструкції інженерних систем будівель, облашту-

вання їх пристроями локального обліку й обладнанням для індивідуального регулювання енергоспоживання та обліку витрат енергоносіїв.

4. Упровадження автоматизованої системи комерційного й технологічного обліку енергоносіїв і води.

5. Створення служби диспетчеризації та енергоменеджменту ВНЗ; розрахунок лімітів, ведення баз даних споживання енергоносіїв і води, доведення структурним підрозділам лімітів з енергоспоживання тощо.

Техніко-технологічні заходи в системах електроспоживання

1. Планова централізована заміна ламп розжарювання на енергозбережні; заміна ламп у покажчиках та черговому освітленні на LED-лампи.

2. Планова заміна люмінесцентних ламп на енергозбережні (розрядні лампи підвищеного ККД, LED і под.).

3. Автоматизація і залежне від часу доби та погоди керування джерелами світла в приміщеннях завдяки використанню сенсорів руху та освітленості; автоматичне керування електричним освітленням шляхом використання сенсорів присутності людей у приміщеннях загального користування (особливо на сходових клітинах, у допоміжних і складських приміщеннях).

4. Запровадження систем частотного регулювання електроприводом, насамперед асинхронних двигунів великої потужності.

5. Упровадження заходів компенсації реактивної потужності та систем забезпечення якості електроенергії.

6. Запровадження диференційного (багатотарифного) обліку електроенергії.

7. Упровадження комбінованих систем електроживлення з використанням поновлюваних джерел енергії. Застосування сонячних фотобатарей для генерації електричної енергії.

Техніко-технологічні заходи в системах опалення

1. Модернізація теплових пунктів системи централізованого теплопостачання шляхом упровадження систем автоматичного погодозалежного регулювання параметрів

теплоносія і розробки добових графіків режимів теплоспоживання.

2. Застосування автономного повітряного опалення з подачею повітря тільки в робочу зону в приміщеннях зі зниженою температурою повітря, що визначено діючими нормативами.

3. Упровадження комбінованих систем тепlopостачання на основі автономних електрoкoтлiв для догрiву теплоносія в нічний час.

4. Покращення теплозахисних властивостей огорожувальних конструкцій для зменшення витрат теплової енергії та енергоефективної роботи інженерних систем навчальних корпусів і гуртожитків; утеплення вікон (чи їх заміна), вхідних дверей, стін, ізоляція підвальних приміщень.

5. Переведення системи опалювання на черговий режим у неробочий час, святкові й вихідні дні, під час студентських канікул; регулювання внутрішньої температури навчальних корпусів у нічний час.

6. Проведення регулярних робіт щодо видалення відкладень (накипу) із стінок котлоагрегатів і теплообмінників; промивка внутрішніх мереж систем опалення.

7. Відновлення теплоізоляції на трубопроводах систем опалювання та систем гарячого водopостачання.

8. Заміна трубчастих теплообмінників на пластинчасті й використання енергоефективних опалювальних приладів; установка теплоізоляційних прокладок з екранами між опалювальними приладами і стіною, використання локальних регуляторів температури батарей опалення.

9. Забезпечення можливості інфільтрації холодного повітря в опалювальних приміщеннях; упровадження теплонасосних установок з використанням низькопотенціального тепла для опалювання, вентиляції, гарячого водopостачання, отримання холоду; улаштування електроопалювання з акумуляцією.

10. Заміна швидкісних нагрівачів води (бойлерів) на електронагрівачі накопичувального типу.

11. Упровадження автономного опалення з використанням індукційних нагрівачів.

Техніко-технологічні заходи в системах приготування гарячої води, вентиляції та кондиціонування

1. Запровадження графіків споживання гарячої води, упровадження систем автоматизованого управління системами гарячого водопостачання відповідно до графіків.

2. Переведення системи гарячого водопостачання в автономний режим з використанням локальних електробойлерів накопичувального типу, використання ефективної водорозбірної арматури.

3. Упровадження енергоефективних смарт-систем вентиляції з рекуперацією тепла.

4. Заміна вентиляторів старих типів на сучасні вентилятори з підвищеним ККД; використання регульованого частотного приводу вентиляторів або багатшвидкісних електродвигунів.

5. Автоматичне керування вентиляційними установками шляхом встановлення блокування індивідуальних витяжних систем на включення тільки при роботі джерела викидів.

6. Автоматичне регулювання температури теплоносія калориферів припливних камер залежно від температури навколишнього повітря.

7. Автоматичне переведення систем вентиляції в режими «робочий час» або «неробочий час», «режим вихідного дня»; запровадження графіків роботи вентиляційних систем.

Політика енергозбереження у ВНЗ є необхідною складовою його розвитку та конкурентоспроможності на ринку освітніх послуг, а не лише «технічна проблема», що пов'язана з технічним і технологічним оновленням систем енергоспоживання. Енергоефективність має стати своєрідним критерієм якості функціонування загальноуніверситетського господарства, злагодженої взаємодії між інженерними службами, керівниками структурних і відокремлених підрозділів, співробітниками й студентами. Такий підхід до енергозбереження має сформулювати нові засади адміністрування в енергозабезпеченні, сприяти більш ефективному

та результативному переходу вищої професійної освіти до системних змін у сфері підвищення якості освітньої, виховної та науково-інноваційної діяльності.

Список використаних джерел

1. Закон України «Про енергозбереження» [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/74/94-%D0%B2%D1%80/print1382893769641052>.

2. Енергетичний аудит об'єктів ЖКГ : монографія / В. П. Розен, О. І. Соловей, С. В. Бржестовський, А. В. Чернявський; під заг. ред. В. П. Розена, О. І. Солов'я. — К. : ПП ВКФ «ДЕЛЬТА ФОКС», 2007. — 224 с.

3. Комплексна державна програма енергозбереження України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.mtu.gov.ua/uk/energo_programm/11557.html.

4. Модернізація України — наш стратегічний вибір : щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України. — К. : НДІСД, 2011. — 432 с.

5. Про затвердження Програми щодо зменшення споживання енергоресурсів навчальними закладами та установами освіти на 2010—2014рр.: наказ Міністерства освіти і науки України № 117 від 26.02.2010р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://document.ua/pro-zatverdzhennja-programi-shodo-zmenschennja-spozhyvannja-e-doc17123>.

6. *Сафіуліна К. Р.* Енергозбереження в університетських містечках : посібник / К. Р. Сафіуліна, А. Г. Колієнко, Р. Ю. Тормосов. — К. : ТОВ «Поліграф плюс», 2010. — 328 с.

7. Энергетический менеджмент / под общ. ред. А. В. Праховника. — К. : ІЕЕ НТУУ «КПІ», 2001. — 472 с.

ВИСНОВКИ

На сьогодні в Україні вже сформувався ринок освітніх послуг, який унаслідок інтернаціоналізації освіти все більше набуває ознак міжнародного. Україна перебуває під впливом нових глобальних тенденцій, що визначають стан і характер модернізації вищої школи в умовах ринкових відносин. Дослідницько-інноваційний тип розвитку формує нові суспільні відносини, підвищені вимоги до якості освіти, діяльності ВНЗ і до особистості, здатної бути успішною як на ринку праці в глобалізованому світі, так і в повсякденному суспільному житті. Усе це вимагає посиленої уваги до вищої освіти України з огляду на структурно-організаційні та фінансово-економічні проблеми вітчизняної вищої школи, що зумовлюють її неефективність, недостатню якість, низьку конкурентоспроможність на світовому ринку освітніх послуг. Автором дослідження сформульовані певні характеристики **ринку освітніх послуг**, що може бути використаним при розробленні сучасних принципів взаємодії ринку освітніх послуг і ринку праці.

Освіта нині розглядається як практична реальна справа, завданням якої є задоволення потреб замовника – студента і його майбутнього роботодавця. На ринку освітніх послуг присутня конкуренція існуючих і потенційних покупців і продавців освітніх послуг, кількість яких невпинно зростає. Водночас тут взаємодіють попит на освітні послуги з боку основних господарюючих суб'єктів (окремих громадян, домогосподарств, підприємств та організацій, держави) і їхня пропозиція від різних освітніх закладів.

Завданням ВНЗ є виробництво якісних освітніх продуктів, їх продаж для потреб масового споживача, що є необхідною умовою економічного зростання держави. Проте й досі багато питань економіки вищої професійної освіти

залишаються невирішеними, і вони активно обговорюються серед науковців.

Зазначимо, що до цього часу у вітчизняній економічній літературі **проблеми економіки освіти**, зокрема визначення цілей і змісту модернізації української освіти як умови розвитку інформаційної економіки, практично не досліджувались. Разом з тим аналіз наукової літератури та практичного досвіду вітчизняних ВНЗ свідчить про поступову **адаптацію та включення закладів освіти** України у сферу ринкових відносин в умовах ринку, що виявляється у використанні ними нових економічних можливостей для поліпшення власного фінансового стану.

Аналізуючи природу освітньої діяльності як матеріального виробництва, у вітчизняній і зарубіжній літературі активно обговорюється використання економічних ресурсів (земля, капітал, праця) освітнього виробництва та особливості створення освітнього продукту. У монографії автор уточнює теоретичні підходи до дослідження освітнього виробництва і освітнього продукту як найважливіших складових цілей і змісту модернізації української освіти.

Проте досі ще не сформований понятійний апарат цієї сфери економіки. Освітній продукт – це продукт економічний, створений у сфері духовного та інтелектуального виробництва або у формі виконаних робіт і наданих послуг. Узагальнюючи тлумачення освітнього продукту, автор зазначає, що багатоаспектність і різновекторність думок науковців зумовлені дослідженнями феномену освітніх послуг не лише економістами, а й педагогами, філософами та ін.

На нашу думку, структура освітнього продукту включає такі три види: освітню послугу, послуги засобів передавання знань і компетентності (освітній результат), яких набув той, хто навчався, тобто нова якість фахівця. Уважаємо за доцільне розрізняти поняття «освітній продукт» і «освітній результат» (набуті компетентності). Освітній результат відображає факт привласнення на індивідуально-особистісному, державному, громадському рівнях усіх тих цінностей, які створюються в процесі освіт-

ньої діяльності і які важливі для споживачів освітнього продукту. При цьому необхідно підкреслити, що будь-які досягнення та результати мають розглядатися крізь призму особистості, її освітніх досягнень, людського капіталу, оскільки сукупний освітній потенціал суспільства визначається конкретними освітніми надбаннями особи.

Ринок освітніх послуг — це система економічних відносин між юридичними та фізичними особами з приводу купівлі-продажу освітніх послуг. Для ринку освітніх послуг обов'язковими є три компоненти: покупець, продуцент (продавець) і державне регулювання. Усі компоненти пов'язані між собою такими економічними категоріями, як попит, пропозиція, ціна, вартість, конкуренція та ін.

Автор розкриває сутність поняття «**освітня послуга**», яке означає цілеспрямовану діяльність юридичних і фізичних осіб, основою якої є навчання, для задоволення різноманітних інтелектуальних потреб людини й суспільства в нових знаннях, уміннях, навичках, розвитку індивідуальних здібностей, що має вартісний вимір. Для з'ясування сутності освітніх послуг, теоретичного й концептуального переосмислення їх ролі проаналізовані визначення основних економічних категорій, таких як потреба, благо, товар, вартість, ціна, дохід, прибуток, попит-пропозиція тощо.

Економічне мислення нині є домінуючим у житті людини, а економіка в усі часи становила форму буття людини, тож і тепер вона залишається епіцентром сучасного суспільства. У сфері економіки створюються, розподіляються і споживаються блага, тобто товари й послуги, необхідні людині для життя. Для аналізу перспектив професійної економічної освіти в Україні дуже важливим є аналіз минулого та об'єктивна оцінка сьогодення. Узагальнюючи дослідження економічного аспекту освіти в сучасному вимірі, зазначимо, що вирішення проблем, які постають перед людиною і суспільством, перебуває у сфері домінанти економічного виміру, і це є результатом закономірного розвитку суспільства. Адже економічна думка, економічна діяльність тепер присутні в усіх сферах життя – виробництві, обміні, розпо-

діленні, споживанні. Це об'єктивна реальність, яка не залежить від чийось суб'єктивних оцінок. Це практична економіка, у якій існують певні процеси або економічні явища, які можна виявити й дослідити емпіричними методами.

Доведено, що в нових умовах існування, **включившись у ринкову діяльність**, не можна зберегти попередню модель управління вищим навчальним закладом. Неможливість існування ВНЗ у старих координатах управління підтверджує і зарубіжна практика. Дослідження теоретичних і практичних засад підприємництва у ВНЗ розвинених країн світу та України створили підґрунтя для розроблення нової моделі фінансово-економічного та управлінського забезпечення розвитку національної вищої освіти в сучасних умовах. Існуюче розмаїття наукових напрямів і наукового знання у сфері підприємництва свідчить про складний процес економічної діяльності, який потребує аналізу з різних точок зору. Важливу роль у цьому відіграють також методологічні, світоглядні та ідеологічні відмінності в підході до організації цих досліджень. Очевидним є те, що в сучасній економічній науці немає єдиного підходу до понять «підприємство», «підприємницький університет», «підприємницький ВНЗ».

На нашу думку, можна погодитися з тими дослідниками освітньої діяльності, які у своїх сутнісних характеристиках прикметника «підприємницький» виходять із розуміння поняття «підприємство» як свідомих зусиль організаційної структури, цілеспрямованої роботи в умовах ризику, задуманої кимось справи, яка активно спрямована на інновації. Назва «підприємницький» більшою мірою вказує на місцеві зусилля колективу, які сприятимуть істотним змінам у ВНЗ. Трансформації, що здійснюються в навчальному закладі, потребують рішучих зусиль, які, по суті, є підприємницькими.

Сучасний ВНЗ — це багатогранний соціальний інститут: він є науковим і освітнім центром і водночас являє собою самостійний **економічний суб'єкт**. Університет сприяє соціально-економічному розвитку міста й регіону, залучаючи до себе вчених, бізнесменів, компанії, капітал тощо. Як еко-

номічний суб'єкт університет закупає товари, наймає на роботу людей на підставі економічних угод і діє як комерційна компанія. Він здійснює економічні дії, багато господарських відносин. Це й витрати університету на персонал (від ректора до охоронця), і видатки на техніку, обладнання й устаткування, і закупівля матеріалів для навчально-наукового процесу тощо. У той же час це й видатки на студентів, їхні витрати на проживання (оренду житла), користування послугами на території університету і т. ін.

Якщо ж говорити про великі дослідницькі університети, то сюди можна додати численні трансакції, пов'язані з технологічними парками, бізнес-інкубаторами, участю в інвестуванні університету тощо. Чим крупніший освітній заклад, тим більше в нього економічних відносин, тим вони складніші.

Бути **підприємницьким університетом** означає усвідомлені, цілеспрямовані, рішучі зусилля та дії всіх структурних підрозділів університету, які сприяють його економічній стійкості й конкурентоспроможності. Це активне намагання бути інноваційним у своїй роботі. Особливістю такого підходу є більша ефективність, ділова активність, самостійність і відповідальність. На наш погляд, така модель трансформації сучасних ВНЗ має право на життя. Дослідження показало, що в Україні чинна законодавча база не сприяє розвитку фінансової автономії ВНЗ, підприємництва, а сама діяльність в освітніх закладах не є підприємницькою, а лише має деякі ознаки підприємництва.

Сучасні економісти-дослідники активно намагаються оцінити розміри **впливу освіти на економіку** та поррахувати реальний соціальний ефект. Не претендуючи на всебічність і повну вичерпність цієї теми, зазначимо, що більшість емпіричних досліджень підтверджують наявність прямого впливу людського капіталу на зростання продуктивності, причому цей вплив відбувається не лише через простий канал передавання роботодавцю інформації про індивіда, його рівень професійності, компетентності й кваліфікації. За даними прихильників неокласичної теорії, збільшення середнього часу навчання населення на 1 рік підвищує рівень вироб-

ництва на душу населення на 3–6 %. На думку дослідників нових теорій економічного зростання, збільшення часу навчання населення на 1 рік дає 1 % прискорення темпів економічного зростання. Прихильники теорії ендогенного зростання вважають, що окрім статичного впливу людського капіталу на рівень виробництва існує додатковий вплив, який виражається в тому, що чим більшим людським капіталом володіє економіка, тим вищий рівень інновацій, який сприяє зростанню темпів збільшення продуктивності й добробуту.

Опосередкованим вкладом в економічне зростання системи освіти є впровадження інновацій та стимулювання інвестицій у фізичний капітал. Дослідження впливу освіти на економічний розвиток показують, що чим вищий рівень економічного розвитку країни, тим більшого значення для економічного зростання набуває вища освіта. Отже, від функціонування і розвитку ВНЗ залежать економічні наслідки розвитку нації, тому це є важливим економічним обґрунтуванням необхідності державної підтримки вищої освіти в Україні.

На наш погляд, було б доцільно поставити на загальнонаціональний рівень, як стратегічне завдання, питання про **розвиток економіки вищої освіти** в Україні, оскільки вона є базовим елементом економіки знань. Суспільство повинно визнати нові пріоритети розвитку, тоді шансів на успіх буде значно більше. Дослідження проблем економіки освіти є частиною дослідницької програми, якою опікуються нині багато вчених у всьому світі. Роль і місце цієї програми в перспективі має важливе значення у зміні парадигми не лише ринкової економіки, а й «економіки знань».

На сьогодні світове співтовариство за оновленими критеріями бачить майбутнє людства, яке визначається ціннісними властивостями якості життя. Світ визнає, що довголіття, освіта й гідний рівень життя людини є головними чинниками якості її життя. Індекс розвитку людського потенціалу, за яким у Програмі розвитку ООН порівнюється рівень соціального й економічного розвитку різних країн, містить один з трьох основних індикаторів в інтегрова-

ній оцінці якості людського життя, є показник доступу до знань — освітня діяльність.

Оновлення і підвищення ефективності освіти впливає на трансформацію суспільства в багатьох напрямках. З одного боку, система освіти сприяє його стійкості, зміцненню та відтворюванню структур, що склалися і є прогресивними, а з іншого боку, реформування освіти має величезний потенціал реформування всього суспільства, сприяє його економічному й соціальному розвитку.

Інвестиції у сферу освіти з позицій теорії людського капіталу доцільно розглядати як важливий напрям капіталовкладень і одне з головних джерел збільшення національного багатства. Ця теорія ідентифікує витрати на освіту як споживчі витрати і визнає їх продуктивну природу. Інвестиції в людину забезпечують значний і довготривалий економічний ефект. Світовий досвід свідчить, що освітня політика держав із значними інвестиціями в розвиток людського потенціалу, зокрема в освіту, є запорукою таких феноменальних соціально-економічних результатів, які демонструють деякі країни Тихоокеанського регіону, зокрема Японія, Південна Корея, Сінгапур.

Звичайно, Україна — європейська держава, і вища школа України може пишатися своїми здобутками в європейському вимірі. Однак, як переконує світовий досвід у сфері освіти, немає сумніву в тому, що відповіддю на соціально-економічні проблеми років незалежності можуть бути радикальні реформи у вищій школі України. Тому сучасне українське суспільство потребує глибокого наукового дослідження та аналізу формування, тенденцій, факторів, причин ефективності розвитку — як економічного, так і соціального.

В умовах ринкових перетворень система освіти має орієнтуватися не тільки на замовлення з боку держави, але й на дедалі більші суспільні потреби, на певні інтереси родин, місцевих співтовариств, підприємств. Саме орієнтація на реальні потреби конкретних груп споживачів освітніх послуг може створити основу для залучення додаткових матеріально-технічних і фінансових ресурсів у систему освіти.

Світовий досвід розвитку вищої освіти підтверджує, що країни-учасниці Європейського простору освіти обрали правильні й перспективні стратегічні орієнтири модернізації вищої школи, визначаючи як цілі не тільки знання і вміння, а й формування інтелектуально творчої, конкурентоспроможної особистості.

Зважаючи на вищенаведене, одним із головних уроків, які Україна може винести з досвіду розвинених країн світу, є потреба розроблення та проведення ефективної політики реформування вищої освіти відповідно до положень Болонського процесу. Для цього необхідне комплексне бачення майбутньої системи вищої освіти в країні та рішучість до проведення іноді непопулярних заходів.

По-перше, для створення привабливого й конкурентоспроможного європейського простору вищої освіти в Україні необхідно упорядкувати мережу національної вищої школи, значно зменшивши кількість навчальних закладів. На сьогодні ВНЗ I–IV рівнів акредитації перебувають у сфері управління понад 20 міністерств і відомств. В Україні немає міністерства, яке було б відповідальне за єдину освітню політику.

По-друге, доцільно було б здійснити системні й реальні кроки щодо укрупнення університетів, перетворивши їх у сучасні й потужні регіональні центри освіти, досліджень і розробок, адже в малочисельному ВНЗ важко створити потрібну навчальну й дослідницьку інфраструктуру, сформувати кафедри, на яких існували б потужні наукові школи, а викладачі не читали б по кілька різнопланових дисциплін, і, крім того, організувати аспірантуру, докторантуру, кандидатські й докторські спеціалізовані вчені ради, видавати авторитетні наукові фахові журнали.

По-третє, не можна розраховувати на необхідну й достатню якість навчання у вищій школі без належного фінансування. У Бельгійському комюніке 2009 р. щодо Болонського процесу наголошується, що має бути забезпечена інтеграція освіти й досліджень на всіх циклах вищої школи. Крім того, згідно з Лісабонською стратегією в країнах Європейського Союзу планується довести витрати на дослідження та роз-

робки до 3 % ВВП (Японія має більше 3 %). В Україні ж на науку й науково-технічну діяльність спрямовуються кошти в обсязі, що не перевищує 1 % ВВП. Половина вітчизняних ВНЗ III–IV рівнів акредитації не здійснюють наукових досліджень. Уважаємо, що було б доцільно збільшити державне фінансування хоча б до 2 % ВВП для розвитку наукової та інноваційної діяльності університетам, що мають статус національного, їх в Україні налічується 99.

По-четверте, модернізація національного освітнього простору є однією з найважливіших умов інтеграції у світову цивілізацію. Як свідчить світовий досвід, дедалі чіткіше простежується залежність розвитку країн від рівня та якості вищої освіти, що відкриває величезні можливості для розвитку людського потенціалу.

Без нової освіченої людини не може бути нового суспільства. Цю роль в українському суспільстві має виконати ідея людиноцентризму як національна ідея, про що свідчить досвід Японії.

Важливою умовою підвищення якості навчання є аналіз і дослідження таких проблем сучасної освітньої діяльності ВНЗ, як упровадження освітніх інновацій, напрацювання нових механізмів співпраці із майбутніми абітурієнтами, їхніми батьками тощо. Ефективна ринкова стратегія вищого навчального закладу, яка б забезпечила йому реальні конкурентні переваги та довгострокові перспективи виживання і зростання, може бути розроблена лише на основі ідеології маркетингу й реалізована на основі маркетингової комунікації на ринку освітніх послуг.

Якими б досконалими не були розроблені у вищому професійному навчальному закладі маркетингові (ринкові) програми, які б привабливі ціни на освітні послуги не були встановлені, цього не досить. Вищим навчальним закладам необхідно впроваджувати **ефективні комунікації** з їх ринками та цільовими аудиторіями. Навчальний заклад має інформувати споживачів та інших людей про свої цілі, діяльність і пропозиції, а також мотивувати їх цікавитися навчальним закладом.

Сучасна парадигма управління ВНЗ орієнтована на ринок і потребує швидкої адаптації до вимог швидкозмінного зовнішнього середовища. У монографії розглянуто новий управлінський підхід до організації й управління вищим навчальним закладом на основі **підприємницького менеджменту**, який базується на принципах підприємницького менеджменту. Ця модель ринково-орієнтованого ВНЗ заслуговує на увагу та застосування в сучасних умовах трансформації національної вищої школи. Ринково-орієнтований підхід до управління ВНЗ, на відміну від традиційної схеми організації діяльності навчального закладу, дає можливість ефективно виконувати нові ринкові замовлення, диверсифікувати джерела додаткових надходжень шляхом розроблення нових продуктів (товарів і послуг) у вищому професійному закладі. Складність цих нових завдань вимагає висококваліфікованого керівництва навчальною, науковою та технологічною сферами освітнього закладу.

Керівництво навчальним закладом у таких умовах пов'язане з оперативним прийняттям рішень, які мають забезпечити конкурентоспроможність освітніх послуг на ринку, формування раціональних організаційних структур, здійснення кадрової політики, створення позитивного іміджу. Характерною особливістю функціонування сучасного ВНЗ є посилення впливу зовнішнього середовища, яке постійно змінюється, що вимагає покращення управлінської діяльності.

Ефективність управлінської діяльності перебуває в прямій залежності від здатності керівництва приймати й реалізовувати свої рішення. До управлінської діяльності керівника ВНЗ належить: аналіз (спостереження) тенденцій, постановка цілей, розуміння проблем, оцінювання можливостей, вибір альтернатив, розроблення програм і заходів для їх реалізації.

Прийняття рішень є суттю управлінської діяльності. Рішення – це результат розумової діяльності людини, керівника освітнього закладу. Акт прийняття рішення присутній у всіх функціях управління і є висновком про необхідність діяти.

Входження України до світового співтовариства, інтенсивний характер розвитку глобалізаційних процесів, інтерес до нашої країни з боку інших держав зумовлюють необхідність модернізації освітньої діяльності з метою приведення її до європейських стандартів і принципів забезпечення якості освіти з урахуванням вимог ринку праці. Авторами запропонована методика проведення **рейтингового оцінювання** ВНЗ, які готують магістрів. Запровадження цієї методики сприятиме підвищенню якості вищої освіти в Україні за окремими спеціальностями та рівнями їх підготовки.

Крім того, авторами розроблений алгоритм визначення категорій ВНЗ, який допоможе споживачеві чітко визначитися, у якому навчальному закладі він бажає здобути вищу освіту за певною спеціальністю. Також споживач, вибираючи ВНЗ, матиме можливість урахувувати не тільки рівень акредитації закладу, а й рівень його іміджевої привабливості (категорію).

Політика енергозбереження у ВНЗ є необхідною складовою його розвитку та конкурентоспроможності на ринку освітніх послуг, а не лише «технічною проблемою», яка пов'язана з технічним і технологічним оновленням систем енергоспоживання. Якщо рівень бюджетного фінансування енергетичних потреб ВНЗ майже не залежить від зусиль його керівництва, то енергоефективність значною мірою визначається політикою адміністрації навчального закладу. Фінансовий результат багато в чому залежить від економного використання енергоносіїв та комунальних послуг.

Енергоефективність стає своєрідним критерієм якості функціонування загальноуніверситетського господарства, злагодженої взаємодії між інженерними службами, керівниками структурних і відокремлених підрозділів, співробітниками і студентами. Такий підхід до енергозбереження має сформувати нові засади адміністрування в енергозабезпеченні, сприяти більш ефективному та результативному переходу вищої професійної освіти до системних змін у сфері підвищення якості освітньої, виховної та науково-інноваційної діяльності.

ЗМІСТ

Вступ. ПРОФЕСІЙНА ОСВІТА В СИСТЕМІ ДОСЛІДЖЕНЬ ЕКОНОМІЧНИХ ПРОЦЕСІВ	3
Розділ 1. ТЕОРЕТИЧНІ Й МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ЕКОНОМІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ	13
1.1. Економічна природа освітнього виробництва	13
1.2. Освітня послуга як економічна категорія	26
1.3. Особливості освітніх послуг у системі професійної освіти України	36
1.4. Теоретичні засади інвестиційного забезпечення професійної освіти	59
Розділ 2. ОСОБЛИВОСТІ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В СИСТЕМІ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ	73
2.1. Економічний аспект освіти й професійної підготовки фахівців	73
2.2. Підприємницькі засади трансформації вищих навчальних закладів.....	81
2.3. Ринково-орієнтовані підходи до управління розвитком університету.....	103
2.4. Роль підприємницького університету у формуванні партнерських відносин між суб'єктами ринку праці та ринку освітніх послуг.....	108
Розділ 3. ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНІ ФАКТОРИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД	118
3.1. Теоретико-методологічні підходи до управління конкурентоспроможністю вищої освіти	118
3.2. Світові тенденції в розвитку професійної освіти.....	161
3.3. Особливості досвіду азійських країн у реформуванні освітянських систем.....	178

3.4. Освіта й професійна підготовка фахівців у світлі евроінтеграційних процесів	222
Розділ 4. ІННОВАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ УПРАВЛІННЯ ВИЩИМ НАВЧАЛЬНИМ ЗАКЛАДОМ	249
4.1. Ефективність маркетингово-комунікаційної діяльності закладу освіти.....	249
4.2. Інноваційні аспекти управління вищим професійним навчальним закладом	272
4.3. Організаційно-економічні аспекти підвищення якості професійної освіти	285
Розділ 5. МЕТОДИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ДІЯЛЬНОСТІ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ НА РИНКУ ОСВІТИ	317
5.1. Рейтингове оцінювання іміджевої привабливості магістерських спеціальностей	317
5.2. Особливості магістерської підготовки фахівців-економістів у технічному університеті.....	341
5.3. Проектно-орієнтований підхід у професійній підготовці фахівців: досвід, практика	352
5.4. Організація енергозбереження у вищих навчальних закладах.....	357
ВИСНОВКИ.....	371

Наукове видання

ГРИЩЕНКО *Іван Михайлович*

**Професійна освіта в системі
економічних досліджень**

Монографія

Редактор *С. Кашка*

Художнє оформлення *В. Мітченка*

Художній редактор *М. Круковська*

Технічний редактор *Л. Ткаченко*

Комп'ютерна верстка *О. Бідненко*

Коректор *О. Авраменко*

Підписано до друку 11.03.2014. Формат 70×90/16.

Папір офс. № 1. Гарнітура PeterburgC.

Друк офс. Ум. др. арк. 28,08. Обл.-вид. арк. 22,55.

Наклад 500 пр.

Зам. №

Видавництво «Грамота»,

вул. Паньківська, 25, оф. 15, м. Київ, 01033

тел./факс: (044) 253-98-04, тел.: 253-90-17, 253-92-64

Електронна адреса: gramotanew@bigmir.net

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру України
суб'єктів видавничої справи ДК № 341 від 21.02.2001 р.

Віддруковано з готових діапозитивів видавництва

«Грамота» у ТОВ «ПЕТ»

вул. Ольмінського, 17, м. Харків, 61024

Свідоцтво ДК № 4526 від 18.04.2013 р.